

יוסף קלש / מדמשק לירושלים

יוסף קלש

מדמשק לירושלים

עורך:
נתן רועי

© תש"ס - 2000
כל הזכויות שמורות
ליוסף קלש - טל. 03-6881567
09-7424045

הדפסה וכריכה: דפוס חבצלת בע"מ

התוכן

ראשית דבר / 7

הקדמה / 9

שער ראשון / 15

פרק 1 - בית אבי / 17

פרק 2 - השכונה היהודית / 22

פרק 3 - סיור בשכונה היהודית / 25

פרק 4 - בתי כנסת / 35

פרק 5 - רבנים ובית דין / 42

פרק 6 - סתם יום של חול ועסקים / 45

פרק 7 - רבנים ולימודי קודש / 53

פרק 8 - מנהגים יהודיים / 59

פרק 9 - שמחות, חגים ומנהגים / 64

שער שני / 83

פרק 1 - נסיעה ארוכה לרבת עמון / 85

פרק 2 - קו ירושלים תל-אביב / 93

פרק 3 - ציונות היא מילה מסוכנת / 103

פרק 4 - הצופים הישראלים / 111

פרק 5 - "לגיון הזרים" / 117

פרק 6 - חכמה במדבר סוריה / 124

שער שלישי / 137

פרק 1 - הבריחה לארץ / 139

פרק 2 - אני עולה חדש / 144

פרק 3 - יום עבודה בארץ ישראל / 150

פרק 4 - עלית ההורים בצל המלחמה לעצמאות / 158

- פרק 5 - מוציא לחם מן הארץ / 164
פרק 6 - מפגש עם בן הדוד חוסה קלש ממכסיקו / 169

שער רביעי / 175

- פרק 1 - נגאלין ביסורין / 177
פרק 2 - לכודים בכלוב (1949-1956) / 184
פרק 3 - ראשית המאבק הבינלאומי להצלת יהודי סוריה (1967-1980) / 190
פרק 4 - עזרה לאחים / 195
פרק 5 - שר פנים ושר חוץ של ארגון לוחם / 199
פרס יו"ר הכנסת / 210
סיום תקופה / 213
פרק 6 - המאבק יוצא לאור / 217
פרק 7 - אין תקשורת עויינת / 226
פרק 8 - האנשים שמאחורי הקליטה / 231
פרק 9 - מגולה לגאולה / 233
פרק 10 - עליית יהודי סוריה לישראל / 238
פרק 11 - סיכום הנסיעה השניה לניו-יורק / 243

ראשית דבר

1946. משלחת של קהילת יהודי דמשק עומדת סמוך לדלת לשכתו של נשיא סוריה, האשם בק אל אתאסי. הם באו לברכו על היבחרו לנשיא סוריה. מזכיר הלשכה מזמין אותם להכנס אל הלשכה שבה ספון האיש החזק ביותר במדינה. עיני הרודן בוחנות אותם, מכף רגל ועד ראש, כשהם מתקדמים לעברו. המזכיר מורה לקבוצה להעצר ולהשאר על מקומה. ראש הקבוצה משפיל עיניו ופונה לנשיא: "אדוני, הגענו על מנת לברך את הוד רוממותו על היבחרו לנשיא מדינת סוריה". ואז הוא מקריא מתוך דף נייר ברכה רשמית של הקהילה היהודית בדמשק. בתום הקראת הברכה פונה הנשיא אל הקבוצה ואומר: "אני יודע, כי אתם נתיני הארץ הזאת זה דורות אבל ליככם עם הציונים בפלשתיין". היהודים, המומים מתגובת נשיא המדינה, קמים ממקומם, פיקות רגליהם רועדות, והם חומקים בשקט אל בתיהם בשכונה היהודית. אני הייתי אחד הצעירים שהיה נוכח במפגש זה. מאז חלפו למעלה מיובל שנים של חיים מלאים בארץ ישראל. הגשמתי את התפילה שאנו מתפללים "ותחזנה עינינו בשוכך לציון ברחמים", גם כמישור האישי אך גם כמישור המשפחתי, כשפעלתי למעלה משני עשורים למען אחי, יהודי סוריה, שהיו מאחורי סורג ובריח תחת מגפיהם של השליטים האכזריים של סוריה.

סיפורי זה מגולל את סיפורי האישי, זיכרונותי כנער וכגבר יהודי בשכונה היהודית בדמשק, כגבר בוגר במדינת ישראל, וכאדם מבוגר הפעיל למען חילוצם של יהודי סוריה.

אין זה ספר היסטוריה. אינני היסטוריון ואינני נוטל לעצמי, לעת זיקנה,

מקצוע לא לי. זהו ספר זכרונות ליום המחר, למען אלה שלא חיו בתקופה שבה ארעו המאורעות שמשולבים בספר זה. הספר מבוסס על זכרונותי שלי ועל פעלי, מעשי, למען אחי יהודי סוריה באשר הם.

אני מודה לאל שהביאני עד הלום וזיכה אותי באפשרות לפעול למען אחי ובני משפחתי בארץ ובתפוצות.

בדחילו וברחימו אני מודה לכל אלה שסייעו בידי בשנים שבהם הלכתי במדבר ונאבקתי למען הגשמת חלומי שהוא גם חלומם של רבים מהם.

עשיתי עבודתי באמונה אך אם טעיתי בפרט זה או בפרט אחר - האחריות רובצת כולה על כתפי אני.

יוסף קלש

הקדמה

העיר דמשק מוזכרת במספר מקומות בתנ"ך. רבים זוכרים את דברי הנביא עמוס שכתב "על שלושה פשעי דמשק ועל ארבעה לא אשיבנו על דושם בחרצות הברזל את הגלעד ושילחתי אש בבית חזאל ואכלה ארמנות בית הדר ושברתי בריח דמשק..." (עמוס, א' ג-ו).

יחד עם זאת, היו גם מלומדים חילוניים שאיזכרו את העיר דמשק. היסטוריונים יהודים ולא יהודים גוללו שנותיה של הקהילה היהודית העתיקה בעולם בעשרות ספרי היסטוריה שמונחים בספריות המחקר (ראו, למשל, סיפרו המאלף של א. שטראוס, תולדות היהודים במצרים וסוריה, מוסד הרב קוק, תש"ד. להלן: שטראוס).

ספריהם של רבנים ומקובלים שגולדו ופעלו בדמשק מצויים, זה דורי דורות, בידיהם של יהודים ברחבי העולם. כמה מהם יודעים, כי הספרים הללו נכתבו בשכונה היהודית העתיקה של דמשק. דמשק נזכרת לראשונה בתורה, כשאברהם אבינו הגיע אליה במלחמתו בחמשת המלכים (בראשית, י"ד-ט"ו).

אנו מוצאים את שמה של העיר דמשק גם בספרי החכמה היהודית.

דוד המלך כבש את דמשק וסוריה כולה וכך נתקדשה בכיבוש יחיד וזכתה למעין מעמד ביניים, בין קדושת ארץ ישראל, המקודשת מכל הארצות, לבין טומאת ארצות העמים.

איזכור נוסף הקושר את דמשק לירושלים: "עתידה ירושלים להיות מגעת עד דמשק וגלויות באות וחונות בתוכה.

מאז ועד ימינו לא חדל להתקיים ישוב יהודי בדמשק.

הנוסע היהודי בנימין מטודילה מרכה לספר בשבח קהילת דמשק ואומר בזכרונותיו: "מספר משפחותיהם 3,000 וביניהם תלמידי חכמים ועשירים גדולים".

רבי משה בן נחמן (הרמב"ן) מזכיר את יהודי דמשק העולים לבכות את חורבן ירושלים.

סיפורים דומים מגולל אשתורי הפרחי.

מספרם של היהודים קטן בעקבות מסעי הצלב שהתחוללו בדמשק במאה ה-11. אנו מניחים כי הישוב היהודי בדמשק נפגע מחרבותיהם של הנוצרים האירופאים ששיספו גרונותיהם של רבים בדרכם לשחרר את קברו של ישו הנוצרי בירושלים העתיקה. הישוב היהודי קטן ומספר היהודים בו פחת לכדי 1,000 איש בלבד.

המונגולים השתלטו על דמשק בסערה במאה הארבע עשרה. היהודים לא נפגעו מהכיבוש המונגולי יותר מאשר המוסלמים. היהודים שהתגוררו אז בשכונה משלהם ובה בתי כנסת עסקו בעיקר בצביעת משי ובסחר ביין. יהודי דמשק ראו עדנה עם בואו של השלטון העותמני אשר החל בשנת 1516. גולים יהודיים שהגיעו לכאן מספרד, לאחר הגירוש בשנת 1492, הביאו לאיזור חיים חדשים.

באותה תקופה היו בדמשק חמש מאות בעלי בתים ושלושה בתי כנסת. הקהילה היהודית גדלה עד למאד. יהודים התיישבו גם בכפרים שמסביב לדמשק למשל בכפר ג'ובר נמצא ישוב יהודי גדול. ג'ובר הפכה למרכז לעליה לרגל של יהודים שבאו לפקוד את בית הכנסת של אלישע הנביא ולמערת אליהו הנביא שנמצא בסמוך.

קהילת יהודי דמשק היתה מורכבת משלוש קבוצות אוכלוסין. שלושה בתי כנסת מהודרים עמדו לרשות הקהילה, בשנים 1521-1523, וכל בית כנסת שימש קהל אחר. בית הכנסת של היהודים הספרדים, בית הכנסת של המסתערכים (בני קהילות יהודיות עתיקות מהמזרח הקרוב שדוברות ערבית) ובית הכנסת של היהודים הציציליאנים. יהודי דמשק נתאחדו והפכו לקהל אחד.

היהודים התאחדו בעניינים כלכליים שנוגעים לקהילה. בא כוח אחד יצג את הקהילה מול השלטונות. אדם זה נתכנה: "שיח אל יהוד" או "המוכתר". תפקיד חשוב אחר מילא "סופר הקהילות", שהיה המזכיר של הקהילה המשגיח על קופת הצדקה לעניים. צדקה, זאת לדעת, היתה מן המצוות החשובות ביותר שיהודי דמשק הקפידו עליהן במשך דורות. מאחר והקהילה היהודית בדמשק היתה עשירה בהשוואה לאחיותיה בגולה ובא"י היו יהודיה תומכים בעת צרה בקהילות היהודיות.

מרכז תורת הסוד של האר"י הקדוש עבר אחרי מותו לדמשק. תלמידו, ר'

חיים ויטאל, משך לדמשק המוני תלמידיו מא"י ומארצות הסמוכות לה. 300 מעתיקים של כתבי יד שהו אז, בשנת 1600, בדמשק. הם העתיקו את תורתו של האר"י הקדוש מצפת והפיצו אותה ברחבי העולם היהודי.

ר' חיים ויטאל, ממשיכו של האר"י הקדוש, הגיע לדמשק ב-1594 וחי בה עד מותו, בשנת 1620. הוא נקבר בדמשק וקיברו היה עד לאחרונה מוקד לעליה לרגל.

גם אחרון משוררי ימי הביניים, ר' ישראל נג'ארה, בעל "זמירות ישראל", מת בדמשק ונקבר בבית הקברות היהודי העתיק.

תקופת הפריחה של יהודי דמשק היתה במאה ה-18. בתקופה זו היו אישים גדולים בקהילה. המפורסם מכולם היה ר' רפאל פרחי, שר האוצר של דמשק, שאחיו, ר' חיים, שימש שר האוצר של הפחה התורכי בעכו. באותה עת, היו רוב ענייני הכספים של א"י וסוריה מרוכזים בידי משפחה יהודית אחת.

בשנת 1840 ריחפה מעל לראשה של הקהילה סכנה גדולה עם פירסום עלילת דמשק שלפיה ליהודי דמשק היה יד בהעלםם של שני אנשי דת נוצרים. הידיעות על מר גורלה של הקהילה הגיע לאזני היהודים באירופה שנחלצו לסייע לאחיהם שבמיצר ובהתערבותם הקהילה ניצלה.

שמונה שנים לאחר עלילת דמשק ביקר בשכונה היהודית של דמשק המומר היהודי מוזס מרגוליות ותאר בהרחבה את עושרם של היהודים ואת בתיהם המצופים בשיש והבריכות הגדולות והיפות שבחצרות היהודים.

אפריים ניימרק, נוסע שהגיע לשכונה היהודית בדמשק בשנת 1884, מצא ברובע מספר "עשירים מצויינים". אולם מרבית יהודי דמשק התפרנסו ממלאכת כפיים: צורפות זהב וכסף, חייטות, סנדלרות, תיקון שעונים. הוא ציין גם, כי היהודים בדמשק ריכזו את רוב תעשיית צביעת המשי, הצמר והבגדים.

ככל הידוע הקהילה היהודית בדמשק ידעה עליות ומורדות מבחינה כלכלית ודמוגרפית, אך מאז שנות העשרים של המאה ה-20 הורע מצב היהודים בדמשק.

על פי חיים י. כהן (היהודים בארצות המזרח התיכון בימינו, האוניברסיטה העברית בירושלים, המכון ליהדות זמננו, הוצאת הקיבוץ המאוחד, תשל"ג) בחודש אפריל 1926 חיו בעיר דמשק 6635 יהודים, שמספרם הלך ונדלדל בגלל ההרעה במצבם עקב המצב הפוליטי בסוריה בכלל ובדמשק בפרט.

למרות כל אלה לא שכחו יושבי "חארת אל יהוד" (השכונה היהודית) את מורשת אביהם. הם היו קשורים בנימי נפשם ליהדות ולאהבת ארץ ישראל. ב-1911 נפתח בדמשק בית ספר לעברית ובראשו עמד הסופר הירושלמי ר' אלמליח. על חבר מוריו נמנה גם הסופר החברוני יצחק שמי.

בחודש ינואר ובחודש מאי בשנת 1944 היו התנפלויות מצד התושבים על השכונה היהודית בדמשק ובעקבות כך החלו היהודים לעזוב את השכונה. בחודש יוני 1945 נרצח מורה בבית הספר כ"ח בדמשק. הרקע לרצח היה הקרבות שניהלו הצרפתים עם המורדים הסורים.

היהודים נטלו שוב את מקל הנדודים ועזבו את השכונה היהודית. בשנת 1949 בוטלה, בעקבות פירסום החוקה הסורית החדשה, נציגות היהודים בפרלמנט הסורי ומעמדם הדרדר לשפל שלא ידעו כמוהו. במסגרת הגזרות החדשות דרכוניהם של היהודים סומנו ורכושם הולאם.

היהודים זכרו את שנות השלושים והארבעים בערגה מסויימת בגלל החופש שהיה להם. היו ביניהם יהודים עשירים וחלקם הגדול שהיו עניים נהנו ממעמד טוב מזה שהיה מנת חלקם בסוריה, לאחר הקמת מדינת ישראל. בדמשק של ימינו ישנם עדויות מהם אפשר ללמוד על העושר הרוחני והתרבותי שנרקם כאן במשך למעלה מ-3000 שנה. הארמונות של עשירי היהודים, בתי הכנסת המדהימים ביופיים, ובית עולמם של הורי הורינו.

בבית העלמין של הקהילה היהודית בדמשק טמונים גדולי הדור, מאורות הגולה, במשך מאות בשנים. שומרי בית העלמין הזה, שהוא נפרד מבית העלמין היהודי, דאגו במשך שנים רבות, שנרות הנשמה ידלקו מעל לקברותיהם של רבנינו הדגולים. הגויים האמינו בקדושת המקום והטמונים בו וכיבדו אותו. אני זוכר את ימי ערב יום הכיפורים בקהילה היהודית של דמשק. היינו עולים על קברי אבות לשאת תפילות ומתעכבים ליד קברי גדולי הדור על מנת לשאת תפילה לזיכרם. הקדמנו להתפלל על קברם של המאורות הגדולים של יהדות דמשק ורק לאחר מכן היינו עולים על קברי אבותינו. כליל יום הכיפורים לא נפקד שמם של גדולי הרבנים מתפילת "זיכור". המנהג להזכיר שמות רבנינו הדגולים קיים עד עצם היום הזה בבית הכנסת "בית יעקב" לעולי דמשק בתל-אביב - יפו ובכתי כנסת דמשקאים בבת-ים ובחולון.

אנו זוכרים בתפילות יום הכיפורים את רבי חיים ויטאל ואחיו רבי משה

ויטאל, רבי ישראל נג'ארה, רבי בנימין מטודילה שהרבה לדבר בשיבחה של קהילת דמשק, רבי משה גלאנטה, רבי יוסף ענתבי, רבי יצחק אבולעפיה, רבי רפאל פרחי שהיה שר האוצר של דמשק. מחזור התפילה המיוחד של יהודי דמשק מאזכר את הקדושים ואנו קוראים בו, מדי שנה בשנה. אנחנו לא שוכחים את מורשתנו היהודית והלאומית ומוסרים אותה לבנינו ולבני בנינו בבחינת "והגדת לבניך". אני תקווה שכך נמשיך לעולם ולעלמי עלמייא.

שער ראשון

בית אבי

השמיים קדרו מעל לעיר דמשק, באביב של שנת 1920, סמוך ליום לידתי בשכונה היהודית בעיר.

ב-26.7.1920 החל השלטון הצרפתי לשלוט בפועל וביד קשה בסוריה. היה זה לאחר קרבות קשים בין כוחותיו של המלך פייצל בן שריף-חוסיין לבין הכוחות הצרפתיים. סוריה היתה פצועה ומשוסעת לאחר שנים ארוכות של מרידות וקרבות עם השלטון הצבאי הצרפתי שניסה לתפוס את רסן השלטון בדמשק.

בדמשק המתינו בקוצר רוח לכניסתו של הנציב הצרפתי. כשזה פסע לתוך העיר החלה במדינה תקופה קשה של כיבוש לא נאור; הנציב פורר את המדינה לאיזורים זעירים, מעין מדינות קטנות והוא העניש את התושבים כל אימת שהגיע למסקנה, כי הם מרימים ראש.

השכונה היהודית בלטה, באותן שנים, בבדידותה המזהרת.

ממעוף הציפור נראית דמשק כמו נווה מדבר שנהרות מים מתפתלים לתוכה ומרוויים את צמאונה. המרכזי שבין הנהרות הוא נהר הברדה שמימיו הצוננים זורמים בתוך העיר. השכונה היהודית היא כתם ירוק בתוך העיר הענקית הזאת שהיא בת 5,000 שנים.

השכונה היהודית עומדת על תילה ופורחת זה 3,000 שנים. היא נחשבת לעתיקה מבין השכונות היהודיות מחוץ לארץ ישראל. רצה אלהים והניחני בפיסת גולה זו, בסמיכות לירושלים עיר קודשנו.

בדמשק עוצבו תווי אופיי וחיי, עד לגיל 26. כאן שמעתי דברי חכמים בנחת ובביטחה. מכאן הלכתי למסע החיים מצויד במסורת עשירת יומין, במוסר בן אלפי שנים, ובזרע שאני כה גאה בו - ציונות חסרת פשרות

שהקדימה את בנימין זאב הרצל באלפי שנים. בעוד היהודים החלבים (בני ארם צובא) הם דתיים בני דתיים הרי יהודי דמשק הם ציונים בני ציונים ושומרי מסורת. אני חש קירבה למסורת של בני כל הגלויות, אבל יותר מכל קשורה נפשי למורשת בית אבא.

נולדתי, לפני חג השבועות, שנת 1920 (תר"פ), בבית הורי, דוד ועליזה קלש (שבע), ברחוב תלת חג'רה 44 בלב השכונה היהודית הוותיקה. אני הבכור לבית דוד קלש.

אני גאה על כך שמשפחתי, משפחת שבע, מעולם לא עזבה את המזרח התיכון. חלק מבני המשפחה היגרו למצרים ושבו ועלו לארץ ישראל. בני המשפחה שהיגרו למצרים הולידו בנים ששמו כמו שמות בני המשפחה בסוריה ובארץ ישראל - רפאל, מרדכי, דוד. שם דודי הוא רפאל. שם סבי הוא יוסף. סב אבי שמו רפאל. לאבי דוד היו שני אחים - רפאל ומרדכי. לשלושת האחים היו 4 אחיות. האחים הם שתמכו וסייעו בגידול הילדים. היינו משפחה גדולה שבה האחים היו דומיננטיים מאד. אבי ודודי מרדכי, החליטו להגר, בראשית המאה הזאת, מדמשק לבואנוס איירס. הסיבה היתה הירידה בהכנסות המשפחה. מדי חודש בחודשו נשלחו מבואנוס איירס לדמשק סכומי כסף שהספיקו לפרנסת המשפחה. הדוד רפאל שנשאר בדמשק היה האיש שניהל את הבית בעת העדרותם של האחים-דוד ומרדכי.

אבי ואחיו שבו מארגנטינה בשנת 1914 על פי בקשת הדוד רפאל ולאחר שהמצב הבטחוני בסוריה הלך והחמיר והיה חשש שתפרוץ מלחמה. אבי, דוד, נשא את אמי, עליזה לבית ככביה, בשנת 1919. אני נולדתי בחודש השישי לפני חג השבועות בשנת 1920. אבא ואמא הביאו לעולם את אחי:

גיאק - המתגורר במקסיקו;

מרדכי - שנפטר לפני מספר שנים בישראל;

לאה - המתגוררת בתל-אביב;

שלמה - המתגורר במקסיקו;

יהושע - המתגורר ברעננה;

בתיה - המתגוררת בכפר סבא.

אמי היתה אשת חייל אמיתית. היא ניחנה באופי נוח ובחכמת חיים נדירה. דאגה לחינוך ילדיה היתה יוצאת דופן. בזמנים הקשים מכרה תכשיטי זהב על

מנת לממן את שכר הלימוד ואת רכישת ספרי הלימוד של ילדיה.

ימי ילדותי היו שנים הרות גורל מבחינת היהודים בסוריה. בשנת 1917 הסתיים שלטון בן 400 שנים של התורכים שהחל בשנת 1516. בין הבריטים לבין הצרפתים התנהלו שיחות באשר לחלוקת השלטון במזרח הקרוב. סוריה הפכה, בשנת 1920, למדינת מנדט צרפתית, מצב שנמשך עד לשנת 1941. הדרך לעצמאות לוותה בקרבות ובמרידות בשלטון הצרפתי שבאו אל קיצן כאשר סוריה קיבלה עצמאות בשנת 1946.

אבא שלי, ששב לסוריה, הפך להיות ספק עצים, לחברת הרכבות התורכית, בשנות מלחמת העולם הראשונה - משנת 1914 ועד לסיום המלחמה בשנת 1917. העץ סופק לתורכים על ידי חברה משותפת שהקים אבי ביחד עם חברים יהודים. חברים אלה הונו אותו והובילוהו עד עברי פי פחת. הוא הפסיד את כל כספו לא לפני שהתברר לו כי הם נטלו את הכסף שקיבלו מהתורכים והחליפו אותו לכסף קשה בעוד בידי הותירו מטבע חסר ערך. למרות כל אלה לא חסר בביתנו מאום.

כזכור, התגוררנו בבית בן שתי קומות ברחוב תלת אל חג'רה 44, שנטוע בלב השכונה היהודית הוותיקה בעולם. בבית זה, שנחשב לאחד היפים מסוגו ברחוב תלת חג'ארה, התגוררו פרט לאבי ומשפחתנו, אחיו-רפאל ובני משפחתו, ובן דודו אליהו ובני משפחתו. הבית נבנה בלב חצר גדולה שבה באר עם מי מעיין זכים. מי שהגיע מסוריה, בימים האחרונים, יודע לספר כי הבית עומד על תילו, אך דלתותיו מוגפים. במשרדי הטאבו של דמשק עדיין רשום שמו של הבעלים: דוד קלש (ששמו במשרד הפנים נודע כדוד שבע).

ימי ילדותי עברו עלי בבית זה על חדריו הגדולים וחצרו המרווחת. שיחי גפן השתרגו על הסוכה שהקימו בני המשפחה בחצר. בציר הענבים הניב, מדי שנה, כמות גדולה של ענבים, שחולקו לכל בני הבית. עד עצם היום הזה, אני זוכר את השעות הארוכות שבילתה המשפחה בחצר זו בימי האביב והקיץ החמים. לא אחת היו מגיעים אלינו הסוחרים הערבים עם מרכולתם ואז אבא היה בוחר כמה אבטיחים שהורדו בשק לתוך הכאר, וכשהאבטיחים נחתכו היו הפלחים קרים כקרח ועסיס האבטיח היה ניגר על לחיינו.

הרגשנו מוגנים מאד בחצר זו וברובע הזה. אינני יכול לשכוח את תחושת הבטחון שפיעמה בי אז, כילד, שכל עולמו התמקד במשפחה ובמתחולל בה. מה שהיה מאחורי הגדר עניין פחות ממה שהיה בבית, בתצר היפיפיה שלנו,

בגינה ששתל אבי על גג הבית. הבית היה עולם ומלואו.

בקומה הראשונה של ביתנו היו שלושה חדרים גדולים מאד. החדרים הללו אכלסו, ברווחה גדולה, שלוש משפחות. בקומה זו היו שני מטבחונים בהם הכינו האמהות את הארוחות המשפחתיות. מדרגות הובילו מהקומה הראשונה לקומה השנייה של הבניין שבו היה מסדרון עם מעקה שהשקיף לרחוב. בסופו של המסדרון היה חדר גדול, ששימש כמרפסת עילית, גג החדר היה פתוח. בסמוך לגג היה מטבח ובצמוד אליו חדר רחב ידיים. חדר זה היה מוקף חלונות שהשקיפו אל הרחוב. בצמוד לו היה מחסן קטן שבו אחסנה המשפחה מזרונים וכריות, לעת הצורך.

על הגג הקים אבי גינה יפיפיה, כחביות ובעציצים פרחו כל סוגי הפרחים שאפשר היה להביא לדמשק. מדי בוקר, עלה אבי אל הגג, התבודד עם הצמחיה שלו, השקה את הפרחים, התבשם בריחם הנעים, ויצא לעמל יומו בשוק של דמשק. בחדר הגדול, שבקומה השנייה, שכן כבוד ארון ספרי קודש. עולמם של מרבית יהודי דמשק, באותן שנים, היה עולם שנסב סביב המשפחה והדת ומשפחתנו נחשבה משפחה דתית. ספרי הקודש שלנו כללו סידורי תפילה, ספרי תנ"ך, שולחן ערוך, זוהר, עין יעקב, ש"ס ופוסקים, תלמוד ועוד. בנוסף לכל אלה היה ברשותינו ספר תורה כתוב קלף שהוזמן על ידי המשפחה לזכרו של דודי המנוח, אחי אבי, מרדכי קלש, שנפטר בגיל צעיר מאד. 60 איש, לפחות, יכלו לאחוז בביתנו בו זמנית בספר אילו רצו בכך.

מזווה שלידי ארון ספרי הקודש עמדו חביות יין שהוכנו מבעוד מועד על ידי נשות המשפחה לימי חג ומועד. זה היה יין ביתי ערב לחיך שכטעמו לא טעמתי מאז עזבתי את דמשק. אני זוכר, ועודני ילד קטן, כיצד היו הגמלים של הערבים מגיעים לשכונה עם ארגזי הענבים להכנת היין. הערבים היו מבריכים את הגמלים, שעליהם הועמסו ארגזי הענבים. קולות החירחור של הגמלים ושל הסוחרים שהגיעו לרובע עדיין מהדהדים בזיכרוני כאילו היה זה אמש. הסוחרים היו מתירים את התכלים שהחזיקו את ארגזי הענבים ואלה היו מורדים ומובלים אחר כבוד לחצר הבית. כאן המתינו הנשים שהחלו לרחוץ את הענבים מעל למסננת גדולה ממתכת. הענבים הנקיים, על קליפתם, נמכרו תחת ידיהם של הנשים לתוך קערות גדולות. העסיס של הענבים זלג לתוך חביות גדולות, בהן תסס לו היין לאיטו והמתין לערב החג.

כבוא החג, ניגשו האמהות אל חביות היין, פתחו אותן, מזגו את היין לתוך כלים נאים, שהושמו על שולחנות התקרובת החגיגית. אבא ברך על היין ולילדים ניתנה אפשרות לטעום ממנו. כלילות שבת, עם רדת החמה, היו אבי ואחיו יוצאים לבית הכנסת "בוזלי" שמאחורי ביתנו. לא היה ילד אחד שהיה יכול להמלט מן המצווה הזאת. בן דודו של אבי, אליהו, היה החזן. מכיוון שהקהילה היתה ענייה מאד לא שכרו שירותיהם של חזנים. כל אחד התפלל בדרכו ומי שהיה בעל קול נאה תרם את תרומתו לתפילה.

ליל שבת בבית היה לילה מיוחד במינו. פשטנו את בגדי בית הספר האחידים, בגדי החול, ולבשנו בגדי שבת. לאחר ששבנו מן התפילה בבית הכנסת הגענו הביתה וכאן המתינה לנו ארוחת מלכים. ריח החלה ומיני הלחמים שנאפו במאפייה, לאחר שאמא לשה את הבצק והכינה את כיכרות הלחם, עמד באוויר. אמי המתינה בכגדיה הצחורים לאבא ולילדים הקטנים שתפסו את מקומם סביב לשולחן והמתינו ל"קידוש" ולברכת "המוציא לחם מן הארץ".

לנו, הדמשקאים, יש תפריט קבוע ללילות שבת. אין ארוחת ליל שבת ללא תבשיל אורז לבן עם רוטב המיוחד לנו, חמוד שמו בפינו. הרוטב כולל תפוחי אדמה שנחתכו לחתיכות מרובעות בתוך מיץ לימון עם שום, כרפס פטרוזיליה וסלרי. הארוחה נפתחת במרק, ואחריה באה המנה העיקרית ובה בשר צלי עגל או בשר צלי כבש בתוספת תפוחי אדמה, אורז חמוד, או קישואים ממולאים שנימוחים בפה. האוכל ערב לחיך וכך גם האוכל שהוגש במהלך השבת. ארוחת הבוקר בשבת היתה מוגשת כיד המלך וכן ארוחת הצהרים. בצהרי שבת כלל התפריט חמין של שבת שהיה עירוב של מיני בשר וקטניות שריחם המתקתק היה מגרה את חוש הריח שלי ומוביל אותי אל התנור, שבו אוכסנה הקדירה במשך כל ליל שבת.

ובלי דבר תורה לא היה עולמנו מתקיים, ועל כן התאספו בצהרי יום שבת בקומה השניה של הבית כ-15-10 איש שהגיעו על מנת ללמוד לימודי קודש. הם קראו בפרשת השבוע, והיו מעלעלים בפרקי "הזוהר", ואוכלים מפירות העונה. אחר כך, היו מוציאים את ספר התורה שבבית ומתפללים תפילת מנחה. אבא היה מקפיד, מדי שבת, לערוך אזכרה לאחד מן האנשים שנפטרו בשכונה שלנו. למנהג זה קראו אצלנו "מישמארה" ועליו עוד נרחיב בהמשך.

השכונה היהודית

השכונה היהודית מצטיירת בדמיונם של יהודים יוצאי דמשק כשכונה מן האגדות - מיוחדת באופיה.

בראשית המאה התגוררו בשכונה, על פי סיפורי הורי, כעשרת אלפים יהודים ואף יותר. בתקופתי התגוררו שם פחות יהודים. היו שם משפחות מכל שדרות העם היהודי. היו ביניהם משכילים, והיו גם חסרי ידע. היו עשירים מופלגים שטבעו בים של זהב, והיו כאלה שידם לא היתה משגת כדי רכישת לחם. אבל העזרה ההודית, הגאווה הקהילתית, היו הבסיס של חיינו. השכונה הזו היתה בבחינת מעט שהחזיק את המרובה שעורר בנו גאווה רבה ועל כן אני מרגיש חובה לספר את סיפורה של השכונה.

המסורת מספרת כי בשכונה בתים מתקופת דוד המלך. אחרים מספרים, כי בתים מסויימים נבנו "רק" לפני 1,000 שנה. והספקנים אומרים שהבתים נבנו בזמן גירוש ספרד, לפני כ- 500 שנה.

על פי המראה של השכונה היא נבנתה בשלבים ובמשך השנים התרחבה וגדלה עד שהגיעה למימדים שלה כיום.

החוקר שטראוס כותב בספרו כך:

"דבר ידוע הוא שלא נשתנה הרבה בתוכניות העיר העתיקה של דמשק מזמן הכיבוש הערבי במאה השביעית. היהודים גרו כל הזמן בחלק הדרומי-מזרחי של העיר בין הרחוב "הנקרא הישר" החוצה את העיר ואת דמשק. ההסטוריונים הערביים מוסרים לנו פרטים רבים על רחובות ובניינים שהיו בתקופת הממלוכים בשכונת היהודים. הגבול הצפוני של שכונת היהודים היה תמיד הרחוב "הנקרא ישר" המכונה בימי הביניים אס-סוק אל אוסט (השוק הבינוני) והיום אס-סוק אט טאוויל (השוק הארוך). לחלקים השונים של רחוב

זה ישנם שמות מיוחדים. בסוף "הרחוב הישר" נמצא "שער המזרח" של דמשק (אל באב אש-שרקי). זהו שער עתיק מימי הרומאים בעל שלוש כניסות, גדולה באמצע ושתי קטנות לימינה ולשמאלה. בימי הביניים נסתמו שתי כניסות ורק הכניסה הצפונית מבין שלוש הכניסות נשארה פתוחה. וכן הוא עד היום הזה. על ידי השער היה בימי הביניים שוק קטן וגם מרחץ היה שם. הגבול המזרחי של שכונת היהודים היתה חומת העיר שפנתה מ"השער המזרחי" לצד דרום מערב עד לשער "כיסאן". שער זה היה סגור כמאתיים שנה ולכן נקרא "אל באב אל מסודר" (השער הסתום) עד שפתח אותו הנציב סיף א-דין מנכליבגא בשנת 1364. הוא עשה שם גשר רחב שעליו יכלו לעבור הולכי רגל ורוכבים. מאז הוא נקרא "השער הדרומי" (אל באב אל קבלי). גם על יד שער זה היה שוק. משם עוברת החומה בכיוון מערבי-דרומי ומהווה את הגבול הדרומי של שכונת היהודים. מצד מערב גובלת שכונת היהודים עם שכונת השיעים. (שם, ע"ע 264 - 263).

לשכונה היהודית רחוב ראשי (שארע אל יהוד) ממנו יוצאים יציאות וכניסות לתוך השכונה. בשכונה רחובות וסימטאות ומשני עברי הרחוב או הסימטה עומדים מבנים של קומה אחת או שתי קומות הבנויים מאבן או מחומרי בנייה יחודיים לשכונה. כל רחוב נושא שם.

השכונה מוקפת בשכונות מוסלמיות סוניות ושיעיות ובשכונה נוצרית. השכונות המוסלמיות - סוניות הן בצד מערב ואילו השכונות השיעיות והנוצריות הן מצפון לשכונה היהודית. אחת השכונות המיוחדות ששכנה מדרום-מזרח לשכונה שלנו היתה שכונת הנוצרים - סיריאן שחבריה דיברו ארמית.

מכיוון דרום מערב לשכונה היהודית פרחו בוסתנים. בתי השכונה שהשקיפו על הבוסתנים הללו היו מדורגים. כל בית ישב על גבעה גבוהה יותר. הפרשי הגובה בין הבתים לבוסתנים גדלו והלכו עד לנקודה הגבוהה בשכונה היא דכלת אל בוסתן.

היו כאלה שביקרו בה ואחרים ששמעו על השכונה, קראו עליה, התרשמו ממנה לאחר שהתכווננו בצילומים שלה.

יחק בן צבי, נשיאה השני של מדינת ישראל, ביקר כאן בשנות השלושים. בסיפרו "נדחי ישראל" (ע"מ 261) הוא כותב רשמיו על הרובע בזו הלשון:
 "בדמשק נמצא הישוב היהודי העתיק בעולם. רציפותו לא נפסקה זה

3,000 שנה.

בשנת 1937 אין בדמשק יותר מ-6,000 יהודים. רוב הילדים לומדים בבית הספר הנהדר "אליאנס" על שם כדורי. בסך הכל לומדים בבית הספר 1,000 תלמידים.

השכונה בנויה שלושה חלקים ועל כך נרחיב בפרק הבא.

סיור בשכונה היהודית

חלק א' של השכונה:

זהו החלק הוותיק ביותר. הבתים בנויים בו בצפיפות גבוהה מאד. קיר נוגע בקיר. ניתן היה לעבור מגג של בית אחד לגג של הבית האחר באין מפריע. הגגות היו פתוחים לגמרי ולא היה חשש שמא גנב יפרוץ לבית. אני זוכר עצמי כנער, אולי בן 13 ואולי בן 12 שנים, שקופץ מגג לגג, ביחד עם חברי, על מנת "לפלח" ריבת משמש שהוכנה על ידי האמהות והונחה בצנצנות זכוכית על הגג. היה זה תענוג גדול לזלול מהריבה שהיתה ערבה לחיך. אני לא יכול לשכוח את הריבה הזאת שהיתה משופעת במשמים שלמים ומסוכרים.

הבתים היו בנויים על יסודות אבן. הקירות נבנו מטיט שהורכב מאדמה שחורה עם אבנים, אך ללא מלט. עובי הקירות החיצוניים הגיע לחצי מטר ועד מטר.

החלונות של הבתים פנו לרחוב, אך גם אל בתי שכנים. תקרות הבתים היו בנויות מעמודי עץ עבים כדוגמת עמודי החשמל שהיו פעם בארץ. מעל העמודים הונחו לוחות עץ עבים ומעליהם שכבת טיט מעורבת בתבן בעובי 20 ס"מ. הקירות בפנים הבית היו מכוסים בטיח עשוי חול וסיד שאותו היו מסיידים בסיד לבן, כמו את הקירות החיצוניים.

כל בית בשכונה היהודית בדמשק היה בנוי בתוך חצר. החצר היתה מוקפת עצים. בחצרות רוב הבתים עמדה באר מים. לכמה מן הבתים חיברו משאבה, ובאחרות היו דליים שנקשרו לחבל שהורד לתוככי הבאר על מנת לשאוב ממנה מים זכים.

על מנת להפיג את החום בחצר, בימות הקיץ, היו הנשים שואבות מים מן

הבאר שוטפות את הריצפה והחצר המוצלת היתה שוקעת בקרירות נעימה. המשפחה היתה מבלה בתצרות הללו במשך שעות ארוכות. היתה זו הנאה גדולה לשבת מתחת לעץ, לפצח גרעיני אבטיח, לשתות כוס קפה מריר ולהאזין לסיפורים מלהיבי דמיון.

בחורף שימש הבית מחסה מעולה מפני הקור. צורת הבנייה של הבתים והעובי של הקירות שמרו על החום בתוך הבית ולא נתנו לקור לחדור לתדרים. כל מי שנשאר בחצר, או הותיר דלי מים בחוץ, קפא.

בימות הקיץ החמים היו העשירים נופשים בהרי סוריה והלבנון, בעיירות הנופש זבדאני ובלודן. בני המשפחות חסרות היכולת שהיו נשארים בשכונה היהודית, היו פורשים על הגגות מחצלות ועליהן מזרונים ומעליהם כילות שעשויות מבד דקיק בצבע לבן. דרך הכד הזה היה חודר אוויר קריר והוא הגן מעקיצת יתושים ומן הטל שהיה יורד עם שחר.

בימי הקיץ לא נזקקנו למקרר (פריג'ידר). אבא היה רוכש מצרכים טריים בשוק, ואמא הכינה כיכרות לחם שנאפו במאפיות שהיו בסמוך לשכונה, ומגישה לנו רק מאכלים טריים שהוכנו בו ביום. לפני שלבשנו את התלבושת האחידה של בית הספר אכלנו ארוחת בוקר קלה ויצאנו לדרכנו עם מזון לארוחת עשר בבית הספר או בתלמוד תורה. בצהריים אכלנו ארוחת צהריים חמה בבית, וכך גם בערב.

כל ימות הקיץ ישנו על הגג. כשבוע לפני סוף חודש "הסליחות" ירדנו מן הגגות והלכנו לישון בתדרי הבית פנימה. הסתיו היה בשער.

כזכור, אנחנו גרנו ברחוב שנשא את השם תלת אל חג'רה (תל האבנים) בסמוך למה שכונה בפינו תלת אל קדיש, רחבה שאליה הגיעו ההלוויות לפני שהחל מסען אל עבר בית העלמין מחוץ לשכונה היהודית. כאן, בנקודה זו של השכונה היהודית, היתה הקהילה נפרדת לעולמים מן המת בתפילת "קדיש" אחרונה, ומסע ההלוויה יצא לעבר בית העלמין.

הנקודה הגבוהה ביותר בשכונה היתה תלת חוש אלפירן, חצר המאפיה, שהכניסה אליה היתה מהרחוב הראשי על יד בית הכנסת המפואר "אל מיניאן".

על יד בית הכנסת המפואר "אל מיניאן" היו חנויות מכולת וירקות. על יד הכניסה לתלת חוש אלפירן היתה חנות ירקות. ממולה כיתאב אלדוואר ולידו היתה מאפיה לאפיית מצות בלבד. ביציאה מתלת חוש אלפירן היתה חנות של

מוכר הביצים חלפון כליפה. הוא היה מפורסם בכל סוריה ובפלשתינ וסיפק ביצים בעיר דמשק ובארץ ישראל.

מדי יום נשלחו הביצים במשאיות לארץ ישראל. הסחורה של חלפון נמכרה בשוק הכרמל בתל-אביב. אני זוכר שמשפחות עניות שידם לא היתה משגת לרכוש ביצים לילדים היו מגיעות אליו והוא היה מוכר להם ביצים במחירים נמוכים. בדרך כלל היה נותן להם את הביצים השבורות. והיו גם משפחות שלא שילמו כלל עבור הביצים.

חלק ב' של השכונה

חלק זה של השכונה, הנושא את השם אל-חארה נבנה בשנות ההתרחבות של השכונה. זהו המרכז של השכונה היהודית ובו עמדו חנויות - מרכז מסחרי, בתי כנסת, בתי ספר. לכאן היו תושבי השכונה היהודית מגיעים כל אימת שביקשו לרכוש מצרכי יסוד.

הבתים בחלק זה של השכונה היו בנויים באיכות טובה יותר. הצפיפות בין הבתים היתה נמוכה יותר מאשר בחלק א' של השכונה היהודית. בחלק זה אפשר היה לפגוש בבתים היפים ביותר של השכונה היהודית כמו חוש אלכאשה ובית ליזבונה.

במרכז הרחוב הראשי התנהלו חיי המסחר. בחנויות שמעליהם נבנו בתי מגורים. בשנות הארבעים, החנות הראשונה ברחוב היתה חנותו של הירקן לבית חלבי. אחר הצהרים הוא היה מוכר תירס חם, וכימי החורף הקרים נהג למכור סלק אדום וחם שכינינו אותו בשם שוונדאר. הוא היה מבשל את הסלק, מניח אותו בתוך מגש עץ, ונשא את המגש על ראשו. כך הסתובב בשכונה וצעק בערבתי: שוונדאר חם. לחלבי הירקן היתה גם חנות נוספת לממכר פחם. בני משפחת חלבי עלו לישראל בשנות הארבעים, פתחו בשוק התקווה בתל-אביב, חנות ירקות. הם בעלי חנות ירקות, בשוק התקווה בתל-אביב, עד עצם ימים אלה.

סמוך לחנות הירקות של חלבי היתה חנות יינות, עראק וסיגריות. היתה זו חנותו של אמורה. על יד חנות זו ישב אדם, שזכור לרבים בכינויו אבו דאייה. היה זה איש בעל יד אחת שהיו לו כוחות אדירים. הגויים חששו להתקרב אל השכונה בעיקר בגללו. הוא היה מסוגל להרוג אדם בלפיתת ידו האחת.

בסמוך לחנותו של אמורה עמד בית הספר "אל כיתאב" ובתי הרבנים

ממשפחת מסלתון. על הדרך הזאת עמדה גם חנותו של יעקב חילואני, שבחורף הכין ומכר מלבי סורי, שהיה עשוי מחלב חם עם תוספות ריחניות מאד. כינינו את המאכל המתוק הזה "מהדאוויה". בשעות אחר הצהרים מכר חילואני "חבוב אל עסאל" - גרעיני חיטה מבושלים בדבש ריחני שצבעו היה אדום. הוא היה מכין גם "מבלבל", ממתק משופע באגוזים טעימים לחיך, ואני לא שוכח גם את ה"ספיחה" שלו, כיסון בצק ממולא בשר.

חילואני היה מכין ממתקים ממינים שונים שזכו לכינויים "עואמה", "משאבאק", "בקלאוואה" ועוד. הוא היה היחיד בשכונה היהודית שידע להכין ממתקים ומאכלים אלה, ומשפחות רבות היו מזמינות את מוצריו הטעימים לשמחות משפחתיות.

ממול לחנות זו ניצבו הארמונות שנשא את השם "חוש אל באשה" ובית ליזבונה.

בצידו השני של הרחוב עמדה מאפיית נוח. בהמשך היו חנויות לממכר צעצועים ומכשירי כתיבה. מכאן היתה פנייה ימינה שהובילה לבית הכנסת "אלמנאשה".

בסמוך לפנייה עמדה חנות ירקות של משפחת האבט. בחנות זו אפשר היה לרכוש בחורף שוונדאר ותירס חם. ממול ניצבו בית הכנסת אלמנאשה ומאפיית מוסטפה. הרחוב הזה היה המשכו של הרחוב הראשי שהקיף את השכונה.

בהמשכו של הרחוב הראשי היתה המספרה של אבו כמאל כליפה. ממול למספרה היתה חנותו של נכה ממשפחת אל אציר שמכר סוכריות לילדים. בהמשך הרחוב, ממול, חנותו של הירקן לניאדו, שכינינו אותו בשם טאייה, עמד בית משפחת פרץ, וחנות שבעליה - מתמד אלעראסוסי - מכר משקאות קלים כמו עיראקסוס, תמר הינדי ושראב אלוורד. על ידו עמדה חנות לכדים של אדם בשם בגדידי, שנהג להציג לראווה את הבדים שלו בפתח החנות.

בהמשך הרחוב ניצב בית אל מועלם, בית שהיה ממוקם בתוך חצר גדולה הטובלת בעצים ירוקים. לבית בן שמונה עשר חדרים היתה גם קומה שניה שבה 15 חדרים. בבית הזה התגוררו כ- 30 משפחות יהודיות. כל משפחה התגוררה בתוך חדר בכית. המשפחות שהתגוררו בבית שילמו שכר חודשי לוועד הקהילה, שהיה בעליו של הבניין הענק הזה.

על יד בית אל מועלם עמדה המכולת של דומאני וממולה מספרה של מרקו

פאיינה. בסמוך למספרה ניצב רהט (סביל) שמים זרמו בו. עוברים ושבים היו גומעים מים מן הרהט הזה, ולבהמות היתה שוקת מיוחדת לצד הרהט.

ממול להם עמד בית הכנסת המפואר אלפראנג'. בכית הכנסת הזה היתה גניזה גדולה של ספרי קודש ומסמכים בעלי ערך היסטורי רב, וכתר תורה מן המפוארים והעתיקים בעולם. ביציאה מבית הכנסת היו מחסנים שבהם אוחסנו ארונות קבורה, בגדי שרד של המובילים את ההלוויות ותשמישי קדושה שונים.

ליד בית הכנסת אלפראנג' עמד בית לניאדו שאליו היו מגיעים תיירים מכל העולם על מנת להתרשם מן העושר והיופי של הבית הזה. בבית הזה התגורר יהודי עשיר בשם יוסף בק לניאדו שהיה חבר הפרלמנט הסורי.

בהמשך הרחוב עמדו חנות המכולת של תופיק משענייה, חנותו של ג'ידה גרגו ודניאל שמכרו "מהדווייה" ו"חבוב אל עסאל". ממול היתה חנותם של הקצבים הנוודעים בני משפחת קטש ולחאם, לימים עלו המשפחות לארץ ישראל ופתחו חנויות איטליז בשכונת התקווה בתל-אביב. על יד החנויות עמד בית יפה המוקף בחצר גדולה מרוצפת שיש ובה בריכת מים ועצים. לבית הזה קראנו "בית שטח". אחד מבני הבית היה עיוור בשם אבו חדיד, והוא היה אדם חזק מאד, שהסתובב ברחוב עם מקל נחייה (מקל הליכה של עיוורים) ומי שעמד בדרכו או הציק לו היה יכול לסיים את חייו ברגע אחד, אילו אבו-חדיד היה מכה אותו.

בסמוך ל"בית שטח" עמדה הנגריה של האחים סלים ותביב ריקה ועל ידה היתה חנותו של אבו טיפור שמכר בשר על האש.

ואין ספק כי הכל זוכרים את החנות שעמדה לצד החנויות האלה - היתה זו חנותו של הארמני שכנינו בשם "אל מבאייד". הוא היה מלבין ומבריק סירים וכלי בישול בידי או ברגליו. הוא היה נכנס לתוך הסירים ומתגלגל בתוכם כבתוך גלגל - והסיר היה שב ממנו נקי ומבריק. כל דמשקאי זוכר לטוב את הארמני הזה שהיה מחדש למשפחות רבות את סירי המטבח שלהם.

בסוף הרחוב היתה חנותו של מוכר העופות, תאמווי קישק, וחנותו של ג'ראדה מוכר הפחם. מכאן התפצל הרחוב לשני כיוונים; צפון ודרום. בפינת הרחוב שפנה לצד דרום היתה חנותו של הירקן אבו עמר סרוור, וממול עמד בית ארזי ולידו סימטה קטנה בשם דכלאת אל עסקר. בסימטה זו התגוררו בני משפחת משען ובני משפחת סלים מואדב, משפחה עשירה שעסקה בסחר

בטבק. המשפחה היתה שותפה בבית חרושת לסיגריות. בעל הבית היה חבר בוועד הקהילה (הקומסיון). ביתם של משפחת מואדב היה ארמון של ממש כמו ארמונותיהם של עשירי היהודים בשכונה היהודית.

בהמשך הסימטה ניצב בית הכנסת "שבת אחים" וביתו של חכם ניסים אנדיבו - רבה הראשי האחרון של יהדות דמשק שניהן במשרתו משנות החמישים ועד סוף שנות השבעים. ליד בית זה היתה חנותו של הירקן עמראן, חנותו של מוכר היינות והסיגריות - תופיק צאיג וחנותו של ג'ג'י הזקן שמכר ביגלה ושקיות נייר. ועל ידו עמד ביתם המפואר של בני משפחת תורקיה.

מכאן פנתה הסימטה ימינה לכיוון מערב. כאן עמד בית הכנסת בית אל דישי. בבית הכנסת הזה היה גם תלמוד תורה שבו למדתי בילדותי. בסוף הסימטה עמדה מאפיית צדקה ומהסימטה היה שביל יציאה לרחוב היהודי. אם פנית שמאלה לכיוון מזרח הגעת לבריכת מים ולכניסה לג'אמע אל אחמאר. ג'אמע אל אחמאר היתה כעין רחבה גדולה וסביבה בתי מגורים. בפורים היו מגיעים לרחבה הילדים שבאו לקנות מן הרוכלים מיני מתיקה. הרחבה היתה מוצפת אז במשחקים ובנדנדות ובמשחקי קוביות לילדים. היה זה מרכז בידור שכונתי ובו לונה פארק.

בכניסה מימין היו שתי סימטאות. באחת מהן התגוררו שתי משפחות יהודיות ובשניה היה בית הכנסת. כשעזבנו את ג'אמע אל אחמאר חזרנו לחנותו של מוכר העופות וכשפנינו צפונה נתקלנו בחנות האיטליו של הקצבים לבית קטש. האיזור הזה היה משופע בבתים חדשים יותר מאלה הבנויים בחלק א' ו-ב' של השכונה. בסוף הרחוב הזה עמדה חנותו של החנוני המפורסם בקרב יהודי דמשק, חיים קטרי שמו. ממול לחנות היה בית ספר שהכין תלמידים לבחינות הבגרות. לבית הזה קראו בשם בית אל בושי. קצה הרחוב התפצל לשניים: האחד - הוביל לרחוב היהודי, והשני - לסימטה ללא מוצא בשם בית אלחכים, ובה מאפיית כלוף לאפיית מצות.

הרחוב שבו עמד בית אל בושי התפצל אף הוא לשני כיוונים. מצד מערב הובילה ההתפצלות לסימטה חשוכה. היתה זו סימטה צרה ברוחב של מטר וחצי והתגוררו בה רק כמה משפחות. מהסימטה היה מעבר לצד הפנימי של השכונה שנקרא סקאק א-דייק.

ההתפצלות השניה הובילה לרחוב אל תלאג' שם היה ממוקם בית ספר

"אליאנס" לבנות (לימים הפך בית הספר למועדון) ובתי מגורים בהם התגוררו יהודים ומוסלמים שיעים. בסוף הרחוב עמד בית הכנסת כיג'ה רפאל, שבו גם ישב אז בית הדין של רבני הקהילה, שבו למדתי במשך שנה וחצי. משם, היתה יציאה אל מחוץ לשכונה היהודית. ובחזרה לחנות המכולת של התנווני חיים קטרי. ביציאה מן הסימטה החשוכה היתה סימטה נוספת שממנה אפשר היה להגיע לבית ספר "אל אינגליז" (המיסיון). מול בית הספר היתה טחנת קמח, בשם מדאר אל חילו שבה טחנו שעורה. הטחנה היתה בנוייה בצורת בריכה עגולה עשויה אבן שצבעה אפור. ליד הבריכה עמד סוס רתום שעניו מכוסות. הסוס היה מסתובב סביב לבריכה עד שסיים לטחון את השעורה. בעלי הטחנה ובעל מפעל העמילן שלידה, היו בני משפחת אל חילו, ולבית המגורים שבו התגוררה המשפחה סמוך לטחנת הקמח קראו בית אל חילו. מן הרחוב הזה היתה יציאה לרחוב שמחוץ לשכונה בשם "סאייה". כאן ביציאה השקו את הבהמות בשוקת רחבה, שעמדה במקום. הרחוב הזה חיבר את השכונות הנוצריות לשכונה היהודית.

ממפעל העמילן היתה יציאה מהסימטה לרחוב הראשי. לפני בית כנסת "אלמיניאן" היתה חנותו של הירקן ממשפחת סקאל, חנויות מכולת של פאינה ומניין שעל שמם קרוי בית הכנסת מהיפים שבבתי הכנסת בשכונה. משם היה אפשר להגיע לכניסה לתלת חוש אלפירן שבו היה כיתאב אלדואר ושתי מאפיות לאפיית מצה. תלת חוש אלפירן היתה רחבה שסביבה בתים ובסופה הצטלבות, שמשמאל הובילה למעבר לתלת קדיש ומימין היתה יציאה לרחוב הראשי ולחנותו של חלפון כליפה. מכאן היינו מגיעים לדכלאת אלמשאראה ושארע רוזה.

רחוב דכלאת אל משאראה ושארע רוזה המשיך וסבב את השכונה והגיע לאחת השכונות הנוצריות דרך באב א-תומה, שער בן מאות שנים שצורתו עגולה. הבנייה בחלק זה של השכונה היתה מודרנית יותר. כימות הקיץ והחורף, היו ברחוב בתי קפה וחנויות שמכרו גלידה, בקלאווה, עואעמה, מסעדות, מאפיות (שאפו לחם צרפתי) וסוגים שונים של ירקות ופרות שהיו מסודרים באופן מיוחד ועוררו את התיאבון ואת הרצון לרכוש אותם. לרחוב היה מראה מרהיב, כי הנהרות של דמשק הגיעו עד לרחוב הזה, והיהודים נהגו לטייל ברחוב בשבתות ובימות הקיץ. בתי הקפה ברחוב התמקמו בתוך בוסתנים והשולחנות עמדו מתחת לעצי פרי שענפיהם נשקו לבריכות מים

קטנות. נהגתי לשבת שם להזמין נרגילה לעישון, לשתות כוסית עראק ומאזה, להינות מהחיים ולצפצף על העולם.

צעירים נהגו להזמין עגלה רתומה לסוס שהיתה עורכת להם סיבוב בעיר דרך שארע בגדאד, במרחק 5 קילומטרים מדמשק.

אנחנו שבים וחוזרים לתלת קדיש. מכאן מגיעים לבית ספר לספרדית בשם "אסכולה" שליחו חנות לאריגת בד בנול וכמה בתי יהודים. משם יש מעבר לסימטה ששמה דאכלאת אל בוסתן שממנה מגיעים למאפיה נוצרית בשם עבארה שבעליה היו נוצרים-סיריאן, המדברים ארמית. מהמאפיה ניתן היה לצאת לרובע הנוצרי.

הסיוור האחרון שלנו יעבור ברחוב ששמו סאלאיין, שם שכנו משרדי הקהילה ובית כנסת אל-ראקי. ברחוב הזה היה בית מרחץ לגברים ומקוה לנשים (מקוואות טהרה). גם ברחוב זה היתה טחנת קמח שבה טחנו חיטה לאפיית מצות לחג הפסח. בהמשך הרחוב עמדו בתי הכנסת בית אבו אלעפיה ואבו חצירה ובית המטבחים שבו שחטו בקר וכבשים.

חלק ג' של השכונה

הכניסה העיקרית נשאה את השם "שארע אל יהוד", ממנה היתה כניסה ויציאה לשווקים ולמרכז העיר דמשק. מצד מערב היו שתי שכונות של מוסלמים-סונים, שלא "חיכבו" את היהודים אולם בלחץ השלטונות נאלצו "לסכול אותם".

הרחוב הזה קבוע בתודעה של כל יהודי-סורי שהתגורר בדמשק. כאן התנהלו חיי היום-יום של היהודים וגם בשבתות לא הדירו צעירי הקהילה רגליהם מן הרחוב. על רקע צלילי מוחמד עבד אל וואהב ופריד אל אטרש טיילו הצעירים והצעירות בערכים החמימים של השנה, בעיקר במוצאי שבתות ובחגים. כאן היו המפגשים הראשונים בין הזוגות שלימים נישאו. אני נזכר ברחוב הזה ובאווירת השמחה ששרתה בו, באותם ימי חג ומועד, כמו היה זה רק אתמול.

בכניסה לרחוב עמדה תחנה של כרכרות שערכו סיורים בעיר. ברחוב זה התגוררו עשירי היהודים, מהמעמד הגבוה. ביניהם משפחות טוטח, תאשה, זאגה, פרחי, צאייג ועוד. בפנית הרחוב במפגש עם רחוב אצאטלייה שבו התגוררו משפחות יהודיות ומשפחות מוסלמיות - שיעיות. כ-100 מטר

מהכניסה לרחוב היתה סימטה ללא מוצא, שבה התגוררו מספר משפחות יהודיות, הרחוב הסתיים בכוסתן ובנהר מים שהיה שייך ליהודי בשם מוסה שטח שעסק באשפרה ובצביעת חוטים לבדים. את החוטים היה שוטף לאחר הצביעה בנהר שליד בוסתנו.

במרכז הרחוב עמדה חנות לממכר פול, חומוס ומשקאות קלים. בערבי הקיץ פעל המקום כבית קפה, והלקוחות נהנו משירתה של אום כלתום. את המוסיקה השמיע פטיפון עם רמקול בצורת אוזן, והשירים שבקעו מתוכו עינגו את באי הרחוב כולו. לבעל החנות, מוסלמי שיעי על פי מוצאו, קראו עארף אל שאטי, ואשתו היתה יהודיה שהתאסלמה. ילדיה מנהלים את החנות הזאת בדמשק עד היום.

בסמוך לחנות עמד "בית שמעיה" על שמו של אחד מהיהודים העשירים בדמשק. הבית דמה לארמון מפואר שלימים השתכנו בו משפחות של פליטים פלשתינים.

על פי האגדות שנפוצו בקרב יהודי דמשק ב"בית שמעיה" נמצא כתב היד של הרב ויטאל, ממשיכו של האר"י הקדוש מצפת, מייסד תורת הקבלה. האגדה מספרת, כי מי שנכנס לבית זה, ורצה לפתוח את הארונות על מנת ליטול משם ספר יבשה ידו.

באמצע הרחוב עמדה חנות נוספת לממכר משקאות קלים שבעליו התקנא ביוזמתו של עארף אל שאטי וגם הוא הפעיל פטיפון מנגן תקליטים. בעל החנות, מוסלמי סוני על פי מוצאו, נקרא חסן. מימין לחנותו היתה סימטה שבה התגוררו יהודים וממנה היה אפשר להגיע לשכונת המוסלמים. ביציאה מן הסימטה היה בית כנסת בשם אלשאגור ובו כתר תורה בן 700 שנה.

בסוף הרחוב מצד מזרח עמד בית הספר "אליאנס" שעליו היתה גאווה הקהילה כולה. בבית הספר הזה, למדו אלפי תלמידים יהודים. הלימודים כללו את השפה והתרבות הצרפתית יחד עם לימודי חול ומקצועות אחרים. כשאמרו שהתלמידים שהגיעו מסוריה היו תרבותיים התכוונו לתרבות היהודית-סורית, לנימוסים ולמשקע התרבותי אשר העניקו הבית ובית הספר הזה, לילדים היהודים.

ממערב לבניין בית הספר "אליאנס" היה בניין בן חמש קומות בשם "עמארת אל בניי". בקומה הראשונה של בניין זה היתה נקודת משטרה שהיתה פעילה עד לפני זמן לא רב. מהרחוב הזה היו שתי כניסות לשכונת

של המוסלמים הסוניים.

מצפון לרובע היתה שכונת המוסלמים השיעים - שונאי ישראל. כך הם הצטיירו בעיני אז, ודעתי עליהם לא השתנתה. הם עסקו, בעיקר, בממכר גבינות, לבנייה ומצרי חלב אחרים. על פי אמונתם היהודים טמאים ואין לגעת בהם. אם יהודי רכש דברים מאחד החנויות ברובע הזה הוא היה מתנסה בהשפלה ובתחושה לא נעימה, כי בעל החנות לא היה מוכן לקבל כסף מידו של היהודי. "תניח את הכסף על השולחן", היה המוכר אומר ליהודי, על מנת שלא יהיה מגע ידיים ביניהם.

למוסלמים השיעים היתה תכונה נוספת שזכורה לי היטב עד עצם היום הזה. הם היו מכונים "ראפדי". כל יהודי ברובע ידע, כי המוסלמים האלה נוהגים לדבר בלשון סגיי נהור. לדוגמה: אם פנית אליהם ושאלת יש לך אולי כסף קטן על מנת לפרוט כסף גדול? הזבן היה עונה לך: לא, אין לי. ואז היית פונה ללכת והוא היה קורא לך: בוא, בוא, יש לי.

מצפון מזרח לרובע שלנו היו שתי שכונות נוצריות. היחסים שלנו עם הנוצרים היו טובים מאד, היתה מעין אחוות מיעוטים בינינו. היינו בני דת אחרת המוקפים בים של מוסלמים. מן השכונות הנוצריות, אל הרובע שלנו, ניתן היה להיכנס דרך שני מקומות שנועדו לכך.

כל מי שמצליח לדמיין את הרובע היהודי בעיני רוחו מגיע למסקנה הבלתי נמנעת כי הרובע היהודי היה מכותר, בשכונות מוסלמיות ונוצריות, וכל שליט היה יכול להקיפו בכוחות משטרה ואין יוצא ובא. כל שליט יכול היה לאחוז בשכונה היהודית כמו צייד המחזיק ביונה שלכד.

בתי כנסת

יהודי דמשק גאים מאד במורשתם התרבותית הדתית. תרמו לכך בתי הכנסת היפים והמפוארים שנבנו בדמשק ושימשו את הקהילה בימי חול ומועד.

החוקר שטראוס כותב בספרו על בתי הכנסת של דמשק בזו הלשון:
"בתיאורים של דמשק שכתבו ההיסטוריונים הערביים בימי הביניים מדובר תמיד על בית כנסת אחד שהיה ליהודים בזמן הכיבוש ונשאר על תילו עד סוף ימי הביניים. אך כמובן היו ליהודי דמשק בתי כנסיות רבים". (שם - עמ' 264).

בתקופתי, היו ברובע היהודי לפחות עשרה בתי כנסת מן המפוארים והיפים ביותר במזרח התיכון. כמה מבתי הכנסת הללו נבנו במאה השמונה העשרה ובמאה התשע-עשרה. היו גם בתי כנסת קטנים יותר, שנבנו על ידי משפחות בתוך שכונות הרובע היהודי. הנה שמותיהם של כמה מבתי הכנסת הדמשקאיים, שרק עצם אזכור שמם מעורר אצל רבים מאתנו, התרגשות עצומה:

- ★ בית שמעיה
- ★ אל אפרנג'
- ★ אל מנשה
- ★ אל מיניאן
- ★ אל אראקי
- ★ שמאע
- ★ אבו אלעפיה
- ★ אבו חצירה

★ חוש אלבאשה

★ שבת אחים

בתוך הרובע היו, כאמור, בתי כנסת קטנים וביניהם:

★ בית כנסת אל שאגור

★ בית אל דישי

★ בית חסון

★ כיג'ה רפאל

★ כיתב אל-דואר

★ בית אל בזולי

★ כיתאב אל עתיק

תיירים מכל העולם היו מגיעים על מנת לראות את בתי הכנסת הדמשקאים. המפוארים והעתיקים ביותר היו בתי הכנסת "בית שמעיה" ו"חוש אל באשה". בית הכנסת "חוש אל באשה" היה, לפני שהפך לבית תפילה, ארמון של שר תורכי. בכניסה היה שער ברזל שהוגף בשעות הערב, וגינה ובריכת מים קידמו את פני המתפללים. בתוך בית הכנסת, שנבנה במאה ה-18, היה כתר תורה עתיק יומין (תאג') מהעתיקים שהיו בידי יהודי דמשק. הוא נגנב והוברח לאנגליה בשנת 1943.

אני זוכר, כי בהיותי פעיל ציבור בקהילה היהודית בדמשק, ביום היוודע דבר הגניבה של ספר התורה היו הפגנות בשכונה היהודית כנגד ועד הקהילה. המשטרה הסורית תפשה שני חשודים כביצוע הגניבה וההכרחת. אחד מהם היה שמש בית הכנסת, כאדר שאלוח שמו. החשוד השני בגניבה היה מוכתר הרובע היהודי. השניים הודו בגניבת "הכתר" ובמכירתו תמורת בצע כסף לתייר מאנגליה. כדר שאלוח, תלה את עצמו ואילו מוכתר הרובע נשפט לתקופת מאסר. על פי סיפורים שהתהלכו בשכונה היהודית ה"כתר" נרכש כעבור זמן מאותו תייר אנגלי, תמורת מיליוני שטרלינג והוא נמצא בישראל.

פנים בית הכנסת הדמשקאי היה בנוי לתלפיות. סמוך לתיבה היה מקום ישיבה לשמונה עד עשרה מתפללים. ההיכל והפרוכת של ספרי הקודש כיסו על ספרי תורה עתיקים בני מאות שנים. נברשות התאורה של בית הכנסת היו עשויות קריסטל בזהב. האווירה בתוך בתי הכנסת הללו היתה אווירה של קדושה מיוחדת במינה. אני נזכר בכמה מן המנהגים שרווחו בבית הכנסת "אל מנשה" למשל: בכל שבת בבוקר, היו קוראים בקשות. שתי קבוצות מתפללים

היו יושבות אחת מול רעותה וקוראות בקול רם את הבקשות. קריאת הבקשות הסתיימה לפני תפילת שחרית אך קולם של המבקשים עוד הידהד בשכונה היהודית כל שעות הבוקר.

במוצאי שבת היתה קבוצה של מתפללים יושבת ושרה שירים בלחן ערבי - מרוקאי. המילים של השירים היו בשפה העברית. הקבוצה היתה מנעימה זמירות שנכתבו על ידי חברי הקבוצה. הרוח החיה בקבוצה זו היה אברהם שמריכא שגם כתב חלק מן הנעימות הללו. אנחנו קראנו לזמירות אלה "אנדלוסי". הזמירות נדדו עם היהודים גם לארץ ישראל וכאן כינו אותן, לדעתי בטעות, כניגון בנוסח "ירושלמי". להלן שמות המתפללים שקראו פרקי אבות וזמירות בשבת.

* ראש הקבוצה - אברהם שמריכא

* אסלאן שורבה

* אברהם קוסטו

* יעקב כבאז

* אהרון כבביה

בשבת הראשונה של חג הפסח החלה קבוצת מתפללים של בית הכנסת קוראת בפרקי אבות בכל שבת, עד לערב חג השבועות (חג מתן תורה). גם בקבוצה זו היה הרוח החיה אברהם שמריכא.

בית הכנסת "אל מנשה" חקוק בזיכרון הקיבוצי של יהודי דמשק כבית הכנסת שערבים פלשתינים השליכו לתוכו, בערב שבת אחד של שנת 1947, רימון יד. 13 יהודים נהרגו ו-22 איש, בוגרים וילדים שהגיעו לתפילה, נפצעו. אברהם שמריכא היה בין החללים הקדושים.

★★★

יהודי דמשק היו מאז ומעולם יהודים דתיים. במשך אלפי שנים הם נהגו לעלות לרגל לירושלים, מדי שנה בשנה, כמצוות מנהג שלושה רגלים. אני זוכר, ועודני ילד קטן, את העליה לרגל, מדי שנה, לקברי הצדיקים בצפת; לקברו של רבי שמעון בר יוחאי ולכותל המערבי בירושלים העתיקה.

אני זוכר כיצד אבי ואני עלינו לרגל בשנות השלושים למקום בית המקדש בירושלים. הגענו לירושלים העתיקה וכשבאנו בשעריה עלינו במדרגות הר הבית לכיוון מסגד אל אקצה, שם על פי המסורת עמד בית המקדש. רב יהודי עצר אותנו ואמר: אסור להיכנס לכאן כיוון שכאן עמד בשעתו בית מקדשנו.

אבי עשה עצמו כלא שומע ונכנס פנימה ואני אחריו. בנוסף למצוות עלייה לרגל לירושלים נהגו היהודים-הדמשקאים, לצאת פעמים אחדות בשנה לבית הכנסת בעיירה ג'ובר שליד דמשק.

בית הכנסת עמד במשך מאות שנים, בכפר ערבי מוסלמי ונחשב למקום קדוש ליהודים. בספרו המאלף של שטראוס נאמר על האתר הזה כך:

"משך מאות שנים התקיים ישוב יהודי בכפר ג'ובר שעל יד דמשק ואעפ"י שלא נמצאו ע"ע ידיעות מפורשות שגרו שם בתקופת הממלוכים אין להטיל ספק בזה. הכפר ג'ובר נמצא בצפון מזרח מדמשק בצד ימין הרחוב המוביל לחלב (דרב א-סלטאני). היו נוהגים לזהות את המקום עם חובה הנזכרת בבראשית י"ד ט"ו. יש שם בית כנסת עתיק ויפה. לפי המסופר בפי העם משח שם במערה אליהו הנביא את חזאל למלך על ארם (מלכים א-י"ט, ט"ו). ועוד מספרים שתלמידו אלישע בן שפט בנה את בית הכנסת ואלעזר בן ערך השלים אותו. נמצאים בו כתרי תורה עתיקים והאגדה מספרת שאחרי חורבן הבית באו פליטי חרב מירושלים לדמשק והביאו את הכתרים לג'ובר. יש בו שלושה עשר עמוד מהם שישה בצד ימין ושבעה בצד שמאל ומתחת לארון הקודש המערה של אליהו הנביא שאליה יורדים על עשרים דרגות. בית כנסת זה מקודש קדושה יתרה בעיני היהודים שבדמשק ומשנים קדמוניות נוהגים להתפלל שם הדרים בעיר זו ומאמינים שהוא מרפא לחולים. את בית הכנסת בג'ובר מזכיר שמואל בן שמשון, נוסע בתחילת המאה השלוש עשרה. וכך מספרים עליו מחברים בתקופה שלאחר גירוש ספרד. מחברים מאוחרים אלה מדברים גם על ישוב יהודי גדול בכפר ג'ובר וכנראה המשיך ישוב זה את קיומו עד המאה השבע עשרה ולבסוף התאסלמו רבים. החוקר הגרמני זיצן שמע שבקירבת ג'ובר ישנו עוד כפר אשר תושביו היו מלפנים יהודים והתאסלמו. אין לחשוב שמשך תקופת הממלוכים השאירו יהודי דמשק את בית הכנסת בג'ובר מבלי שגרו שם יהודים" (שם ע"ע 267 - 266).

בית כנסת ג'ובר

תושביו היהודים של הכפר ג'ובר האמינו בקדושת המקום ושמרו עליו לאורך שנים אף שעברו עליהם ימים קשים. סיפור המקום מזכיר לי את סיפורה של פקיעין שבגליל, שהתגוררו בו, ברציפות במשך מאות שנים, משפחות יהודיות ששמרו על בית הכנסת.

אנשי הכפר ג'ובר בנו את בתיהם בתוך בוסתנים של עצי פרי. היו שם עצי תפוחים מזנים שונים, עצי משמש מארבעה זנים שונים ובהם מימש בלאדי אדום מתוק כדבש ומשמש חאמוי בצבע ורוד-צהוב, משמש כלאבי, עצי תאנים בצבע לבן שטעמם מתוק ואגסים ורימונים ושזיפי סנטה רוזה אדמדמים ענבים ותות שחור, שממנו הכינו מיץ מיוחד בשם "שראב א-תות", שבימי הקיץ הלוהטים נישא במיכל על גבו של גבר שמזג אותו לתוך כוס זעירה כשהוא קר כקרח. גם בחנויות המשקאות הקלים בדמשק יכולת למצוא "שראב א-תות". בבוסתן היו גם עצי תות שאמי ועצי אגוז, שמקומם לא נפקד משום בוסתן דמשקאי. מסביב לעצים נזרעו ירקות שהניבו בעונת הקיץ, ומעבר לגדר ליבלבו שדות חיטה ושעורה.

אין פלא על כן כי ג'ובר נדמתה בעיני ובעיני רוחם של רבים אחרים כצוהר אל גן עדן.

אני זוכר את עצמי יוצא ברגל מדמשק לכפר ג'ובר, עוד בהיותי תלמיד בית ספר וחניך תנועת "הצופים". הלכנו מן השכונה היהודית בדמשק עד לבית הכנסת בג'ובר במשך שעה וחצי ועד שעתיים. כשיצאנו לבית הכנסת בג'ובר בשבת עצרנו ליד העירוב (תחום השבת שעד אליו היה ניתן לטלטל בשבתות). התישבנו לנוח ויצאנו שוב לדרך. מהשכונה היהודית עברה הדרך על פני השכונות הנוצריות של דמשק, חצינו בוסתנים של כפרים מוסלמים שבהם לבלבו מינים שונים של עצי פרי. הפירות היו נושרים מן העצים בכמויות שקשה לתארן. האדמה היתה מתכסה בשטיח של פרי צבעוני וריחני, ומי שנפשו חשקה בפרי טעים היה יכול לאכול כאוות נפשו, אך נאסר עליו לקחת עמו הביתה.

כל מי שעבר בדרך זו לג'ובר מילא כרסו משמש כלאבי. היינו יושבים וזוללים משמש כלאבי ומשליכים את הגלעינים לערימה. למשמש הזה לא היה מחיר בשוק בשל הכמויות האדירות של הפרי שהעצים הניבו בבוסתנים. אני זוכר שהיו אוספים את הפרי ומכינים ממנו אמר אל דין, "שטיחים" של משמש מיובש בעל טעם חמצמץ (בארץ קוראים לממתק זה "לדר"). גם לגלעינים שנאספו בכמויות היה שימוש, הילדים אספו את הגלעינים גם את אלה שהתגלגלו פרחובות השכונה ובדרכים והסוחרים קנו אותם מהם. כשהגענו לבית הכנסת בג'ובר נגלה לעינינו מבנה גדול המשתרע על שטח של מספר דונמים. מסביב למבנה היתה גדר גבוהה. שער, בן שתי דלתות, שארכו

3.5 מטר ורחבו 2.5 מטר, קידם את פני הבאים. בתוך החצר פנימה עמדה באר מים זכים. המתפללים שאבו ממנה מים לשתייה ולרחצה. בצד הצפוני של החצר היה מבנה בן שתי קומות, בית הכנסת עמד בצד המזרחי של החצר. בכניסה לבית הכנסת, ממש ממול לדלת הכניסה, עמד קברו של החכם היהודי הצדיק שמואל אבו חצירה שחי במאה ה-17. החוקר א. ריבלין מציין בגליון שנקרא "התור" וראה אור בירושלים בתרפ"ב (1922), כי מעל קברו של אבו חצירה ישנו חדר קטן המשמש כגניזה. לחדר זה נכנסו מבעד לחלון שנפער מעל לבאר.

קברו של אבו חצירה היה בנוי שיש לבן ומסביב לקבר נבנה מעקה עשוי מעמודי נחושת מבריקים כזהב טהור. לידו היה חדר שבו מדליקים נרות שמן. המתפללים קראו לחדר הזה: חדר השמן. בכניסה למבנה היתה מצבת אבן ועליה נכתב: בזה המקום נמשח הנביא אלישע בן שפט על ידי אליהו הנביא ז"ל ש. גאמ"ג ליצירה.

בתוך בית הכנסת, שהכיל מקום לכ-500 מתפללים היו ארבעה עמודים מצד ימין וחמישה בצד שמאל. באולם הקדמי היו בצד אחד ששה עמודים ובצד שני שבעה עמודים. התיבה של החזן היתה עשויה מבנה של שש צלעות. האורך של כל צלע היה 0.90 מ' וגובהו מ' אחד. ארבע מדרגות הובילו אל התיבה, מסביבו הוצבו ספסלים מעץ ועל כל ספסל יכלו לשבת ארבעה מתפללים.

ממול התיבה עמד ברוב הודו ההיכל - ארון הקודש. על יד ההיכל, מציין החוקר שטראוס, היה עוד ארון ובו ספרי תורה עתיקים.

נוסעים יהודים שביקרו במקום סיפרו לי, כי לפני כמה שנים נפערה האדמה מתחת לרגלי המתפללים ובמקום נתגלו מדרגות. המתפללים ירדו לחדר שנמצאו בו ספרי תורה עתיקים. ובצד ההיכל נתגלה חדרו של אליהו הנביא, שכדי להגיע אליו יש לעלות במדרגות לרחבה צרה ומשם לרדת לתוך חדר שממנו עוברים למערת אליהו הנביא שבה מצוייה אבן קדושה שעל פי המסורת שימשה כסא לאלהו הנביא, בעת ששהה במערה וישן בה. יהודים מכל רחבי העולם באים על מנת לבקר בחדר הזה ולהתפלל.

יהודים האמינו בקדושת המקום וחולים שהיו מגיעים לבית הכנסת, נהגו לשכור במקום חדר ליום או ליומיים. לאחר שקיבלו את ברכתו של החכם או החזן, יצאו להדליק נרות ולהתפלל במקום. משפחות יהודיות היו מגיעות

לכאן, שוכרות חדר ושוהות בו במקום לנסוע לערי קיט מתוך לדמשק. מי שהיה לו חולה במשפחה היה יושב 10 דקות במערת אליהו הנביא כסגולה ידועה לריפוי.

בית הכנסת היה מאז ומעולם מהודר מאד. הרצפה היתה מכוסה בשטיחים שהגיעו עד להיכל ולארון הקודש. התקרה היתה משופעת בנברשות יקרות ערך שנתרמו על ידי אנשים לזכר יקריהם שהלכו לבית עולמם. ארון הקודש הכיל ספרי תורה יקרי ערך שנכתבו לפני מאות שנים.

אני זוכר את בית הכנסת הזה משנות השלושים והארבעים. הרבה לא השתנה מאז. אולי חסרים תשמישי קדושה, ספרי תורה, ושטיחים יקרי ערך. כנראה שהשוד התבצע כשלא היו שם יהודים. הצרפתים בנו, בשנת 1939, קו רכבת שחצה את האזור ובתוכו גם את הכפר ג'ובר. באמצעותו הגיעו לאתר הקדוש יהודים מכל העולם. אינני יודע אם הרכבת עדיין פעילה. נוסעים ששבו מסוריה ספרו לי, כי הוועד המטפל בבית הכנסת בנה מחדש את ההיכל וחידש את ציורי הקיר שמעליו.

למרות כל הידוע לנו על המקום עדיין לא נחקרו קורותיו של בית הכנסת הזה עד תום. ה"גניזות" שנחשפו בו בשנים האחרונות במקומות שונים בבית הכנסת (בריצפה ששקעה מתחת לארון הקודש והמערה שנחשפה בכניסה לבית הכנסת, ועוד) עשויות לזרות אור על תקופות עלומות מחיי היהודים במזרח התיכון בכלל ובסוריה בפרט.

יש להתפלל שיום יבוא שהיסטוריונים וחוקרים יוכלו לחקור את קורותיו של בית הכנסת בג'ובר, וימצאו את האוצרות הטמונים בו במלואם.

רבנים ובית דין

הקהילה היהודית היתה גאה, במשך דורות, בבית הדין הרבני שפעל בתוכה. עד שנות השלושים של המאה הזאת חיו בקהילה רבנים שפעלו באופן עצמאי. שמש נודע כ"חכמים" ומושבם היה בבית המדרש כיג'ה רפאל ברובע היהודי בדמשק. הם היו יושבים בבית המדרש, מדי יום ביומו ולומדים תורה. מעת לעת, הם גם היו מתכנסים על מנת לדון בבעיות שהועלו בפניהם ומפרסמים פסקי דין שהוכרו על ידי הרבנות בפלשתינה אך גם על ידי השלטונות המקומיים.

ועד הקהילה (קומיסיון) החליט בסוף שנות השלושים שהרבנים המקומיים, בהם גם הרבנים העצמאים, יקבלו את שכרם רק מוועד הקהילה של השכונה היהודית. על הרבנים נאסר לקחת תשלום מן התושבים שהגיעו אליהם על מנת להתייעץ עימם. רב הקהילה השתכר כדי מחייתו מוועד הקהילה ולא נזקק לתרומות או נדבות.

הרבנים בדמשק היו עסוקים בניהול חייהם הרוחניים של היהודים. הם השיאו זוגות, דאגו לקיום ברית מילה, דאגו לשחיטה כשרה של עופות בשכונה, שמרו על הכשרות בעת שחיטת כבשים ובקר בבתי המטבחיים, ניהלו דיוני גירושין, הופיעו לחנוכת בית של יהודי השכונה, הכשירו ילדים לעלייה לתורה ולטקס בר מצווה, הופיעו כבוררים בהתדיינות בין יהודים. כל השירותים והפעולות הללו נתנו חינם אין כסף.

ובכל זאת היו מקרים שרבנים קיבלו ביצה בתמורה לעבודתם. היה זה בעת טקס שחיטת העוף של הכפרות. בסיום התפילה והשחיטה זכו הרבנים בביצת עוף כתמורה לביצוע הטקס. אבל היו רבנים שלא הסכימו, לקבל תשלום כלשהו.

★ ★ ★

ועד הקהילה בשכונה ("קומיסיון")

חברי הוועד היו "טובי העיר", עשירי היהודים, נשואי הפנים שבין אנשי השכונה. מי שנחשב לאדם מכובד בשכונה שלנו היה מוזמן להיות חבר ועד הקהילה. לא היה מזיק אם האיש היה גם עתיר נכסים, כיוון שמרבית חברי הוועד פתחו את ידם ולבם לעזור בעת הצורך.

פעולותי למען הקהילה היהודית ממוצא סורי בישראל, מאז עליתי לארץ, נתפשה על ידי כהתנדבות למען הקהילה שלא על מנת לקבל שכר. את השיעור הראשון בהתנדבות קיבלתי שם, בדמשק. הייתי צעיר מאד, כשהחלטתי לסייע בפעילות ועד הקהילה בדמשק. הייתי אז בשנות העשרים לחיי אבל גישתי לא השתנתה מאז. מה שהינחה אותי תמיד היתה הגישה שקבעה כי טובת הכלל עדיפה על פני טובתי שלי. המורים שלי שחינכו להתנדבות היו חברי ועד הקהילה בדמשק של שנות הארבעים, והם שנתנו לי דוגמה אישית שהיא נר לרגלי מאז.

חברי הוועד אשר נבחרו לתפקידים בשנת 1925 החליפו את הוועד הממונה על ידי השלטונות הסוריים.

בשנות השלושים נבחר בדמשק ועד קהילה. בראש הוועד עמד ד"ר דוד פינטו, רופא על פי מקצועו, שמוצאו ממשפחה מכובדת מאד בדמשק. הוא נחשב איש חכם, משכיל, דובר כמה שפות, שהיה מסוגל לעמוד מול שלטונות סוריה ולייצג את הקהילה והשכונה בצורה מכובדת בכל ענייניה. מאז שנות השלושים, התכנס הוועד אחת לשבוע, בבניין ועד הקהילה ליד בית הספר היהודי שהיה ידוע בשם "כיתאב". אורות משרדי ועד הקהילה דלקו כל יום חמישי עד לשעות הלילה המאוחרות. היו ימים שהדיונים גלשו אף לבוקר יום שישי.

תפקידיו של הוועד היו מוגדרים מאד. היתה זו מעין ממשלה של האוטונומיה היהודית של דמשק. להלן תפקידיו העיקריים של הוועד, כפי שלמדתי אותם מקרוב מאד:

★ יצוג הקהילה בפני המוסדות הצרפתיים והסוריים ובפני גורמי חוץ אחרים.

★ ארגון הקהילה בתוך השכונה היהודית.

★ החזקת והפעלת מערכת החינוך בשכונה היהודית.

עד לימיו של ד"ר דוד פינטו כל משפחה, למעט משפחות עניות, שילמה לוועד הקהילה "מס חינוך" עבור כל תלמיד שנשלח לאחד מבתי הספר של הקהילה. מי שלא שילם "מס חינוך" הוחרם. על מדיניות זו היו תלונות רבות שנדונו בוועד הקהילה. עם כניסתו של ד"ר פינטו לתפקיד בוטל "מס החינוך".

★ הוועד עסק ב"מתן בסתר".

★ הוועד דאג לשמור על מסורת יהודית ושלח צעירים ללימודי הסמכה לרבנות, לימודי הסמכה לשחיטה, למילת תינוקות ולהוראה.

★ הוועד שלח צעירים מצטיינים ללמוד רפואה בביירות או בכל מקום אחר שבו ניתן היה לקבל הסמכה לעסוק ברפואה. בין האישים שהוסמכו לשמש רופאים בתקופתי היו: ד"ר מאיר חצבאני, ד"ר וואחיד טוטח וד"ר ג'מיל רביע.

ד"ר חצבאני, תרם לקהילה שני ימי עבודה בשבוע, כתודה על כך שסייעו בידו ללמוד רפואה. הוא טיפל חנם אין כסף במשפחות יהודיות חסרות יכולת.

★ הוועד שלח צעירים מצטיינים ללמוד משפטים. אחד מאותם צעירים שנשלחו ללמוד משפטים ושבו לקהילה היה עו"ד נתן פירסיאדו, שנבחר בשנות הארבעים לתפקיד מזכיר ועד הקהילה, שאותו עשה בהתנדבות.

לעו"ד פירסיאדו היו קשרים רבים בבתי המשפט ובמשרדי הממשלה, כמו למשל במשרד החינוך.

סתם יום של חול ועסקים

חיי היום יום של יהודי דמשק היו חיים קשים מאד אך מסודרים מאד. השיגרה וההרגלים היו חרוטים בלב ולא השתנו מאות בשנים.

שכונת היהודים בדמשק היתה נעורה לחיים בסביבות השעה 5 לפנות בוקר. היהודים היו מגיעים לתפילת שחרית, מדי יום ביומו, מניחים תפילין, ומתעטפים בטלית.

בעוד התרנגול קורא את קריאת השחר החלו סוחרים ערביים מן הסביבה הקרובה מגיעים לתוככי השכונה היהודית על גמליהם וחמוריהם ביניהם גם מוכרי החלב.

אני זוכר את "החלבן" הדרוזי מגיע עם עיזיו, ניגש לכל בית ובית, שאת דייריו הכיר עד האחרון שבהם, ומציע את מרכולתו. הוא היה חולב את העז ואת החלב שופך לכלי פח בצורת כוס גבוהה שעליו היו חרוטים סימני הכמות. היו שביקשו ליטר חלב עיזים והיו שביקשו פחות מכך. עם סיום מסעו של ה"חלבן" בשכונה הוא היה נעצר ליד חנות לממכר החלב בשכונה, שבה מכר את יתרת החלב שהיה בעטיני העיזים. בתלת קדיש, לא הרחק מביתי, עמדה חנותו של מוסה ארזי, שקנה את החלב והכין ממנו לבנייה (לבן עיזים) ומוצרי גבינה אחרים. החנות היתה פתוחה רק עד לשעות הצהריים, כי המוצרים היו נמכרים חיש מהר.

אנו, הילדים, התייחסנו לעיזים בכבוד רב. העיזים "פירנסו" אותנו כילדים כי בעונת הקיץ הן היו בולעות כמויות ענקיות של מישמיים וכשהיו מגיעים לשכונה היו פולטים את הגלעינים. היינו אוספים את הגלעינים הללו ומוכרים אותם לסוחרים ששיווקו את הגלעינים ליצרני שמן-מריר.

הדרוזים והמוסלמים היו הגבנים (מכיני הגבינות) של השכונה היהודית.

גבינותיהם היו עשויות חלב בקר או חלב צאן. הן היו מגיעות אלינו מוכנות, לאחר שהוכנו בכפרים. מעולם לא רכשנו גבינות ממוסלמים או מדרוזים לפני שהן נחתמו בהכשר של הרבנות הדמשקאית. הרבנים שלנו היו שולחים משלחות לכפרים שבהם הוכנו הגבינות על מנת שישגיחו על תהליך הכנת הגבינות.

לאחר שאבי רכש את הגבינות מן הסוחרים שימרה אותן אמי בשתי צורות ובהעדר מקרר היו אלה שיטות אפקטיביות במיוחד:

* הגבינה נחתכה לריבועים והוכנסה לצנצנת עם שמן זית או שמן רגיל.

* הגבינה הוכנסה לתוך צנצנת עם מי מלח וכך היא נשמרה זמן רב.

אני זוכר שהיינו רוכשים גבינה בהכשר בד"צ של א"י. היתה זו הגבינה הצפתית שמחירה היה גבוה יותר, והיא היתה שמנה וקשה יותר וניתן היה לגרד אותה ולהוסיפה למיני מאכל שונים.

ל"צפתית" היה בעינינו קסם נוסף בהיותה גבינה שהוכנה בארץ ישראל, הוכנה בידיים יהודיות, והיתה על כן מבורכת.

לשכונה היו מגיעים עם שחר ולקראת שעות הצהריים סוחרי קיטניות כמו חומוס, פול, עדשים, לובייה. הם היו מכריזים בקולי קולות על מרכולתם. קולם נשמע אז למרחוק ועדיין מהדהד בזיכרון. סוחרי העץ לבישול ולחימום היו מגיעים במועדים קבועים על גבי חמורים. בית כמו שלנו נזקק לכמויות גדולות של עץ והסוחרים היו פורקים ליד ביתנו כמויות לא מבוטלות של גזרי עץ שנחתכו במקום, לא לפני שסיימו את המשא ומתן הכספי עם בני המשפחה.

בימי הקיץ החמים היו הכפריים מוכרים, בשעות הבוקר, תאנים ענבים ופירות טריים. הסוחרים הכריזו על כל פרי בנעימה אחרת שהלהיבה את הילדים עד למאד. ילדים רבים היו רצים אחרי סוחרי הפירות על מנת לזכות במעט פרי טעים.

הילדים יצאו לבית הספר השכם בבוקר בתלבושת אחידה. לפני הכניסה לכיתות הלימוד עברנו בדיקת נקיון על ידי המורים והמורות. הביקורת כללה בדיקת התסרוקת והשער, נקיון הידיים והצפרניים, ובדיקה של ציחצוח הנעליים.

כשעזבנו את הבית נותרו בו אם המשפחה וכנותיה הבוגרות. הן עסקו בעיקר בנקיון הבית, בהכנת הארוחות לבני המשפחה שישובו בשעות

הצהריים והערב הביתה.

לאב המשפחה היה תפקיד מוגדר: לפרנס את בני הבית, אך גם לערוך קניות עבור האמא בשווקים. אבי, למשל, היה רוכש עבור אמי ירקות ובשר ומוצרי מכולת, לפני שיצא לעמל יומו. רק לאחר שסיים את התחייבויותיו לאמי, היה פותח את החנות שלו בשוק של דמשק. אם נשווה את המשפחה היהודית לממשלה אזי ניתן לומר כי האם הדמשקאית היתה תמיד שרת הפנים והאב היה תמיד שר החוץ של המשפחה.

★ ★ ★

אבי, כמו אבותיהם של ילדים אחרים בשכונה, היה סוחר בשוק של דמשק. הוא היה מגיע לחנות שלו בשוק מדי בוקר ומתחיל את עמל יומו. מי שרצה להגיע לשוק יצא מרחוב היהודים לכיוון מערב עבר ברחוב התוצה שתי שכונות - אל כאראב ומאדנת אל שאחס. משם עבר לסוק אל טוויל, שממנו חצו לשווקים האחרים.

סוק אל טוויל היה השוק שהיווה קו גבול בין שכונת היהודים לשכונות האחרות בדמשק. השוק הראשון אחרי מאדנת אל שאחס היה שוק אל בזוריה. בשוק זה היתה חנותם של בני משפחת אמי, משפחת מואדב, שהיו סוחרי המסמרים הגדולים בסוריה. בשוק זה היו המחסנים והתנויות של אברהים טוטח, יבואן השמן והסבון מארץ ישראל והסוכר והתה מכל רחבי העולם. כאן גם היתה חנותו של יבואן התה והקפה, אלברט גלנתה. בשוק הזה, שהיה צבעוני מאד, יכולת למצוא יהודים שרכשו ומכרו מוצרים כמו בבורסה של ניירות ערך.

בהמשך סוק אל טוויל היה מרכז קטן, שנשא את השם "החאן הראשון". במקום הזה היו חנויותיהם של משפחת האחים אנדיבו, זוג יהודים ממשפחת שושלב ומשפחת חנונו - שהיו ממוצא טברייני והיו יבואני חוטים מצרפת, וחנותו של סוחר החוטים שמעה חפץ.

בהמשך השוק הזה היו שתי פניות שמאלה (לכיוון דרום). הפניות הללו נשאו את השם "סוק א-צוף". באחת הפניות הללו היתה חנותם של שתי משפחות תורקייה. חנות אחת היתה שייכת לאברהים ובניו נתן פואד ואדוארד. השנייה היתה חנותם של ג'אק וניסים תורקייה, יבואנים של כל סוגי החוטים ממנצ'סטר - אנגליה. פואד תורקייה מכר לנשים חבילות של צמר במשקל. אני עבדתי מספר שנים כזבן בחנותו של פואד תורקייה.

הייתי בן 16, כששכתי מטיול בפלשתינה-א"י ביחד עם אבי והתחלתי לתור אחרי עבודה. בני המשפחה חיפשו עבורי מקום עבודה קבוע לאחר שהתכבד להם, כי אני מגלה קשוי הסתגלות לחיים בדמשק אחרי ששהיתי זמן מה בארץ ישראל.

לדודי מצד אמי, זכי ככבייה, היתה חנות בשוק של דמשק. הוא פנה לחברו, פואד תורקיייה, ואמר לו: "קח את אחייני, יוסף, לעבוד עימך ואני אשלם לך מחצית ממשכורתו". התחלתי לעבוד עם פואד תורקיייה כזבן בחנות שלו למוצרי הצמר. במהלך העבודה חשתי, כי אני עושה עבודה טובה וגם הבאתי את המזל לחנות. הוא מכר סחורה בכמות גדולה יותר בהשוואה למה שמכר לפני שהגעתי. בסוף החודש, ביום תשלום המשכורת, הוא ניגש לקופה, פתח אותה והושיט לי סכום כסף נכבד, יותר מכפי שהייתי אמור לקבל.

- זו משכורתך? שאלתי בתמיהה

- כן, ענה פואד תורקיייה.

- זה לא סכום גבוה מדי? הקשיתי

- זה הסכום, ענה.

- מר פואד, אם משהוא שילם לך את שכרי והוא איננו יוצא מכיסך אמור לי, ואעזוב מיד.

- דורך, זכי ככבייה, אחי אמך, נתן לי מחצית שכרך, הוא ענה לאחר שלחצתי עליו לומר לי.

- אני עוזב, עניתי נעלב.

רעייתו של פואד תורקיייה הודיעה לו מיד: אם הילד הזה עוזב אנחנו מתגרשים. דבריה באו בהפתעה, אף שידעתי עד כמה היא סומכת עלי ומכירה בעובדה שמאז הגעתי לחנותם שפר גורלם בתחומים רבים (אגב, באותה שנה, לאחר 5 שנות נישואין התבשרו בני הזוג על הריונה של האשה). השיתה בין פואד תורקיייה לבין רעייתו הסתיימה בנצחונה. היא הבהירה לו, כי היא סומכת עלי מאד, בשל גישתי הנכונה ללקוחות החנות ושניתן לסמוך עלי בעיניים עצומות בטיפול בקופת החנות.

היא עקבה מקרוב אחר מערכת היחסים שהיתה ביני לבין בעלה. נהגתי להגיע לביתם, השכם בכוקר, על מנת לאכול עם פואד תורקיייה את ארוחת הבוקר. ואז היינו יוצאים יחד לחנות.

כל אימת שפואד תורקיייה רכש לעצמו חולצה או חליפה דאג לקנות גם עבורי מלבוש חדש. היחסים ביננו היו כיחסים בין אחים. המשכתי לעבוד בחנותו של פואד תורקיייה בתנאים חדשים - מעתה הופקדתי גם על קופת החנות.

לפני נעילת החנות היתה אשתו מגיעה לחנות נוטלת את מחברת ההכנסות, מונה את הכסף כמו ידיה, ומשווה את התקבולים שנרשמו במחברת לסכום שהיה בקופה. הסכום תאם תמיד. היא האמינה כי מאד וערכה הסכם עם בעלה: "אתה תיתן ליוסף כל מה שיבקש". הבעל שמע בקול רעייתו, כיוון שראה כמו עיניו שמזלו שפר עליו מאז שהגעתי לחנותו.

מדי שבוע, ביום שישי, הוא היה פותח את הקופה אוחז בחכילת שטרות ואומר לי:

"קח כל מה שיש בידי". אני חשתי, כמובן, שלא בנות. אבל הוא לא הניח לי. בבואי לעבוד אצלו סכמנו שהוא ישלם לי 2 מטבעות זהב לחודש והוא ישלם לי 4 מטבעות זהב בחודש. הוא מעולם, לא התחשבן עמי. עבדתי עם פואד תורקיייה שלוש שנים וחצי. יום אחד הגיע מבכירות לדמשק אחיו אדוארד. פואד החליט לסייע לאחיו וצירף אותו לעבודה בחנות. יחסי העבודה בין אדוארד לבניי היו שונים מיחסי עם פואד ובשלב מסויים החלטתי שעלי לעזוב.

כשעזבתי את חנותו של פואד תורקיייה הייתי כבן 20. פואד הפך למיליונר בזמן שבו עבדתי איתו. אולם כשהלכתי הלכה לו "יד המזל" וקופתו נדלדלה. כך הסתיים פרק בחיי הצעירים.

ואנו שבים לשוק "החאן הראשון". כאן, בשוק הזה היתה חנותם של משפחת כאמל עגימי שהיה סוחר גדול של חוטים שאותם הוא מכר בסיטונות.

מול הכניסה אל שוק א-צוף היה השוק שנשא את השם סוק אל חייאטין, שבו עבדו ופעלו סוחרי הבדים היהודיים. לדודי, זכי ככבייה, היתה שם חנות ומחסנים, גם חנותו של סלים סקאל היתה בשוק הזה. אני זוכר שהיו במקום חנויות של שתי משפחות יהודיות שמכרו חולצות מיוחדות שלבשו המוסלמים - חולצות שהיו עשויות מחוטי כותנה ומשי.

בשוק הזה פעלו החנויות המשפחתיות של האחים ככיוז, האחים סלים ויוסף זאגה, וחנויות נוספות של סוחרים יהודים.

אחד הסוחרים היהודיים שעבד בשוק הזה היה תופיק צאלח, אשר ניסה לברוח בשנת 1954 מבירות עם משפחתו ועם משפחת לוזייה. המבריחים שדרו אותם, רצחו אותם בדם קר והשליכו את גופותיהם לים התיכון. גם בסוק אל טוויל היו חנויות רבות של יהודים. היתה שם חנות בדים שהיתה שייכת לרבנים יעקב ואברהם מסלתון. הם מכרו בעיקר בד לבן. בסמוך היו החנויות של סוחרי החוטים נתן סמרה ונתן סרווה. סמוך לתנויות אלה היתה חנות לממכר הבדים של האחים תופיק וז'ק לוי. מעל לחנותם היה חאן ויהודי זקן מכר שם חוטים ומחטי תפירה. למשפחת עג'מי ולמשפחת ארזי היו חנויות צמודות זו לזו שעסקו בחייטות ובתיקוני בגדים ישנים.

לידם היתה חנות לממכר הממתקים אטאייף ובקלאווה. רחוב השוק התפצל מימין למרכז העיר, ומשמאל היתה סימטה בשם סנאניה שכל בעלי החנויות בה היו יהודים מוכרי נעליים עשויים גומי. בסימטת סנאניה היתה אווירה מיוחדת, ועל כן שימשה מקור לסיפורים מעניינים. לסימטה זו היו מגיעים, מדי יום ביומו, עשרות מתושבי חוראן - חוראנים. שם של החוראנים נקשר לסיפורי הווי שאהבנו לספר זה לזה כשאנו מתגלגלים מצחוק.

חוראני, זאת לדעת, איננו אוהב לבזבז כסף על עצמו. קמצן. אשר על כן, הוא היה מגיע יחד לסימטת סנאניה על מנת לקנות נעלים אצל הסנדלרים היהודים שהכינו אותם מצמיגי מכוניות שהיו עמידות לנצח כך שלא יצטרך לרכוש נעליים נוספות בחייו.

עוד מספרים על החוראנים, שגידלו חיטה, שעורה ותירס. את החיטה והשעורה מכרו וכל חייהם אכלו פיתות מקמח תירס שנאפה בבית. הם עצמם לא אכלו לחם מקמח רגיל, כיוון שרצו לשמור את ההכנסות משדות החיטה והשעורה.

גם היום אני מתייך כשחוזרים ומספרים לי את הסיפור על החוראנים שהיו מגיעים לשוק עם צנוניות. את הצנוניות היו מניחים על דרגש למכירה, ואת עלי הצנון היו אוכלים עם פת הצהריים - הכל כדי לחסוך.

השוק השני, שהוא למעשה השוק המרכזי של דמשק, היה שוק אל חמידיה.

אל שוק אל תמידיה מגיעים מרחובות רבים בעיר אבל גם מסוק אל טוויל ומן המעברים הרבים שלו.

מן המעבר הראשון - אל בזוריה (שהוזכר לעיל) ניתן להגיע לשוק תכשיטי הזהב של שוק אל תמידיה שבו מרבית החנויות היו שייכות ליהודים. השוק היה מקורה (ו-שרוקה). דלתות הכניסה והיציאה של השוק היו מוגפות עם רדת החשיכה ושומרים הוצבו בכניסותיו.

לסוק אל חריר הקרוב לשוק זה מגיעים מסוק אל חאיטין. בסוק אל חריר סחרו במגוון גדול של סחורות ומוצרים. אחד מבעלי החנויות היה שען יהודי בשם פריווה, אביו של חברי בהתאחדות עולי סוריה בישראל, חיים כהן. לא הרחק ממנו עמדה חנות של מוכר תכשיטים יהודי - חנותם של משפחת אל צאייג.

בהמשך החנויות הללו היה חאן אל גימרוג, שוק מוכרי הבדים. החנויות עמדו צפופות זו לזו, האחת דבוקה ברעותה כאחיות. אך כל בעלי החנויות התפרנסו בכבוד מן המסחר - רבים מבעלי החנויות גם כאן היו יהודים.

אני נזכר בחאן הקטן שהיה ליד חאן אל גימרוג ובסיפור שמתלווה לזיכרון הזה.

בחאן הקטן הזה היה יהודי חביב ומיוחד, כדר כמכגי (אליהו כמכגי בשמו העברי), אביו של הזמר משה אליהו, שזימרתו עיננה מוסלמים בכל רחבי המזרח התיכון ואת היהודים יוצאי ערב שהתגוררו בישראל. כדר שאהב לשיר היה אדם בר מזל, שנהג לפתוח את חנותו בשעה עשר בבוקר, ובפתח חנותו צבאו כבר נשים שבאו לערוך בו קניות. הן היו באות רק אליו וכל מה שהציע להן קנו מידיהו. המוסלמים שראו זאת איימו עליו בגלל שקינאו בו מאד. הימצאותו של כדר בשוק פגעה בעסקים האחרים בשוק, על כן, ערך הסכם עם הסוחרים האחרים, לפיו היה פותח את החנות משעה 10 בבוקר ועד 12 בצהריים - שעתיים ולא יותר. אבל הקונים שלא הספיקו לקנות אצלו היו מגיעים למחרת היום ולא מוותרים על חווית הקנייה בחנותו.

ולאן נעלם כדר בשעה 12? הוא היה מביא עימו, בבואו לעבודה, סל מלא אוכל - פירות ומשקאות, ונפגש עם חבריו על שפת הנהר. שם על שפת הנהר צופאניה הוא היה יושב עם חבריו, בעלי חנויות שאף הם סגרו את החנות בשעה 12 בצהריים, שר ומנגן בחברתם וחוזר שמח וטוב לב הביתה. כך היה מעביר את היום עם חבריו כפי שרק הוא ידע לעשות.

פעמים רבות הייתי מתקנא בכדר כמכג"י ובאהבת החיים שפיעמה בו. אבל יותר מכל אהבתי את היכולת האדירה שלו להתנתק מטרדות היום-יום של הקהילה היהודית ו"לצפצף" על העולם.

מן השוק שבו היתה חנותו של כדר ומשווקים אחרים היתה יציאה לשוק אל חמידיה ומשם למסגד הגדול של דמשק - מסגד אל אמווי. המסגד הזה היה יוצא דופן ביופיו. הוא נבנה בתקופת שלטון בית אומייה, כשדמשק היתה אחד ממרכזי העולם המוסלמי. אל המסגד הענק ניתן להיכנס בכמה כניסות. כל כניסה ויציאה מהמסגד מביאה את המבקר במקום לרחוב אחר בשוק. מגג המסגד מזדקרים כמה מגדלי מואזין. בעת שזה פוצח בתפילתו היא נשמעת בכל רחבי דמשק, ואלפי מתפללים יכולים להגיע להתפלל בתוך המסגד.

לא הרחק מן המסגד עומדים מוכרי גלידת "בגדש", ששמה נודע בכל רחבי העולם הערבי. זוהי גלידה שמכינים בתוך כלי נחושת ענקי. האנשים שמכינים את הגלידה עומדים מעל לסיר הנחושת הגדול מחזיקים בידיהם כלי ארוך ומערבבים ומכים בתוך כלי הנחושת עד שהגלידה מתקשה והופכת קשה כמעט כמו אבן. הגלידה הטעימה לחיך יכולה לשמור על קרירותה זמן רב. אבי יצא בשנות הארבעים לטיול בארץ ישראל, ולפני צאתו בא למוכרי הגלידה וביקשם שיכינו לו גלידה שתחזיק מעמד במשך כמה שעות מבלי שתימס, עד שיגיע לחיפה ולתל-אביב. מכיני הגלידה הכינו לו גלידה בקופסה שעמדה בתלאות הדרך בכבוד והיא לא נמסה בדרך.

רבנים ולימודי קודש

לאבי ולאמי היו עקרונות ברזל בחינוכם של הילדים: הקפדה על קיום מצוות תורת ישראל וחינוך לאהבת ישראל וארץ ישראל.

כל ילד יהודי בשכונה למד במוסד חינוכי כלשהו. בתלמוד תורה למדו אלה שהוריהם היו דתיים או שומרי מסורת. התלמוד תורה שלנו שכן צפונית מערבית מהכניסה לרובע, הוא הוקם על ידי שני יהודים - חלבים, חילואני וקטאן, שהקימו את התלמוד תורה מכספם הפרטי ולא דרשו מההורים פרוטה. הם שכרו מורים שהרביצו בנו תורה; חכם יעקב ג'נני לימד תורה, חכם אברהם פתאל לימד "שולחן ערוך" עין יעקב וגמרא. לאברהם פתאל, שהיה גדול בתורה וכדיני ישראל, היו שתי בנות וכן. בתו האחת נישאה בדמשק לחכם יעקב מסלתון ואילו בתו השנייה נישאה לרב עובדיה יוסף בירושלים (מי שמונה לימים הראשון לציון). הרב פתאל עלה לישראל ונפטר כאן בשיבה טובה. הרב יעקב ג'נני נפטר בסוריה.

בתלמוד תורה למדנו רק לימודי קודש. מורה אחד לימד אותנו לקרוא מסידור התפילה ואחר לימד תורה עם פירוש רש"י. ישבנו שם שעות ארוכות והפלגנו לעולמה של תורה. אני למדתי בתלמוד תורה של חילואני וקטאן. מאחר והייתי תלמיד מצטיין הועידוני להיות רב ושלחו אותי לבית מדרש כיג'ה רפאל, שבו התנהלו השיעורים לקראת ההסמכה לרבנות. אני גאה בכך שהייתי תלמיד המחזור הראשון ללימודי רבנות בבית המדרש כיג'ה רפאל. בסופו של דבר לא הוסמכתי לרבנות, כיוון שענייני הקהילה עניינו ומשכו אותי יותר מאשר לימודי הקודש. החידק הציבורי דבק בי בגיל צעיר ומאז אני פעיל למען יהודי סוריה בכלל ויהודי דמשק בפרט.

אבל את הגירסה דינקותא שלי לא שכחתי. הסתופפתי והתאבקתי בעפר

רגליהם של גדולים בתורה. בבית המדרש כיג'ה רפאל ישבו רבנים וגדולים בתורה שכמה מהם היו מורי ומחנכי, אב בית דין (אב"ד) חכם אליהו מסלתון היה גם שוחט ובודק. אני זוכר שבשנות השלושים שררה בצורת במשך ארבע שנים בכל רחבי סוריה. אנשי הדת המוסלמים היהודים והנוצרים נתבקשו לצאת לרחובות על מנת לשאת תפילות לבוא הגשם. חכמי הדת המוסלמים הגיעו לביתו של חכם אליהו וביקשו ממנו שיפעל למען הפסקת הבצורת. הוא נאות לבקשתם וגזר על עצמו צום של שלושה ימים. הוא היה הולך, בימי הצום, לבית המרחץ המיוחד בשכונה היהודית ומשם לבית המדרש. ביום השלישי של הצום קרא אליו את אנשי הדת המוסלמים והודיע להם: לכו למסגדים להתפלל, כי היום יהיה גשם. ואמנם, באותו יום ירדו גשמי ברכה בכל רחבי סוריה שלא פסקו במשך שבוע ימים ברציפות, וקללת הבצורה חלפה.

חכם עזר מסלתון היה דיין, שוחט, מוהל ועורך נישואין, והצטיין בענוותנותו הרבה. הוא עלה לארץ ישראל בשנת 1946 ונהרג בתאונת דרכים בשכונת התקווה בתל-אביב.

חכם יוסף דנה היה דיין, מוהל ופרשן בתורה. הוא היה מוזמן לבתי היהודים בדמשק ומרתק את שומעיו בפרשנותו ובסיפוריו. הוא עלה לישראל ונפטר בחיפה.

חכם יעקב אל נאעם היה דיין, כותב ובודק ספרי תורה בבתי כנסת. היה מכובד מאד, הדור פנים ובעל זקן לבן ארוך ועניו מאד. היהודים האמינו, כי ברכתו מרפאת חולים ואכן הוא נשא ברכות כשהתבקש. ברכתו היתה קצרה מאד: ברכת השם יברככה וברכת רפואה שלמה.

חכם ניסים אנדיבו, מי שהיה רבה הראשי האחרון של קהילת דמשק, והאחרון שראה את המרגל הישראלי - אלי כהן דקות ספורות לפני שנתלה בכיכר מארג'ה בדמשק, היה הרב הליבראלי ביותר מבין כל הרבנים. הוא היה רב ופרשן גדול בתורה. הגויים האמינו בו והיו באים אליו לקבל את ברכתו לריפוי חולים. הוא היה כותב להם קמיעות, שהיו נוטלים עימם. הצלחותיו היו רבות אך מעולם לא ביקש כסף מהגויים שהגיעו לקבל את ברכתו, אבל הם הביאו לו מתנות אחרות: חומוס, עדשים, שמן, סוכר ועופות. המתנות הללו סייעו בידיו לכלכל את משפחתו הגדולה.

חכם סלים נצירי זכור לי כמלמד לפני הצהריים בבית הספר. בסוף שנות

השלושים הוא היגר לארגנטינה.

חכם יעקב מסלתון היה שוחט, איש עניו וירא שמיים. מרבית הזמן למד ושמר על תענית דיבור, שהיתה נשכרת רק אם היה נשאל. ביחד עם אברהם מסלתון, שהיה שוחט, ניהל חנות קטנה לממכר בדים לבנים. חכם זכי מנפאך (אסא) יועד על ידי ועד הקהילה להיות שוחט, אולם הרבנים התנגדו למינויו. ועד הקהילה החליט, לכן, לשגרר לישראל כדי שיוסמך להיות רב. הוא, אכן, קיבל סמכות מהרבנות של ישראל ושב לקהילה כשוחט מוסמך.

חכם מהאדב (שעשוע) עזב, בשנות הארבעים, לביירות. הגאון יהודה מסלתון היגר למצריים וכך גם רב נוסף ממשפחת מסלתון שהיגר לארה"ב כדי לשמש כרבה של הקהילה הדמשקאית בניו יורק.

★ ★ ★

הצרפתים שנכנסו לסוריה בשנות העשרים, פנו לכל הקהילות הדתיות בדרישה שימנו להם אנשי קשר עם השלטון הצרפתי. הנוצרים מינו לעצמם דובר צרפתית וכך עשו גם המוסלמים, ליהודים לא היה רב דובר צרפתית וחברי ועד הקהילה דיברו רק ערבית.

הוועד החליט להביא מחוץ לקהילה איש שיעמוד בקשר עם השלטון הצרפתי. באחד הימים הגיע לקהילה רב יהודי-מרוקאי בשם הרב שלמה (סלימן) תאג'ר, דובר צרפתית, שכונה בפיו כל "חכם באשי". הוא היה בעל הופעה מרשימה מאד והיתה לו הדרת פנים מיוחדת. התלבש בבגדים המסורתיים של הראשון לציון (כדוגמת הבגדים שלובש הראשון לציון, הרב עובדיה יוסף). הוועד הסדיר לו בית מגורים מהודר ואף הצמיד לו שומר ראש יהודי שכונה על ידינו "אואס" שהיה לבוש במדים מיוחדים.

שומר הראש היהודי היה מוביל את "החכם באשי" ברחובות הרובע היהודי, בידיו מקל גדול עשוי מתכת ברזל שהיה מכה בו על אבני הדרך וכשנשמע קול הנקישה של המקל ידענו כי ה"חכם באשי" מבקר ברובע. מפאת כבודו, הנשים שהסתובבו ללא כיסוי ראש נכנסו לבתיהן.

ה"חכם באשי" היה בא כוחם של היהודים אצל השלטונות הצרפתיים והסורים. הוא פנה כמה פעמים וביקש, הגנה על הרובע היהודי מפני התקפות המוסלמים שיצאו לרחובות על מנת להפגין כנגד הצרפתים והציונים.

ל"חכם באשי" היו שלושה בנים; הבכור - אלברט תאג'ר, צולע ברגלו,

היה מורה בבית הספר "אליאנס" ברובע היהודי. הוא עלה לארץ ישראל בשנת 1946, חלה כאן בשחפת ונפטר במגדיאל; בנו השני של ה"חכם באשי" היה קולונל בצבא הצרפתי; בנו השלישי היה קצין בצבא הצרפתי. שני הקצינים, בנוי של ה"חכם באשי", נחלצו, בעת צרה, להגן על היהודים מהתקפות המוסלמים על ידי הזעקת הכוחות הצרפתיים לרובע.

בין ה"חכם באשי" לבין הרבנים הדמשקאים לא שררה אהבה גדולה. היו ביניהם חילוקי דעות בפרשנותם את המצוות וההלכות. הרב תאג'ר היה יותר ליבראלי מהרבנים הדמשקאים, לכן, גם לא היה שיתוף פעולה ביניהם. הוא סיים את תפקידו, כשהסורים קיבלו את עצמאותם מהשלטון הצרפתי.

ה"חכם באשי" לא רצה לשוב לארץ ישראל והוועד המקומי העביר אותו לדירה בשכונה היהודית. אחד מבניו נהרג במלחמה באלג'יריה והרב עבר משבר נפשי קשה. מצבו הגופני הדרדר והוא נפטר בדמשק.

עד להווסדו של בית הספר "אליאנס", באמצע שנות השלושים, שעליו כתב הנשיא יצחק בן צבי בחום רב, היו בשכונה היהודית שלושה בתי ספר שהוכשרו ללימודים על ידי אליאנס-כי"ח (כל ישראל חברים).

לבית הספר הראשון ששכן במרכז השכונה היהודית קראנו "כיתאב". למדו בו ילדים מכיתות א' ועד כיתה ו'. הלימודים התנהלו בו בשפה הצרפתית ובשפה העברית. המורים היו מבני הקהילה שלנו, ובנוסף להם הוכשרו שני רבנים שלימדו תורה ותפילה: חכם יוסף שורכה וחכם סלים נוסירי. אף לא אחד מן התלמידים לא ישכח את המורה עם המקל, חכם יוסף. מי שעבר על החוקים שקבע, מי שלא הקשיב היטב לדבריו, "זכה" ממקלו במנה של מכות על היד. חכם יוסף עלה לישראל ונפטר כאן בשיבה טובה כשהיה בן למעלה מ-110 שנים.

הלימודים ב"כיתאב" התנהלו משעה 08⁰⁰ בבוקר ועד 16⁰⁰ אחר הצהריים. במחצית היום היתה הפסקת צהריים.

לבית הספר השני ברובע קראנו "בית אל בושי". שם למדו מכיתה ז' ועד סיום התיכון. הנוער עבר את בחינות הבגרות הסוריות בבית הספר הזה. הלימודים התנהלו בשלוש שפות, צרפתית עברית וערבית. את השפה הצרפתית לימדו מורים שהגיעו לארץ מצרפת. עברית לימדו מורים שהגיעו מישראל. לערבית היה מורה יהודי דמשקאי בשם מועלם דאוד. ומי שאיננו

זוכר את המקל הארוך של מועלם דאוד ואת אצבעותיו הלופתות את האוזן וממש "קוטפת" אותה, כנראה לא למד ב"בית אל בוש". כל "קטיפת" אוזן כזאת היתה מלווה בכאב חד. ערבית, אני מבטיחכם, כל הילדים למדו היטב. תורה ולימודי קודש לימד חכם סלים שורכה שהיה מורה מפורסם מאד בשכונה. מיד עם כניסתו לכיתה היה מבקש לפתוח דף מסויים בתנ"ך ולהתחיל לקרוא בו. כשהיה מסיים את דבריו היה נרדם עד לצילצול הפעמון. היתה זו שעה נהדרת של חופשה לתלמידים. לפעמים, בשעת הנימנום של חכם שורכה, אכלנו ארוחות ולעיתים היינו מעירים אותו, עוד לפני הישמע הצילצול הגואל.

בית הספר השלישי עמד ברחוב אל תלאג', ולמדו בו בנות בלבד מכיתות א' ועד כיתה ו'. הלימודים בבית ספר זה התנהלו בשפה הצרפתית בשפה הערבית ובשפה העברית.

כל בתי הספר האלה נסגרו, בשנת 1935, לאחר שבית הספר "אליאנס" פתח את שעריו. בבית הספר החדש היו שני אנפים, אגף לבנות ואגף לבנים. הבניין בן שני הקומות איכלס תלמידים מכיתת הגן ועד לסיום בית הספר התיכון. בבית הספר הזה למדנו שלוש שפות, עברית, ערבית וצרפתית. המורים לצרפתית היו מורים מצרפת, המורים לעברית באו מישראל, והמורים לערבית באו מארצות ערב. יהדות ולימודי קודש הורו מורים שהוכשרו על ידי הקהילה.

כשמדברים בגאווה גדולה על מערכת החינוך של השכונה היהודית בדמשק אסור להתעלם מן התופעה השלילית והבושה הגדולה בדמות מדרסאות אל אינגליז (בית הספר האנגלי). בית הספר שכן בכניסה לאחת השכונות הנוצריות. ואם היית מטפס במדרגות בית הספר האנגלי (המיסיון האנגלי לסוריה) היית מגלה בין כתליו ילדים יהודים שהגיעו לכאן על מנת לקבל חינוך נוצרי בתמורה לטובות הנאה שניתנו להוריהם. בית הספר הזה סיפק להורים ולתלמידים בגדים ואוכל חינם ומוריו לא דרשו מההורים תשלום של שתי לירות זהב כפי שהיה מקובל בבתי הספר היהודיים. היו הורים שלא יכלו לשאת בתשלום זה, שהועבר לוועד הקהילה היהודית, ונאלצו לשלוח את ילדיהם לבית הספר האנגלי. בשנת 1940 נבחר ל"ו"ר קהילת יהודי דמשק, ד"ר דוד פינטו. בחכמתו הרבה הוא החליט להפסיק מיד את גביית שתי לירות הזהב בעבור כל תלמיד שלמד בבתי הספר של הקהילה.

כל ילד שהגיע לבית הספר של הקהילה התקבל ללימודים ללא תשלום. אני זוכר שבבית הספר האנגלי היו חדרי ספורט וכושר גופני. המורים בבית הספר היו מיסיונרים-נוצריים שניסו בכל כוחם להעביר את אחינו בני ישראל על דתם. נסיונותיהם של המסיונרים-הנוצרים לא עלו יפה. לא זכור לי שילד יהודי כלשהו הועבר על דתו - החינוך בבית ההורים ולחצה של הקהילה מנעו מהמיסיון הנוצרי להצליח בדרכם הנלוזה להעביר יהודים על דתם.

מנהגים יהודיים

הקהילה היהודית התאפיינה באווירה יהודית מיוחדת במינה. הקיבוץ היהודי בשכונה דבק מאד במסורת ישראל ואף פיתח וסיגל לעצמו מנהגים שהיו יחודיים רק לה ולא תמצאו אותם בקהילות יהודיות אחרות בעולם. כדואר השכונתי, נתבשרנו על שמחות, אירוסין, נישואין, ברית מילה, בר מצווה, איחוד משפחות, חנוכת בית, טקס פדיון הבן, ועוד ועוד. אדם שנשא את הכינוי "שמוש" קיבל על עצמו תמורת תשלום, כמובן, לעבור מבית לבית בשכונה ולהודיע על האירועים השונים. ה"שמוש" הגיע לביתו של האיש שהוטל עליו להזמין, נקש על דלת הכניסה שלו, וקרא בקול את הודעתו. למשל: "יה אבו סלים ואום סלים כל אחד מהשכנים, וכל אחד בנפרד וכולם יחד, מוזמנים לשמחה בבית משפחת אבו ואום מוסה לרגל נישואי בנם... כולם מוזמנים להגיע ולא תתקבל שום בקשת סליחה על העדרות או תירוצים להעדרות".

להבדיל אלף אלפי הבדלות, כשאדם נפטר נהגו בו כבוד רב. היו מקיימים לכבודו שורה של טקסי אזכרה. אחד מהטקסים הללו היה טקס חלוקת הלחם על שמו של הנפטר.

משפחה שאחד מבניה הלך לעולמו היתה תורמת סכום כסף. מן הכסף שנתרם רכשו קמח במאפיה וביקשו מן האופה שיאפה 1,000 - 500 כיכרות לחם עגולים. על הלחם, נתבקש האופה, על-ידי בני המשפחה לזרות פרג בטעם אניס (ינסון), וכך ניתן יהיה להבחין בכירור שמדובר בכיכר לחם לזכר נשמתו של הנפטר. אנשים שמונו לצורך זה הגיעו למאפיה לאחר שכיכרות הלחם נאפו, מלאו שקים בלחם, והחלו לעבור ביום שישי מבית לבית. כל משפחה קיבלה כיכר לחם ובליל שבת ברך אב המשפחה ברכת "המוציא לחם

מן הארץ" על הלחם שנאפה לזכר נשמתו של הנפטר. לחם, המוצר הבסיסי והטעים הזה, היה חסר על שולחנן של משפחות רבות בשכונה. על מנת להקל על חייהן של משפחות אלה היו אנשי ועד הקהילה מתרימים את עשירי השכונה כדי שאפשר יהיה לרכוש לחם או חלה לשבת עבור המשפחות העניות. כל ליל שבת יכולת לראות את שליחי הוועד עוברים מבית לבית, על פי רשימות מסודרות, ומחלקים לחם לשבת.

ועד הקהילה חילק, מדי שבוע, ביום חמישי בשבוע, קמח למשפחות נזקקות. הקמח שסופק הספיק למשפחות הללו עד למחצית השבוע שלאחר מכן. אם המשפחה לשה ממנו בצק והכינה כיכרות קטנים של כ-200 גרם כל כיכר שנשלחו למאפיה, שבה נאפה הלחם, והוחזר למשפחה כשהוא אפוי היטב.

אני נזכר כעת במחלק הקמח, דהוד פאנור. בשנות השלושים הגיע לבית שלנו בחור עיוור כבן שמונה עשרה יתום מאב ומאם, ביחד עם אחותו. הם ביקשו לשכור את החדר הריק בחצר ביתנו. אבי ודודי שחסו עליהם נתנו לשניים את החדר שבו התגוררה קודם לכן סבתי עליה השלום, חניס אין כסף. חלף זמן קצר והצעיר העיוור הכיר את כל בתי הרחוב ואת שמות המשפחה של הדירים בבתיים.

ברחוב שלנו היה חנווני ממשפחת תשתש שחילק, מדי יום חמישי, קמח לכל משפחה, על פי מספר הנפשות שבה. הוא היה שוקל את הקמח בתוך פח. הוא העמיס את פח הקמח על כתפו ועבר מבית לבית, על פי השמות שנמסרו לו על ידי החנווני. הנער היה מגיע אל הבית, נוקש בדלת או בשער, וקורא בקול לבני הבית שיבואו ליטול את הקמח. היה לו זכרון מושלם לשמות אנשים ולכתובת מקום מגוריהם.

הצעיר העיוור היה נער השליחיות של החנווני וכך גם הוא הוציא את לחמו. לימים התקשר לבית הספר של המיסיון (אל אינגליז) בשכונה וביקש את עזרתם בלימוד השפה באמצעות כתב עיוורים (בריל). הם סיפקו לו ספרים בשפת העיוורים ומהם למד לקרוא את השפה הערבית.

המיסיון ניצל את מצבו של הנער העיוור והחל לספק לו סיפרי קריאה על תולדותיו של ישו הנוצרי ועל הנצרות. כשוועד הקהילה הבחין בדרכיו הנלוזות של המיסיון הוא התערב ושלח את הצעיר לבית הספר לעיוורים שבירושלים. הצעיר התקדם יפה בבית הספר בירושלים, הכיר בחורה עיוורת,

נשא אותה לאשה והוליד ילדים בריאים. לא חלף, זמן רב והוא הגיע לתפקיד מנהלי בבית הספר לעיוורים בירושלים.

מנהג נוסף וייחודי שהיה לנו בשכונה היה מנהג ה"משמארה".

המנהג היה לקרוא, אחר הצהריים בשבת, בספרי קודש לזכרם של נפטרים. על פי סיפורם של בני המשפחה מנהג ה"משמארה" של הקהילה כולה החל בביתנו וממנו עבר לבתים אחרים.

בני המשפחה, שקיימו את מנהג ה"המישמארה", הודיעו לכל מאן דבעי שיבואו ללמוד יהדות ובכך יקיימו מצווה של הזכרת נשמתו של נפטר. במהלך טקס ה"משמארה" קראו את פרשת השבוע ופרקי אבות, החזן היה קורא אל מלא רחמים, ובתום הטקס הגישו לנוכחים עוגיות ופירות העונה. לפני האכילה ברכו שלוש סוגי ברכה: על העץ, על האדמה ועל המזונות.

היו גם משפחות עשירות שידם היתה משגת להגיש למוזמנים ארוחה מלאה לזכרו של הנפטר ואז היו המוזמנים נשארים עד לתפילת ערבית.

מנהג זה של קריאה בתורה וקיום מצוות היה נהוג בכל בית בשכונה. כל שבת היה מתקיים טקס כזה בבית אחר בשכונה לזכרו של הנפטר מבני המשפחה.

המנהג הזה הותיר בי זכרונות רבים. בכל פעם שהתקיים בביתנו טקס ה"משמארה" יכולתי לבחון מקרוב את ידיעתם ובקיאותם של קרובי המשפחה והקרובים הרחוקים בדת היהודית ובמנהגיו.

אני זוכר, למשל, את דודי, אליהו קלש, הוא לא ידע לכתוב כי הוריו התקשו לעמוד בתשלומי שכר הלימוד שהיו נהוגים בקהילה בתקופה שבה היה ילד והוא הופלה לרעה. אבל האל שבשמיים פיצה אותו ונתן לו זיכרון מדהים. הוא זכר את התנ"ך כולו על פה. אם קרה שהיה נרדם, בעת קריאה בתנ"ך, ניעור לרגע מפנייה של אחד המתפללים אליו, והיה מסוגל לומר את מספר הפסוק ומספר הפרק שבו אחזו בתנ"ך. הוא ידע גם דברים אחרים שאנו, הילדים, נדהמנו מהם. יום אחד בא אליו בנו הבכור, אברהם, ואמר לו שקיבל שאלה בחשבון בבית הספר והוא איננו יכול לפתרה. האב ביקש מכנו שימסור לו את נוסח השאלה. הילד סרב, האב התעקש והבן נעתר לבקשה. הוא הקריא לאבא את השאלה וזו נפתרה על ידו מיד. למחרת הגיע הילד לבית הספר, ולהפתעתו היה התלמיד היחיד שפתר את הבעיה. איך פתרת את השאלה? שאל המורה והילד ענה: אבי סייע לי לפתור את השאלה. אני נזכר

בבתו של אליהו קלש, שהתקשתה לקלוט שיעור בשפה הצרפתית ששמעה בבית הספר. אחיה ניסה ללמדה את השיעור. אולם הוא לא הצליח ללמדה. האב ששמע את הנסיונות התיישב מול הילדה והצליח להביאה לכדי הבנה. ועוד סופר, על בן דודו של אבי, יעקב בוקעי, שהכיר את התנ"ך על בוריו ואף ידע לפרש פסוקים קשים בידענות מופלגת. אגב, שם משפחתו של בן הדוד מעיד על כך שמוצאו מהכפר פקיעין שבגליל העליון שנחשב לאחד הישובים היהודיים העתיקים בעולם ובארץ ישראל.

עד עצם היום הזה אני נזכר בחום במפגשי החברה שנערכו בתום ה"משמארה", לאחר סיום תפילת מנחה.

הנשים היו מוציאות כיסאות נמוכים לחצר ומציבות אותם בסמוך לשער הכניסה לבית. הגברים היו עוזבים את החדר שבקומה השנייה על מנת ללהג עם הזקנים שהגיעו לשבת ולספר סיפורים, בדיחות וסתם צ'יזבטים. סיפוריהם של זקני השכונה שסופרו במוצאי שבת, נחשבו לאטרקציה ברחוב כולו.

אני נזכר בזוג הזקנים, שהאחד מהם התנשא לגובה של 1.90 מ' והשני הגיע רק לגובה של 1.50 מ'. היהודי הנמוך אמר לחברו הגבוה: "עד סוף הדורות לא אסלח לך על כך שגנבת לי את הגובה..." והמאזינים התגלגלו מצחוק.

בין יושבי ה"מועדון" היה גם אבו יוסף טשטש, שהיה אולי הקשיש שבין יהודי השכונה. כשהיה מגיע אלינו בשבתות היו שואלים אותו: מתי תמות - יה אבו יוסף? והוא ענה:

כשבית הקברות יגיע לשכונה היהודית. כמובן, שדבר כזה לא היה יכול לקרות לעולם, כיוון שבית הקברות היהודי שכן הרחק משכונת היהודים. אבו יוסף טשטש זכה לחיות שנים ארוכות. הוא עלה לארץ ישראל ונפטר לבסוף בטבריה והוא למעלה מבן 100 שנה, ואולי אף יותר מ-120...

אני נזכר בסיפורים הללו, כיוון שהם היו תמונת המצב של היהודים, באותה תקופה.

אברהם שמריכא, אחד הקשישים ב"מועדון", נחשב לבעל קול זמיר, שחייו היו חיים קשים. הוא התפרנס בדוחק אבל מעולם לא איבד את חוש ההומור שלו. כשהגיע ל"מועדון", באחת השבתות, התנהל בינו ובין אחד הזקנים הדרו-שיח הבא:

- מה אתה אומר על יוקר המחיייה בדמשק? שאל אחד הזקנים את אברהם

שמריכא.

- הם ייקרו ואנחנו נקנה ונראה מי ינצח, ענה אברהם שמריכא לקול רעמי צחוקם של המאזינים. ואברהם שמריכא המשיך: אל תדאגו, לחם לאכול, תמיד יהיה לנו. אלוהים ברא אותנו והוא ישלח לנו את פרנסתנו. הד לסיפורים אלה ניתן למצוא גם בסיפוריו הקצרים של הסופר הידוע יהודה בורלא שיסד והקים בית ספר עברי בדמשק, בשנת 1918, בעזרתם של ועד הקהילה והאדונים בצראווי וריבלין. ביתנו היה פתוח לאנשים שעסקו בלימוד תנ"ך ויהדות בכל ימות השנה. פעמיים בשנה, ביום שביעי של פסח ובחג השבועות למדו והתפללו אצלנו עד אור הבוקר. אני זוכר שערב ערב בחג הסוכות, למדו בביתנו וקראו בתנ"ך ובספרי הקודש, עד אחרי חצות. האווירה הדתית הזאת, הרצון לדעת יהדות, היתה טבועה בבית משפחת קלש במשך שנים ארוכות. היתה זו משפחה ציונית ויהודית, שגופה וחייה בדמשק וליבה בירושלים.

שמחות, חגים ומנהגים

פרק זה מספר את סיפור השמחות החגים והמנהגים של יהודי דמשק. הזכרונות שלי מתקופת הילדות והבגרות בשכונה היהודית בשנות השלושים והארבעים. צריך להקדים כאן ולומר, כי השמחות כולן נחוגו לרגל טקס דתי כלשהו. אדם נולד קיימו טקס ברית מילה וטקס פדיון בן. בהגיעו לגיל י"ג שנים קיימו טקס בר מצווה. חגיגת בר מצווה היה טקס משמח שבעתיים כיון שהוא כלל ארוחה גדולה לתלמידי בתי הספר וכירה גדולה למבוגרים עד לשעות הלילה המאוחרות. נישואין נחוגו ברוב פאר והדר. כניסה לבית חדש נחוגה בחנוכת בית וטקס קביעת מזוזה. החברה היהודית כולה חיה באווירה דתית על פי ההלכה ועל כן כל הטקסים היו ברוח זו.

יהודי דמשק, שעלו לישראל או אלה שהיגרו למערב, נוהגים לחגוג את החגים באווירה דומה לזו שהיתה נהוגה בבית אבותיהם בדמשק ואף בפאר רב יותר. שמחות אלה ניתן לראות בקהילות היהודיות-סוריות במכסיקו, ארה"ב, דרום אמריקה ואף בארץ ישראל.

יהודי דמשק היו יהודים שומרי דת ומסורת במשך מאות בשנים. הם הקפידו על קיום מצוות היהדות כיבוד אב ואם, שמירת שבת והחגים, ומרביתם שומרים על מסורת אבותיהם גם בימינו אלה.

בפרק זה בספרי אתאר כיצד נחוגו החגים ונתקיימו המנהגים המיוחדים בקהילת דמשק.

חודש הסליחות

אלול הוא תודש הסליחות. עוד לפני תפילת שחרית יכולת לראות את יהודי דמשק שהיו מגיעים, עטופים בבגדים חמים, יחד עם ילדיהם הולכים

אחריהם, לבית הכנסת ולבתי המדרשות לאמר "סליחות". התפילות הללו התנהלו כל החודש, עוד לפני תפילת שחרית.

בשעה שלוש לפנות בוקר, שמש בית הכנסת או בית המדרש או מי מטעמו היה נוקש על הדלתות וצועק: סליחות, סליחות. ההורים הבוגרים וילדיהם הצעירים היו נעורים משנתם מתלבשים בבגדים חמים ויוצאים לבית הכנסת. אמירת "סליחות" היא תפילה מיוחדת במינה על פי מסורת יהודי דמשק. לכל קטע בתפילה ניגון מיוחד. בעת התפילה נכחו חזנים שהתפללו על פי המסורת המקומית. מתפללים ותיקים בעלי קול נעים שהיו מתפללים בכוונה רבה ובניגון מיוחד. כל אחד מהם קיבל קטע יחודי לו. אני זוכר את עשרת המתפללים הקבועים שהיו אומרים "סליחות" בבית הכנסת בניגון מיוחד, הקהל ענה אחרי המתפלל.

זכור לי קטע התפילה "עננו" ו"אם אפס" שכל אחד מעשרת המתפללים הקבועים היה קורא באופן עצמאי כאילו נגע לו באופן אישי. היה לנו שכן שהיה בין המתפללים, והוא קרא פסוק, שהיה הפסוק הקבוע שלו, שדיבר על עקידת יצחק. כל אחד מבאי בית הכנסת שהאזין לו הבין, כי הוא קורא את הפסוק בצורה אישית לאתר שבצעמו שכל את בנו יחידו והוא התפלל בכוונה יתרה כאילו דובר על נשמת בנו.

אגב, היום, כשאני הולך לאמירת "סליחות" בבית הכנסת בעיר מגורי בכפר סבא, אני נזכר באותם ימי "סליחות" בדמשק כשעוד לא חלמתי שאגיע לארץ ישראל.

הקהל שהגיע לתפילה התכבד לפני התפילה ולאחריה בביסקויטים, עוגיות תוצרת בית ותה חם, שנתרמו על ידי נשות המתפללים.

ההורים היו לוקחים עימם לבית הכנסת את ילדיהם בני עשר ומעלה על מנת שיקיימו מצוות אמירת "סליחות" ויכירו את נוסח התפילה. מי שנכח בתפילה זו לא ישכח לעולם את תקיעת השופר, מתן תרומה בסתר בתום התפילה והניגונים. מנהגים יפים אלה נשמרו בקהילה מאות בשנים.

לדוגמא, מנהג מתן בסתר בימי "הסליחות". בחודש ה"סליחות" מכרו בבית הכנסת ריבועי קרטון בגודל 4x4 ס"מ. חמישה ריבועי קרטון נמכרו בבית הכנסת בגרוש אחד. כל אחד מהמתפללים שרכש את ריבועי הקרטון הללו היה תורם אותן לעניים שהגיעו לבית הכנסת בזמן התפילה. הם היו רוכשים בריבועי קרטון אלה אוכל מהירקנים ובשר מהאיטליז. בעלי החנויות

היו מספקים לעניים את הסחורה ומגיעים עם ריבועי הקרטון לזוועד הקהילה על מנת לקבל את תמורתם הכספית. הילדים צפו במנהג זה ולמדו, כי מתן כסתר היא מצווה קדושה שגם מחוסרי אמצעים יכולים לקיימה. יהודי דמשק, שהיגרו לארץ ישראל בשנות השלושים, המשיכו כאן את קיום המצווה ואף יסדו אגודות למתן כסתר לעניים. גם היום קיים המנהג הזה בבתי הכנסת, אלא שבימינו אלה נוהגים לתרום ולקבל קבלה מהעמותה של מתן כסתר.

ראש השנה

לאחר חודש ה"סליחות" הגיע ראש השנה. הוא נחוג בדמשק במשך יומיים וההכנות לבואו הורגשו בשכונה במשך שבועות אחדים קודם לכן. ההורים נהגו לתפור לעצמם וילדיהם בגדים חדשים או שרכשו בגדים חדשים מן המוכן. משפחות שידם לא היתה משגת לרכוש בגדים חדשים לזו כסף על מנת שלילדים יהיו בגדים חדשים ולא יחושו חס וחלילה שונים מיתר הילדים. הנשים היו מחליפות בבתים את הווילונות, כיסויי המיטה והשולחנות לכיסויים שלובנם בהק. הצבע הלבן סימן שנה חדשה וטהורה.

השוק המרכזי בשכונה היהודית המה בערב ראש השנה בהמון אדם שהגיע על מנת לערוך קניות אחרונות לפני כניסת החג. הירקנים הקצבים והחנוונים סגרו את החנויות אחר הצהריים. האחרונים לסגור את חנויותיהם היו הספרים שגזזו שערים של אחרוני היהודים שהגיעו אליהם. השוק נסגר בסביבות השעה ארבע אחר הצהריים ואחריו גם השכונה. אין יוצא ממנה ואין בא בה. בבתים נערכו ההכנות אחרונות. כולם התקלחו ולבשו בגדים חדשים שהוכנו מבעוד מועד. המתפללים עם ילדיהם החלו לזרום לבית הכנסת סמוך לתפילת מנחה. המראה של המתפללים וילדיהם צועדים לעבר בית הכנסת, היה מראה שלא ימחה לעולם. היה זה מחזה מעולם אחר. היתה תחושה כי המולת היום-יום וקשייו, נשארו מאחור, העבודה הקשה, הדאגה היומיומית, פרחו ונעלמו. ברגע זה היו כולם שווים. לא היה הבדל בין עני לעשיר. הם ישבו זה לצד זה, ברכו אחד את השני בברכת חג שמח ובשנה טובה, ועמדו שווים מול קונם.

לבית הכנסת היו מגיעים, פרט להורים וילדיהם הקטנים, גם הילדים הבוגרים שנישאו בינתיים עם הילדים שנולדו להם. היה נהוג אז כי הילדים

הנשואים הגיעו לערב ראש השנה והיום הראשון לבית האב, וביום השני של החג הם הלכו לבית הורי הכלה.

בסיום התפילה נערכה קבלת פנים חמה בבית האב. האשה והילדים עמדו ליד השולחן הערוך לקראת סעודת החג. בעל הבית קידש על היין וברך "שהחינו". כל אחד מן המסוכים ברך את רעו בכרכת שנה טובה וכולם התיישבו יחדיו לארוחה כיד המלך שהוכנה בעמל רב על ידי נשות הבית. בבוקר ראש השנה בית הכנסת המה אדם. מקומות הישיבה באולם היו נדירים מאד, כי הם נמכרו מבעוד מועד. לכן, הוצאו כסאות לחצר בית הכנסת. משם יכלו היושבים להאזין לתפילה המיוחדת של בוקר החג. קטעים מסויימים בתפילה הרטיטו את הלב. בהם, 101 תקיעות השופר שהרעידו את קירות בית הכנסת בדרך אל האל שבשמיים. בבתי הכנסת נכחו תוקעי שופר מקצועיים ששירותיהם נשכרו לעונת החגים.

ימי החג היו הזדמנות פז לאיסוף תרומות לבית הכנסת. העליות לספר התורה, החל מהעליה השלישית עד לסוף העליות, פתיחת ההיכל הגבהה ספר תורה (מה שכונה בפינו ג'יליאן), הלבשת רימונים על ספר תורה נמכרו, וכל המרבה במחיר זכה במצווה. בעלי האמצעים, שלא הזדמנו לבית הכנסת ברוב ימות השנה, קנו ושילמו מחירים גבוהים עבור קיום המצוות הללו. היו מתפללים קבועים שהיתה להם, באותו יום, אזכרה לעילוי נשמת קרוב משפחה. קיבלו עליה לתורה ושילמו כפי יכולתם ואיש לא התחרה בהם. המתפללים האחרים נאלצו לוותר כשבעלי האמצעים פתחו את כיסם כדי לזכות במצווה. מנהגים אלה עברו מדמשק לכל הקהילות היהודיות - דמשקאיות בעולם.

התפילה הסתיימה. המתפללים יצאו מבית הכנסת והלכו לביתם כשבדרכם היו עוצרים לברך האחד את השני בכרכה: תזכו לשנים רבות והיו נענים בתשובה: תזכו ותחיו ותאריכו ימים.

בבית כבר המתינו האשה והילדים שברכו האחד את השני בשנה טובה. במרכז החדר עמד שולחן ערוך ועליו כל מיני סלטים ובקבוק עראק שעמד באמצע השולחן. כולם התיישבו מסביב לשולחן ובעל הבית קידש ולאחר שאכלו מהסלטים והקובה הגיע זמן הארוחה, שהוכנה במיוחד ליום החג. בסיום הארוחה שרו זמירות חג. אחר הצהריים יצאו לבית הכנסת על מנת לקרוא פרקי תהילים. היו שקראו תהילים עם בני משפחות אחרות.

אחר הצהריים היו יוצאים לנהרות או לחצרות הבתים שהיו בהם בריכות מים כדי לקיים את מנהג "תשליך" (השלכת העוונות) והיו משליכים את העוונות כמנהג אבותינו מימים ימימה. אני זוכר היום את התצר בדרך לבית הספר בשכונה שבה היה בור מכוסה שמתחתיו זרם אחד מהנהרות שחצו את דמשק, בראש השנה נהגו להרים את המכסה ולקיים במקום את מצוות תשליך. היו גם שיצאו מחוץ לשכונה אל נהר שוצף מים והשליכו שם את עוונותיהם.

יום הכיפורים

מנהג כפרת העוונות החלה אצלנו בערב החג. היינו יוצאים לחנות העופות החיים של חמאווי קישק, קונים עוף, והולכים עימו ל"עמדת השוחטים", מקום בשכונה בו עמדו השוחטים שבדקו את העוף. השוחט נטל את העוף ושחט אותו לא לפני שקיים את טקס הכפרות וברך: זה התרנגול ילך למיתה ואתם לחיים טובים...

העוף השחוט הגיע הביתה. האם ניקתה אותו והתקינה אותו לאכילה. במרבית המקרים היו נוטלים את העוף ומעבירים אותו לעניים. יהודי דמשק היו נוהגים ביום ערב כיפור ללכת לבית הקברות לאמר "יזכור" על קברי בני המשפחה. צמוד לבית הקברות היה בית קברות מיוחד שבו היו קבורים גדולי הרבנים שחיו לפני מאות שנים. לבית הקברות הזה קראו "רביים" במקום רבנים.

נהוג היה להעצר על יד בית הקברות ולקרוא "יזכור" לנשמת הרבנים. היו שקראו "קדיש". גם הגויים האמינו בקדושת המקום ושמרו עליו, והיהודים דאגו שגור תמיד ידלק במקום ללא הפסקה.

השווקים נרגעו מן ההמולה לקראת צהריים, שעות לפני תחילת צום יום הכיפורים. יהודים יצאו לבתיהם, התקלחו, היו שטבלו במיקווה, והלכו הביתה על מנת לאכול סעודה מפסקת. כל יהודי השכונה יצאו עם ערב, כשהם לבושי בלבן ונעולים בנעלי גומי, לתפילת "כל נדרי".

התאורה שקידמה את הבאים לבית הכנסת היתה תאורה מיוחדת: בבתי כנסת הדליקו את נברשות הקריסטל היקרות והמבהיקות שהוסיפו אור לבית הכנסת ההומה אדם. האווירה היתה מתוחה מאד. יהודים המתינו לתפילה החשובה של "כל נדרי". נהגו למכור את הזכות לפתוח ספר "כל נדרי"

בסכומים גבוהים מאד.

בתום התפילה יצאו המתפללים מבית הכנסת לבתיהם. אחד אחד פרשו לבתיהם, ורק קולות הצעירים שהתגודדו בקרנות הרחוב נשמעו באותו ערב. בקהילה הקפידו מאד על קיום מצוות הצום. כולם קיימו אותה - נשים הרות וילדים מגיל חמש הקפידו במצווה זו. חולים צמו עד לשעות הצהריים. צעירים וצעירות נשאו עימם לימון שריחו - כך סברו - מקל על קשיי הצום. האבות והצעירים הלכו לבית הכנסת והתפללו עד לצאת החג. כל אחד הביא כרית מן הבית על מנת להשען עליה. בתום תפילת השחרית החלו התפילות המיוחדות ליום כיפור, שבו נחתם גורלו של האדם, כמו למשל, תפילת "סדר העבודה".

תפילה זו היתה נאמרת לאחר תפילת שחרית. זו תפילה שנישאה על ידי הכהן הגדול בבית המקדש. והכהנים והעם העומדים בעזרה כשהיו שומעים את שם המפורש יוצא מפי כהן גדול בקדושה ובטהרה היו כורעים ומשתחווים ואומרים "ברוך שם כבוד מלכותו לעולם ועד". גם קהל המתפללים בבית הכנסת היו כורעים על שטיחים קטנים שהביאו במיוחד לתפילה זו ולאחר יציאת הכהן הגדול מבית המקדש היו אומרים "אשרי עין ראתה כל אלה הרי למשמע אוזן דאבה נפשנו". בתפילה זו הרגשת את גדולתו וקדושתו של היום הזה.

ביום זה היה נהוג ליטול את ידי הכהנים במי זהר, מי פרחים שהורתחו והוגשו כשהם קרים לכוהנים שברכו עליהם.

הצום עמד להסתיים כשקראו "אל נורא עלילה", לאחר תפילת ערבית. הצעירים חמקו בתום התפילה מבית הכנסת והלכו אצל מוכרי הלימונדה הקריה, גויים שהכירו את מנהגי היהודים והמתינו למתפללים היהודים שיצאו מבית הכנסת. המבוגרים קידשו על הלבנה ולאחר מכן חזרו הביתה. הנשים המתינו למתפללים בבתיים. הכינו ארוחה קלה לאתר עשרים וארבע שעות של צום. בתום הארוחה אפשר היה לדבר על קשיי הצום ולעיתים נתבשרו על לידות שארעו בשכונה במהלך יום הכיפורים הקדוש.

בתום הארוחה יצאו לחצר על מנת לתקוע יתדות להקמת הסוכה והיו אומרים: לשנה הבאה בירושלים.

חג הסוכות

הסתיו עמד בשער כשהוחל בהכנות לחג הסוכות: עונת הפירות והירקות הסתיימה, חל שינוי במזג האוויר וריח גשם עמד באוויר.

חג הסוכות הוא חג שמחה. הוא מתחיל עם הישיבה בסוכות וממשיך לתהלוכה של ספרי תורה בשמחת תורה.

ההתרגשות החלה כשהילדים החלו להוציא מן המחסנים שבחצר את הכלונסאות שהרכיבו, מדי שנה, את הסוכה. מהלומות הפטיש נשמעו בכל רחבי השכונה היהודית: ילדים ומבוגרים הרכיבו סוכה. הנשים עמדו וסייעו בידיהם להקיף את הסוכה בסדינים ולקשט אותה.

לאחר שהסוכה הוקמה קשרו מעקות לחיזוק הסוכה ותלו עליה מרבדים צבעוניים. לאחר שכיסו את הסוכה בסכך עשוי עלים, פתחו בסכך פתח שחשף את המסובים לאור הירח ולאור הכוכבים. בתוך הסוכה תלו קישוטים מגוונים ובהם ויילונות לבנים, שרשראות מנייר צבעוני, תמרים, תפוחים, לולבים, שרשראות עגולות וצבעוניות מנייר. השולחנות כוסו במפות לבנות ובבבוקי יין לקידוש הוצבו עליהם.

בליל החג, כשהמתפללים שבו מבית הכנסת, ברכו את המסובים במילים: כול סנה ואינתו בכהר. (בתירגום לעברית: כל שנה ואתם בריאים). לאחר שבעל הבית קידש וברך בירכת "שהחיינו" הגישו הנשים את ארוחת החג. לאחר הארוחה ישבו וקראו תהילים בסוכה עד שעת לילה מאוחרת. היו שקראו תהילים עד לשעות הבוקר המוקדמות. החג נחוג על פי הדין שבעה ימים.

שמחת תורה

שמחת תורה היה חג שמח בשכונה היהודית בדמשק. תהלוכה המונית של ספרי תורה, ריקודים ברחובות, קרבות ראויה של סייף - המחישו את שמחת החוגגים בתורתם.

ימים אחדים לפני התהלוכה נפרשו שטיחים על הקירות החיצוניים של הבתים, נתלו קישוטים ותמונות על קירות הבית והותקנה תאורה מיוחדת לכבוד החג.

ליד ביתנו בתלת קדיש נפתחה בין לילה חנות שהפכה לבית קפה. בכניסה הוצבו כיסאות נמוכים וחילקו לעוברים ושבים קפה מר. צעירים וצעירות

מבוגרים וזקנים הסתובבו ברחובות אכלו ושתו מיני משקאות. כיום שמחת תורה המתפללים יצאו, בתום תפילת שחרית, מבית הכנסת כשספרי התורה בידיהם. הם הלכו בקבוצות עד שהתחברו לתהלוכה שהקיפה את כל השכונה. תוך כדי התהלוכה שתו עראק, שרו ורקדו. בשמחת תורה היו שלושה חתני תורה - חתן בראשית, חתן מעונה, חתן תורה. כל החתנים קנו את העליות לתורה ובתום הקריאה בתורה נזרקו לעברם סוכריות ודברי מתקה. ובאוויר עמדו ריחות של מיני בשמים שהזליפו על הקהל.

החתנים נהגו להזמין לבתייהם את המתפללים על מנת שיטעמו מן המאכלים הטובים שהוכנו על ידי נשות הבית במיוחד לקראת המאורע. כל מי שנכנס הביתה נהג לומר: תזכו לשנים רבות והתשובה היתה: תזכו, תחיו ותאריכו ימים.

עננים כיסו את השמיים בתום החג, העצים עמדו בחצרות עירומים מעלווה ירוקה, וחל שינוי נוסף במזג האוויר. אמי החלה לארוז את בגדי הקיץ והורידה מן הארונות את בגדי החורף. אבי היה מברך ברוך משנה עיתים והאמהות אמרו לילדים: נסתיים החג ושמחותיו ושבים לבית הספר ולבעיותיו.

חג החנוכה

פתגם ידוע שנהגנו לדקלם בדמשק: חנוכה בלי מים - גזירה מן השמיים. ואכן, חג חנוכה הגיע, בדרך כלל, בעונת הגשמים, והמסיבות לכבודו נערכו בבתים.

הילדים יצאו לשמונה ימי חופשת החנוכה כשהם מקווים כי לפחות חלק מהמתנות שהוצבו בחלונות הראווה בחנויות יגיעו לידיהם.

עם ערב הוכנו נרות החנוכה. היו אלה כוסיות מלאות עד שלושת רבעי הכוסית במים וברבע הנותר בשמן. על השמן הונחו עיגולים עשויים קרטון, או פח דקיק, שבאמצעותם הושחל פתיל עשוי כותנה שנטבל בשמן. לאחר שהפתיל ספג שמן, ברכו בני הבית והדליקו את הנרות שהושמו על אדן החלון לכיוון החצר, על מנת לפרסם את נס חנוכה ברכיבם. כל מי שעבר ברחובות, באותם ערביים, ראה את הנרות הדולקים בבתים.

מבית הספר נהגו לשלוח עם הילדים נרות שעווה גדולים ועבים מקושטים

בקישוט מוזהב וביקשו לשלוח תרומות, וכל אחד תרם כפי יכולתו, רק משפחות שמצבם היה קשה קיבלו את הנרות חנם. היו גם מוסדות אחרים שהשתמשו באותו מנהג כדי לאסוף תרומות.

משפחות גדולות היו הולכות להדליק נרות אצל משפחה אחרת. וכך, ערב ערב, נערך טקס הדלקת נרות במשפחה אחרת. לאחר הדלקת הנרות, שנערכה בדרך כלל על ידי הצעירים, התקיימה קבלת פנים בבית המארח והוגשו מיני מאכלים מתוקים כמו אטאיף ובקלוואה. הדלקת הנרות בערב שמיני של חנוכה התקיימה בבית אבי המשפחה. הבנים הנשואים היו מגיעים עם נשותיהם וילדיהם אל אבי המשפחה וכל אחד מן הנכדים הדליק נר בתורו. כך למדו הילדים את מנהגי החג. בתום הערב, הוגשו מאכלי גבינות למיניהם והילדים שרו ורקדו.

מנהג זה, כמו מנהגי חג אחרים, הועתקו על ידי עולי דמשק שעלו לישראל או כאלה שהיגרו למדינות אחרות בעולם.

מנהג עתיק יומין של איסוף מעות חנוכה עבר בקהילה מדור לדור. ילדי השכונה, המבוגרים יותר, נהגו באחד מימי חג החנוכה לצאת לביקור בבתי השכונה. לפני צאתם בחרו ילד שבידו הפקידו שקית גדולה, והם נקשו על דלתות השכונה וביקשו מבעלי הבית מתנות לחג, מעות של חנוכה. הילדים היו עומדים מדקלמים ושרים בערבית: מרינה, מרינה, חיל אל כיס ואעטינה (ובעברית: מרינה, מרינה, פתח את הכיס ותן לנו) הילדים שקיבלו מתנה היו שרים: אללה יבייד וושכון (אלהים יאיר את פניכם). למשפחות שלא נתנו מעות קראו: בכילין על זיתונה (קבצנים על הזית).

לאחר שנזכרתי בפיזמון זה ישבתי עם קבוצה של מבוגרים שגדלו עימי בשכונה וניסינו לשחזר את הדיקלום, "מרינה, מרינה", אותו נהגנו להשמיע בחנוכה לשכנים. הנה כך זה הושר ודוקלם אז:

מרינה מרינה חיל אל כיס ואעטינה מצרייה יה טאלעין על תיבה פיה ומה פייה תלת טיור וואחד אצפר וואחד אביאד וואחד ביג'ואני בילגנדרור.

נוסח אחר שהיה מקובל לשיר אז נשמע כך:

מרינה, מרינה, חיל אל כיס ואעטינה מצרייה. יה טאלעין על תיבה פייה ומה פייה, פייה תלת טיור. וואחד ביקרא וואחד ביכתוב, וואחד ביגאני בילגנדרור, ציפו אל כראסי, גינה קום כינה בילזמאן בית אחמאקון גינה קום.

ובתרגום לעברית:

מרינה, מרינה, פתח את הארנק ותן לנו מטבע. אתם העולים אל התיבה דעו: יש בה ויש בה שלושה יונים - אחד קורא, אחד כותב ואחד מנגנן בגנדור (כלי פריטה), סדרו את הכיסאות, באנו אליכם, היינו מזמן קרוביכם, באנו אליכם.

ט"ו בשבט

ט"ו בשבט חג לאילנות וכך נקרא החג הזה בארץ ישראל. בדמשק ט"ו בשבט היה חג מיוחד כי הוא הגיע בתקופת הקור והשלגים כמעט במחצית החורף. על החג הזה נתחברו כמה פתגמים בערבית. וזהו התרגום מערבית לעברית של פתגם האומר: שבט הלבין את זקנו, וזה אומר שירד שלג, אם לא ירד שלג זה סימן שתהיה שנת בצורת. פתגם אחר אומר: חודש שבט אין להאמין לדבריו כי מזג האוויר בו הפכפך - באותו היום ממש זרחה שמש בבוקר וגשם בצהריים, לפנות ערב קור ורוחות חזקים ובלילה ירד שלג. ישנה אמרה כי בט"ו בשבט מתקיימות חתונת החתולים כי כלילות הקרים, שומעים את יללות החתולים.

בליל ט"ו בשבט, בכל מזג אוויר שהוא, היו ראשי המשפחות עורכים שולחנות ובהם מכל הפרי הנמצא בשווקים באותו זמן בנוסף לפירות יבשים כגון תאנים תמרים, צימוקים, אגוזים, שקדים, פיסטוק חלבי ועוד. כמו-כן הנשים היו מכינות דברי מאפה בבית כגון אטאף, בקלאוה ועוד שיהיו שלוש ברכות, העץ, האדמה ומזונות, והיו מכינות על פי רוב שתיה חמה כי תמיד קר בתקופה הזו לסעודה. היו מזמינים את בני המשפחה עם ילדיהם מקטן ועד גדול. לאחר שכל המשפחה התאספה, היה אבי המשפחה היה לוקח כוס יין מקדש ומברך שהחינו, לוקח בידו פרי ראשון ומברך ברכה ראשונה וכולם עונים אחריו אמן וכך כל שלושת הברכות. לאחר מכן התחילה סעודה קטנה שהסתיימה במיני קינוח ודברי המתיקה שהוכנו במיוחד לערב זה. לאחר הסעודה היו נוהגים לפתוח בשירה.

הסבתא היתה מכינה שקיות ומכניסה בתוכם מכל הדברים שהיו על השולחן להוציא דברי מתיקה כגון אטאף, בקלאוה, ולפני שהאורחים הלכו הביתה היתה מחלקת שקית לכל ילד שעדיין לא הגיע לגיל עשר. השמחה אצל הילדים היתה גדולה וכל ילד היה מתגרה בחברו שהשקית שלו גדולה יותר והיתה בעיה לשכנע את הילדים שאין זה נכון. למחרת היה החג בעיקר

חגם של הילדים כי היה זה יום חופשי מלימודים, אבל לרוב הם נשארו בבית כי בחוץ היה קר וגשום או ירד שלג.

גם היום, יובל שנים מאז, אנו חוגגים במשפחה את ט"ו בשבט בבית אחותי לאה. מאז הלכו הורי לעולמם אנו מקפידים לחגוג את החג אצל האחות כיון שבתאריך זה חל יום הולדתה.

חג פורים

בחג הפורים שנחוג בחודש אדר, שרר קור עז וירדו שלגים. היו זמנים שהיה קשה ללכת לעבודה ולבתי הספר. היה זה חודש קר מאוד. הגברים הלכו לעבודתם בשווקים, לבושים בגדים חמים. הילדים שהלכו לבית הספר חזרו מוקדם כי בשעה חמש כבר החשיך. הגברים חזרו מעבודתם עם סל מלא מאכלים או פירות שקנו בדרכם חזרה הביתה והילדים ביקשו לראות מה הביא אבא.

לאחר ארוחת ערב, בני הבית היו מתאספים באחד החדרים הגדולים שהיו בבית. באותו חדר הניחו על הרצפה מתצלות ועליהם שטיחים, והיו מקומות מיוחדים ששימשו לישיבה על כריות עבות מלאות בצמר. אחרים היו קונים עור כבש עם הצמר שהיה מחמם מאוד את היושב עליו.

בכל בית היה מנגל עגול עשוי נחושת. היו ממלאים אותו בפחם, מדליקים אותו בחוץ עד שהיה מלא גחלים אדומים ומכניסים אותו לחדר, ומכינים קומקום לקפה וקומקום תה או קינמון ומביאים צלחות מלאות בתמרים, בתאנים יבשים, באגוזים, ובפיצוחים. המבוגרים עישנו נרגילה, ואחד מהם שהיה מומחה לכך נהג לספר סיפורים מתוך סיפורי אלף לילה ולילה. הסיפורים היו על מלכים מימי קדם ונסיכים או בת מלך יפה שחיפשו עבורה חתן. הסיפורים סופרו בהמשכים, ואנחנו הילדים הקשבנו והמתנו לשמוע את סוף הסיפור. אבל המספר תמיד הפסיק אותו בנקודה שיש בה מתח ואמר המשך יבוא מחר. הלכנו לישון בתקוה לשמוע למחרת את המשך הסיפורים, כך עברו לילות חודש אדר הקרים.

אווירת הפורים הורגשה בשכונה כבר שבועיים לפני החג. ההכנות בחנויות לממכר צעצועים, ומסכות היו בשיאם. בכל רחוב הילדים הכינו ואספו עצים לשרוף את דמותו של המן. מול הבית שבו גרנו היה שטח ריק, חפרנו בו בור בעומק מטר וברוחב שני מטרים. ילדי הרחוב גבו "מס המן" מכל רוכל שעבר

ברחוב. הרוכלים מכרו עצים, נפט, קני קמבוס באורך שני מטרים למאפיות. מי שלא שילם, לא הורשה לעבור ברחוב. כמו-כן אספנו עצים מחצרות הבתים ואחסנו אותם עד ליל פורים. בערב החג הכנסנו את כל העצים לבור באמצע העמדנו עץ גבוה ועליו שלט ובו כתוב "המן". כל ילד קיבל חבילת קני קמבוס שקראו לו "משעל" (לפיד).

בערב, לאחר קריאת המגילה בבית הכנסת, יצאו הגברים הנשים והילדים והתאספו סביב הבית ואדם מבוגר הדליק את המדורה וכולם היו קוראים בקולי קולות שישרף המן יחד עם כל שונאי ישראל, והיו שותים עראק ורוקדים מסביב למדורה עד חצות.

בחג פורים ובשושן פורים שנחוג בדמשק הגברים לא עבדו, והנשים הכינו שני סוגי עוגיות מעמול מסולת ומקמח, גרייכה וקראביג' מלאים אגוזים. הן מילאו מגשים ושלחו למאפיות. רחובות השכונה המו בשעות הצהריים, בני אדם. היה רוחק גדול והיה קשה לעבור ברחוב. הילדים זרקו כל מיני חזזים, היו כאלה שלבשו תחפושות ומסכות. האנשים שתו, שרו ורקדו עד חצות.

בחנותו של יעקב חלואני מכרו עואמה, בקלאוה, מעמול, מבלבל ודברי ממתק שונים. היו שארגנו משחקי קוביות והגולות, ואחרים ערכו נשפים. לפעמים הביאו לשכונה לונה פארק. השמחה נמשכה יומיים, המשפחות קיימו סעודות משופעות במאכלים מיוחדים לחג פורים והשתיה היתה כדת וכדין עד לא ידע.

בחג הזה היו באים יהודים רבים מחלב ומביירות לשמוח אתנו והשלטונות שמרו על כל הכניסות לשכונה שלא יכנסו זרים העלולים לפגוע בחוגגים.

חג הפסח

חודש ניסן, החודש היפה בשנה, הוא החודש שבו חל חג הפסח, יום יציאת מצרים. בזמן הזה הפריחה היא במלוא הדרה, השדות ירוקים, העצים מתקשטים בפרחים לבנים, הנהרות זורמים בשצף והאוויר צח ונקי.

בתקופה זו נהגנו לצאת לשדות הירוקים לאורך נהר הצופנייה לשאוף אוויר צח. היינו לוקחים עימנו דברי מאכל ויוצאים לבוסתנים הירוקים. בעלי הבוסתנים קיבלו את היהודים בסבר פנים יפות. הם התירו לנו לבלות בבוסתנים, לטעום מן הפרי אך ביקשו שלא לקחת פירות הביתה ולא לגרום נזק לעצים. הבוסתנים היפים שבהם בלינו, באותם ימים, היו במרחק של 20

דקות הליכה מן השכונה היהודית.

אולם גולת הכותרת של חודש ניסן היה חג הפסח.

שבועיים לפני פרוס חג הפסח הכשירו החנוונים את החנויות, הרחיקו כל דבר חמץ והציגו בדוכנים אורז, סוכר לבן כשלג (שהגיע בחתיכות של קילוגרם כיבוא מיוחד לחג), תבלינים למינהם, צימוקים, משמש מיובש, גרעיני דלעת, גרעיני אבטיחים, פיסטוק חלבי, צימוקים, אגוזים קטנים, תאנים מיובשים ופיצוחים יחודיים ליהודי דמשק.

ועד הקהילה היה נוסע לכפרים שמסביב לדמשק זמן קצר לפני הקציר של החיטה על מנת לרכוש מלאי חיטה עבור כל המשפחות בשכונה היהודית. את החיטה אחסנו עד לחג הפסח, ולפני החג חילקו את החיטה על פי גודל המשפחה תמורת תשלום. העניים בבני הקהילה היו פטורים מן התשלום. בני המשפחה הביאו את החיטה לטחנת הקמח השכונתית במועד שנקבע להם על ידי ועד הקהילה, והיא נטחנה תחת עינם הפקוחה של רבני הוועד היהודי.

הוועד הכשיר, לפסח ארבע מאפיות לאפיית מצות, ונציגי המשפחות קיבלו תור לאפיית המצות שלהם. הם הגיעו למאפיה שהאש בערה בה בעליצות. עצי קמבוס הונחו מתחת לאבנים ובערו עד שהחום הגיע לטמפרטורה מתאימה לאפייה. במאפיה לא השתמשו בסולר, בעצים או בנפט להסקת התנורים אלא בזרדי קמבוס דקיקים.

האפייה היתה טקס דתי מיוחד. בכל מאפיה עמד משגיח כשרות מטעם הרבנות שעינו היתה פקוחה על אנשי המקצוע המיומנים. המים ששימשו ללישת הבצק למצה היו מים שהושמו מבעוד יום מתחת לכיפת השמיים. את הבצק לשו במהירות למצה בגודל קבוע והעבירו אותה מיד ליד עד לתנור על מנת שלא יחמיץ. האופים שרו בעת שהמצה עשתה את דרכה לתוך התנור. לאחר שהמצות יצאו מהתנור הן הושמו בסל מיוחד שייבאו בו תמרים מעיראק. בתום האפיה נכנסה למאפיה משפחה אחרת על מנת לאפות את המצות שלה. לפני שהמשפחה האחרונה עזבה את המאפיה קיבלו העובדים מצות במתנה מכיון שהעובדים היו ברוב המקרים מעניי השכונה.

המתנה של אפיית המצה היה מחזה מרנין נפש שנחרט היטב בזכרון.

ההכנות לפסח בתוך הבתים היו הכנות דקדקניות. כל הציוד והרהיטים בכית הוצאו לחצר לאחר תקופת חורף קשה. הקירות בבתים סוידו מחדש וכך

גם החצר והגדרות. מן הארונות הורדו כלים מיוחדים של פסח ולמי שלא היו כלים כשרים לפסח היה יוצא להגעילים. טקס ההגעלה נערך בצורה מיוחדת. היו נוטלים ברזל מלוכך ושופכים עליו מים רותחים שהיו ניגרים על הכלים שהובאו להגעלה. מי שדיקדק יותר שלח את כליו לחנותו של האדון אל מבייאר שהתמחה בהגעלת ובהברקת כלים.

לקראת החג היתה תכונה גדולה גם סביב נושא המזון. הנשים ישבו וטחנו במכתש מיוחד את התבלינים והסוכר. במכתש ריסקו גם את האורז הלבן שממנו הכינו הקובה לחג. גרעיני קפה הושמו על התנור ולאחר שהשחימו טחנו אותם במטחנת קפה ידנית (טחונת אהוה). במשפחות רבות קלו את הפיצוחים - בוטנים, גרעינים לבנים של דלעת, פיסטוק חלבי ועוד.

הכנת החרוסת היתה מלאכה מסורתית שאנו שומרים על קיומה עד ימינו אלה. היינו קונים צימוקים שחורים וגדולים, מבשלים אותם במים חמים, ואז מגרדים אותם עד דק, וממלאים את הצנצנות ברסק החרוסת הנהדר.

הבשר שנאכל בפסח היה בשר כבש. את הכבש שקנו בני המשפחה לחג היו מקשטים ועד למועד השחיטה היו הילדים מאכילים אותו ומסתובבים עימו בשכונה. מכל החצרות נשמעו פעיות כבשים. באותם ימים היו הערבים מגיעים לשכונה על מנת למכור לנו עשב ירוק - מזון מיוחד לכבשים. הקצבים הגיעו יומיים לפני החג לשכונה היהודית על מנת לשחוט את הכבשים והטקס נערך בהמולה גדולה.

השוחטים שחטו בלילה, ולאחר השחיטה היו עובדים מקצועיים פושטים את עור הכבש, מוצאים את הכבד, הלב והמעיים לבדיקת כשרות. אם השוחט הכריז שהכבש טרף היו מוכרים אותו לקצבים הערבים וקונים כבש אחר. בשר הכבש הוכשר כדין, ולאחר מכן חולק לנתחים. את הזרוע הפרידו והניחו לקראת סעודת הפסח. את הבשר הכינו הנשים לליל הסדר ולסעודה של יום המחרת.

הגברים במשפחה היו יוצאים לרחובות השכונה, ימים אחדים לפני החג, על מנת לקנות הירקות והפירות שהביאו הסוחרים הערביים לשכונה. מחירי הירקות והפירות שהובאו על ידי הערבים ובמיוחד מחיר החסה היו זולים ממחירי הירקות שגבו סוחרי השכונה.

גם בתוך ההמולה והכנות לקראת החג לא שכחו היהודים את מצוות מתן בستر.

ליל הסדר התקיים בכיתו של אבי המשפחה. המשפחות המוזמנות לחג הגיעו לבית האב לאחר תפילת ערבית. היה נעים לראות את הילדים והנכדים מגיעים לבית אבי המשפחה, מברכים את האב ואת האם, כשהם לבושים בכגדי חג חדשים. כוסות קידוש הוצבו על גבי מגשים גדולים. בנוסף לכך, היה נהוג להגביה במרכז השולחן מגש רחב שעליו הושמו המצות, ועל השולחן, הזרוע, הביצה, החרוסת, החסה, המרור, ובקבוקי היין.

היין נמזג לתוך הכוסות ואבי המשפחה סימן לבנים ולנכדים לקום על רגליהם. הוא קידש בקול רם. לאחר כל ברכה ענו: אמן וגמרו ב"שהחיינו וקיימנו והגייענו לזמן הזה". האורחים ברכו זה את זה בברכת: חג שמח. הילדים נישקו את הסבא והסבתא וקיבלו ברכה מהזקנים שהסבו לשולחן.

את ההגדה היה נהוג לקרוא בעברית ובערבית. זאת מאחר והנשים וחלק מהקוראים לא קראו ולא הבינו עברית. ההגדות לפסח היו מודפסות, לכן בעברית ובערבית. גם הנשים היו משתתפות בקריאה כיון שידעו חלקים רבים מן ההגדה על פה.

כיון שהקריאה נמשכה זמן רב היה נהוג לקרוא את ההגדה עם הפסקות לשתיית קפה ולחלוקה של דברי מתיקה. לאחר קריאת ה"הלל" קראו חד גדיא ואחד מי יודע בעברית ובערבית בהם השתתפו גם הילדים והנשים, הילדים החלו לדפוק על השולחנות, רקדו ושרו עד אחרי חצות ולפעמים עד שעה שתיים בלילה, בשעות אלה שוב חילקו קפה למבוגרים ודברי מתיקה לילדים. מנהגי סדר פסח וקריאת ההגדה כפי שסיפרתי עוברים מדור לדור גם בימינו אלה בארץ ישראל או בתפוצות הגולה.

יום ראשון של חג פסח הוקדש לביקורים קצרים אצל קרובים בשכונה. הברכות היו משופעות במילים "כל שנה ואינתו בכהר", ואי אפשר היה להמלט, בביקורים אלה, מהתקרובת שהוגשה ואשר כללה, בין היתר, ריבה תוצרת בית, בוטנים קלויים אגוזים, תמרים ועוד. הילדים היו מגיעים בכיסים תפוחים מדברי מתיקה ופירות יבשים.

ביום ראשון של הפסח או בשבת הראשונה של החג ועד השבת האחרונה שלפני שבועות נהוג היה לקרוא בקול פרקי אבות. הקריאה נערכה בבית הכנסת על ידי קבוצת מתפללים בראשותו של אברהם שמריכא. הקריאה היתה בניגון מיוחד והיה זה תענוג גדול לשמוע אותה כשהיא נקראת על ידי החזנים בבית הכנסת אל מנאשה בדמשק.

החזנים הזכורים לטוב מאותו טקס היו אברהם שמריכא, אצל'אן שורבה, אברהם קוסטו, יעקב כבאז, אהרון ככביה. אברהם שמריכא הי"ד נרצח על ידי מחבלים פלשתיניים שהשליכו בשנת 1947 רימון על בית הכנסת בדמשק והרגו עימו 12 מתפללים נוספים וגרמו לפציעתם של עוד 30 איש באותו ליל שבת.

מנהגי הסעודה ביום השני של חג פסח היו שונים מבית לבית. המסורת הקבועה היתה קידוש על העראק, אכילת קובה על בסיס אורז, קישואים ממולאים, ועוד. מאחר ובכל בית נותר בשר כבש, צלו בשר על האש בחצרות הבתים, כמות הבשר הספיקה למשפחה המארכת שנותרה לבדה בבית לאחר ליל הסדר. כי אורחי ליל הסדר יצאו למחרת היום לבית הורי משפחת הכלה, כנהוג. למעשה, החג נחוג לראשונה בבית משפחת אבי החתן והסתיים בבית משפחת אבי הכלה.

בשמיני עצרת, ביום האחרון של פסח, נהגו הצעירים לצאת לרחובות על מנת להשליך על הצעירות גלעיני עץ לילך. השלכת הגלעינים היתה מלווה בקריאה: חמאלו חימה תגילק חמאלו. הבנות היו משליכות את הגלעינים בחזרה והיה שמח עד לשעות הערב.

הפסח הסתיים באכילת חמץ שהובא על ידי הצעירים מן המאפיות בשכונות הנוצריות. הם הביאו עימם גם בקלאווה, מברומה, אטאיף, ממולאים באגוזים. הצעירים הלכו לשדות והביאו שיבולת שועל, חיטה או שעורה, שהיוו סימן שהפסח תם. ואם המשפחה היתה פונה לילדים במילים: "חלאס אל עיד ופריחאתו ואיג'ה אל כיתאב וועלאתו". (ובתירגום לעברית: תם החג ושמחותיו והגיע בית הספר ובעיותיו). הצעירים שהסתובבו אז ברחובות קראו: בשנה הבאה בירושלים הבנויה.

למחרת הפסח ניתן היה לחזות בתופעה מיוחדת של חמורים עמוסי רהיטים ובגדים. הסיבה לכך היה הנוהג לערוך ולחדש חוזי שכירות של דירות בחג סוכות ובפסח. חבל מאד שבאותם ימים לא חשבו לצלם את המחזה הזה של שיירת עגלות רתומות לחמורים מלאים בציווד בית ולצידם הולכים ברגל גבר, אשה, ילד או ילדים, ובראשם הולך העגלון שצועק על חמורו. התמונה הזו שאיש לא תיעד אותה במצלמתו חרוטה בזכרוני מעל ששים שנה.

מנהגי ל"ג בעומר

חגיגת ל"ג בעומר התקיים בדמשק כמו בכל קהילות ישראל בתפוצות. בעלי האמצעים בקהילה נהגו לנסוע בחברת משפחות אחרות לאחר חג הפסח לטבריה, שכרו שם דירות לחודש ימים ובילו בחמי טבריה, התרחצו באל חמה (חמת גדר). בערב היו יושבים על שפת הכנרת. ומטיבים לבם בכל מיני מאכלים, או צולים בשר על האש.

זמרים ונגנים שהיה להם עוד ודרכה הנעימו את הלילה בשירה וברקודים עד שעת לילה מאוחרת. הם ביקרו בקבר רבי מאיר בעל הנס. היו שנהגו להשאיר שם גופיה או חולצה למשך לילה ואחר כך ללבוש אותה כי האמינו שזוהי סגולה להתרפא ממחלות.

לאחר ההילולה של רבי מאיר היו נוסעים לצפת ומשתתפים בתהלוכה היוצאת מצפת עם ספרי תורה עד למירון, ולהתפלל על קברו של רבי שמעון בר יוחאי ובנו בליל ל"ג בעומר עד אור הבוקר. עשרה ימים לפי חג השבועות חזרו בני הקהילה לדמשק.

למנהג הזה קראו זיארה בערבית (בעברית "ביקור") והוא התקיים כמשך מאות בשנים; בתקופת התורכים היתה הנסיעה לא"י חופשית. בזמן שלטון הצרפתים היה צורך בדרכון כדי לנסוע לא"י. חוק זה היה בתוקף עד שסוריה קיבלה את עצמאותה ואז הוא בוטל.

חג השבועות

חג השבועות חתם את תקופת החגים, שהחלה בסוף הקיץ המשיכה בחורף והסתיימה באביב.

החג נחוג בימים בהם היו דוכני הירקות והפירות של ירקני דמשק שופעים כל טוב. עצי הפרי בבוסתנים כרעו תחתיהם ממשמש, תפוחים ועוד. המים בנהרות זרמו בשצף. היתה זו העונה היפה של השנה.

המשפחות לא ישבו בבתיהם, כפי שנהגו בעונות אחרות של השנה, והעדיפו לצאת לפיקניקים בסמוך לגדות הנהר.

את חג מתן תורה, הוא חג השבועות, חגגו בדמשק במשך יומיים. הוא היה מפורסם במאכלי הגבינה שהוגשו לשולחן. יכולת לבחור בין שני סוגי כופתאות בצק (סמבוסק) ממולאים בגבינות, כלסונס, כמה סוגי איטריות שחלקם אפיויות עם גבינה ועל חלקם זרו גבינה מגורדת, עוגות גבינה, מאכלי

חלב, אורז עם חלב, סתלאג' עשוי חלב עמילן וסוכר, בלטה שהוגשה בשעות אחר הצהריים והיתה עשויה מים ועמילן. נהגו לחתוך אותה לקוביות וגירדו עליה קרח ודבש, את המאכל הזה הגישו בצלחות עמוקות.

כל המאכלים שהוגשו לשולחן לאחר שהגברים שבו מבית הכנסת לאחר התפילה, היו מעשה ידן של עקרות הבית שנאפו במאפיות בשכונה.

בימים חמים במיוחד בחג השבועות, רווח מנהג המים, אנשים שפכו מים זה על זה והיו שיצאו לפיקניקים, בקרבת הנהרות. בעלי אמצעים יצאו לערי קייט כגון עין אלפיג'ה, כפר שעוברים דרכו נהרות מים, ומעיין שקראו לו עין אלפיג'ה שסיפק את מי השתיה לעיר דמשק, או לזבדאני וכלודאן ששכרו בהן דירות לתקופת הקיץ. גם יהודים שמצבם הכלכלי היה בינוני נסעו לג'זבר ולכפרים בסביבה, וחסרי האמצעים נשארו בשכונה והעבירו את הקיץ, על גגות הבתים.

מנהג זה קיים גם היום, אמנם בצורה שונה מעט - בתקופת הקיץ נוסעים מאות אלפים לחו"ל ומעבירים שם את חודשי הקיץ - כדבריו של שלמה המלך בספר קהלת שאין חדש תחת השמש, דור הולך ודור בא והארץ לעולם עומדת.

הסקירה של מנהגי החג בקהילה היהודית בדמשק מעוררת את השאלה מדוע נחוגו החגים בין הסתיו לקיץ להוציא ראש השנה וכיפור.

בסוף חג הסוכות מתפללים לגשם, חג חנוכה בעונת הגשמים החזקים, ט"ו בשבט מגיע בתחילת עונת השלגים, בפורים קר ומושלג, חג פסח חל בחודש ניסן תחילת האביב, את חג השבועות חוגגים בתחילת הקיץ.

בהיותי בדמשק היו לי מגעים עם הפלאחים בכפרים. גם הם, לאחר שזרעו את החיטה והשעורה, לא עשו מאומה במשך כל החורף. לפי חשבונם החורף נמשך תשעים יום. הם חילקו את החורף לשני חלקים: ארבעים יום הראשונים מעשרים לחודש דצמבר עד סוף חודש ינואר שבו ירדו גשמים. את חמישים היום הנותרים הם חילקו לארבעה חלקים: כל חלק בן שתים עשרה וחצי יום וכינו אותם בשמות שונים: לחלק הראשון קראו סעד אל בלע כי כל הגשם היורד נבלע באדמה שסופגת אותו. לחלק השני קראו סעד אל דאבח (פירושו בעברית: שוחט) שהקור בו חזק עד שאצבעות הידיים התנפחו לפעמים העור התפוצץ ודימם מרוב קור. לחלק השלישי קראו סעד אלסעוד. בימים אלה

מתחיל להיות קצת חם יותר, אבל לפעמים מגיע גם קור קשה ביותר ושלגים כבדים ביותר.

החלק הרביעי נקרא סעד אל כבאייה, וכל אלה שהתחבאו בבתים מפני הקור יצאו ממתכואם ומתחילים להסתובב בחוץ, גם הפלחים יצאו לשרות. באביב ובקיץ, והיו עסוקים במכירת פירות, הירקות, ובקציר החיטה והשעורה, והכינו אוכל לחורף. בסוף חודש אב הסתיימו העבודות ולאחר שמכרו את כל הסחורה נהגו לנסוע לדמשק לקנות בגדים ונעליים לקראת החג הגדול שלהם. ושוב התכוננו לחורף הבא.

שער שני

נסיעה ארוכה לרבת עמון

משפחת קלש הינה משפחת עתיקת יומין שלא עזבה מעולם את המזרח התיכון. בניה התגוררו בסוריה, בלבנון, במצרים ובארץ ישראל. לעיתים, נאלצו בני המשפה להגר על מנת לאתר מקורות פרנסה עם גבור המצוקה הכלכלית באיזור. לכן, ניתן לפגוש בהם גם ברחבי העולם המערבי ובמכסיקו, מאז ראשית המאה הזאת.

אבי, דוד, היגר מדמשק בראשית המאה הזאת, וכך נהגו גם בני משפחתו שעליהם עוד אספר בהמשך.

אבל לפני כן ברצוני להרחיב מעט על התקופה שבין סוף שנות העשרים לבין פרוץ מלחמת העולם השנייה והשפעתם של המאורעות על חיינו כיהודים בדמשק.

בסוף שנות העשרים פרץ משבר כלכלי בכל רחבי העולם. המשבר הקיף את ענפי התעשייה והמסחר והשפיע על שוק ההון. השווקים העולמיים השתנו. היפנים נכנסו לשוקי המסחר עם סחורות זולות שהגיעו גם למזרח התיכון. הסחורות היפניות הזולות הגיעו גם לשווקים של דמשק. האזרחים, שנקלעו לקשיים בשל המצב הכלכלי, התקשו לרכוש את המוצרים גם אם היו זולים באופן מיוחד.

בקרב היהודים נפוץ אז עיסוק חדש - ישן: סוכן נוסע. הכוונה, כמובן, לסוחרים היהודיים שהסתובבו בכפרים הסוריים רכשו תוצרת חקלאית כמו אגוזים, ינסון, כוסברה, חיטה, שעורה, תרנגולות, לדר (אמר-דין) או מכרו לאכרים סחורה שהיתה חסרה בכפרים.

במערב אירופה נשמעו קולות קשים של גבר גרמני קצוץ שפם, אדולף היטלר, שעלייתו לשלטון בגרמניה באה על רקע המשבר הכלכלי הקשה

שעבר עליה. המשבר שפקד את גרמניה עבר באותה עת על כל העולם. מחצית שנות השלושים התאפיינה בתקופת בצורת קשה בסוריה. עצירת הגשמים הקשתה על החקלאים והיא השפיעה באופן משמעותי גם על היהודים שהתפרנסו מן החקלאות ותוצרתה. משפחות רבות נותרו ללא פת לחם. המצב אילץ משפחות לשלוח את הילדים לקבץ נדבות. קיבוץ נדבות או ממכר סידקית בקרנות הרחוב היה למקצועם של הילדים בשנות השלושים והארבעים בסוריה.

המשבר חדר לבתי היהודים בדמשק. אמי נאלצה למכור את תכשיטי הזהב שקנה לה אבי על מנת לממן את שכר הלימוד של הילדים ואת ספרי הלימוד. ועד הקהילה עשה מאמצים אדירים על מנת למנוע מן היהודים את הצורך לקבץ נדבות. פעולות מתן בסתר, עזרה הדדית - אותן מילות קסם שהיו נאמרות בבית הכנסת בערבי חג ובימי חול הפכו למוחשיות יותר ויותר. אמנם אצלנו בבית מעולם לא הורגש המחסור אף שהיה ברור לכולנו, כי החיים אינם כתמול שלשום.

על המשבר הזה, שאילץ בני משפחה רבים לעבוד בעבודות שלא נהגו לעבוד בהן לפני המשבר, ניתן ללמוד, מסיפורי הסופרים העבריים שביקרו בדמשק באותן שנים. אחד מאלה, יצחק שמי-שמו, סיפר על משפחה, שאביה היה רב ששהה מחוץ לדמשק בשנות המשבר, וכשגילה לתדהמתו, כי בנותיו החלו להופיע במועדוני לילה כזמרות וכרקדניות בטן, היה השבר שלו נורא כל-כך עד שניסה לשים קץ לחייו.

אבל היו גם יהודים ששרדו את התקופה בדרך אחרת. יהודי דמשק התפרנסו, בעיקר מעבודות של צורפות זהב כסף ונחושת. בית החרושת הידוע ביותר שבו עבדו יהודים הונצח בזיכרונותיהם של תיירים נוצרים ויהודים וגם בספרים של סופרים עבריים שביקרו בדמשק.

הסופר יהודה בורלא כתב על בית החרושת לכלי נחושת בדמשק שבו ביקר בשנות העשרים בהיותו מורה לעברית בדמשק. באחד מסיפוריו ("בכלימות" המופיע בקובץ הסיפורים הקצרים שלו "נשים", הוצאת עם עובד, 1958) הוא מספר על יהודי-דמשקאי בשם שחאדה רקיב, שהיה אמן נחושת שעבד בבית החרושת בדמשק.

והנה כך נאמר שם:

"שחאדה רקיב רצוי היה לבריות. מעלות נפשו ותכונותיו הטובות ידועות

לרבים. אמן ברוך ידיים הוא ורוח יוצר תפעמהו. שכיר יום הוא בבית החרושת הגדול לרהיטים ולכלי נחושת. הוא העורך ציורים, דמויות, קישוטי נוי לכל החפצים והכלים, שמוציא בית החרושת המפורסם בדמשק לשווקים רחוקים וקרובים. גם אמנים אחרים יתנו פרי ידם לבית החרושת הזה. אולם כל אלה אומנים ותיקים הם, זריזי ידיים ויודעי דבר. שחאדה הוא האחד השופך רוח חיים בכל אשר תפעלנה ידיו. ובכל עת אשר ידרש מבית החרושת דבר מה למופת - יפנו הבעלים לשחאדה וחפצו יצלח בידו תמיד" (שם, ע"מ 11).

במחצית שנות השלושים החלו יהודי סוריה להגר ללבנון ולארץ ישראל. ההגירה נעשתה, באופן בלתי חוקי כיון שהבריטים התנו כניסת יהודים לארץ ישראל בתשלום ערכות של 500 לירות סוריות (100 לירות זהב אנגליות), שנחשב אז לתשלום כבד ביותר ליהודים שהשתכרו בקושי כדי מחייתם. הערבים יכלו להגר או לעבור את הגבול ללא תשלום. חצי לירה אגרה שילמו לאיש משרד הפנים שהנפיק להם דרכון.

ההגירה הבלתי חוקית (הבלתי ליגאלית) בוצעה באמצעות מבריחים ערביים שקיבלו שוחד מן היהודים שהיגרו לארץ ישראל. המהגרים הגיעו לארץ והחלו לעבוד בעיקר בעבודות כפיים והתגוררו בשכונות של המעמד הבינוני והנמוך. בתל-אביב יפו יכולת למצוא אותם, באותן שנים, בשכונת נווה שאנן (ליד התחנה המרכזית הישנה לאוטובוסים של תל-אביב בסמוך לרחוב לוינסקי ורחוב יסוד המעלה) בשכונת שפירא, ובשכונת הקווקזים. בחיפה יכולת למצוא אותם בעיקר בהדר הכרמל. ועד הקהילה העריך אז את מספר היהודים שהיגרו מדמשק לארץ ישראל בכמה אלפי יהודים מתוך אוכלוסיה של 15 אלף יהודים שהתגוררו בשכונת היהודים בדמשק.

לנו היו קרובי משפחה בפלשתינה-א"י. היו אלה שתי אחיותיו של אבי. האחת, אסתר, התגוררה עם משפחתה סמוך למסגד חסן בק, לא הרחק משכונת מנשיה בגבול יפו - תל-אביב. לאחות השניה קראו גילסום והיא התגוררה עם משפחתה בשכונה התימנית נחליאל שבחדרה.

★ ★ ★

אבי החליט לנסוע לפלשתינה על מנת לנסות שם את מזלו. הוא נזכר באחיותיו שהתגוררו בישראל והיוו בעבורו בבחינת יתד-ראשון להיאחזות בא"י. אני כבן בכור, נבחרתי לשמש כמלווה ב"טיול" לארץ ישראל.

ההכנות התנהלו בחשאי. כי בשכונה היהודית גר אדם, מוכתר השכונה, שהיה מלשין לשלטונות על כל תנועה חשודה של יהודי. חששנו שמא יתגלו התוכניות שלנו. כל יהודי שביקש לצאת היה חייב לעבור דרך המוכתר שהיה גובה כסף עבור השגת ויזה (אשרת כניסה). לכן, נזהרנו, מלפלוט מילה מיותרת שמא תוכנית הנסיעה שלנו תגיע לידיעתו.

אבי עבד במשך עשרות שנים עם ערבים. החנות שלו היתה נטועה בלב השוק וכל הסוחרים היו משוכנעים ש"אבו יוסף" (כינוי אבי) הוא ערבי מוסלמי כשר. לכן, ניגש אבי אל אחד מחבריו הערביים ואמר לו, כי הוא רוצה להוציא דרכון על מנת לנסוע לפלשתינה, ואין בידו את סכום הכסף הדרוש כפיקדון שדורשת השגרירות הבריטית. השכן התבונן באבי בפליאה ואמר לו: "הפיקדון נוגע רק ליהודים, גש והוצא מיד דרכון. יתנו לך אותו על המקום". אבי הגיע הביתה וביקש שאבוא עימו לצלם כדי להצטלם לתמונת דרכון. הצטלמנו שנינו, ואבא הלך עם התמונות למשרד הפנים וביקש דרכון ואישור כניסה לרבת עמון שבירדן על מנת לגבות חובות מסוחרים ירדניים. הוא קיבל דרכון בתוך מחצית השעה, ללא כל בעיה, ושילם אגרה בסך חצי לירה סורית. תזרנו הביתה ואבא הודיע לאמא ש"הענין סודר".

אבי החליט לנסוע לשלושה חודשים בלבד. אמא הינהנה בראשה והיקשתה: זה שאתה נוסע אני מבינה אבל מדוע אתה לוקח עימך את הילד? הוא השיב לה שהוא עושה כן על מנת ששלטונות ההגירה ומשטרת הגבול לא יחשדו שהוא מנסה להגר. "זו חופשה מהלימודים ואוכל לומר להם שיוסף יוצא עימי לטיול בחופשת הקיץ שלו", אמר לאמי.

למחרת בבוקר נסענו לתחנת הרכבת. המשפחה נפרדה מאיתנו בתחנה והרכבת הפליגה לעיר דרעא שהיתה צומת גבולות בין ירדן לפלשתינה וסוריה. החלפנו רכבות על מנת לנסוע לרבת עמון. הרכבת נעצרה ליד הכפר זרגא, שבתיו היו בנויים אבן גרניט שחורה. בזרגא בדקו את הדרכונים שלנו. הרכבת המשיכה בנסיעתה לרבת עמון בעוד אנו מנסים להרגע מן המתח שהיינו שרויים בו בשל בדיקת הדרכונים בזרגא. ליבי החל לדפוק בחזקה כשנכנס לתא הרכבת שלנו ערבי-דמשקאי שתקע מבט באבי ושאל אותו: "אתה אחיו של רופאן? אתה דומה לו מאד". רופאן היה כינויו של דודי רפאל, אחי אבי שהתגורר יחד עימנו בבית ברחוב תלת חגי'ארה 44 בדמשק. לדודי היתה חנות באחת השכונות הערביות של דמשק והוא היה אישיות מוכרת ומכובדת מאד

באותה שכונה. לאבי לא היתה ברירה והוא השיב בחיוב לשאלתו של הערבי שנכנס לתא שלנו ברכבת.

בין אבי לבין הערבי התפתחה שיחה קצרה מאד. הדמשקאי שאל:

- לאן אתם נוסעים?

- לסוחר ירדני עשיר בשם תופיק אל ג'ינדי, ענה אבי.

הערבי - הדמשקאי אמר לנו, כי הסוחר הירדני הוא אישיות מוכרת מאד והוא יעשה מאמץ להובילנו עד לחנותו של הסוחר הירדני. אבי הסכים לכך. הרכבת עצרה ברבת עמון. עלינו עם הערבי הדמשקאי על אוטובוס וכשה חלף בסמוך לחנותו של הסוחר העשיר צילצלנו בפעמון, האוטובוס נעצר, נפרדנו מן הערבי, ירדנו במדרגות האוטובוס ופנינו לעבר החנות המפוארת ששכנה ברחוב רחב ידיים הדומה במראהו לרחוב ג'מאל כשה בדמשק.

הגענו לחנות. אבא ביקש מאחד המוכרים להודיע למר סלים א דרוזי שדודו כאן. הערבי צעק לתוך החנות: סלים, יש לך אורחים. מי האורחים, ענה קול ממעבה החנות. דודך כאן, ענה המוכר. בתוך דקה הגיע לפתח החנות גבר גבה קומה, בעל שיער בהיר. הוא לא דמה לערביי רבת עמון. אבי נפל על כתפיו וסלים נישק אותו על פניו כמנהג הערביים ואמר לו: אהלן וסהלן בן-איבן עמי (ברוך הבא בן דודי). הביאו לנו כוס לימונדה ושתינו לרוויה. סלים ביקש מבעל הבית לצאת לסיור קטן ברחוב. כשיצאנו לרחוב פנה סלים אל אבי ושאל אותו: מי אתה? אבי ענה מיד, כי הוא יהודי-דמשקאי המכיר את בני משפחתו היהודית של סלים והוא רוצה להגיע לעבור לארץ-ישראל.

סלים לקח אותנו לביתו ברבת עמון על מנת שננוח מן הנסיעה ושבו לעבודתו. לקראת הערב שב הביתה והסביר לאבי שעלינו להישאר ברבת עמון כשבוע ימים על מנת ללמוד ערבית במבטא ירדני ולבנות לנו כיסוי. הוא הציע לנו שנקבל על עצמנו שמות נוצריים, נלמד את המסורת וההיסטוריה של "המשפחה". ונסגל לעצמנו את מנהגי הנוצרים הערבים. הוא בנה לנו כיסוי מושלם. על פי עצתו אימצנו את השם של משפחת טוויל, משפחה ערבית - נוצרית ידועה ברבת עמון.

במשך כמה ימים סלים לא מש מאיתנו. הוא ביקר עימנו בכל האתרים המרכזיים של רבת עמון. ביקרנו אתו באתרים הארכיאולוגיים, בבית המשפט הברדואי, בו ישב בדין האמיר עבדאללה, סבו של המלך חוסיין, שהוכתר לאחר מכן למלך עבדאללה. הסיורים היו מחכימים מאד אך היתה להם תכלית

ברורה ללמדנו את ארחות חייהם של ערביי ירדן.

בלילות לפני השינה לא הפסקתי לשאול את אבי שאלות אודות האיש שקיבל אותנו בסבר פנים יפות כל כך. שאלתי: מה מעשיו בירדן? מדוע הוא עוזר לנו? האם הוא יהודי? האם הוא באמת קרוב משפחה? האם הוא עוזר לנו לשם שמיים? אבי, עיף מן הסיוורים היומיים, ענה לי: כשנגיע לארץ לישראל תדע הכל.

כך או כך, עם שחר העיר אותנו סלים ויצאנו עימו לתחנת המוניות. הוא הזמין לנו שני מקומות בנסיעה לארץ ישראל. לפני שעלינו על המונית דיבר עימנו על מעבר הגבול בגשר אלנבי.

"כשתגיעו לגשר, שימו לב היטב לעובדה שהשוטרים הירדניים לא ישאלוכם מאום. השוטרים האנגלים והפלשתינים, בכניסה לארץ ישראל, ישאלוכם מאין הינכם מגיעים. התשובה שלכם תהיה: אנו תושבי רבת עמון. כשישאלוכם לאן ברצונכם להגיע תענו מיד: לאל קודס, לעיר הקודש ירושלים. ישאלוכם: מה אתם מתכוונים לעשות שם? יש לכם מספיק כסף לחיות שם? החיים שם יקרים מרבת עמון. תענו: יש לנו כסף רב ואנו רוצים לגבות כספים מסוחרים שעמדו עימנו בקשרי מסחר. אם ישאלוכם: מי מכיר אתכם ברבת עמון תענו תופיק אל גינדי מרחוב האשימי מספר 3 על יד המסגד".

הוא הזכיר לנו לומר כי למדנו נצרות ותפילה נוצרית בכניסה הנוצרית ברבת עמון וכי אנו בני המשפחה הנוצרית טווייל מרבת עמון. הוא הזהיר אותנו שלא לעורר חשד כי אנו יהודים.

נפרדנו ממנו לשלום, נכנסנו למונית, שבה היה מקום לשישה נוסעים, והתיישבנו. המתח שלנו היה בשיאו, כיוון שלא ידענו מה יקרה עד שנגיע לירושלים.

השיחות במונית הפחידו אותי מאד. הערבים דיברו על הבנייה הגדולה בפלשתינה, על הקיבוצים, על הבנייה של הערים והכפרים היהודיים. "אל תדאג, שהיהודים יבנו ואנו ניקח להם את הכל על נשיהם וטפם", ענה אחד הערבים במונית. אני, כמובן, חשתי שיגלו שאנו יהודים ואז ישחטו אותנו. היה זה יום חם תרתי משמע.

לפתע פנה אלי אחד הנוסעים, כומר שעשה דרכו לירושלים. התפתחה בינינו שיחה, תחת עינו הפקוחה של אבי.

- מה שמך, נער?

- שמי ג'וזף טוויל.

- איך אני לא מכיר אותך, הרי הטבלתי את כל בני משפחתך.

- אתה בוודאי מכיר אותי, אבי, אמרתי. אני לומד בביירות וכעת אני בחופש מהלימודים ואנחנו נוסעים לבקר בירושלים. לאבי יש דין ודברים מסחרי עם סוחרים מאל קודס.

- עכשיו אני נזכר. אתה ילד שהטבלתי אותו במו ידי.

החל מאותו רגע, שהכומר "הכיר" אותי, רווח לי מעט. ניהלנו שיחה על הלימודים שלי, על הכנסיות, על הדת הנוצרית, וזאת עד שהמונית הגיעה לגשר אלנבי. המונית נעצרה בסמוך לתחנת הגבול בגשר אלנבי. כשמחוץ למונית שרר חום נוראי, למעלה מ-40 מעלות צלסיוס. התקשיתי לדרוך על האדמה מחמת החום הכבד. האדמה רתחה. הכומר הרים אותי על ידיו וסייע לי להגיע עד לגשר אלנבי. השוטרים הירדנים ברכונו לשלום, כפי שאמר לנו סלים ברכת עמון. בצד השני של הגשר בלטה חבית גדולה של מים שכתוכה ישב שוטר אנגלי שניסה לצנן עצמו בחום הכבד. שוטר פלשתיני קיבל את פנינו. בזה אחר זה נכנסו הנוסעים לחדר הביקורת, שם ישב שוטר פלשתיני, ששאל שאלות ושיחרר את הנוסעים. כך הגיע תורו של אבי. הוא דיקלם את הדברים שאמר לו סלים לומר עם כניסתו לארץ ישראל. בנוסף לכך, הציג בפניהם את כספו. הוא עבר את תחנת הגבול ללא כל בעיה. ואז נכנס אחרון הנוסעים, סורי על פי מוצאו. הוא נשאל שאלות רבות וכשנשאל מהיכן הגיע ולאן פניו מועדות ענה כי הוא תושב רבת עמון הנוסע לירושלים. השוטר הפלשתיני אמר לו: אתה משקר. אתה סורי. מאחר ושיקרת לא אתן לך להכנס לארץ ישראל. הסורי הצביע לעבר אבי, שכבר יצא מהחדר, ואמר: האיש שיצא כעת הוא סורי ונתת לו לעבור. מדוע אינך נותן לי לעבור? השוטר קרא לאבי לחזור. שמת לי לב למתחולל וקראתי מיד לכומר הנוצרי כדי שסייע לי לחלץ את אבי מידי השוטר הפלשתיני. הכומר לא היסס. הוא הגיע בריצה לחדר המשטרה ואמר לשוטר: זה נוצרי תושב ירדן. אני הטבלתי את בנו במו ידי. כשהכומר ראה שהשוטר מהסס הלך אל השוטר האנגלי וחזר על דבריו. "מחזיקים בפנים נוצרי שמחזיק כסף רב ולא נותנים לו לעבור. נשקפת סכנה לחייו". השוטר האנגלי יצא מחבית המים, נכנס למשרד, ושיחרר את אבי. אנחנו עברנו את גשר אלנבי והערבי הסורי נותר בצד הירדני.

עברנו את הגשר לכיוון ירושלים. השיחה במונית נסבה שוב על היהודים בפלשתיין. "אני מקווה שיזרקו אותם לים", אמר אחד הנוסעים. עצרנו ביריחו. אבא קנה בגנות ושתינו לימונדה קרה. הנסיעה היתה איטית. ליבי קפץ מגיל כשראיתי את ירושלים. פני לא הסגירו את שחשתי בבואי בשערי העיר.
לא ידעתי מה צופן לנו העתיד.

קו ירושלים תל-אביב

ביקורי הראשון בירושלים, בשנת 1935, נדמה היה בעיני כהתגשמותו של חלום. אחרי ככלות הכל מדי יום ביומו היינו מתפללים בבית הכנסת "וראיתך בשוכך לציון ברחמים" והנה אני כאן, בציון.

לכן, היה זה אך מוזר שאני, יוסף קלש, מקבל, ביומי הראשון בירושלים, הצעה מכומר נוצרי להעביר את הלילה הראשון שלי בעיר בכנסייה נוצרית. הכומר, שהציל אותנו מהשוטר הפלשתיני בגשר אלנבי וסייע לנו לעבור את הגבול, לא הירפה. הוא הציע לנו את הגנת הכנסייה הנוצרית. "תישנו בלילה בכנסייה" אמר לי ולאבי "ולמחרת היום תצאו לדרככם". טיכסנו עצה כיצד להיפרד מהכומר הנוצרי לפני שנאלץ לעבור לילה לא נוח בחיק הכנסייה.

אבי פנה אל הכומר והודיע לו כי הוא יוצא לפגישה עם סוחר בשוק מחנה יהודה בעיר המערבית. "אתה יכול לבוא עימנו" אמר לכומר. הכומר החל לצעוד ביחד עימנו למחנה יהודה. כשהגענו לשוק נכנס אבי לאחת החנויות וביקש שנמתין לרגע בחוץ. אני והכומר עמדנו מחוץ לחנות. אבא נכנס פנימה וסיפר לבעל החנות היהודי על הבעיה שאליה נקלע. בעל החנות יצא מהחנות ניגש לכומר והסביר לו, כי אנו אורחיו המכובדים ויגן עלינו היטב מפני גנבים ביומנו הראשון בירושלים ואם ברצונו לבוא לקחת אותנו שיגיע למחרת היום ונמתין לו כאן. נחה דעתו של הכומר והסכים לשתות כוס קפה מריר לפני שנפרד מאיתנו בלחיצת יד חמה.

אבא החליט לצאת מיד לתל-אביב. עלינו על אוטובוס שעשה את דרכו לשפלה. במהלך הנסיעה גילה לי אבי, כי סלים א-דרזי שעזר לנו להגיע לישראל, הוא יהודי בשם סלומון שמאי, שאבי הכיר את משפחתו היטב. היום, כשאני נזכר באותם אירועים, אני חייב תודה והוקרה לזכרו של אותו

סלים מעמאן, סלים א דרזי, שבזכותו הגענו לארץ ישראל וללא עזרתו ספק רב אם היינו נשארים בחיים ומגיעים לירושלים בתוך ים ערבי שונא יהודים. לימים, אחרי למעלה מיובל שנים, נודע לי כי סלים א דרזי, הוא אבי בעלה של מזכירתי, שרה, ושמר היהודי סולומון שמאי. היא גילתה זאת בעת שהדפיסה את טיוטת כתב היד של ספר זה. לפני כן לא ידעה על כך מאוס, כי סלים מעולם לא סיפר לילדיו את קורותיו ועד סוף ימיו, לפני כמה שנים, לא סיפר לאיש אודות פועלו מאחורי הגבול טרם הקמת מדינת ישראל. ידוע לי כי פעל רבות למען המוסדות הלאומיים במשך שנים ארוכות מחוץ לגבולות המדינה. לפנות ערב הגענו ליפו ומיפו נסענו באוטובוס לתל-אביב. ירדנו בתחנה האחרונה של האוטובוס ככיכר המושבות בתל-אביב. כשירדנו מן האוטובוס חשנו כמי שירדו מכוכב אחר. מולנו רחוב מואר, אוטובוסים שנוסעים בשני הכיוונים וצופרים בקולי קולות, אנשים רבים שמתחככים זה בזה. עמדנו כאילמים והתכווננו במחזה הזה. אבי שכח את כתובת קרובי המשפחה בתל-אביב ומבחינתנו היה זה אסון, כיוון שהיתה זו שעת לילה והתעורר חשש שלאחר הנסיעה הקשה מרבת עמון, נאלץ לישון ברחוב. אבי חשב שתל-אביב היא דמשק: שואלים ומגיעים לכתובת, אבל הגענו לעולם אחר. אבי סמך על ידיעתי את השפה העברית, שלמדתי בבית הספר בדמשק, וביקש ממני להיכנס לאחת החנויות ולשאל אודות הכתובת שעלינו להגיע אליה. נכנסתי לחנות ספרים וכלי כתיבה בפינת רחוב יפו ואלנבי ושאלתי את המוכר: איפה תל-אביב? אמר לי: כאן תל-אביב. סיפרתי לו שכעת הגענו מירושלים ואנו מחפשים אדם שיעזור לנו להגיע לקרובי משפחה. הוא הציע לנו לעלות על אוטובוס שיקח אותנו עד קולנוע מוגרבי שעל שפת הים. "שם יש הרבה אנשים, תשאלו אותם, והם בוודאי יעזרו לכם", הציע. עשינו כעצתו.

"אולי נמצא איזה בית מלון ונוכל להניח ראשנו", הרגיעני אבא. והנה עברו על פנינו זוג אנשים. "אלה בטח דמשקאים", אמר אבא. הוא צדק. הם אכן, היו דמשקאים. הוא ניגש אליהם והתפתחה ביניהם שיחה. סיפר להם על נחיתתנו הקשה בתל-אביב וביקש את עזרתם להגיע לקרובי המשפחה שלנו. הקרובים התגוררו בשכונת הקווקזים בצידה השני של העיר. "יש לנו כרטיסים לקולנוע ולא נוכל לוותר עליהם כדי לקחת אתכם לקרוביכם", אמרו בני הזוג. "אשלם לכם כפליים ממחיר הכרטיס אם תקחונו אל קרובינו" אמר

אבא. אבל הם סירבו.

התיישבנו, מיואשים, על מדרגות קולנוע מוגרבי. היתה שעת לילה מוקדמת. האנשים סיימו לצפות בסרט הקולנוע והתפזרו והלכו לבתיהם. לפתע, יצא אלינו בעל המקום, ניגש אלינו, ושאל: מדוע אתם יושבים על המדרגות. לאחר ששמע את סיפורנו הזמין אותנו לעלות איתו לחדר המכונות, בו עומדת מכונת ההקרנה. בחדר המכונות עמדו שתי מיטות. תישנו כאן הערב, הציע לנו, ובבוקר תצאו לקרוביכם, והוא הסביר לנו כיצד להגיע לקרובינו. כך נרדמנו עד הבוקר.

עם שחר, התעוררנו ויצאנו לדרך אל בית הקרובים בשכונת הקווקזים בדרום העיר. הגענו לקרובי המשפחה שהתגוררו בשכונת צריפים והתקבלנו יפה מאד. הגישו לנו קפה וארוחה קלה ושאלו על הקרובים שנותרו בשכונה היהודית בדמשק. "באתם לעבוד או לטייל", שאלו אותנו. אבא ענה שהגיע לעבוד בארץ ישראל. אני ישבתי מצונף בצד והבנתי, כי קרובי המשפחה לא מעונינים לעזור לנו. הבנתי מהשיחה כי הם סבורים שהחיים בארץ ישראל קשים אף יותר מהחיים בדמשק.

היאוש השתלט עלינו. אחרי הדרך הקשה והמסוכנת שעשינו מהשכונה היהודית בדמשק, דרך רבת עמון, לארץ ישראל, הבנו כי לא הגענו אל המנוחה והנחלה. החלום שלנו התרסק לנגד עינינו כמו בניין קלפים. אבי, שהיה איש סבלני מאד, לא התייאש. היתה לו תקווה להגשים את חלומו, להתפרנס בארץ ישראל בכבוד על מנת לשלוח כסף לבני המשפחה בדמשק, והוא לא הרים ידיים לנוכח הקשיים.

אבא החליט לצאת לבית משפחת אחותו בשכונת נחליאל שבחדרה. עוד באותו יום נסענו לחדרה. ממרכז חדרה יצאנו לביתה של האחות בשכונה התימנית. הדודה גילסום, אחות אבי, קיבלה אותנו יפה. הרגשנו, סוף סוף, שהגענו הביתה לארץ ישראל.

באותן שעות קשות, שעות של הנחיתה והפגישה עם ארץ ישראל, הבנתי ונצרתי בליבי את הקשיים שהם מנת חלקם של כל מהגר ושל כל עולה חדש. לימים, כשהתמנתי למזכ"ל התאחדות יוצאי סוריה בישראל, וטיפלתי בעולים שהגיעו מסוריה, הבנתי את קשייהם, כיוון שגם אני עברתי את חבלי הקליטה הקשים הללו. אבי לא ביזבז רגע ולמחרת בואנו לחדרה שכרנו חדר עם מטבחון ושירותים בחצר במחיר של 25 גרוש לחודש. החדר היה קרוב

לכית הדודה ולחנות המכולת שהיתה בשכונה. הוא גבל עם פרדס תפוחי זהב, סימלה המסחרי של ארץ ישראל, ועוד לפני שאבא נסע לקנות כלי מטבח מיטות ומזרנים יכולתי לשאוף מלוא ריאותי את הריח הנעים של עצי ארץ ישראל.

היה קשה מאוד לישון בלילות. התנים יללו ולי היה נדמה, כי היללות הן יללות של מקוננות על מותו של משהו. בני הדודה הסבירו לי כי אלה תנים שמיללים בלילות ומתקרבים ללולים מתוך תקווה לטרוף תרנגולת ויש להיזהר מהם. חלף זמן עד שהצלחתי להירדם לקול יללות התנים.

אבא היה נחוש בדעתו למצוא עבודה. התמזל מזלו וכבר ביום שיצא לחפש עבודה מצא עבודה אצל פחח חדרתי בשם פישקו. הוא החל לעבוד והוכיח, בתוך זמן קצר ביותר, שהוא בעל מקצוע מעולה בתחום הפחחות. בעל הבית העריך מאד את עבודתו של אבי ואף שילם לו ביד נדיבה כשהבחין ביכולתו. אני הצטרפתי לקבוצת הנוער העובד המקומית שבה היו חברים גם בני הדודה. התאקלמתי והסתגלתי מהר מאד לחיים בארץ ולראשונה מאז שיצאתי מדמשק לא חששתי לצאת לרחוב. השתחררתי מן המחשבות המציקות על החברים ועל בית הספר בדמשק.

יחד עם זאת, מצאתי את עצמי בעולם חדש. הלימודים, המנהגים, אורח החיים החילוניים, היו זרים לי. לשמחתי, תושבי שכונת נחליאל היו אנשים דתיים ברובם, למעט מספר קטן של אנשים בעלי מחשבה חופשית (חילוניים). לא הרחק מהבית היה בית כנסת.

המעבר מחיים של מסורת יהודית, תפילות, שמירת שבת, קיום מנהגים, וחגים יהודיים, לחיים חילוניים היה לי קשה מאד. הרעיון כי די בכך שהינך יהודי על מנת שתרגיש כיהודי כשר היה מוזר בעיני.

הבעיה השנייה שעיימה התמודדתי היתה בעיית השפה. התימנים בנחליאל דיברו בשפה בהיגוי שלא הכרתי. שפתם, כמו גם תפילתם, היו זרים לי. בבית הכנסת התימני הכרתי את רבם של היהודים התימנים, הרב מורי סאלם, שביקש מאחד המתפללים לגשת אלי וללמדני את שפת התפילה של יהודי תימן.

נראה לי אז מוזר שהתימנים אינם נזקקים לחזן. כולם בעלי קול ערב. כולם חזנים. כל אחד מהמתפללים עלה ביום חול ובשבת לתיבה וקרא את הקטע שבחרו עבורו מספר התורה. הקריאה נעשתה בניגון של חזן.

אבא דוד והדוד מרדכי זל עם שובם מארגנטינה.

יוסף קלש.

האם עליזה וילדיה.

ספר התורה שהיה מוצב בבית ההורים בדמשק.

הדוד רפאל.

הבית בו נולדתי בדמשק מאוכלס היום בערבים פלשתינים.

תלמידים בבית הספר כתאב שבשכונה היהודית בדמשק.

חגיגת בר מצוה בדמשק בהשתתפות הרבנים והמורים מבית ספר "אליאנס".

חברים בוועד הקהילה בדמשק (1945-46).

חכם אליהו מסלתון.

הרב יעקב א-נאעם.

חכם יוסף דאנא.

חכם עזרא מסלתון.

חברים מתנועת "החלוץ" שנשלחו להכשרה בארץ ישראל.

סלומון שמאי המכונה סלים א-דרזי.

חכם ניסים אינדיבו, אחרון הרבנים בדמשק, ומי שראה בפעם האחרונה את אלי כהן הי"ד.

בית קפה קיצי אלעאילת אלצפי, מקום בילוי של בני הקהילה (מימין יוסף קלש, משמאל עזר ששון).

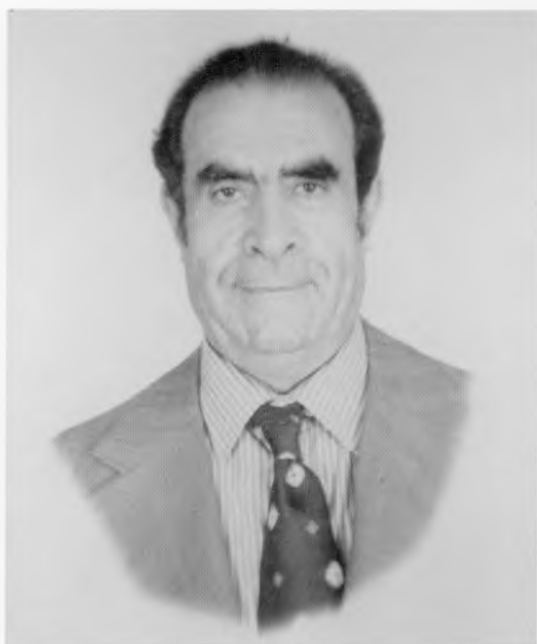

בן הדוד חוסה קלש ממקסיקו.

בן הדוד, משה קלש,
שחי היום במכסיקו.

ציון אלפיה ז"ל,
חבר בארגון יוצאי דמשק.

חברי הנהלת התאחדות יוצאי סוריה.

חלוקת מלגות בהשתתפות מזכיר ההסתדרות מר ישראל קיסר.

יוסף קלש בפגישה עם פרופ' שמעון שטרית שהיה מעורב במאבק להצלת יהודי סוריה ושהחורר אסירים בסוריה.

טקס חלוקת מלגות (1990) בהשתתפות ג'ודי פלד-קאר מקנדה ויחזקאל זכאי, מנכ"ל הפדרציה הספרדית.

טקס רישום שמם של שני חברי ההתאחדות בספר הזוהב של הקק"ל.

יום הולדת לאליעזר פסח ואברהם צבאן. שמם נרשם בספר הזוהב של הקק"ל.

הרב חמרה ביום עלייתו ארצה עם אורי גורדון ושמעון פרס.

טקס חלוקת מלגות בהשתתפות שני חברים מניו-יורק, משמאל: ג' בידה ואלברט איל.

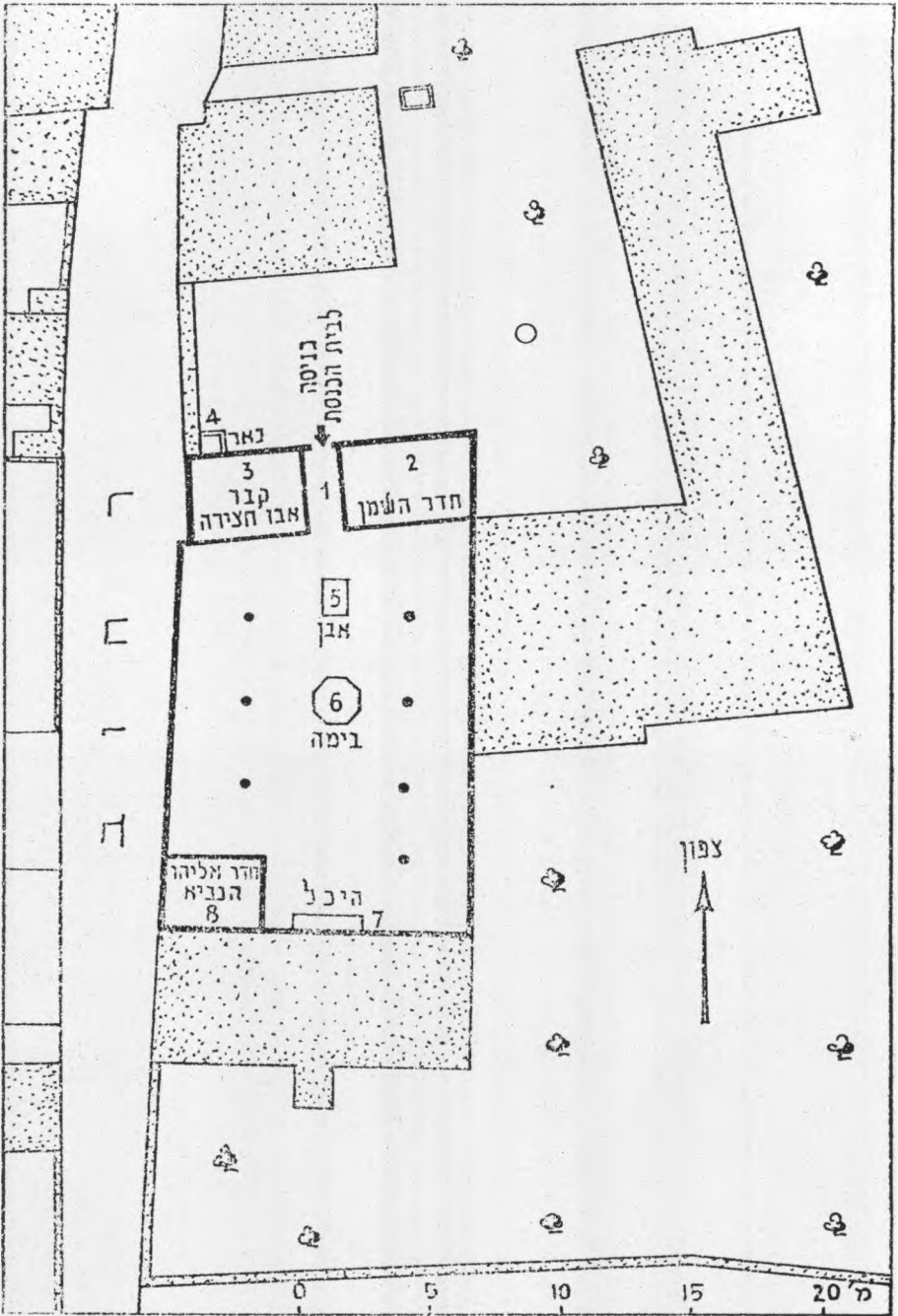
טקס חלוקת מלגות מטעם ארגון יוצאי דמשק-סוריה בישראל.

מסיבת חנוכה לעולים החדשים.

תבנית בית הכנסת בגיבר.

בית הכנסת ג'ובר (1994).

בית הכנסת אלפרנג' (דמשק 1994).

בית הכנסת העתיק בחלב, ארם צובה (1994).

מוזרים עוד יותר נראו לי יהודי השכונה שהיו מזוקנים ומסולסלי פאות. "מי אלה? רבנים?" שאלתי את בני הדודה והם ענו לי, כי אלה הם יהודים תימנים שאינם גוזזים את זקנם על פי מצוות התורה. "וממה הם מתפרנסים אם אינם רבנים?" הקשיתי ובני הדודה ענו לי: לכל אחד מהם יש מקצוע. כשהגעתי לבית הכנסת הבחנתי בילדים קטנים מסולסלי פאות שישבו וקראו מתוך ספר תנ"ך אחד. לא הבנתי כיצד הילדים מסוגלים לקרוא מספר תנ"ך אחד שהיה מונח על הספסל הנמוך שמולם, ואז נודע לי כי בשל המחסור בספרי תורה בתימן למדו הילדים לקרוא בסידור התפילה ובספר התורה מכל צדדיו ואף כמהופך, ומרבית הילדים אף ידעו את הפרקים על פה. רבם של היהודים התימנים בנחליאל, מורי סאלם, היה ידען גדול בדיני ישראל ואף את התנ"ך ידע כמעט על פה. לא אחת באו להתייעץ עימו בשאלות של הלכה.

דודי רפאל הגיע יום אחד לשכונת נחליאל מדמשק על מנת להיוועץ עם רבני הארץ בעניין הלכתי. הוא בא אל מורי סאלם וסיפר לו את הסיפור הבא: הכירו לבתו בחור יהודי-דמשקאי שרצה לשאת אותה לאשה. היא יצאה עימו לבית קפה בעיר ולאחר שיצאו מבית הקפה אמרה לו: אין מזל בזיווג הזה והיא שבה לביתה. היא סיפרה על כך לאביה וחשבה שהזיווג התבטל, אלא שהאיש הלך לבית הדין הרבני וסיפר, כי יום קודם לכן נפגש עם בחורה וקידש אותה כדת וכדין, ויש לו עדים לכך. העדים נשבעו בשבועה כי זו אכן האמת לאמיתה. הוא יצא לבית המשפט האזרחי שהוציא פסק דין שמחזק את הטענה כי השניים נישאו כדין. פסק דין זה קבע, כי האשה נשואה לו כדת וכדין והיא איננה יכולה לצאת את גבולות סוריה. הדוד פנה לבית הדין הרבני בדמשק, אך הוא לא הסכים לבטל את הקידושין. הדוד החליט לנסוע לארץ ישראל. דודי הגיע לשכונת נחליאל והלכנו לרב מורי סאלם והוא הקשיב לסיפורו של דודי, ובתום הפגישה אמר: ניתן לבטל את הקידושין בשני תנאים: אם העדים חיים בקהילה היהודית ואינם שומרי מצוות ואם אחד העדים מפריח יונים.

הרב מורי סאלם שלח אותנו לפרדסן מחדרה ואמר כי הוא בקי בדיני ישראל. הלכנו אליו, יצא אלינו יהודי עבדקן רכוב על גבי תמור וטוריה על כתפו. הוא אפילו לא ירד מתמורו וביקש מאיתנו שנלך אחריו ונספר לו את הסיפור. סיפרנו לו את הסיפור ולאחר שנמלך בדעתו אמר, כי העדות של

העדים פסולה. הראשון מפריח יונים ואילו העד השני איננו שומר שבת ואיננו גר עם יהודים. הוא מתגורר עם "גויים" כל ימי חייו.

האיש שלח אותנו לראשון לציון הרב חי עוזיאל וצייד אותנו בתקדימים הלכתיים ובמקורות שעליהם הסתמך. כשהגענו לרב חי עוזיאל סיפרנו לו מהיכן הגענו והוא התבונן בנו ואמר: אם הייתם אצל היהודי הזה מדוע הגעתם אלי? ! מה שהוא אומר לכם הוא מאה אחוז נכון. הוא פתח ספר בו קרא פסק דין ולאחר מכן כתב מכתב ואמר לדודי רפאל: "קח את מכתבי זה וסע לדמשק. פסק דין זה מבטל את פסק הדין הרבני של דמשק. במקביל-אשלח מכתב חתום על ידי לרב אליהו מסלתון, רבה הראשי של יהדות דמשק באותה עת". דודי רפאל, שהיה איש דתי מאד, יצא מאת רב חי עוזיאל, כשהוא שמח וטוב לב.

ביקורו של דודי רפאל בבית הדודה בשכונת נחליאל זכור לי לא רק בשל מקרה זה אלא בשל מקרה נוסף. כשחזרנו מביתו של הראשון לציון הרב חי עוזיאל לבית הדודה בשכונת נחליאל הלכנו לישון. למחרת בבוקר יצאו אבי והדוד רפאל לשוק של המושבה חדרה, ואילו הדודה יצאה לבית השכנה וקנתה ממנה תרנגולת על מנת להתקינה לארוחת הצהריים. היא נתנה לי חצי גרוש וביקשה ממני ללכת למורי לשחוט אותה. נילווח אלי בחור בשם חיים סלמה שמו. נטלתי את העוף ויצאתי לדרכי. הגעתי לגבעה הקרובה ואמרתי לחיים: למה לי לשלם חצי גרוש לשחוט אם אני יכול לשחוט את העוף בעצמי. אחרי ככלות הכל, למדתי דיני שחיטה ואני יודע לשחוט. בדקתי את העוף היטב, פישפשתי בין כנפיו, ושחטתי אותו. שבת הביתה ונתתי לדודה את העוף. היא בישלה את העוף בכלי הפסח על מנת שהכל יהיה כשר למהדרין.

דודי ואבי שבו מן השוק והתיישבו לשולחן. הדודה הביאה את העוף והודיעה, כי לכבוד בואו של הדוד מדמשק היא בישלה עוף לארוחת הצהריים. דודי רפאל הביט בעוף ואחר כך בדודה ואמר: אחותי, הביאי לי צלחת עם זיתים, חתיכת עגבנייה וכיצה. הדודה התבוננה בו בהפתעה ואמרה: הורדתי כלים כשרים למהדרין בעבורך, הכנתי עוף כשר לכבודך, ומה הסיבה שאינך רוצה לאכול את העוף? והוא ענה לה: אל תשאלי שאלות, אחות. כשלחצה עליו ענה: הנה כאן יושב חיים סלמה. בקשי ממנו שישבע בנשמת אמו מי שחט את התרנגולת הזאת?

חיים סלמה השיב מיד: בן אחיך, יוסף. ואז פנה דודי לאחותו ואמר: את רואה. אף שאני יודע שבן אחי למד לשחוט לא אוכל לאכול מתרנגולת שנשחטה על ידו.

הייתי במצב לא נעים. אמרתי לו: האמן לי דודי, תרנגולת זו כשרה. בדקתי אותה לפני השחיטה ועל אחריותי שאתה יכול לאכול אותה. הדוד הסתכל בי ואמר: יש לי בקשה אליך יוסף, הישבע לי שלא תיגש לענייני שחיטה ולא תיגע בהם כל ימי חייך, כי עזבת את הנושא הדתי לגמרי. הוא השביעני באוזני כולם שלא אשתמש יותר בסכין השוחטים. הבטחתי לו שלא אעשה זאת יותר ומאותו יום לא נטלתי לידי סכין שחיטה. עד היום הזה, בכל פעם שאשתי קונה תרנגולת אני בודק אם היא כשרה אבל נזהר שלא לשחוט אותה בעצמי.

★ ★ ★

חג הסוכות הגיע. שוב עמדתי מול מציאות שלא היתה מוכרת לי. בדמשק הקימה כל משפחה סוכה משפחתית ואילו בשכונת נחליאל הוקמה סוכה שבה ישבו כמה משפחות ביחד. האווירה בשכונה בכלל, ובסוכה בפרט, היתה אווירה משפחתית. כל תושבי השכונה היו כעין משפחה אחת גדולה. כולם הכירו את כולם וזה עזר לנו, לאבי לי וליהודים דמשקאים נוספים שהיגרו לארץ ישראל (ובהם, גם בן דודי משה), להיקלט בארץ ישראל על הצד הטוב ביותר.

הצטרפתי לתנועת הנוער העובד איפשרה לי להכיר את הגישה הצינינית, את הרעיון שכיבוש הארץ הוא בעבודה ובבנייה יוצרת. לא שכחתי שהגעתי לכאן על מנת לעבוד ובתוך זמן קצר התחלתי לעבוד בבית חרושת למרצפות שהיה שייך ליהודי בשם יצחק אריכא. הוא היה מעביד הגון מאד ושילם לפועלים את שכרם בכל יום שישי. השכר נע בין 13 ל- 20 גרוש ליום עבודה שהחל בבוקר והסתיים בשעות הצהריים. בעונת קטיפת התפוזים עבדתי בקטיפה ואת שכרי מסרתי לאבי.

העבודה במפעלו של יצחק אריכא נתנה בידי הזדמנות להוכיח את הכישרון שלי בתחום האירגון ולהגדיל את הכנסתי.

ומעשה שהיה כך היה. במפעל של אריכא היה עובד ממוצא "יקה" שהיה מכין עבורו את הצבע לצביעת האריחים. אריכא שילם לו שכר גבוה יותר מכפי ששילם לפועלים, ולי זה נראה מוזר מאד. החלטתי להציץ על מנת לראות כיצד הוא מכין את התערובת לצבע על מנת שאוכל לדעת להכין את

התערובות הללו בעצמי. חלפו כמה ימים עד שקלטתי את הטכנולוגיה שמאחורי יצירת הצבעים ורשמתי כמויות ומשקל לכל צבע.

באתי אל בעל הבית והצעתי לו לשמש מכין צבע למרצפות צבעוניות ומעוטרות במחצית שכרו של העובד ה"יקה". אריכא היה מסופק אם אצליח להרכיב את כל הצבעים. הוכחתי לו בו במקום כי אני מסוגל לעשות זאת. הוא בא אל העובד המקצועי והציע לו מחצית מן השכר שקיבל. הוא הסביר זאת בצורה ישירה ביותר: אתה יקר מאד עבורי. ה"יקה" לא היה מוכן לרדת מן השכר ששילמו לו ועזב, עוד באותו יום, את העבודה. קיבלתי את המשרה שלו והתחלתי להשתכר שכר גבוה יותר ממה שהשתכרתי עד כה.

מאוחר יותר, יזמתי פגישה עם בעל המפעל והצעתי לו לעבוד עם "הקבוצה" בקבלנות, כך נוכל לקבל שכר גבוה יותר והוא יוכל לקבל כמות גדולה יותר של אריחים ביום עבודה. הוא הסכים, והעובדים ובעל הבית יצאו נשכרים הודות ליוזמה זו.

נראה לי, כי העבודה אצל יצחק אריכא בשנת 1935, היוותה לידיי מבחן ליכולתי לארגן עובדים, לעבוד בבנייה ולייצר. הניסיון שרכשתי סייע לי בשעה שכן דודי חוסה קלש, האחים שלי ואני יזמנו את הקמתה של חברת בנייה שנשאה את שם המשפחה, פחות מיובל שנים לאחר מכן.

אבא, לעומת זאת, עבר תקופה קשה מאד. המציאות הקשה בארץ, המרחק מהבית בדמשק, הדאגות לפרנסת בני המשפחה שנותרו שם, הדירו שינה מעיניו. הוא, אמנם, הגשים את חלומו והגיע לארץ ישראל, אך הוא נחת אל קרקע המציאות הקשה. מדי חודש בחודשו שלח כסף לבני המשפחה בדמשק והתגעגע הביתה, לילדים הקטנים ולאשה. כל מכתב שהגיע מהבית חרץ צלקת בליבו.

ניכר היה על פני אבי שהוא סובל; החיוך הקבוע שלא מש מעל פניו בדמשק נעלם, והלשון המגלגלת בזה אחר זה בדיחות וסיפורים חדלה לדבר. כל אלה העידו כאלף עדים שסיבלו כבד. אחותו ובעלה ניסו לשכנעו להעלות לישראל את בני המשפחה מדמשק ואז תקל עליו השהיה בארץ. אבל הוא דחה את ההצעה, והודיע ששהותנו בישראל זמנית ותכליתה לעבוד ולאסוף כסף שיפרנס את משפחתנו בדמשק. עבורי, היתה זו תקופה יפה מאד, פגשתי בצעירים מלאי מרץ, שיודעים להנות מהחיים. מדי ערב היינו מתאספים בחדר הקטן, מספרים סיפורים, שרים ורוקדים. אחד מהתכרים רקד ויקודי בטן

והאחרים היו מוחאים כף. היינו יושבים עד שעת לילה מאוחרת, בעיקר כימים בהם לא היתה עבודה בכורק.

בן דודי משה מצא עבודה אצל יהודי עשיר בעל רפת של פרות חולבות ופרדסים. הוא השתלב יפה בעבודה וגם נתחבב על בעל הבית שאיפשר לו לצאת בשבת הביתה עם עגלה וסוס. הוא היה מגיע אלינו עם העגלה ומשוויץ בפני הנערים והנערות עם "הרכב שלו". לעיתים, היה מגיע עם בתו של המעביד.

השמחה שרתה במעוננו אף שהיתה זו תקופה קשה מאד מבחינה כלכלית. חדרה היתה מושבה קטנה טובלת בפרדסים ובדיונות חול. אי אפשר היה לנסוע בה בכלי רכב. מי שהיה בעל ממון היה שוכר חמור ויוצא עימו לעבודה. האחרים טבעו בדיונות החול כדרכם לעבודה וממנה הביתה.

בחג הפורים החלטתי לצאת עם בן דודי משה לבית הדודה אסתר בשכונת מנשיה בתל-אביב. ואז ראיתי לראשונה את העדלידע של תל-אביב. ראש העיריה מאיר דיזנגוף רכב על סוס לבן ומשמאלו ומימינו רכבו צעירות יפפיות. במשאיות גדולות שנסעו בעדלידע צעקו החוגגים בוז להיטלר. יומיים תמימים נמשכו חגיגות חג הפורים בתל-אביב. ואנו, הצעירים, נדבקנו באווירת השמחה ששררה ברחובות. אכלנו ושתינו עד לא ידע. למחרת החג שבתי לחדרה וכאן ציפתה לי הפתעה. כשכבר היה נדמה לי כי אבא החליט להישאר בארץ. הוא הפתיעני באמרו, כי ברצונו לשוב הביתה.

החלטתו התחזקה לאחר שני מאורעות שאירעו לנו אותה עת.

חליתי במלריה שהיתה נפוצה אז בחדרה ושכבתי קודח מחום ומחוסר הכרה בבית החולים המקומי ורק הודות לטיפולו המסור של ד"ר פוקס ורעייתו שבתי להכרה מלאה בתום שלושה שבועות של מחלה קשה. בתקופה זו אבי לא מש ממיטתי ולא עבד.

המאורע השני שבגללו החליט אבי לשוב לדמשק נגע למאורעות תרצ"ו (1936) שפרצו ברחבי ארץ ישראל והארצות שגובלות עימה. יהודים נהרגו בדרכים והאווירה היתה קשה מאד.

בן דודי משה התקשה לעזוב. מעבידו ביקש ממנו להישאר ואף הבטיח לו את כל רכושו אם ישא לאשה את בתו. בן הדוד אהב את בתו של המעביד והיא היתה כרוכה אחריו, אבל הוא הודיע כי הוא רוצה להתאחד עם אחיו שהיגרו למכסיקו. אילו בן דודי משה (ששמו היום מוסס) היה מקבל את

הצעתו של הפרדסן החדרתי ונושא את בתו, ספק אם היה מגיע למעמדו הרם במכסיקו. לאחר שחזר לדמשק עבד עד לנסיעתו למקסיקו בחנות שמכרה סחורה לצרפתים כי היה בעל חוש מסחרי מפותח והיה אהוב על כולם. את הדרך חזרה הביתה החלטנו לעשות בדרך בטוחה יותר מזו שהגענו בה. נסענו לחיפה באוטובוס. האוטובוס עצר בסוף רחוב המלכים, שם היתה סימטה קטנה שנשאה את השם "רחוב הדמשקאים".

אבי שמע כי ברחוב הזה עוצרות מכוניות ומשאיות של ערבים שנוסעים לדמשק. אבא התקשר לנהג יהודי בעל אוטובוס בשם מוניר שנהג לנסוע עם האוטובוס בקו דמשק - חיפה. השיחה בן אבי לנהג נמשכה מספר דקות. אבא העביר לו לירה פלשתינית אחת ובתמורה ביקש ממנו להעבירנו את הגבול ללא דרכונים. הנהג הסכים אך ביקש שעם הגיענו לגשר בנות יעקב, נרד מן האוטובוס, נחמוק לשירותים, ולאחר שתסתיים הביקורת של הדרכונים ותגבר ההמולה של הנוסעים האחרים, נשוב לאוטובוס.

וכך נהגנו. האוטובוס עבר את גבול ארץ ישראל וטיפס במעלה רמת הגולן לכיוון דמשק. במהלך הנסיעה עלו במוחי זכרונות נעימים מן החודשים האחרונים לשהותי בארץ ישראל.

האוטובוס הגיע לדמשק. שכרנו עגלה שהביאה אותנו עד פתח הבית שבשכונה היהודית. כשאמא פתחה את הדלת היא בקושי הכירה אותי. בגופי חלו שינויים בשל מחלת המלריה שבה נתקפתי וכמשך החודשים שעברו גבהתי והשמנתי וחלפו דקות עד שנפלה על כתפי וחיבקה אותי. כבר ברגעים אלה קיננה בי התחושה שעוד אשוב לארץ ישראל.

ציונות היא מילה מסוכנת

הנסיעה לארץ ישראל היתה מבחינתי נקודת מפנה בחיי. הנסיעה הזו שינתה את חיי מן הקצה אל הקצה.

כשהגעתי לארץ ישראל פגשתי חבורת נערים ונערות, בני גילי, שכל מעייניהם היו נתונים לבניין הארץ. חייהם התנהלו באווירה של חופש מחשבה, מתוך גישה יהודית וציונית לחיים. לאחר שנים רבות כתבתי לעצמי את המילים הבאות:

“...כאן ראיתי את הארץ בבניינה, את תנועות הנוער החלוציות למינהן, הכל במציאות ולא בחלום. בלטה אז הרגשת החופש, העדר הפחד, חופש המחשבה, פעילות ציונית באווירה יהודית. שישה חודשי שהייה בארץ ישראל היו שקולים לשמונה שנות לימוד. היו אלה שישה חודשים ששינו את חיי מהקצה לקצה. חזרתי לדמשק עם החלטה ברורה להמשיך לימודי ולפעול במסגרת תנועות הנוער לעליה לארץ ישראל וכך עשיתי עד סוף שנת 1940.”

כשאני קורא את המשפטים האלה יש לי תחושה שהקורא יתקשה להבין את הקשיים שבהם עמדנו אז, באותן שנים, בעת שלחמנו על הגשמת הציונות, על השאיפה לציון.

שנת 1936, השנה שבה שבתי לסוריה מארץ ישראל, היתה שנה קשה לסוריה בכלל וליהודים בפרט. המצב הכלכלי בסוריה השפיע מאד על משפחות ברוכות הילדים. אבי המשפחה, שהיה מפרנס יחיד, היה מסתובב כל היום על מנת להשיג כסף לרכישת מזון למשפחתו. רוב היהודים בשכונה היהודית היו “עצמאיים”, בעלי עסקים עצמאיים (מכולת, חנות בשוק, סוחרים-נוסעים בכפרים ועוד), ולא שכירי יום.

מצבה של משפחת קלש לא היה שונה בהרבה ממצבן של המשפחות

האחרות בשכונה היהודית. אבי ואחיו רפאל עבדו קשה מאד לפרנסת בני הבית. הם פירנסו את ילדיהם וגם לא שכחו את אחיותיהם שמצבן הכלכלי לא היה קל כלל ועיקר. העזרה ההדדית, ואהבת המשפחה, באו לידי ביטוי באותם ימים בעוצמה רבה.

המצב הפוליטי בסוריה לא הקל על המצב הכלכלי. יהודים רבים היגרו לארה"ב ולדרום אמריקה, ואחרים היגרו לישראל. התנוונים והסוחרים העניים נשארו בשכונה וקיוו שהמצב הקשה ישתפר. הסורים גייסו מתנדבים למלחמה נגד הציונים בפלשתינה. כעסם ותסכולם הפוליטי הופנו נגד הישוב היהודי בפלשתינה והיה חשש שהוא יגלוש גם לשכונה היהודית בדמשק.

בראשית שנות השלושים התגברה בעיית המיעוטים בסוריה. כל מיעוט רצה להתבלט ולתפוס אחיזה בשלטון. בעקבות כך חלה הרעה ביחסים שבין המיעוטים השונים לבין המיעוט היהודי. המאורעות בארץ ישראל בשנת תרצ"ו (1936) והתחזקותה של התנועה הלאומית הסורית ביחד עם התפשטות התעמולה הנאצית בכל רחבי סוריה הובילו לרדיפת היהודים והאשמתם באהדה ובתמיכה בציונות.

רדיפה זו התחזקה במיוחד לאחר החתימה על החוזה הסורי-צרפתי לשליטה צרפתית על סוריה בשנת 1936. חוזה זה הפיח תקוות בקרב הלאומנים הסורים בעיקר לאחר שהפרלמנט הצרפתי דחה את אישורו. שאלת - פלשתינ ויהיחם ליהודי ארץ ישראל איחד את כל הפלגים הפוליטיים בסוריה. לא היה הבדל בין המפלגות הסוריות השונות ביחסם כלפי הישוב היהודי בפלשתינה. את העובדה הזאת למדתי על בשרי.

באותם ימים של מתיחות שוחחתי עם רופא השיניים היהודי ד"ר ניסים לאטי, תושב השכונה שלנו בדמשק שהיה פעיל במפלגה הקומוניסטית הסורית שבראשה עמד אז חאלד בגדאש. ניסיתי להבין ממנו מה מושך אותו למפלגה. הוא אמר לי, כי עלי להכיר את המנהיג מקרוב ואז אבין שמדובר בגישה נכונה שיהודים יכולים להסתייע בה.

הפגישה בינינו נערכה במועדון של המפלגה הקומוניסטית בדמשק. ד"ר לאטי ואני באנו למועדון על מנת לשמוע הרצאה שבסיומה התירו לקהל לשאול שאלות. במהלך ההרצאה קם אחד המשתתפים ושאל את בגדאש כך: אתה אומר שכולם חברים, כולם שווים. אם כן, מה עמדת המפלגה הקומוניסטית לגבי הסיכסוך בין החברים היהודים בפלשתינ לבין החברים

הערכים? בגדאש ענה מיד: אנחנו צריכים לתמוך, כמובן, באחינו הערבים. כשיצאנו מן ההרצאה אמרתי לד"ר לאטי: ראית את הקומוניסט שלך? ד"ר לאטי נשאר חבר מפלגה נאמן. אני, כמובן, הייתי מחובר בטבורי לציונות.

הסורים לא הירפו וחיפשו דרכים להיפרע מהכובש הצרפתי ולהכריז על עצמאות. האיש שנכנס אז לזירה הפוליטית במטרה לקדם את עצמאותה של סוריה היה ד"ר שהבנדר, לאומן סורי שהטיף ונאבק לשחרור סוריה רבתי, והאמין בהשגת העצמאות על ידי הידברות עם הצרפתים. הוא התנגד למאבק אלים.

ד"ר שהבנדר שב לסוריה מן הגלות כשהוא עטור זרי נצחון. הוא פתח קליניקה במרכז העיר ודאג לביצור מעמדו. באסיפות שאירגן נכחו בימי שישי עשרות אלפי סורים שבאו על מנת להאזין לנאומיו במסגד המרכזי, אל אמווי. בנאומיו קרא לעצמאות סוריה ודבריו נפלו על לבם של אנשים שהיו צמאים לנאומים ולרעיונות מסוג זה. נאומיו חוצבי הלהבות הלהיבו את קהל השומעים, ובתום הנאום הוא נישא על כפיים לאורך כל שוק אלחמידיה. מי שלא היה מרוצה מנאומיו היה השלטון הצרפתי בדמשק. מתנגדיו חשו שהוא מהווה סכנה לשלטון וחיפשו דרך לחסלו.

באחד הימים הגיע אליו לביקור, בקליניקה, ערבי-סורי שביקש את עזרתו. הוא הגיש לו מתנה, סל תפוחים, ועזב את הלשכה. כמה דקות לאחר מכן, נשמע משם פיצוץ מחריש אזניים. כשהמטרה הסורית הגיעה למקום היא גילתה את ד"ר שהבנדר ללא רוח חיים. הלוויתו של ד"ר שהבנדר היתה מן ההלוויות המכובדות ביותר שהתקיימו בדמשק באותן שנים. עשרות אלפים ואולי מאות אלפי סורים הלכו אחרי ארונו של ד"ר שהבנדר וניחמו את בנו ואת בני המשפחה האחרים שעמדו ליד הארון. עם מותו של ד"ר שהבנדר נקבר מנהיג סורי מתון שדבריו הלהיבו המונים ושמו הלך לפניו בכל ארצות ערב.

יהודי השכונה התארגנו לקראת הבאות באווירה זו של מתח, חרדה, התפרצויות אלימות והתחזקות הרגשות הלאומיים. הם חששו, כי האלימות תתפשט ותגיע גם לשכונה היהודית והבינו כי יש להיערך על מנת לסכלה.

בשנת 1937 ביקר בסוריה מנהיג הנוער הנאצי, בלדור פון שיראך, ועימו 15 עוזרים. המפלגה הלאומית הסורית בראשותו של אנטון סעדה ומפלגת

האיסתיקלאל הסורית אימצו אותו אל לבם.

בשנת 1938 התרבו ההתקפות על יהודים בכל רחבי סוריה. יהודים אחדים נדקרו למוות בידי מוסלמים לאומנים מבלי שהמשטרה התערבה, והיו מקרי אלימות קשים ממש לעיני השוטרים. כך תארה את המצב יהודי סוריה באותה עת החוקרת ד"ר עירית אברמסקי-בליי:

"ברחבי דמשק וחלב הופצו כרוזים שקראו לחרם על יהודי סוריה. היהודים נדרשו להפגין נאמנות למולדת הסורית, בין השאר על ידי שימוש בלעדי בערבית בכל הארועים הציבוריים" (ד"ר עירית אברמסקי-בליי, האנציקלופדיה של השואה, ספרית הפועלים, 1990, ע"ע 850 - 851).

לאור המצב החליט ועד הקהילה היהודית (הקומסיון) לעשות מעשה. בשיחות שנערכו בתוך הוועד היהודי של השכונה הוחלט לקדם את פעילות הנוער היהודי בתנועות הנוער השונות על מנת שאלה תהיינה "קיר הברזל", ההגנה הפעילה, במקרה שהלאומנים ינסו להיכנס לשכונה היהודית. אני הייתי אז נער בן 17, ולפרנסתי עבדתי בחנות הצמר של פואד תורקיייה, שעליה כבר סיפרתי, ובמקומות עבודה נוספים. לעת ערב הייתי מצטרף לפעולות בקרב הציבור היהודי בשכונה. ה"חידק הציוני" ו"החידק הציבורי" דבקו בי ולא הניחו לי מאז ועד היום.

מאז תחילת המאה פעלו בדמשק כמה תנועות חלוציות ובהן "החלוץ" ומכב". תנועת מכב"י בדמשק נוסדה בראשית המאה הזאת ובין מייסדיה נימנה גם אליהו ששון, מי שהיה שר בממשלת ישראל שנים לאחר מכן, ואשר פירסם עיתון בשפה הערבית בסוריה. התנועה התפרקה לאחר שמרבית חבריה, ובהם כמה ממיסדיה, היגרו לארה"ב ולדרום אמריקה.

"החלוץ" היתה תנועה ציונית ששמה לה למטרה לארגן נוער יהודי - דמשקאי לעלייה ולהכשיר צעירים שיגנו על השכונה היהודית בעת צרה. חומר רב נאסף על תנועה זו בארכיונים ובעבודות מחקר, ואין לי כל כוונה להתחרות בחשיפת חומר עובדתי על תנועה מפוארת זו ולא נותר לי אלא להמליץ לצעירים לקרוא אודות תנועה חשובה זו שהכרתיה מקרוב.

התנועה פעלה בתנאים קשים מאד ותחת מעטה חשאיות. היה חשש שאם הפעילות תתגלה יפעל השלטון הסורי, שראה בציונות אויב, נגד התנועה ונגד

פעיליה ביד קשה. לשלטון הסורי היו משתפי פעולה בתוך השכונה היהודית ובהם מוכתר השכונה, רומנו פרח. נסיונותינו לשכנעו בדרכים שונות שלא להלשיץ עלו בתוהו ועל כן עשינו כל מאמץ לשמור על מעטה סודיות כבד. למרות כל אלה נערכו על השכונה פשיטות של המשטרה הסורית במטרה לעצור את פעילי התנועה. פעילי "החלוץ" שהבינו, כי נשקפת להם סכנה שייתפסו, יצרו קשר עם ארגון ה"הגנה" בארץ ישראל ושיגרו לארץ פעילים כדי להכשירם להגנה על השכונה. הפעילים היו אמורים לשמש קיר מגן נגד הלאומנים הסורים שינקו את כוחם מן הכוחות האנטי-יהודים והאנטי-ציונים בסוריה.

פעילי "החלוץ" עברו הכשרה שכללה הרצאות על ארץ ישראל, פעילות חברתית, טיולים ועוד. רבים מהם נשבו בקסם ובלהט הציוני וחזרו בעיניים בורקות לדמשק. בתום תקופת ההכשרה ב"הגנה" ועם שובם הוטלו עליהם משימות הגנה בשכונה היהודית. אחד מאלה שהצטרפו לתנועת ה"החלוץ" היה אחי הצעיר ז'אק. כשהגיעו אלינו, בשנת 1943, שליחי ארגון "ההגנה" על מנת לאמן את הצעירים הם שיכנעו את ז'אק לצאת לאימונים בארץ ישראל. הקבוצה הזאת יצאה לארץ ישראל, התאמנה שם, ושבה לדמשק. כשהמצב החמיר החליט ז'אק לעזוב את דמשק לארץ ישראל.

גרעין "החלוץ" היה עמוד האש שהלך לפני המחנה של היהודים שהיגרו לארץ ישראל בשנות הארבעים. הם אירגנו את קבוצות העליה הבלתי ליגאלית לישראל. זוהי עליית הילדים המפורסמת שבעקבותיה עלו גם כל משפחות הילדים לארץ ישראל. בין הילדים שעלו עם הקבוצה הזאת היו שני אחי הקטנים, יהושע בן ה-9 ושלמה בן ה-11.

שלמה הגיע לעין גב ויהושע נקלט בקיבוץ תל יוסף שבעמק בית שאן. להורים לא היה הרבה מה לומר בנושא. הם שוכנעו כי לאחר שהבנים יגיעו לארץ ישראל ויסתדרו שם גם הם יוכלו להגר לארץ ישראל. גלי ההגירה הבלתי ליגאלית באו על רקע המצב הקשה בסוריה.

לאחר מותו של ד"ר שהבנדר, ובעיצומו של משטר וישי בסוריה, לחצה ההנהגה הסורית על הנציב של וישי שיחזיר לסוריה את ההנהגה הגולה. הנציב של וישי נכנע והתיר לגולים ובראשם שיקרי אל כואתלי, ג'מיל מרדם בק, פכרי אל ברודי ואחרים לשוב.

שובם של הגולים לסוריה היווה פתח להפגנות שמחה בכל רחבי סוריה.

אלפי אזרחים עמדו אז על הגגות בהמתנים לבוא הגולים לדמשק. אוטובוסים וכלי רכב נסעו עם מאות אנשים לכפר דומה, ששכן במרחק עשרה קילומטרים מדמשק שלשם הגיעו אז הגולים, על מנת ללוותם לבירה.

נשיא סוריה באותם ימים היה שיח תאג', איש נשוא פנים פרו-צרפתי ובעל חינוך אירופאי, בנו של שיח באדר א-דין, שיח אל איסלם של סוריה. הוא היה איש מתון מאד שעשה מאמצים עילאיים על מנת לשמור על השקט בסוריה. הוא ביקש מן הצרפתים שלא לייקר את המוצרים, לאחר שגבולות המדינה נסגרו, עם תחילתו של שלטון וישי, וזאת כדי שהעם הסורי יהיה רגוע ולא ישמע לאיומי ההסתה של המנהיגים הקיצוניים.

תחינתו של השיח תאג' לא הועילה. הצרפתים ייקרו את הלחם ב-50% והמשמעות היתה עליה של גרוש אחד במחיר של קילוגרם לחם. ההנהגה הסורית הקיצונית, שהמתנה לעיתוי מתאים לפתוח במרד ניצלה את העלאת מחירי הלחם כדי ללבות את האש ולהסית את העם למרד.

בכל רחבי המדינה הוכרזה שביתה כללית. המאפיות קיבלו היתר מיוחד לעבוד בלילה ולספק לחם. אנשים עמדו אז בתור משעה שלוש לפנות בוקר על מנת לקנות כיכר לחם, ובשעה שמונה בבוקר היו המאפיות סגורות. משמרות של ההנהגה עברו ברחובות על מנת לדאוג שאף אחת מן החנויות לא תפתח. אלפי מתפללים יצאו מן המסגדים בתהלוכות לעבר משרדי הממשלה. מול המשרדים הושמעו קריאות ההמון בדרישה לביטול ההתייקרויות של מוצרי המזון. בתום שבוע של שביתות הודיעה הממשלה כי היא איננה מוכנה להוזיל את מחירי המוצרים.

המפגינים הודיעו, כי הם יחריפו את המאבק נגד השלטון. הם קראו לפיטורי הנשיא שיח תאג' ולהקמת ממשלה סורית לאומית שתדאג לעם הסורי שנאנק תחת עול ההתייקרויות. ההפגנות הפכו למאבק אלים בנשק; הוצתו קרונות רכבת חשמלית, הותקפו משרדי הממשלה בנשק, ונגד נשיא המדינה הסורי, שיח תאג', התנהלו מסעי השפלה.

בהפגנות נגד הנשיא נהגו לערוך הצגה קטנה. אחד המפגינים היה צועק בערבית: אני שיח תאג', אהבו אותי. והקהל היה עונה לו: נעליים עליך, נעליים עליך. ובערבית זה נשמע כך: אנא שיח תאג' חיבוני והקהל היה עונה לו: צרמאיה עליך, צרמאיה עליך. בין המפגינים היו גם יהודים מהשכונה היהודית. באחד מאותם ימי הפגנות הגענו חברי ואני לסופו של סוק א-טוויל

ואז עברה ממול לשוק רכבת חשמלית (טרמאווי). אחד מחברי, בנימין עג'מי, צעק: "לעצור אותה, יש שביתה". הוא ניגש לאחד מבעלי התנויות וביקש ממנו נפט, וכשנתנו לו פחית נפט וסמרטוט הוא טיפס על החשמלית והצית בה אש. לרוע המזל, באותו רגע עברו במקום צלמים שצילמו אותו. למחרת הופיעה תמונתו בעיתון ויומיים לאחר מכן הוא נעצר והושלך לכלא.

החברים התכנסו כדי לטכס עצה כיצד לחלצו מן הכלא. לבסוף נפלה ההחלטה לפנות לאיש "עולם תחתון" דמשקאי בשם מחמוד אל חשש. מחמוד אל חשש היה סוחר סמים שעישן בעצמו. הוא היה מסתובב בשווקים מצויד בסכין ועובר מחנות לחנות, וכשהיה נכנס לחנות היה מניח את הסכין על השולחן ואומר: הסכין צריכה לאכול. כך היה גובה דמי חסות מן התנויות. כולם חששו מאד ממחמוד אל חשש. אני הכרתי אותו היטב מעבודתי בשוק, ולכן הוטל עלי לפנות אליו ולדבר עימו על העצור היהודי. ניגשתי אליו וסיפרתי לו את הסיפור. הוא אמר לי: בוא אחרי. הלכתי אחריו לבית הפרלמנט. הוא דפק באחת הדלתות, שמאחוריה התקיימה ישיבה סוערת, ולא נתנו לו להכנס. הוא החל לצעוק. וגם לאחר שהזמינו שוטרים הוא לא ויתר. לפתע, יצא מהחדר אחיו של אחד מחברי הממשלה, פכרי ברודי, ושאל: מה הצעקות? ואז מחמוד אל חשש אמר לו: חברים של המפלגה, כיתלה אל ווטניה (המפלגה הלאומית), נעצרו והם יושבים בבית הסוהר ואתם יושבים כאן ושותים קפה. בן אחיו של פכרי אל ברודי ענה לו: צאו לבית הסוהר ואני אבוא אחריכם. הלכנו לבית הסוהר וכאשר האיש הגיע פנה לסוהרים וביקש מהם להוציא החוצה את הבחור שהושלך לשם בשל שריפת החשמלית. הוא הודיע כי הוא ערב לכך שהבחור יגיע לבית המשפט ועד אז יש לשחררו. בנימין עג'מי היה היחיד מבין השלושה שהיו מעורבים בהצתת החשמלית שהועמד לדין. הוא נידון להרחקה מסוריה לשלוש שנים, והוא אכן הורחק מסוריה לעיראק. לאחר שנה הוא שב לדמשק בלתיים ורודות, כשלמשקלו נוספו כמה קילוגרמים, וחיוך מאוזן לאוזן משוך על פניו. גם כיסיו, בניגוד לשאר חבריו, היו תפוחים מכסף רב שנפל בחלקו בשנה זו. לא שאלנו אותו לסוד הצלחתו. שמחנו שיצא מן הכלא.

כאותם חודשים הסתככו יהודים נוספים מהשכונה היהודית עם השלטונות. אחד מהם היה יעקב סעד שהגיע לדמשק עם השליחים של "ההגנה" ו"החלוץ" מארץ ישראל ופתח מפעל למאזניים במרכז העיר דמשק. המפעל

ששיווק מאזניים שימש כמסווה לרכישת נשק עבור ארגון "ההגנה". יום אחד הלשינו עליו, כי הוא קונה נשק, ומשאיות של הצבא הצרפתי הגיעו לביתו, שם הוסתר הנשק. החיילים והשוטרים עצרו את בן דודו שהיה במקום. יעקב סעד הסגיר עצמו לאחר 24 שעות. הצרפתים דנו אותו למוות. יום אחד פגשה אותי בשכונה בחורה יהודיה שעבדה במשרדי הצבא הצרפתי. היא סיפרה לי על גורלו של יעקב סעד ושעומדים להוציאו להורג. מיד דיווחתי על כך לדוד וניסים לוויה שהיו בקשר עם המוסדות הלאומיים בארץ. ראשי המוסדות בארץ, שהיו בקשרים עם הצבא הבריטי, הודיעו לבריטים, ואלה יצרו קשר עם הצרפתים, ויעקב סעד שוחרר תוך 48 שעות מכלאו והוא נדון לגירוש מסוריה.

חלפו מאז חמישים שנה ויותר. יעקב סעד הוא חבר בארגון של יוצאי סוריה. הוא סיפר לנו פעם על המסתורין שנסב סביב שחרורו מעמוד התליה בדמשק. "חסר לי המידע אודות ההתערבות לטובתי. אינני יודע מי התערב למעני?" שאל. סיפרתי לו את הסיפור שהיה בבחינת סוד עד אז. עיניו אורו והוא אמר: פתרת לי עניין שמטריד אותי יותר מיוכל שנים.

הצרפתים ניסו להרגיע את הרוחות בסוריה על ידי הפעלת שוטרים שהחלו לפזר את ההפגנות תוך שימוש בנשק חם כשהמפגינים משליכים לעברם אבנים. מדי יום נפלו הרוגים ברחובות. עשרות פצועים הובלו לבית החולים. המראות שנתקלתי בהם היו מראות קשים מאד של רעב ושל מוות בשל המחסור ובשל מלחמת העצמאות הסורית הקשה. הורי היו מודאגים מאד מן המצב בדמשק. הם היו משוכנעים כי מקומם איננו בסוריה אלא בארץ ישראל, אבל אבי נמנע מלעלות בשל העובדה שעסקיו היה בדמשק, והוא לא ידע מה יעלה בגורלו בארץ ישראל, שבה ביקר כשנות השלושים. הילדים לעומת זאת סברו אחרת; הם לא היססו כלל: אחי ז'אק הגיע לארץ ישראל בעקבות ארגון "ההגנה", מרדכי הצליח לברוח לארץ ישראל בסיוע המבריחים, יהושע ושלמה עזבו את דמשק עם עליית הנוער, ורק אני נותרתי בדמשק והמתנתי לרגע שאוכל לצאת לארץ ישראל.

הצופים הישראליים

שלטון וישי בסוריה הסתיים ב-14 ביולי 1941, עם כיבוש סוריה על ידי כוחות בריטניה וצרפת החופשית. היה זה זמן קצר לפני שחוקי הגזע שחוקקו שלטונות וישי באוקטובר 1940 היו אמורים להיכנס לתוקפם בסוריה. אנו יודעים היום מה שלא ידענו באותם ימים, כי גנרל אנרי דנץ, הנציב של וישי לסוריה וללבנון, נתן את הסכמתו להקמת מחנה ריכוז ליהודי סוריה ולבנון על אדמת סוריה.

באותם ימים הרי גורל הייתי חבר תנועת "הצופים". תנועת "הצופים" הוקמה, לאחר הכיבוש הבריטי והצרפתי, ביחד עם תנועות נוער אחרות, על ידי השלטון הסורי, שציפה לקבל את עצמאותו. תנועת הצופים היתה אמורה להשתלב, לאחר קבלת העצמאות, בכוחות הביטחון הסוריים.

ועד הקהילה היהודית בשכונה יזם את הצטרפות צעירי השכונה לתנועת "הצופים" הסורית לאחר שורה של דיונים חשאיים. הישיבה המכרעת התקיימה בביתו של ד"ר דוד פינטו, יו"ר ועד הקהילה, ונכח בה גם אדון סילבר, מנהל בית הספר "אליאנס". בישיבה התקבלו כמה החלטות בעניין זה:

- * יסוד תנועת "צופים" שתקרא "הצופה הישראלי".
- * רישום התנועה כחוק במשרד הפנים בדמשק במטרה ליצור קשר, כביכול, בין ה"צופים" היהודים ל"צופים" הסורים. רישום התנועה הוטל על עו"ד נתן פרסיאדו, מזכיר ועד הקהילה.
- * חיוב כל התלמידים מגיל 10 ועד גיל 18 להיות חבר פעיל בתנועה על מנת למנוע שוטטות בני נוער ברחובות השכונה והתנגשויות עם הנוער הערבי.

* גיוס כסף לתלבושת אחידה ל"צופים" כמו שיש לתנועות הערביות המוסלמיות והנוצריות, ולרכישת כלי נגינה דגלים, שולחן טניס, ועוד.
 * קביעת מיקומו של המועדון המרכזי בבית הספר העממי בשכונה, שם גם התקיימה הפעילות של תנועת "החלוץ". בדרך זו יוסר החשד מתנועת ה"חלוץ", כי פעילות ה"צופים" במקום תהווה כיסוי לפעילות תנועת "החלוץ".

לאחר רישום התנועה כדין, התנדב משה לוזיה להיות מדריך ספורט. במקביל-קראו לשלושה חברים, ובהם אני, להיות מדריכים בתנועה. לאחר ששמעו שהייתי בארץ ישראל והייתי קשור לתנועות נוער ציוניות, הוטל עלי להדריך בני נוער בני 14-10. למפקד העליון של התנועה נבחר מזכיר ועד הקהילה נתן פרסיאדו.

לפני שאמשיך בסיפורי על תנועת "הצופים" אני חייב להתעכב על דמותו של האיש שעמד מאחורי הקמת התנועה, ד"ר דוד פינטו, יו"ר ועד הקהילה. ד"ר פינטו היה יהודי יפה תואר, רופא במקצועו, דיבר אנגלית, צרפתית וערבית רהוטה. הוא היה נשוי לאשה צרפתייה שאותה הכיר בפאריס, שם למד רפואה. כששב לדמשק על מנת לעסוק ברפואה הוא הביא עימו את התרבות המערב-אירופית ואת טוב לבו ואהבתו הגדולה לקהילה היהודית. הוא היה הראשון שדאג למתן עזרה רפואית חינם ליהודים העניים. הוא היה זה שביטל את "מס החינוך" שגבתה הקהילה, מס שבגללו ילדים רבים לא למדו בבית ספר כי הוריהם היו מחוסרי אמצעים.

לפני זמן מה פגשתי את אחיו, רובר פינטו, שסיפר לי כי מוצאה של המשפחה מספרד. אבי המשפחה היה סוחר בשוק של דמשק. אחיו דוד הגיע לדמשק מפאריס לאחר תקופה של לימודים בביירות ובדמשק. דוד היה יוצא דופן בגינוניו הצרפתיים, ובתרבות האירופאית שהקריץ על סביבתו, ובהופעתו הייצוגית. ד"ר דוד הוליד בת אחת שמתגוררת היום בפאריס. בעת שהותם בדמשק, סייעה רעייתו הצרפתייה ליהודים אף יותר מיהודיה מלידה. היתה זו משפחה צנועה שתורמתה לקהילה היתה גדולה מאד. כמה שנים לאחר שיצאתי מדמשק היגר ד"ר פינטו לביירות ושם גם נפטר. האת רובר מספר, כי ד"ר דוד פינטו הותיר אחריו יומן, או ספר, אודות הפעולה שלו בקהילה, אך הוא איננו יודע מה עלה בגורלו של ספר זה.

החלטתו של ד"ר דוד פינטו להקים את תנועת "הצופים" כמסווה לפעולת

"החלוץ" תואמה עם "המוסדות הלאומיים" בארץ ישראל. על-כך נודע לי שנים לאחר מכן אך ידעתי, כי הוא לא היה מקים את התנועה אילולא הבין שתוכל להגן על השכונה בעת צרה.

הייתי פעיל בתנועת "הצופים", שהיתה ידועה כתנועה שעיסוקה בפעילות חברתית של בני נוער, אך המטרה של פעילותנו היתה שונה לגמרי. ניסינו להעריך לאפשרות שהשכונה היהודית תותקף על ידי הערבים או על ידי הנאצים אם אלה יגיעו לסוריה ונאלץ לעצורם בפתח השכונה היהודית.

האיום הנאצי היה, כאמור, מוחשי מאד, באותן שנים, בדמשק. עיתוני סוריה היו מוצפים, מאז פרוץ מלחמת העולם השנייה, בפירסומים אודות הנצחונות של הנאצים באירופה. השלטון הסורי, אשר גילה אהדה גדולה לגרמניה הנאצית ושינאה לשלטון הצרפתי, יסד, בתמיכת גרמניה הנאצית, מפלגה נאצית-סורית. חברי המפלגה הסתובבו ברחבי העיר דמשק בחולצות תומות, סימלם המסחרי של הפשיסטים האיטלקים והנאצים הגרמנים. לובשי החולצות התומות כונו אז "חולצות הברזל" (ובערבית: אמצאן אל תדידי) ומעל למועדון שבו התכנסו נרשם: אל נאדי אל ערבי (במקום אל נאצי אל ערבי). לובשי החולצות התומות קיימו תהלוכות דגלים ברחבי העיר לקול צלילי תזמורת. התושבים קיבלו אותם במחאות כפיים ובתשואות, ולוועד היהודי הגיעו ידיעות על שיתוף הפעולה שלהם עם הנאצים.

בשכונה היהודית נפוצו השמועות כי קצינים גרמניים ואיטלקיים הגיעו בחשאי לדמשק על מנת לייסד את המפלגה הנאצית הסורית. לימים התחוויר כי השמועות הללו היו מבוססות מאד.

רחל ינאית בן צבי, שפירסמה בשנת תשל"ט את הספר "בשליחות ללבנון ולסוריה בשנת 1943", תיארה את אוירת הפחד של היהודים בסוריה באותן שנים.

אנחנו, חברי תנועת "הצופים", קיבלנו, על רקע התפתחויות אלה, החלטות שונות ובהן החלטה לקיים ברחובות העיר תהלוכה של צעירים יהודיים לבושים בתלבושת "צופים" כליווי תזמורת ודגלים סוריים ודגל "הצופה הישראלי". החלטה נוספת שהתקבלה היתה להשתלב בפעולות של "הצופים הסוריים" כמו: השתתפות במחנות צופים, קיום תהלוכות משותפות, קיום טיולים משותפים וקבלת שיעורים מן המדריכים הסוריים, וזאת במטרה להוכיח נאמנות למפלגה הלאומית הסורית.

"הצופה הישראלי" השתתף במחנה בן חמישה ימים שנערך בשנת 1942 בעיר הקייט הסורית בלודאן. 1500 צעירים סורים, מכל רחבי סוריה, הגיעו למחנה זה ובהם גם קבוצה גדולה של "הצופה הישראלי". כל קבוצה בנתה מחנה משלה, הקיפה אותו בחבלים, והציבה שמירה על המחנה כמו על מחנה צבאי של ממש.

אני נזכר בחיך כיצד היינו מציבים מדי ערב שמירה על מחנה "הצופה הישראלי", ובכל שעתיים הוחלף צוות השמירה. ראשי "הצופים" ערכו בדיקות פתע במטרה לבחון את יעילותם של השומרים ומידת עירנותם. בערב הראשון לשהותנו במחנה, בסביבות השעה 1200 בלילה, הגיע תורו של חברי לאוהל לשמור על המחנה. הוא הודיע לי שהוא מפחד וביקש ממני שאחליפו בשמירה. הצעתי לו לעמוד עימו בשמירה ואז לא תהיה סיבה לפחדים שלו.

נעמדנו בעמדת השמירה. בסביבות השעה 1 אחר חצות הבחנו בשני אנשים שנכנסים לאחד המחנות מבלי שירגישו בהם, לחשתי לחברי: תשמור על שקט. אם הם יכנסו למחנה שלנו נתפוס אותם "על חם". הסתתרנו והמתנו בשקט לבואם של "המסתננים". אלה הגיעו למחנה שלנו, חדרו מעבר לחבלים, ואז לכדנו אותם. חשבנו שהם גנבים. לאחר שהזדהו שיחררנו אותם והם אמרו לנו: כל הכבוד לכם.

בבוקר נערך מפקד בוקר לכל המחנה הגדול. ה"מסתננים" סיפרו, כי בדקו את השמירה בכל המחנות. בכל מחנה נטלו עמם חפצים ואף אחד לא הבחין בהם. רק במחנה "הצופה הישראלי", הם אמרו, לכדו אותם. הם היו היחידים ששמרו כהלכה ותפשו אותנו", אמרו. קראו לנו לצאת מהשורות ולעמוד לפני המחנה. יצאנו ופסענו לעבר כמת המסדרים כשכל הצופים מוחאים לנו כפיים. באותו בוקר הוענקו לנו אותות הצטיינות.

למחרת נערך מפגן ספורט גדול של "הצופים" בבית מלון בלודאן הגדול. במפגן זה נערכו ריצות למרחקים קצרים של 100 מטר, ו-500 מטר ותחרויות בענפי ספורט אחרים, ולמנצחים חולקו מדליות. בערב נערך מסע רגלי בן 10 ק"מ שהיה בעבור חלק מן הצעירים מסע לילי מפרך. כל הקבוצות יצאו למסע זה לאחר שהציבו שומרים בכל מחנה. ההליכה במסע התנהלה בטורים של שלושה צועדים, כדי שלא לאבד את הקבוצה בלילה. אחת הקבוצות חיברה שיר מיוחד לצועדים וכולם הצטרפו אליה. נהנינו מאד מן ההשתתפות במחנה הנוער בבלודאן בכלל ובמסע הזה בפרט. בתום היום הרביעי לשהותנו במחנה

הצופים עזבנו את המחנה שלנו לאחר שביקשנו רשות מהמארגנים להמשיך במסע רגלי מבלודאן לתוך הלבנון מתוך רצון להצטרף לחברינו שיגיעו לנקדות המפגש ברכבת. אז כלל לא שיערנו, כי הפעולות שאנו עושים הם הכנה לצבא שבדרך, וכל רצוננו היה להוכיח את נאמנותנו למדינה ואת השותפות שלנו במאבק של העם הסורי לשחרורו מעול צרפת. ידענו אז כי "הצופים" בסוריה היו קשורים למרכז "הצופים" בדמשק, שממנו יצאו ההוראות לביצוע הפעולות, שהיוו תשתית לקראת שיחרור סוריה מעול הכובש הצרפתי.

את האמת הזאת למדנו, כשהוזמנו יום אחד לשמור בתלבושת "צופים" על קולנוע "רוקסי" בדמשק. הוסענו לשם במכונית. כשהגענו התחוויר לנו שאנו מהווים תגבורת לשמירה שהוצבה בבניין ומחוצה לו. כמה מהשומרים עמדו על יד הכניסה, אחרים הסתובבו כל הזמן בתוך הבניין וחלק מהם שמרו בפנים ומדי פעם התחלפו ביניהם.

וכך זכיתי לראות כמו עיני את האירוע שהתרחש בתוך הקולנוע. על הבמה ובתוך הקולנוע ישבו קצינים גרמניים ואיטלקים ועימם המופתי הירושלמי חאג' אמין אל חוסייני, רשיד עלי אל כילאני, מנהיג המרד הנאצי הכושל בעיראק, והמנהיג הסורי הפרו-נאצי נביה אל עדמה. על הבמה התנהל דיון שנסב סביב השאלה אם לברוח לאירופה ולהשתתף בגיוס חיילים מוסלמים לצבא הגרמני או להישאר בסוריה על מנת להכין את הקרקע לקראת כיבוש סוריה על ידי גרמניה הנאצית.

לנגד עיני התקבלה החלטה שזו לשונה: שלושת המנהיגים הערביים יסעו לגרמניה הנאצית על מנת להפגש שם עם ראשי השלטון הנאצי ואילו ראשי ההנהגה הפרו-נאצית הסורית ישארו בסוריה על מנת להכין את הקרקע לקראת הכיבוש של סוריה על ידי גרמניה הנאצית.

הקצינים האיטלקיים והגרמניים החליפו את בגדיהם לבגדים של אזרחים סוריים ותמקו מאולם הקולנוע. שלושת המנהיגים הערביים הפרו-נאצים עזבו את האולם תחת שמירה כבדה. לימים נודע, כי חאג' אמין אל חוסייני ורשיד עלי אל כילאני גייסו חיילים שהשתתפו במלחמה באירופה לצידם של הנאצים ששלחו את היהודים למחנות ההשמדה, ואילו נביה אל עדמה היה שדרן בשפה הערבית ברדיו הנאצי.

שבנו הביתה, לשכונה היהודית, נסערים. אף שנתבקשנו לשמור בסוד את

המראה שראינו, פנינו ליו"ר הקהילה ד"ר דוד פינטו ולחברי ועד הקהילה וסיפרנו להם את הדברים שראינו כמו עינינו.

מי שקורא את זכרונותי צריך להבין כי החרדה שהנאצים יכבשו את סוריה היתה ממשית מאד. האיום מפני השמדה טוטלית של יהודי סוריה היה אמיתי. צבאות גרמניה הנאצית הגיעו לאל-עלמיין, ברדיו הסורי נשמעו הודעות על נצחונותיהם של הנאצים. הערבים גילו את פרצופם האמיתי כשהודיעו על חלוקת הרכוש היהודי עם כניסת הנאצים לסוריה. היו ערבים שאף הפליגו רחוק יותר בדמיונם כמו תפישת נשות היהודים ובתייהם.

אני זוכר שיום אחד הגיע לחנותו של דודי, השכן הערבי שלו. הוא אמר לו: אבו עלי (כינויו של היטלר) מגיע עוד מעט לדמשק. אני אקח את חנותך, אבל אל תחשוש כי אני אשמור עליה. ברור שלשמוע דברים כאלה, כאשר אין לך כל משענת, ואתה יהודי בודד במערכה, קשה ביותר. אינך יודע איך לנהוג בדקות כאלה. אתה משול לעכבר שנלכד במלכודת. נותרה לך רק האפשרות להתפלל לאלוהים שיבטל את הגזירה הזאת ושמחזה הזוועה לא יתחולל. גורלה של יהדות סוריה, בניגוד ליהודי אירופה, שפר עליה. הגרמנים ניגפו בגבול מצרים-לוב מפני האנגלים והצרפתים שכבשו את סוריה והלבנון. מצבם של היהודים השתנה לאחר הכיבוש לטובה והחיים שבו למסלולם. יהודי השכונה היהודית לא ידעו אפילו מה היה קורה להם אילו הגרמנים היו מנצחים במערכה. היחידים שידעו על המתרחש היו ראשי הקהילה ששמרו על כך בסוד.

ההודעות של הרדיו היו מרגיעות הרבה יותר, לאחר שנודע על תבוסתם המחפירה של כוחות גרמניה הנאצית בצפון אפריקה. יעברו עוד 3 שנים תמימות עד לכניעת גרמניה הנאצית בפני כוחות כנות הברית.

“לגיון הזרים”

“לגיון הזרים”, אותו צבא של ערב-רב שהוקם מבני לאומים שונים במאה ה-19 על ידי מלך צרפת, נחשב לאחד מן הכוחות המסתוריים ביותר בתולדות העולם. בצבא זה שירתו בני כל הלאומים והדתות אשר פעלו תחת דגל הלגיון ושירתו את מטרות צרפת ברחבי העולם. כך הגיע “לגיון הזרים” גם לסוריה. שלטונות צרפת הנחיתו, לפני מלחמת העולם השנייה, בסוריה חטיבה צבאית מ”לגיון הזרים”, אשר סיימה תקופת שירות בת ארבע שנים בתוניסיה, אלג'יריה ומרוקו. החטיבה התמקמה בתוך מחנה צבאי על יד העיר סוידה שבהר הדרוזים, הרחק ממקום ישוב ובסמיכות לגבול סוריה-ארץ ישראל. משיחות שהיו לי עם חיילי ה”לגיון” התברר לי, כי חיילי וקציני ה”לגיון” עזבו את ארצותיהם מסיבות שונות והיגרו לצרפת על מנת להצטרף לכוח זה. בין המגוייסים “ל”לגיון” היו בחורים צעירים ממשפחות ידועות בארצותיהם שנטשו את ארצם בשל סכסוך עם המשפחה, יאוש שתקף אותם, או בגלל אהבה נכזבת. היו ביניהם גם פושעים שנשפטו בארצותיהם.

תנאי הקבלה ל”לגיון” היו:

★ חתימה על שירות לחמש שנים מחוץ לגבולות צרפת, בארצות אפריקה, המזרח התיכון, ובכל מקום שאליו יגיע ה”לגיון”.

★ עם סיום השירות יקבל ה”לגיונר” נתינות צרפתית.

★ “לגיונר” שהוא בעל עבר פלילי ותוגש נגדו בקשת הסגרה לא יוסגר למדינה שביקשה את הסגרתו.

מסיפורי החיילים התברר לי, כי האימונים ב”לגיון” היו קשים. העונש על הפרת משמעת היה כליאה, ואף עינויים אכזריים. משמעת קשה זו והאימונים המפרכים הפכו את ה”לגיון” לחיל הצרפתי המאומן והמסתורי ביותר.

מסוף שנת 1940 עד מחצית 1941 שלטה בצרפת ממשלת וישי, הקרובה בדעותיה לדעותיו של אדולף היטלר. הנציב של ממשלת וישי לסוריה היה גנרל אנרי דנץ. הוא היה המפקד הישיר של ה"לגיון" בסוריה.

רבים מן הצרפתים שהיו מוצבים בסוריה באותה תקופה, ובהם חיילים ומפקדי הצבא, סירבו לקבל את ההוראות של ממשלת וישי ופעלו לפי ראות עיניהם כשהם ממתינים לשעת כושר על מנת להחליץ מן הצבת של שלטון וישי. היו צרפתים שלא היתה להם ברירה ולא היה להם לאן ללכת. והיו צרפתים אנטישמים, שונאי יהודים, שכינו את היהודים "גנבים מלוכלכים" והיו מוכנים לשוב לצרפת על מנת להילחם לצד גרמניה הנאצית.

אני זוכר חיילים צרפתיים, בעלי גוון עור שחור, שהגיעו לחנויות בשוק של דמשק וביקשו לרכוש מוצרים. כשאמרו להם את המחיר, והוא היה גבוה עבורם, היו אומרים למוכר: אתה יהודי גנב.

החיילים היהודים בחטיבת ה"לגיון" שהוצבה בסוריה חיפשו דרכים להימלט מן ה"לגיון" ולהצטרף לצבא צרפת החופשית, בראשותו של הגנרל דה גול, שהתכוננו להילחם נגד גרמניה הנאצית, שכבשה את צרפת.

חמישה חיילי "לגיון" ממוצא יהודי החליטו לברוח לארץ ישראל, ועשו כן. במפקד הבוקר של החטיבה הורגש מיד חסרונם של החמישה. נפתחה חקירה לגילוי נסיבות הבריחה. קציני ה"לגיון" שהיו ידועים באכזריותם ניסו לגלות מי סייע להבריח את החיילים היהודים, מי נתן להם יד לעשות את המעשה. ה"לגיונר" לעולם לא יבגוד בחברו ולא ילשין עליו - חיילי ה"לגיון", ששנאו את הקצינים האכזריים, שמרו על שתיקה ולא הלשינו על חבריהם למרות שאיימו עליהם במאסרים ובעונשים. מאחר והקצינים לא הצליחו לגלות את נסיבות הבריחה הם הטילו עונש על כל החטיבה. העונש היה אופייני לעונשים שהוטלו על חיילי הלגיון, מסע רגלי של 120 ק"מ, מגבול סוריה - ארץ ישראל עד לדמשק ולכפרים מסביב לדמשק.

יום אחד, בעומדי בחנות שבה עבדתי אז, ניגש לחנות קצין "לגיון", שהגיע לרכוש מצרכים. לאחר ששילם עבור המצרכים פניתי אליו ושאלתי אותו אם אוכל לשאול אותו דבר מה. הוא לא התנגד. יצאנו מהחנות והתרחקנו כמה צעדים ואז שאלתי שאלה אחת: אתה יהודי? הוא, הופתע מהשאלה, שאל אותי לסיבת השאלה ועניתי לו, כי זו הרגשתי וכי אני יהודי. הוא ענה לי בחיוב והודיע לי שהוא שמח לפגוש יהודי בדמשק. מיד נוצר ביננו קשר טוב

והצעתי לו לאכול עימי ארוחת צהריים במסעדה. הזמנו את הארוחה והוא סיפר לי את סיפור "לגיון הזרים", את קורות חייו ואת תוכניותיו.

מפיו נודע לי כי הוא יהודי, שהוריו ומשפחתו מתגוררים בצרפת, ובכוונתו לשוב אליהם. הוא שירת בחטיבה של ה"לגיון" שמקום מושבה היה 20 קילומטרים מדמשק. החטיבה התמקמה שם לאחר בריחתם של חמישה מחיילי ה"לגיון". מאחר ובכפרים שבסביבה לא היו חנויות או בתי קפה הוטל עליו, כקצין אספקה של החטיבה, לצאת ולרכוש אספקה לחיילי ה"לגיון".

שאלתי אותו אם לסוכן-נוסע שיגיע למחנה ה"לגיון" עם סחורה יש סיכוי למכור סחורה שנדרשת על ידי החיילים כמו חולצות, מכנסים, גופיות ועוד. הוא ענה, כי הסיכויים לעשות עסקים הם טובים בעיקר בתחילת החודש, ובאמצע החודש, כשהחיילים מקבלים משכורת. כשהמזומנים נמצאים בכיסם הם מוכנים לקנות, אמר לי הקצין היהודי.

שמעתי לעצתו של הקצין, רכשתי סחורה, ארבע מזוודות מלאות ציוד, ונסעתי למחנה ה"לגיון". את מרכולתי הצבתי סמוך למפקדה. פתחתי מזוודה אחת עם ציוד ואל ה"חנות" שלי הגיעו, כמו רעבים ללחם, עשרות חיילים, ששילמו כל מחיר שביקשתי. ההתקהלות של החיילים הזעיקה למקום את קציני ה"לגיון". אחד הקצינים בדרגת סרן אמר לי: "תשמע בחור, נרשה לך לעמוד כאן ולמכור את הסחורה שלך בתנאי שמחיריך יהיו סבירים. אל תגנוב מן החיילים את כספם". לאחר שבדק את המחירים הודיע לחיילים, כי אינני גנב וכי המחירים שלי זולים. הודיתי לקצין ולאחר שהוא הלך הוצבו לידי שני חיילי "לגיון" שאמרו לי, כי ישמרו עלי שלא יגנבו ממני סחורה. באותו יום הצלחתי למכור שבעים אחוז מן הסחורה.

בערב של יום, כששני החיילים ששמרו עלי עמדו לעזוב, התכרר לי שהם יהודים על פי מוצאם. כך הכרתי את ה"לגיון" מקרוב.

שישה חודשים רצופים הייתי סוחר יחידי שהגיע על מנת למכור מוצרים לחיילי ה"לגיון". הכרתי את כל הקצינים והחיילים. מדי יום ראשון בשבוע, בזמן החופשה, הם שתו השתכרו והשתוללו על אף האיסור שהוטל עליהם לשותות לשכרה. אף אחד לא העז להתגרות בחיילים גם לא הקצינים שלהם.

בין חיילי ה"לגיון" היו חיילים מסכנים, עניים מרודים, שלא היה להם מספיק כסף לרכוש מצרכים או משקאות חריפים, שהיו יקרים מאד. כל פעם שנסעתי אליהם הבאתי עשר תרסרים של גרביים. מחיר תרסר היה אז שש

לירות סוריות. כל זוג גרביים עלה חצי לירה סורית. חילקתי לכל חייל שני זוגות גרביים במתנה, מצרך שהיה דרוש להם כמו לחם. כך רכשתי את אמונם של החיילים והקצינים של ה"לגיון".

במפגשים אלה ניהלתי שיחות עם החיילים. כל אחד מהחיילים שהכרתי שם סיפר לי את נסיבות התגייסותו ל"לגיון", את חלומותיו ואת תוכניותיו לעתיד. בין החיילים עימם שוחחתי היו חיילים בלגיים, צרפתיים ומרוקאים. דמותו של אחד החיילים שהכרתי באותה תקופה טבוע בזכרוני עד עצם היום הזה. שמו של חייל זה היה בנימין כהן הוא היה יהודי ממוצא בולגרי. היחיד מבין חיילי ה"לגיון" שלא עישן סיגריות ולא שתה משקאות חריפים. מן השיחות שלי איתו התברר לי כי הוא נולד בבולגריה לאב שהוא תעשיין יהודי-בולגרי גדול. הוא סיים את לימודיו בבולגריה ונסע לפריס על מנת להשלים שם את לימודיו האקדמיים. אמו נפטרה בזמן ששהה בפריס. ולאחר שסיים את לימודיו בפריס, בהצטיינות, שב לבולגריה. כששב הביתה התברר לו כי אביו התחתן בשנית. לאחר שלא הצליח להסתדר עם אשת אביו שב לפריס חרף איומיו של האב שלא ישלח לו כספים וימחק אותו מן הצוואה שלו. הוא חשב שיסתדר בפריס בעצמו אבל הוא לא הצליח לעמוד על רגליו וברוב יאושו החליט להתגייס ל"לגיון".

הוא שירת ב"לגיון" ארבע שנים תמימות באפריקה. חיילים רבים בגדוד שלו לא הצליחו להחזיק מעמד וכשלו. על פי חישוביו הוא היה אמור להשתחרר בתוך שלושה חודשים והוא לא ידע לאן לפנות. הזמנתי אותו לביתנו בשכונה היהודית. הוא התיידד עם אבי. בין השניים נקשרו קשרים הדוקים מאד. היתה ביניהם שפה משותפת. בנימין כהן דיבר שלוש שפות - צרפתית, ספרדית, ותורכית. גם אבא דיבר ספרדית ותורכית.

ביום שחרורו מה"לגיון" העברתי את בגדיו מן המחנה של ה"לגיון" לבית שלנו בדמשק. היה לנו חדר בעבורו. כשהגיע אלינו הביתה פשט את בגדי הצבא ותפרנו לו חליפות אזרחיות. הוא היה בחור גבה קומה ובעל מראה נאה מאד. כשהסתובבנו איתו ברחובות השכונה הוא נשא חן בעיני היהודים וגם הבתורות היהודיות חיבבו אותו מאד. יום אחד הכרנו לו בחורה יהודיה מהשכונה. לאחר שבועיים הם החליטו להינשא. גם הורי הכלה נתנו את הסכמתם לנישואין אלה. ואז קיבל החייל הודעה מן הצבא הצרפתי, כי עומדת לפרוץ מלחמה וכי בצבא הוכרז מצב כוננות. הוא סיפר לנו על ההודעה

שקיבל, ואנחנו יעצנו לו שלא להתגייס לצבא. אמרנו לו, כי שירת חמש שנים ואין שום סיבה שישוב לצבא ויסקן את חייו. "הינשא, והקם משפחה, ושכח את הצבא", אמרנו לו. למרבה הצער הוא לא שמע בקולנו והתגייס.

לפני שעזב שאלתיו לסיבת התגייסותו לצבא. הוא השיב, כי כעת נלחם העולם כנגד הגרמנים, ובסוף מלחמה זו תתחיל מלחמת היהודים באנגלים להשגת עצמאותם ואז הוא ישוב לכאן להילחם באנגלים. אמרתי לו כי טיעוניו לא משכנעים אותי, והייתי מעדיף שישאר עימנו, וכשתתיים המלחמה יצטרף למאבקם של היהודים כנגד האנגלים. לפני שעזב הודענו לו כי בכל מקרה החדר ומזוודותיו ימתינו לו עד שובו. אף שלא הצלחתי להניעו מלהתגייס ברכתי אותו בכרכת הדרך והוא יצא ללשכת הגיוס.

למרבה הצער לא זכינו לראותו עוד.

עוד באותו יום יצאתי שוב למחנה ה"לגיון" על מנת להמשיך את עסקי עם ה"לגיונרים". כשעצרתי ליד המחנה ניגשו אלי ארבעה "לגיונרים" יהודים שרכשו ממני חולצות, גופיות, מכנסיים ודברים נוספים. לא שערתי, כי הציוד שרכשו ישמש אותם בעת הכריחה שלהם לארץ ישראל. הם ברחו, לפנות בוקר, לארץ ישראל על נשקם. כשסיימתי את יום עבודתי נסעתי לביתו של מוכתר הכפר סמוך למחנה ה"לגיון". אכלנו ארוחת ערב, דיברנו על המלחמה, סיפרנו סיפורים, ושכבנו לישון. בבוקר התעוררתי ויצאתי למחנה ה"לגיון". זימנו אותי למפקדה ושאלו אותי אם ידוע לי לאן יצאו ארבעת חיילי ה"לגיון". הופתעתי מן השאלה ואז סיפרו על הזמן המשוער שבו ברחו החיילים הללו. הם לא האמינו לדברי ואף החלו לחקור אותי על הבריחה שאירעה לפנות בוקר. בחקירה אמרתי, כי מכרתי להם מוצרים שונים לפנות ערב ומאז לא ראיתי אותם. בסיום החקירה הלכתי שוב לבית המוכתר. התעוררתי בשעת בוקר מוקדמת והוא הסיע אותי עד למחנה ה"לגיון". כשהגענו למחנה ה"לגיון" החליטו לחקור את המוכתר והטילו ספק באמינות גירסתו. לאחר שלוש שעות חקירה שוחררתי יחד עם המוכתר. כשיצאתי מן המחנה העמדתי מיד את מרכולתי במרחק 200 מטרים משם, ועד לשעת הצהריים נותרתי ללא סחורה.

יצאתי לרחובה הראשי של הכפר והמתנתי למונית שתסיעני לדמשק. בדרכי פגשתי סמל יהודי-מרוקאי מה"לגיון" ושאלתי אותו לסיבת בואם של

חיילים חדשים רבים. הוא הסביר לי כי בלילה העבירו למחנה חיילים חדשים, כי פרץ מרד בצבא המוצב בדמשק. שני גנרלים וחיילים צרפתיים שהצטרפו למורדים התגברו על המפקדה ויצאו מדמשק לכיוון ארץ ישראל ובדרכם חתכו את קווי הטלפון וחיבלו בדרכים. כל הכבישים נסגרו בניסיון ללכוד את המורדים. בעוד אנו משוחחים וקצין "לגיון" ממושקף ניגש אלי, שאל למעשי, וגירש אותי מן המקום. הוא הרים יד על מנת להחטיף לי אגרוף וכשזזתי הוא מעד ופניו הוטחו בקיר שממול. משקפיו עפו מעל אפו והוא שלף אקדח לירות בי. למזלי, הסמל שעמד לידי תפש את הקצין בידו והפיל אותו ארצה במכה אחת. חיילים, שהכירו אותי, תפשו את הקצין והובילוהו למפקדה. הסמל היהודי ביקש ממני לעזוב מיד את המחנה מחשש שיאונה לי רע. ביקשתי ממנו ללוות אותי עד ליציאה מן המחנה, וכך עשה.

את המזוודות הריקות נתתי למוכתר הכפר ויצאתי ברגל לכביש הראשי. משני עברי הכביש עמדו חיילים עם נשק ששמרו לכל יעבור איש. מחסום של גדר תיל הונח על הכביש. הסמל היהודי, שהבחין בכך, אמר לי לפנות אל הגבעה ממול, לרדת בה, ואז אגיע לתחנת רכבת. הגעתי במהירות לתחנה והמנהל סיפר כי המלחמה החלה וכוחות אנגליה וצרפת החופשית עומדים לכבוש את סוריה מידי השלטון הפרו-נאצי. "הם מצויים כחמישים קילומטר מכאן", אמר המנהל על רקע רעמי התותחים שכבר נשמע היטב באיזור. למזלי, הרכבת הגיעה לתחנה, עצרה והמשיכה לעבר דמשק, שהיתה סגורה ומסוגרת בשל המלחמה החדשה שפרצה באיזור. כשהגעתי לדמשק עליתי על עגלה, שילמתי לבעליה 3 לירות במקום חצי לירה סורית, וביקשתי לקחתני לשכונה היהודית. מאוחר יותר נודע לי כי באותו ערב הגיעו החיילים עד לכפר שממנו יצאתי בחזרה לדמשק.

השכונה היהודית היתה סגורה. אין יוצא ואין בה. כשהגעתי לביתי התקשיתי לפתוח את הדלת כיוון שנעלו אותה עם מנעולים כבדים מבפנים. צעקתי עד שארית כוחי, ואז הגיעו בני הבית על מנת לפתוח לי את הדלת. הגעתי לפנים הבית כשאני שרוי באפיסת כוחות. סיפרתי לבני המשפחה על מה שאירע לי ואבא ברך ברכת הגומל. התרחצתי והלכתי לישון. התעוררתי משנתי רק למחרת. במשך שבוע ימים המלחמה התנהלה, באיזור שממנו הגעתי הביתה. לאחר שהכוחות הלוחמים הצליחו לגבור על ההתנגדות של הצבא הפרו-נאצי הם הגיעו לדמשק וכבשו אותה. סוריה כולה נכבשה על ידי

כוחות אנגליה וצרפת החופשית שבועיים לאחר תחילת המלחמה. יצאתי מהבית על מנת לחפש את בנימין כהן, איש ה"לגיון" שהתגורר בבתני ועזב על מנת להתגייס לצבא הצרפתי. לא הצלחתי למצוא איש מן החטיבה שלו. חיפשתי אחריו גם בבתי חולים ופגשתי שם חייל פצוע שסיפר לי שהחטיבה היתה בחזית ובקרבות נהרגו עשרות חיילים ונותרו בחיים 36 חיילים בלבד. שאלתי אותו אם הוא יודע פרטים אודות בנימין כהן. הוא סיפר לי, כי בנימין כהן נפצע קשה, גסס, ולפני פטירתו ביקש שיקברו אותו בארץ ישראל (פלשתינ). החייל אמר לי, כי בנימין כהן ידע שאחפש אותו והשאיר לי מכתב. במכתב סיפר שיש לו בבולגריה אחות ואחיין. הוא סיפר גם כי יש לו חסכוניות באחד הבנקים. הוא ביקש שאשמור על מכתבו כדי למסור אותו ואת הבגדים שלו לאחותו, בתום המלחמה. הצטערנו צער רב על מותו של בנימין כהן, כיוון שנפשם של בני המשפחה שלנו נקשרה אליו מאד. הוא היה כמו בן בית אצלנו.

הורי, שעזבו לימים את דמשק לארץ ישראל בחופזה, נטלו עימם את המזוודות עם בגדיו של בנימין כהן, ושנים לאחר מכן, כשאחי פתחו חנות מכולת בשכונת התקווה, נכנסה לחנות אשה לקנות מצרכי מזון. אחי התבונן בה, וכשגילה שהיא עולה חדשה מבולגריה הבחין שיש דמיון רב במראה פניה למראה פניו של בנימין כהן המנוח. הוא החל לשאול אותה שאלות שונות, לבסוף שאל אותה אם שמה כהן והיא מבולגריה. היא הופתעה מן השאלה ואמרה: למה? אחי אמר לה תבואי אלי מחר ואגיד לך. אחי שב הביתה הוציא את התמונות מן המזוודה. למחרת, כשהגיעה הקונה לחנותו של אחי, הוא שאל אותה אם היה לה אח בצבא הצרפתי ומה היה שמו. היא ענתה שהיה לה אח בצבא הצרפתי ושמו בנימין כהן. אחי הוציא מתחת לדוכן את תמונתו של בנימין כהן, שבה הוא לבוש בבגדי צבא מהודרים. הוא הראה לאשה את התמונה ושאל אותה: האם זה היה אחיך? האשה התעלפה, ולאחר שהיא נרגעה מסרנו לה את התמונה, את המכתב של בנימין כהן, ואת בגדיו. היא סיפרה לנו, כי ידעה שאחיה נהרג במלחמה, אך לא שיערה כי בגדיו ותמונתו תגיע לידיהם של יהודים מדמשק שעלו לארץ ושאיחרו אותו בשבועות האחרונים לחייו בדמשק.

52 שנים חלפו מן היום שנפרדתי מבנימין כהן ומראה פניו ועיניו הטובות לא עוזבים אותי.

חכמה במדבר סוריה

ארץ ישראל לא משה מנגד עיני, מיום שראייתה לראשונה בשנת 1935. הייתי נער צעיר, בן 15 שנה, שחלומי התגשם. יחלפו עוד למעלה מעשור שנים עד שאבוא שוב לארץ ישראל, והפעם לשהות של קבע כעולה חרש.

בין שני הביקורים התחוללה מלחמה עקובה מדם.

סוריה נכבשה על ידי צבא ווישי בשנת 1940 ופחות משנה לאחר מכן עברה לידי הצבא הבריטי וכוחות צרפת החופשית. הכיבוש הוביל לרגיעה כלכלית ומדינית בסוריה. אף כי היא נודעזעה, מפעם לפעם, בשל מהומות שאירעו במדינה ההפכפכה.

הצבא הבריטי הכובש הביא עם כוחותיו - שבהם שירתו חיילים אוסטריים, הודים, ניו-זילנדים, דרום אפריקנים, קנדים ואנגלים - עבודה רבה. החיילים נזקקו לסחורות ולמצרכים, אך גם למחנות צבא גדולים יותר. העדר הייבוא הוביל להאמרת מחירים. הסוחרים הקטנים והגדולים השתכרו יפה מאד לאחר שנים ארוכות של שפל כלכלי בשל המלחמה. המלחמה נשכחה, והמאבק הצבאי שניטש על אדמת אירופה ומעבר לאוקיינוס נראה רחוק מסוריה.

סלילת הכבישים ובניית המקלטים התגברה עם כניסת הכובש החדש. חברות ארץ ישראליות קיבלו על עצמן את הבנייה, יכולת למצוא בהן חברות כמו קמינסקי, פלרוד, ו"סולל בונה". חברת קמינסקי בנתה יחד עם חברה סורית בשם חג'אר מקלטים מסביב לדמשק. יש אומרים כי החברות האלה בנו למעלה מ-1,000 מקלטים מסביב לעיר. הם בנו גם בתי חולים ומתקני צבא בדרך לביירות. קבלני הבניין הסוריים החלו לעבוד במלוא המרץ כשהם משתפים פעולה עם החברה הארץ ישראלית שמשרדיה שכנו במרכז דמשק.

חברת פלרוד הארץ ישראלית סללה כביש מן הכפר קטאנה למרגלות הר החרמון, מצידו הסורי, ועד מרג' עיון בדרום הלכנון. משרדם הקבוע היה בתוך הכפר הסורי קטאנה. חברת סולל בונה, ביחד עם שותף בשם פרעון, סללה כביש באורך של 105 ק"מ, מדמשק דרך החוראן עד לכפר דרעא, שבהצטלבות הדרכים ישראל-סוריה-ירדן.

כל החברות העסיקו יהודים מדמשק, להוציא את חברת "סולל בונה" שבה הועסקו במשך חודש ימים חמישה פועלים יהודים מהשכונה היהודית בדמשק שפוטרו ובמקומם נתקבלו לעבודה פועלים תוראנים-סוריים שהועסקו בשכר של לירה ליום עבודה (11 גרוש פלשתיני ליום). כל המחאות של ראשי "החלוץ" בדמשק, שהועברו לראשי ההסתדרות הכללית של העובדים בארץ ישראל, לא שינו את דעתם של מנהלי חברת "סולל בונה".

במשך תקופה קצרה עבדתי כפקיד בחברת "סולל בונה" ביחד עם עובד ארץ ישראלי בשם חנוך שהתגורר בראשון לציון. משרדי היה ליד הכפר הסורי כסואה. ישבתי באוהל צבאי ובו שולחן, שני כסאות ושומר. תפקידי היה רישום כרטיסי הנוכחות של הפועלים שעבדו על בסיס יומי ולנהל רישום של משאיות שהובילו אבנים מסוגים שונים (חצץ, אדמה, חביות זפת, ועוד שסופקו על ידי חברות ערביות בדמשק) לסלילת הכביש. הייתי צריך לבדוק את הסחורה שהגיעה עם המשאיות כיוון ש"סולל בונה" ערכה עם החברות הדמשקאיות הסכם ועל פיו ישלמו להן מחיר קבוע לפי קוב. בתום הבדיקה של תכולת המשאיות מסרתי לנהגים קבלה שקיבלתי את הסחורה ושתי קבלות נוספות, האחת לנציגי הצבא הבריטי שהזמינו את העבודה והשנייה לראשי החברה הארץ ישראלית שישבו בדמשק.

הייתי יהודי-דמשקאי יחיד שהתקבל לעבודה. היו לכך שתי סיבות: דיברתי וכתבתי עברית, ערבית, צרפתית ומעט אנגלית.

כשהתקבלתי לעבודה למדתי כי החברה מעסיקה ארבע קבוצות עובדים שסללו את הכביש, וכי אני אהיה כפוף למעבידים האנגלים ולמנהלי החברה הארץ ישראלית. הם בחנו אותי במשך שבועיים. במהלך אותם שבועות בחנו אותי האנגלים היטב; באחד הימים עצר ליד האוהל ג'יפ ועליו שני קצינים, האחד אנגלי והשני קנדי. הם בדקו את העבודה בכביש ואז הופיעו משאיות עמוסות באבנים ובחצץ. עצרתי אותן ומדרתי את רוחבה של כל משאית ואת גובהה על מנת שאוכל לחשב את כמות החומר שהמשאית מרוקנת בעמדה

שלנו, ובדקתי את הקבלות שבידי הנהגים.

האנגלים נכנסו לאוהל והחלו לבדוק את הרישומים שלי. כשראו כי מדובר בפועל אחראי שכל רישומיו נעשים בשפה האנגלית פתחו בשיחה עימי. הם שאלו אותי שאלות על בית הספר שבו למדתי שפות וסיפרתי שלמדתי בבית הספר "אליאנס" ובבית ספר אנגלי. הקצין הקנדי שוחח איתי בצרפתית וגילה כלפי חביבות רבה. התקבלתי לעבודה ונשארתי בעמדתי זו עד לסיום סלילת הכביש ומסירתו לידי הצבא האנגלי.

חברת "סולל בונה" שילמה מדי שבוע שכר עבודה לפועלים, שכר לספקים לפי הדו"חות שקיבלו מן הפקידים והמנהלים באיזור העבודה. התשלום בוצע, מדי שבת, על ידי פקיד שהגיע עם כסף מדמשק וחילק את השכר לפועלים על פי כרטיסי הנוכחות שמולאו במהלך אותו השבוע על ידי מנהלי העבודה.

האיש שהגיע ממשרדי החברה נקרא "השלם". הוא קיבל לידי מידי את כרטיסי הנוכחות והיה משלם לכל פועל על פי המגיע לו. כל עובד קיבל את שכרו לאחר שחתם על קבלה, והשלם נטל עימו את כרטיסי הנוכחות. בשבוע השלישי לעבודתי בחברה הגיע השלם למחנה שלנו ובסיום התשלום נותר אצלו שכר ל- 10 כרטיסי עבודה. השלם הופתע. הוא פנה אלי ואמרתי לו שאני מכיר את כל הפועלים וכולם קיבלו את שכרם. התעורר חשד כי משהו זייף כרטיסי עבודה. לאחר חקירה התברר, כי לאחד ממנהלי העבודה היה הסכם עם אחד העובדים על רישום כרטיסי עבודה מיותרים ועל רישום נוסף של חביות זפת שבעטיין אפשר היה לקבל תוספת של לירה סורית ליום על חבית. הפועל ומנהל העבודה חילקו ביניהם את הרווח - חצי לירה לכל אחד. עם השלמת החקירה, שהייתי מעורב בה עד תומה, חזר "השלם" לדמשק, דיווח להנהלה שקיימה ישיבה מיוחדת בענין, והסיקה את מסקנותיה. מנהל העבודה שנתפש ננזף. ואני, כמובן זכיתי באמונם של אנשי ההנהלה בדמשק. על מנהלי העבודה הוטל מאז אותו מקרה להחתיים את כרטיסי העבודה כשאני נוכח במקום ולא בהעדר, כבעבר.

העבודה ב"סולל בונה" באותם חודשים הביאה אותי למחוזות שמעולם לא הייתי בהם. כאב שיניים חד הוביל אותי לאחד הכפרים סמוך למחנה העבודה. נסעתי אליו עם השומר של המחנה. כשהגעתי לכפר סרתי לרופא השיניים הכפרי ועד שחכייתי לתורי בחנתי את פעולתו הרפואית. נכנס אליו אדם

שסבל מכאב שיניים, הרופא נטל צבת ועקר את השן באחת. "שטוף את הפה" אמר לגבר שהשן שלו נעקרה שניה אחת קודם לכן. בוא נלך מפה, אמרתי לשומר כשהבתנתי בשיטות "המתקדמות" של הרופא. שכנו למחנה העבודה ואז אמר לי השומר כי ישנה שיטה אחרת, טובה יותר, להקלה על כאבי שיניים. הוא יצא מהמחנה ושב אחרי שעה קלה וכידיו שקית עם עלים ירוקים. "תרתית אותם, שתה את המים, וכאבך יחלוף", אמר השומר. עשיתי כעצתו וראה זה פלא: הכאב חלף. ביקשתי מן השומר שיביא לי עוד עשבים מן הסוג ולא חלפה שעה והוא שב עם שק מלא מן העלים הללו. היה זה צמח שטעמו דומה לטעם נענע, והוא צומח אחת לשנה, בתקופת האביב, ונעלם.

חזרתי לדמשק והשק של העלים ביד, וסיפרתי להורי על העלים המופלאים שהפיגו את כאב השיניים שלי. שכחתי את דבר קיומם של העלים עד שיום אחד סבל אבא ממיגרנה והרופא רשם לו תרופה שלא הקלה על כאבו. הצעתי לאבא להרתח את העלים שהביא לי השומר ולשתות את המיץ שלהם. הוא עשה כן והכאב התפוגג כלא היה.

לאחר שהורי עלו לישראל סיפרו לי כי מאז שובי הביתה מן העבודה ב"סולל בונה" התפשטו הסיפורים אודות עלי הפלא שלי. וכל מי שנתקף בכאבים הגיע לאבי והוא נתן לו קומץ עלים, הורה לו להרתחם ולשתות את המיץ. כל מי שעשה כן נפטור מכאביו. עבודתי במחנה "סולל בונה" זימנה לי הרפתקאות נוספות. באחד הימים יצאתי עם אחד המנהלים למחנה עבודה באתר אחר. היינו במרחק 50 קילומטרים מדמשק, בלב המדבר, כשלפתע נגלה לעינינו זקן שחרש את האדמה עם פרדה והוא בודד במדבר. עצרנו את הרכב וניגשנו אליו. חברי למסע החליט לשאול אותו כמה שאלות. והזקן נענה והשיב עליהם ברצון. התפתחה ביניהם שיחה שלימדה אותי כמה דברים בסיסיים מאד על החיים.

- אינך חושש לחרוש במדבר הגדול הזה כשאתה רחוק מבני אדם? מה אתה אוכל במדבר השחון הזה? אין צעירים ממך שיכולים לבצע את עבודתך? שאל חברי את הזקן.

- בני, אם אלוהי ירצה בי הרי הנני בן שמונים וחמש שנים. אין לי אויבים ולכן אינני מפחד, כפי שאתם רואים. אני והשמיים והארץ לבד במדבר הזה. כשבאתי לעולם הזה אבותי חרשו זרעו ואני אכלתי. הם הלכו ואני מכין את המזון של אלה שיבואו אחרי. אם אנחנו נפסיק ולא נחרוש ולא נזרע לא יהיה

אוכל לבאים אחרינו. אני ממשיך בדרך אבותי, ענה הזקן.
לנגד עינינו הוא הוציא את ארוחתו מתוך חבילה עשויה בד. היה שם לחם,
עגבניה, בצל, מימיה עשויה מעור כבש שהיתה מלאה בלבנייה במקום במים.
- זה המזון שלי. אמר הזקן.

- מדוע אתה שותה לבנייה ולא מים?
- מים מצמיאים במדבר. על כן, אנו מכינים לבנייה ששמה שנינה וכשאתה
שותה ממנה אינך חש בצמא, ענה הקשיש.

נפרדנו מן הזקן לשלום, מתוך מחשבה כי הזקנים האלה, שאינם יודעים
קרוא וכתוב, ונחשבים לבורים ועמי ארצות, הם בעצם מלאים חכמת חיים
שאינ שני להם. אני מסופק אם הסיפור הזה שלי נשמע אמין ושומעיו לא
יחשבו שזוהי המצאה.

בכך לא תם השיעור על סוד החיים שלמדנו במסע זה. עוד אנו נוסעים
במדבר, והנה אשה בודדה עומדת מאחורי סלע. "בוא נעצור" הציע המנהל.
"אין טעם לעצור, יחשבו שברצוננו לפגוע בה ואז מישהו יקום ויהרוג אותנו",
עניתי למנהל שרצה לסייע לאשה הבודדה. כשניגשנו אליה הבחנו כי היא
כורעת ללדת. כשראינו אותה כורעת מאחורי הסלע, היה זה ממש ברגע שבנה
עמד לצאת לאוויר העולם. כשהגיח הילד לאוויר העולם היא ניקתה אותו,
ובעזרת אבן ניתקה את חבל הטבור.
היינו המומים.

"ראה את הנשים שלנו וראה את נשות המדבר. ללא רופאים וללא אחיות
הן מביאות ילד לעולם", אמר המנהל.

ככל שהתקדמנו בעבודה עברנו עם המחנה שלנו למקומות חדשים ונתקלנו
בתופעות חדשות. והנה, באחד הימים, הגענו למאהל בדואי. עוד אני יושב
במשרדי ונכנס אליו זקן בדואי שטען כי הוא אחד מראשי השבטים הבדואים
באיזור. ביקשתי ממנו לשבת והצעתי לו כיבוד, כמקובל. ואז הוא ביקש ממני
להעסיק 30 איש מבני השבט שלו. "הם פועלים טובים וניתן לסמוך עליהם",
אמר לי.

הסכמתי, ושלושים איש מבני השבט הגיעו למחרת היום לעבוד בכביש.
שבוע לאחר מכן, כשהגעתי למשרד הופתעתי לגלות כי העבודה שבתה.
התחלתי לברר את פשרה של השביתה ונודע לי כי בלילה פשטו שודדים על
המאהל שלנו וגנבו את כלי העבודה ששימשו את הפועלים הבדואים. בלית

ברירה נסענו לכפר בקירבת דמשק ורכשנו כלי עבודה חדשים והעבודה התחדשה. לא עברו ימים רבים ושוב נגנבו כלי העבודה.

פניתי לשומר ושאלתיו: מדוע לא ירית בשודדים? והוא ענה: אילו הייתי מגיב ויורה היו הורגים אותי בנקמת דם.

מבדיקה שערכתי עימו התברר לי, כי השודדים הם מכני השבט שלו ועל כן נמנע מלפגוע בהם.

לא וויתרתי. בשעות הצהריים כשעבר ליד מתנה העבודה רועה כבשים יחד עם עדרו ניגשתי אליו ונטלתי כבש אחד והכנסתי אותו לאוהל. הרועה ביקש שאשיב לו את הכבש. סירבתי. "לא אשחרר את הכבש עד שלא יגיע לכאן מישוהו מראשי השבט", אמרתי לו. הרועה המסכן התבוננן בי ואמר: "אם לא תשיב לי את הכבש מיד האמיר, ראש השבט, יחתוך את ראשי".

הרועה השאיר את העדר בידיו של שומר המאהל שלנו ויצא לעבר המאהל שלו על מנת לדבר עם ראשי השבט.

המשכתי בעבודתי כאילו לא אירע דבר. מאוחר יותר עצר ליד האוהל שלי סוס בצבע חום-אדום. הרוכב קפץ מן הסוס וביקש מן השומר לשמור על הסוס בשעה שהוא משוחח עימי. הוא נכנס לאוהל שלי וביקש לדבר עימי. מולי עמד בדואי בלבוש מהודר, בגדיו מעוטרים בריקמת זהב, והבנתי כי מולי עומד אחד מראשי השבטים שבאיזור. ביקשתי ממנו שימתין לי כמה דקות עד שאתפנה אליו. על השולחן היו שני עיתונים, עיתון "חדשות הארץ" שהגיע מארץ ישראל באמצעות החיילים ועיתון בשפה הערבית. הברואי התבונן בעיתון הערבי ולאחר מכן הציץ לעבר העיתון בשפה העברית. כשהבחנתי בכך סגרתי את הפנקסים שלי וקמתי ממקומי ופתחתי עימו בשיחה.

- מי אדוני? שאלתי

- אני אמיר ג'אסם אל נאדר וכל האדמות שאתה רואה מסביב שייכות לי לרבות עדרי הצאן והגמלים. אני מבקש ממך לשחרר את הכבש שלקחת מן הרועה שלי.

- אין לי כל צורך בכבש הזה, ענית.

- מדוע אם כן, אינך מחזיר את הכבש?

- לפני כמה שבועות הגיע זקן מן השבט שלך וביקש ממני להעסיק 30 פועלים מן השבט שלך ונענית לבקשתו. כמה ימים לאחר מכן, החלו לגנוב

את כלי העבודה במחנה שלנו. זה הגמול שמגיע לי על רוחב ליבי? שאלתי. "הזקן שפנה אליך בשעתו הוא אבי. שחרר את הכבש והכל יבוא על מקומו בשלום", אמר. לפי בקשתו שחררתי את הכבש. למחרת, נעצר ליד האוהל שלי רוכב על סוס ועימו סוס נוסף. בחור צעיר שהציג עצמו כאחיו של האמיר גיאסם הזמין אותי לבקר אצלו. שאלתי את מנהל העבודה אם יהיה מוכן להצטרף לפגישה עם ראשי השבט הבדואי באיזור. הוא הודיעני שהוא תושב מהמפגש אבל התיר לי לצאת לפגישה לבדי. קיבלתי את ההזמנה ויצאתי על גבי הסוס למאהל הבדואי.

בהגיענו בסמוך למאהל יצאו לעברנו רוכבי סוסים שליוונו עד לאוהל האורחים של ראש השבט. האמיר יצא מן האוהל לקבלני ולברכני לשלום. בהגיעי לפתח האוהל הוא הביא כבש, שחט אותו לעיני, וביקשני לעבור מעליו לתוך האוהל. "הכבש הזה נשחט לכבודך מפני שהשבת לנו את הכבש שנטלת מן הרועה", אמר האמיר.

הכבש נלקח כדי להתקינו לארוחה הגדולה שתוכננה על ידי ראש השבט. כשנכנסתי לאוהל האורחים הקבילו את פני זקני השבט. לאחר שברכתי את הזקנים וקיבלתי את ברכתם התיישבתי לצידו של האמיר. זקני השבט ישבו במעגל מסביבנו. אחד מן הצעירים עבר מאחד לשני ומזג קפה שחור ומריר לכוסות קטנים.

הזקנים, כמנהג הבדואים, אמרו לי כמה פעמים: "אהלן וסהלאתן". זהו הסימן לאורח כי ישמחו לדעת מפיו את סיבת בואו לאוהל שלהם. "אני הזמנתי את האורח שלנו", אמר לפתע האמיר כשהוא מהסה את הזקנים.

הם נאלמו דום והוא המשיך לספר:

"אבא שלי פנה לאיש הזה וביקש ממנו להעסיק 30 מבני השבט בעבודות הסלילה בכביש, כיוון שהאיש שלפניכם הוא אחד ממנהלי העבודה בחברה זו. הוא ערבי כמונו. הוא טוען שעשה לנו טובה בהעסיקו את הפועלים שלנו ואנו גמלנו לו רעה תחת טובה. לדבריו, פעמיים נגנבו מן המאהל שלו כלי העבודה והעבודה הושבתה בשל כך ונגרמו לו נזקים גדולים". הזקנים הקשיבו לו בשקט גם כשסיפר על פעולת ההחרמה של הכבש. "אני מבקש מכם לכבד את האורח שלנו ולסייע לו למצוא את השודדים", אמר האמיר.

הזקנים הינהנו כראשם, ובטרם הוגשה לנו הארוחה פנו אלי הזקנים והעלו בקשות מבקשות שונות. לאחדים מהם הבטחתי לבדוק את האפשרות לסייע להם.

האוכל הוכנס למרכז האוהל על ידי אנשי השבט. ראש השבט בירך על המזון ואמר:

"בשם אלוהים הרחמן...". אנשי השבט שישבו מסביב החלו לאכול בידיים. כל אחד מהם הכניס ידו לתוך המגש, גילגל לתוך קמיצת היד אורז וחתיכת בשר והכניסה לתוך הפה. ניסיתי לעשות כמותם, אבל לא הצלחתי להכניס את המזון לפי. האמיר, שישב לידי, צחק. הוא הפסיק לאכול וביקש גם ממני להפסיק לאכול. בתוך רבע שעה נעלם כל האוכל שהונח לפנינו, ואז נכונה לי הפתעה חדשה. האמיר ביקש ממני לקום וללכת אחריו. באוהל הצמוד לאוהל האורחים עמד שולחן ומסביבו כיסאות. על השולחן היו ערוכים צלחות, מזלגות, סכינים, מים.

"בעוד כמה דקות יגישו לנו ארוחת ערב", אמר האמיר.

לפתע, היה נדמה לי כי אני שרוי בתוך חלום. ארוחת מלכים כזאת בלב המדבר? צבטתי את עצמי. האמיר חש בהפתעתי, והוא סיפר לי את קורותיו. לדבריו, בצעירותו נשלח על-ידי אביו ללמוד בדמשק. עם סיום לימודיו שם נשלח ללמוד בצרפת, שם למד צרפתית, וקיבל חינוך מערבי. עם סיום לימודיו ביקש ממנו אביו לשוב ולקבל על עצמו את ההגנה על השבט ועל הרכוש הרב של החמולה.

שקענו בשיחה עד לשעות הקטנות של הלילה. "הנציב העליון ביקר אצלי וישן אצלנו במאהל כשהגיע לביקור בסוריה. מכאן, אתה בוודאי מבין כי יש לי מהלכים טובים בחלונות הגבוהים של הממשל בדמשק."

הנהנתי בראשי מבלי שהסגרתי את מוצאי היהודי. הוא הבהיר לי כי הגרמנים עומדים להפסיד במלחמה לאחר שניגפו בפני בנות הברית במדבר המערבי, ליד אל עלמין. מעתה ואילך הם יפסידו גם בחזיתות אחרות. לפי דעתו, הסורים ינהלו מאבק לעצמאותם והם ינצחו במאבקם. זוהי שאלה של זמן.

מן האמיר למדתי על חיי הבדואים ומנהגייהם וכראש וכראשונה על מנהג הכנסת האורחים שלהם. היה זה עבורי יום ארוך ומייגע. הייתי עייף מאד והשתוקקתי להירדם במיטה שלי, ואז נכונה לי הפתעה שלישית. מתוך

האוהל עברנו לחדר נוסף, ועל הרצפה היתה מחצלת שעליה שטיח ושני מזרנים זה על גבי זה. על המזרן השני היו כריות ולידן כד מים.

האמיר ברך אותי בברכת לילה טוב והלך לדרכו.

לא יכולתי לעצום עיניים כי הייתי המום מקבלת האורחים הנהדרת. כשנרדמתי, התעוררתי לקולן של צעקות. חשבתי שהשבט הותקף. ואז שמעתי את קולה של אשת האמיר המשוחרת עם בעלה. כשרוכה בידה היא סיפרה לו כי עדר הכבשים הותקף על ידי זאבים והיא ביחד עם שניים מאנשי השבט הרגו שני זאבים. יתר הזאבים ברחו מן המקום. הזאבים המתים נגררו לפתח האוהל.

נרדמתי וישנתי עד אור הבוקר.

עם שחר הזמין אותי האמיר לשתות עימו קפה. לאחר ארוחה קלה נפרדתי ממנו ומאנשי השבט. אחיו של האמיר ליווה אותי למחנה שלנו. מנהל העבודה שאל אותי לקורותי ואמרתי לו: הפסדת אירוח מן המעלה הראשונה. ממש אלף לילה ולילה. אם אספר לך לא תאמין לי. העיקר: הובטח לי שלא יהיו יותר מעשי גניבה.

העבודה נמשכה באותו הכביש. עברנו לכפרים אחרים עד לסיום עבודת הסלילה. ואולם, גם היום שנים רבות לאחר אותם אירועים אני חי תחת הרושם של חוכמתו של האמיר של אותו שבט בדואי אשר ניתח בצורה כה מדויקת את מהלכי המלחמה. כל הערכותיו - הן לגבי כישלון גרמניה במלחמת העולם השנייה והן הערכתו לגבי מלחמת העצמאות של סוריה התקיימו. האמיר הזה היה מנהיג חכם מאד, שידע להנהיג את שבטו בצורה מעוררת כבוד, והוא ידע לנתח את המהלכים המדיניים גם מחוץ לגבולות שבטו.

לפני סיום העבודה נשלח אלינו צוות שבדק את הכביש. במכונית שנסעה על הכביש בדקו באם הכביש כשיר לנסיעה. המכונית נסעה לאורך הכביש וכשחשו, במהלך הנסיעה, בקפיצות ובמהמורות נעצרו וסימנו את הבורות שנתגלו בכביש. הוטל עלי לתקן את הקטעים הפגומים והסדוקים בכביש. בתוך חודש ימים עברנו מרחק של חמישים קילומטרים, שבהם תוקנו כל הבורות והסדקים. כשהושלמו התיקונים הוזמנו למקום הקצינים שבדקו את הכביש בחמישים הקילומטרים של עבודות ההשלמה. כשניתן האישור לכך הוזמנו לארוחת צהריים חגיגית לסיום העבודות, וקיבלנו תעודת גמר עבודות

הסלילה.

עם סיום העבודה בכביש ומסירתו לידי הצבא הבריטי הסתיימה גם עבודתי. קיבלתי מכתב המלצה מהחברה שבו צויינה לשבח עבודתי ונסיוני בסלילת כבישים ובנייה.

עם שובי הביתה לשכונה היהודית נודע לי על חברה נוספת שעסוקה בסלילת כבישים. היתה זו חברה ישראלית שסללה כבישים ומשרדיה שכנו באיזור הכפר קטאנה שבמורדות החרמון.

נסעתי לקטאנה. אחד התושבים הובילני למשרד החברה. על הדלת היה שלט, שם החברה באנגלית ובעברית, ועליו נרשם: פלרוד.

מנהלי החברה היו בחורים החברים באירגון לח"י (לוחמי חירות ישראל) שלא רצו להתגייס לבריגדה היהודית ויסדו את החברה שזכתה במכרז לסלילת הכביש מקטאנה שבמורדות החרמון עד מרג' עיון בדרום הלבנון.

נכנסתי למשרד שבו היו שני בחורים, הצגתי את עצמי ואת מוצאי וסיפרתי להם שאני מחפש עבודה. סיפרתי להם על עבודתי בחברת "סולל בונה" והצגתי בפניהם את ההמלצות. נראה כי ממש נפלתי להם מהשמים, כיוון שהייתי המועמד המתאים ביותר לדרישותיהם. הייתי בעל נסיון ודיברתי שלוש שפות: עברית, ערבית וצרפתית. סיכמנו את שכרי ואת התנאים להעסקתי. אחת הדרישות ממני היתה לגור בכפר קטאנה כל זמן שהעבודה נמשכת.

חזרתי הביתה לשכונה היהודית בדמשק וסיפרתי בבית על העבודה החדשה. הסברתי שעלי לישון שם ואשוב הביתה רק פעם בשבוע, או לפי מצב העבודה. לקחתי בגדי עבודה ויצאתי לקטאנה. כשהגעתי גיליתי כי כבר מצאו עבורי מקום לינה מסודר.

בבוקר יצאתי לעבודה. הפועלים שעבדו תחת השגחתי היו דרוזים מאנשי המקום שכינו אותי יונס. הם היו מסודרים בקבוצות של עשרה פועלים ולכל קבוצה היה תפקיד אחר. לכל קבוצה היה משגיח והעבודה התנהלה לפי התוכנית של הנהלת החברה. שבועיים לאחר תחילת העבודה, בעת ארוחת הערב, סיפרתי למנהלים על מצב היהודים בדמשק וציינתי באוזניהם שיש בעלי משפחות מובטלים, ושאלתי אותם אם יוכלו להעסיק כמה מהם? "סע לדמשק ותודיעי ליהודים שכל אחד שירצה לעבוד יתקבל לעבודה", ענו לי המנהלים. למחרת נסעתי לדמשק והפצתי את ההודעה שהתפרסמה בשכונה.

כעבור יומיים נרשמו לעבודה מאה איש. כל יום בשעה שש בבוקר עצרו משאיות בשכונה היהודית ועלו עליהם העובדים היהודיים שיצאו למחנה בקטאנה. לקראת הערב הם שבו לדמשק.

שכרם של הפועלים היהודים היה גבוה יותר מזה של הפועלים הערביים וזאת בעקבות התערבותו של מנהל החברה. היהודים התרגלו מהר מאד לתנאי השטח ונרקמו יחסי עבודה טובים בינם לבין הפועלים הדרוזים.

היו אלה ימי קיץ ואני הסתובבתי בשטח עם כובע אוסטרלי רחב שוליים. העבודה בשטח התנהלה במהירות גדולה מן המתוכנן. חודשיים לאחר תחילת העבודה התרחקנו ממקום העבודה ודרכי התחבורה הפכו לקשים מאד. סיימנו את העבודה ושכנו לדמשק. השנים חלפו וכל מי שעבד בכביש קטאנה לא שכח את מנהלי החברה הישראליים. בשנות החמישים, כשכבר הייתי בארץ, נפגשתי עם כמה מן האנשים שעבדו אתי אז והם הזכירו לי את אותם ימי עבודה משותפים.

בקטאנה, שבה שכנו משרדי חברת פלרוד, היו גם משרדי חברת קמינסקי, שזכתה במכרז לבניית 1000 מקלטים לצבא הבריטי. בסיום עבודתי בחברת פלרוד הגעתי למשרדי חברת קמינסקי בקטאנה על מנת להציע את שירותי כמנהל עבודה. כשהגעתי לחברת קמינסקי עבדו בה מנהלי עבודה יהודיים מדמשק. בזכות מנהלי העבודה היהודיים-הדמשקאים התקבלתי לעבודה כמנהל עבודה בחברה. הם גם סידרו לי מקום מגורים. תפקידי היה להשגיח שהעבודה תתבצע לפי התוכנית. את התוכנית למדתי בשטח עצמו. התברר לי כי החברה מסרה את העבודה לקבלנים ערבים ואת העבודה ניהלו מנהלי עבודה יהודיים.

החברה בנתה מקלטים על פי תוכנית קבועה: יציקת רצפת בטון, בניית קירות אבן, תקרה שהיא שילוב של ברזל ובטון וכיסוי אדמה בגובה של מטר מעל לבטון. לכל המקלטים הותקנו מדרגות כניסה. המקלטים היו מחוברים ביניהם זה לזה.

קיבלתי לידי 25 מקלטים בנויים, והיה עלי לדאוג לסיום העבודות ולמסרם לידי הצבא הבריטי שהזמין את העבודה. בסיום יום העבודה ניהלנו חיי חברה שוקקים. אחד ממנהלי העבודה היהודיים הביא למחנה העבודה את אשתו וכך זכה לחיות בתנאים טובים יותר. האישה הייתה בעלת קול יפה במיוחד. אחד החברים ידע לנגן ושני חברים נוספים אהבו לשנות משקאות חריפים.

מדי ערב היינו מתאספים בביתו של מנהל העבודה היהודי. אשתו הכינה ארוחה טובה, החבר ניגן, והאישה פצחה בשיר, וכך נהנינו מערבים חברתיים נהדרים. גם אני, הרווק, הוזמנתי על ידי החברים שלא רצו להשאירני לבד בחדרי.

שבועיים לאחר תחילת עבודתי בחברה הוחלט להעביר את המקלטים לידי הצבא הבריטי. הכל היה מסודר ונקי כשנציגי הצבא הבריטי הגיע למקום. גיפ בריטי הגיע למקום, ממנו ירדו שלושה קצינים, אחד הקצינים עבר ממקלט אחד לשני ובדק ביסודיות את המקלטים, כשהוא מכה במוט על הקירות של המקלט. בגיר אדום הוא סימן את המקלט שלא עמד בתקן והורה להרסו. כך הוא עבר מקלט אחרי מקלט ולבסוף הורה להרוס חמישה מקלטים. הבנתי בעקבות החלטתו של הקצין כי אנחנו כבעיה גדולה, וירדתי אחריו למשרד הראשי. הקצינים ביקשו את התוכניות, וכשהגענו למשרד הראשי שאלו אותי אם אני המנהל של העבודה. מאחר והוא דיבר אנגלית ואני לא הבנתי אנגלית אמרתי שאני מנהל העבודה ואני דובר צרפתית וערבית. אחד משלושת הקצינים היה קצין בריטי ממוצא קנדי שדיבר צרפתית. הסברתי לו שהוטל עלי להעביר את המקלטים לידיהם, ונתבקשתי להיות נוכח בשטח כשהם מגיעים, יותר מזה אינני יודע. הוא אמר לי שאם הייתי מנהל העבודה היה יורה בי במקום כיוון שהמקלטים פגומים, ואילו היו נופלים עליהם פגזים כל החיילים היו נהרגים. שאלתי אותו לסיבת הפגם והוא ענה שהמקלטים עשויים מאבן גיר לבנה ולא מאבן, בנוסף לכך, לא יצקו קירות בטון על האבן על מנת לדפן את הקירות והם אינם עמידים בפני הפצצות. ביקשתי את סליחתם והבטחתי להם כי אודיע על הפגמים שנתגלו למנהלים. הם השאירו דו"ח על בדיקתם ועזבו את המקום.

כששכתי להנהלת החברה וסיפרתי לה על הבדיקה, ועל כך שרק מזלי הטוב הציל אותי ממוות, אמרו לי כי מן הדו"ח עולה שהקבלנים הערבים רימו אותם, או שהמנהלים לא שמו לב לצורת הבנייה, או ששולמו דמי שוחד כדי שיעלימו עין מן הבנייה הגרועה. הצעתי לשפר את הבנייה על ידי יציקת בטון ותמיכת ברזל כעוכי של עשרה סנטימטר מאחורי הקירות. הצעתי הוגשה לבריטים ולהפתעתי הרבה התקבלה, כך נפתרה בעיה של עשרות מקלטים שנבנו בצורה לקויה.

כשנתבקשתי להישאר ולפקח על העבודה בשטח סירבתי. החלטתי לשוב

הביתה מחשש שבפעם הבאה שיבדקו את המקלטים, ויוברר להם כי הם פגומים, יהרגו אותי.

כך בא אל קיצו בחיי פרק של עבודה עם חברות ארץ ישראליות שעבדו בסוריה לאחר הכיבוש.

שער שלישי

הבריחה לארץ

שנת 1944 היתה שנה משונה: באירופה התנהלה מלחמה עקובה מדם, בסוריה היה שלטון צרפתי חדש במקום שלטון וישי הפרו-נאצי והמצב הכלכלי השתפר מאד, אבל הלאומנים הסורים החליטו לפתוח במלחמה כנגד השלטון הצרפתי במטרה לגרשו מן המדינה ולהכריז על עצמאות. המרד הסורי היה מרד אלים.

הלאומנים הסוריים יצאו מן השכונות, מצוידים בנשק מכף רגל ועד ראש, לעבר ארמון הנשיאות (סאלחיה). הכוחות התקדמו לאורך רחוב ג'מאל באשה, שמשמאל לו עמד מחנה צבאי של הצרפתים. הכוחות הסורים התקיפו את מחנה הצבא הצרפתי וכוחות הצבא נסוגו לעבר ארמון הנשיאות וחברו לכוחות הצבא הצרפתי שהיו מצוידים בנשק חם. כשהסורים התקרבו לארמון פתחו הצרפתים באש כבדה והפילו עשרות אנשים מהכוחות הסוריים. האיזור כולו היה זרוע בגופות של סורים.

בתוך האש הזאת נלכד גם יהודי-צרפתי, פרנקו שמו, שהיה מורה בבית הספר "אליאנס" בשכונה היהודית. כיוון שלא ידע ערבית, אלא רק צרפתית, סברו התוקפים כי הוא חייל צרפתי והרגו אותו. הוא נקבר בבית הקברות היהודי.

בזמן האירועים הייתי בבית המרקחת שבו עבד חברי, סבחי עג'מי. החנות היתה ממול לבית הסוהר המרכזי של דמשק לא הרחק מאיזור הקרבות. שנינו נתקענו שם ולא יכולנו לצאת מן החנות.

סמוך לחצות עזבנו את החנות לעבר השכונה היהודית. ברחובות נשמעו קריאות הסורים לפנות את כל המועדונים מיושביהם ולהכשירם כבתי חולים וכתחנת איסוף להרוגים. כשהגעתי הביתה נאלצתי לדפוק על הדלת זמן רב

עד שהורי פתחו לי את הדלת, הם היו חרדים בגלל האירועים וחששו לגורלי. למחרת היום החלו הצרפתים לירות בתותחים על העיר דמשק. הם טיווחו את כיכר מארג'יה (זו הכיכר שבה נתלה אלי כהן הי"ד) ואנשי העיר נמלטו לכפרים השכנים. מטוסים צרפתיים רדפו אחרי הסורים הלאומניים מן האוויר וירו בהם.

כוח בריטי עלה לארמון הנשיאות וניהל מו"מ עם הכוח הצרפתי להפסקת אש. המפקד הצרפתי הודיע כי הוא יהיה מוכן להפסיק את האש כשיקבל הוראה ממפקדו הישיר, הגנרל דה גול.

ומשפסקו היריות התברר, כי מפקד הכוח הצרפתי שפתח באש היה ערבי-סורי שהצהיר כבר בתחילת הקרבות: אהרוס את העיר דמשק על כל תושביה אם אאלץ לעשות כן. הבריטים פרקו את הצרפתים מנשקם.

ביום שישי, בתום התפילה במסגדים, עלו המוסלמים לאתר שבו שכנו הצרפתים ושחטו אותם. האנגלים עמדו מנגד, כמיטב המסורת שלהם, ולא נחלצו לעזרת הצרפתים. הם סברו, כי אם הצרפתים ירצחו יתירו להם הסורים לשלוט על סוריה כולה. כמוכן, שרצונם של הסורים היה שונה לחלוטין: הם רצו לסלק מסוריה את הצרפתים ואת הבריטים גם יחד.

במהלך האירועים הדרמטיים האלה השכונה היהודית הייתה סגורה ומסוגרת.

היהודים היו בבחינת "סדין אדום" או השעיר לעזעזאל של הלאומנים הסוריים. כל אימת שגלי הלאומנות התפרצו בדמשק היה חשש לחיי היהודים. מי שהיה מודע לכך היטב היה ד"ר דוד פינטו, יו"ר ועד הקהילה היהודית, שהיה לו קשרים עם המוסדות הלאומיים בארץ ישראל, והוא עשה כל שהיה לאל ידו על מנת למנוע פגיעה ביהודים.

חודשים ינואר 1944 ועד חודש מאי 1944 היו חודשים של מתיחות גדולה בין היהודים לבין הלאומנים הסורים. שיאם של הימים האלה היה נאומיו של שר החוץ בממשלתו של שוקרי אל כואתלי, ג'מיל מרדס בק (מי שכונה על ידי הצרפתים "שועל המזרח"). אני זוכר את הנאומים הללו כאילו נישאו היום; הוא עמד בחודשי קיץ של שנת 1944 על הבמה ונאם נגד הציונים בפלשתין והלהיב את ההמונים שדמם החל לגעוש. כשסיים את נאומו אמרו כולם: "אללה הוא אכבר" והחלו להתקדם ברגל לעבר השכונה היהודית.

אני הייתי בכיכר יחד עם חברי עזר ששון. עלינו על החשמלית והגענו עד

לרובע הנוצרי. נכנסנו לבית קפה מפורסם בשם קאסר אל בלור, שקירותיו היו עשויים זכוכית, ופגשנו את הבעלים, זאכי פייצל. הוא היה מנהיג הנוצרים באותם ימים, והכרנו אותו היטב כיוון שיהודים רבים, וכיניהם גם אנחנו, נהגו לשבת בבית הקפה הזה. שאלנו אותו מדוע בית הקפה ריק מאדם והוא אמר, כי כולם הלכו לשכונה היהודית, כיוון ששמעו שתהיה התקפה של המוסלמים על השכונה. נבהלנו מאד וסיפרנו לו, שאנחנו באים מן הכיכר ושמענו את האנשים אומרים, כי הם מתכוונים לעבור ברובע הנוצרי ולעשות שפטים ביושביו. זאכי פייצל צילצל בטלפון ובתוך דקות הגיעו לבית הקפה עשרות צעירים. הוא פתח את אחד הארונות ושלף ממנו כלי נשק, וחילק לכל אחד מהצעירים כלי נשק ותחמושת. לכל צעיר נתן כלי נשק אחר. כל הבחורים יצאו לעבר הכניסה של הרובע הנוצרי ונעמדו עם כלי הנשק השלופים בידיהם. כשהפורעים המוסלמים הגיעו אל הרובע הנוצרי הם צעקו: מכאן אינכם עוברים. אם תקרבו אלינו נירה לעברכם אש חיה. הלאומנים הסורים לא שעו לקריאת הצעירים והחלו להתקדם. הצעירים פתחו באש שהזעיקה לרובע את הז'נדרמריה הצרפתית והמשטרה. הכוחות הגדולים עצרו את הפורעים המוסלמים שרצו להיכנס לרובע הנוצרי. בהתערבותו של אחד מקציני הצבא הצרפתיים, בנו של ה"חכם באשי" של השכונה היהודית, הרב חכם סלימן תאג'ר, הגיע כוח צרפתי גדול לשכונה היהודית שמנע את כניסתם של הלאומנים הסורים לשכונה היהודית.

בשכונה היהודית היה המתח עצום. יושבי הבתים חששו שמא הלאומנים הערבים יכנסו לשכונה היהודית ועל כן הגיפו את דלתות הכניסה. כשהגעתי הביתה דפקתי על הדלת בחוזקה ופתחו לי אותה. הורי ואחי היו מפותחים מאד.

מאז אותן מהומות גברה בריחתם של היהודים מדמשק לבירות ולארץ-ישראל.

החלטתי לברוח לארץ ישראל גמלה בלבי רק בשנת 1946, כשנה וחצי לאחר אותן מאורעות קשים.

יום אחד הסתובבתי ללא מטרה בכיכר מארג'יה בדמשק ופגשתי אדם בשם, עבד אל כרים צ'רקסי, מברייח גבולות מהכפר מנצורה שברמת הגולן, שהכרתיו זמן רב לפני כן. ישבנו בבית הקפה וכשראה שאני שרוי במצב רוח עגמומי, הציע לי לבוא עימו לטיול בכפרו. "אם תרצה ללכת לבקר

ב"צריפים" (כך כונו אז הקיבוצים בפי הערבים) לא תהיה כל בעייה", אמר. האיש הגיע אלי כמו מלאך מן השמים. סיכמנו להיפגש למחרת היום בביתו. ארזתי מזוודה קטנה הכנסתי לתוכה מעט בגדים ויצאתי לעבר החנות של אבי בשוק. אבי הופתע לראות אותי עם מזוודה בידי. אמרתי לו מיד: "אבי, באתי להגיד לך שאני נוסע לארץ ישראל. לא סיפרתי על כך בבית כי לא יכולתי להסתכל בעיניה של אמא. אילו הייתי מספר לה על יציאתי לארץ ישראל הייתי מגדיל את כאבה וצער. שניים מאחי עלו כבר לארץ במסגרת עליית הנוער ועוד שני אחים עזבו לארץ ישראל עם מבריחי גבולות. היא כאובה מאד, ואני חושש שתכאב עוד יותר כשתשמע שגם בנה בכורה עזב לארץ ישראל. תודיע לה אתה על נסיעתי".

אבי, שכאב והבין את המצב האישי הקשה שאליו נקלעתי, אמר לי: "שב ושמע כמה מילים לפני שתיסע".

התיישבתי מול אבי והמתנתי למוצא פיו.

"כשתגיע לארץ ישראל סע אל הדודה בחדרה. שם יקבלו אותך ולפחות יהיה לך מקום לישון. השתדל לעבוד בכל עבודה שתזדמן לך. אל תתבייש. העיקר שיהיה לך כסף בכיס. שלם לדודה מדי שבוע שכר על שהותך אצלה. אל תהיה למעמסה על אף אחד בחיך. אם לא יהיה לך כסף כולם יתרחקו ממך אפילו הדודה. בתחילה יהיה לך קשה מאד. זכור, שנינו היינו בארץ ישראל כשהיית נער והיום אתה גבר. בארץ ישראל יש שני סוגי עבודה: חקלאות ובנין. שתי העבודות האלה הינן קשות. אין לך מקצוע ותצטרך לסבול עד שתתרגל. סע לשלום. אני מברך אותך והשם יעזור לך. תשתדל להיות בקשר".

נפרדתי מאבי. הפרידה היתה קשה מאד. נסעתי באוטובוס לכפר מנצורה ולפנות ערב הגעתי לכפרו של עבד אל כרים.

היה זה חודש הרמדאן שבו המוסלמים צמים בשעות היום וממתינים לסיום הצום לקראת הערב. אשתו הכינה ארוחת ערב לאחר הצום. התחלנו לאכול ואז נשמעו דפיקות בדלת. הוא פתח את השער בפני אדם שהודיע לעבד אל כרים כי הוא, יחד עם מבריה נוסף, הביאו 25 נפשות שיש להעבירם את הגבול. הוא קיבל אותם והכניס אותם לאחד החדרים שהיה בחצר. הם שילמו לו כסף והלכו. אז התברר לי כי כל המבריחים מביאים את האנשים אל עבד אל כרים, מתחלקים בכסף, ושבים העירה. עבד אל כרים היה מעביר אותם

לקיבוצים שבעמק ובכך תמה עבודתו.

הוא חזר לתדר שבו הייתי ואמר לי כי 25 האנשים שהגיעו הם יהודים מהשכונה בדמשק. חשבתי כבר לבטל את הנסיעה, כי לא רציתי שיראו אותי. עבד אל כרים אמר לי: אל תדאג הם לא יכירו אותך. לאחר שסיימנו לאכול את ארוחת הערב הוא הביא לי בגדים של ערכי ובשעה 12 כלילה, בחצות, יצאנו עם אנשים לגבול. היו בקבוצה נשים ילדים וזקנים. הצעתי לו להביא חמורים שעליהם ירכבו הנשים והילדים. הוא קיבל את הצעתי והביא חמורים כמעט לכולם. הוא אירגן גם שלושה סוסים, אחד עבורו השני בשבילי ועוד אחד עבור בנו. יצאנו לדרך עם כל השיירה. הוא היה המוביל, אני באמצע השיירה, ובנו היה בסוף השיירה. לפנות בוקר הגענו לגבול ארץ ישראל. עברנו את נהר הבניאס והגענו לאחד הקיבוצים. בקיבוץ קיבלו אותנו במהירות. אנשי הקבוצה נתנו למבריח סימנים שונים, מוסכמים בינם לבין בני משפחתם, כדי שיעביר מהם אות חיים לקרוביהם בדמשק.

עבד אל כרים לא עזב מיד, כיוון שהיה דמות מוכרת וידועה בקיבוצים, הוא התיישב לאכול איתנו ארוחת בוקר ועזב לאחר שסיים את הארוחה. כל הקבוצה הועברה על ידי חברי הקיבוץ לפרדס. ישבנו מתחת לעצי הפרי עד לשעות הערב. כשהגיעו לקיבוץ שתי משאיות עלינו עליהן וקיבלנו הוראה לשכב עד שנגיע לראש פינה. המשאיות עצרו בראש פינה, ושם הכניסו אותנו לצריף, שבו גם ישנו עד לשעות הבוקר המוקדמות. בבוקר עלינו על אוטובוס מלווים בשומרים מיוחדים שהובילו אותנו לחיפה.

אני עולה חדש

הנסיעה שלי באוטובוס מראש פינה לבית הדודה בחדרה אפשרה לי להפליג בדמיוני על הבית שהשארתי מאחורי בדמשק. המחשבות שלי התעכבו על הזכרונות שהותרתי שם, על חיי החברתיים והתרבותיים, על הורי ואחיותי הקטנות, על פעילותי למען הקהילה. נזכרתי במורשת שלי, ובאנשים שהנחילו לי אותה.

מורי, ד"ר מאיר חצבאני ועו"ד נתן פרסידאו, עלו בדמיוני. אני זוכר, שכשעמדתי על פרשת דרכים בלימודי והחלטתי שלא להמשיך בלימודי הדת היהודית, היו לי שיחות עם מורי, שהשפיעו על מהלך חיי מאז ועד היום. היו אלה ימים קשים מאד כיוון שקיבלתי החלטות בניגוד לדעת הורי ומורי האחרים. הם יעצו לי כך:

* החיים הם מאבק לכל אורך הדרך.

* אם תרצה להגיע לגדה השנייה של הנהר עליך לשחות. אם לא תשחה לעולם לא תגיע.

* אל תוותר במאבק כל זמן שאתה מאמין שאתה צודק.

* השתדל להיות אדון לעצמך ואל תשתעבד לשום אדם.

הם דרשו ממני להקפיד מאד על המצווה: ואהבת לרעך כמוך, שהיא כל התורה על רגל אחת.

ארץ ישראל נשקפה מחלון האוטובוס שהתנהל באיטיות מאצבע הגליל לעבר הגליל המערבי. היתה זו עונה קרה של השנה והילדים והנשים ישבו מצונפים בתוך האוטובוס. אני הישרתי מבטי לעבר ההרים שנשקפו מן החלון. הפלגתי בדמיוני לקומה האחרונה בכיתנו ברחוב תלת חגירה 44 בדמשק. כאן עמדה הספרייה שלי שהסבה לי עונג רב. מאז שסיימתי את

לימודי שקדתי על איסוף ורכישת ספרים בנושאים שעניינו אותי: דת, היסטוריה, חברה. אני זוכר שיצרתי קשר עם בתי הוצאה לאור בביירות ובקהיר שסיפקו לי ספרים חדשים. הייתי מקבל לכיתי את הספרים ושולח להם את התשלום עבורם בדואר. אהבתי לשבת בקומה העליונה, בשעת ליל מאוחרת, עם נייר לבן וספרים. קראתי וכתבתי לי בהנאה רבה עד לשעות הבוקר המוקדמות. אבי היה נכנס לחדרי בשעת בוקר מוקדמת ואומר לי: בני, כבר השחר עלה ועוד לא נרדמת?!

כששכתי מהטיול שלי לארץ ישראל, בשנות השלושים, פגשתי ברחוב את המורה שלי לשפה הערבית, חמדי ביטר שמו. ביטר, שכן דודו מונה לימים לנשיא סוריה, היה איש כלבבי. הוא העריך מאד את עבודתי. פניתי אליו בשאלה: מורי, נתתי לך סיפור שכתבתי בשם: "היתום". מה אירע לסיפור הזה? קראת אותו? המורה התבונן בי בפליאה ואמר: איפה היית כל אותם חודשים שחיפשנו אותך? קראתי את הסיפור שלך והוא הרשים אותנו מאד. הדפסנו אותנו וחילקנו אותו בכל בתי הספר.

הופתעתי מן ההצלחה שלי ומאז התחלתי לקרוא ולכתוב סיפורים לעצמי. קראתי ספרים בנושאים שונים ומגוונים. אני זוכר שמדי זמן היו מתפרסמים בעיתונים הערביים סדרות היסטוריות. אחת מהסדרות הללו עסקה במלחמת העולם הראשונה והאחרת בעלילותיהם של "שלושת המוסקטרים". אספתי את הפרקים ורכתי אותם לספר עב כרס. על העמוד הפותח כתבתי את שמי באותיות זהב. כשעזבתי את דמשק לארץ ישראל לא נטלתי את הספרים שלי עמי. הם נותרו בקומה העליונה ואבי מכר, מעת לעת, כמה מהם. הסדרות מהעיתון שכרכתי נשארו אף הן בקומה העליונה של הבית. לימים, הפגיעה אותי דודתי לאה, שביקרה בארץ ישראל, והביאה לי את הספרים הללו מספרייתי שבדמשק. היתה זו הפתעה נעימה, והספרים הללו נמצאים עד היום בביתי כאן בארץ ישראל.

גם היום, שנים רבות לאחר עלייתי לארץ אני נזכר בערגה רבה בספרייה הגדולה הזאת שעמדו בה "עין יעקב", "שולחן ערוך", משנה, זוהר, בצד ספרי תרבות אחרים. אני רואה בדמיוני את עצמי, גבר צעיר יושב וקורא לאור מנורת לילה במשך שעות ארוכות כשהעולם כולו איננו נחשב בעיני באותן דקות של שלוה.

ההזיות שלי בדרך מראש פינה לתרשיחא הופרעו לפתע בשל אירוע

שהתרחש לנגד עיני. במהלך הנסיעה עלו לאוטובוס שני קצינים פלשתינים חמושים, והם התיישבו באוטובוס. אחד הילדים הקטנים מן הקבוצה שלנו פנה לאמו ואמר לה בערבית: אמא, אני רוצה לשתות. אחד הקצינים הפלשתינים ניגש אל הילד ושאל אותו בערבית: אתה רוצה לשתות, בני? שקט הושלך באוטובוס. שלושת המאבטחים שנילו אלינו, שני גברים ונערה שהיו חמושים בנשק, זעו במקומם. הוא החל לחקור את הילד ואת האמא כיוון שהחלו לחשוד שאנחנו יהודים שהוכרחו לארץ ישראל בצורה בלתי ליגאלית. הקצינים הפלשתינים פנו לנהג וביקשו ממנו לעצור את האוטובוס על מנת שיוכלו לבדוק את האנשים. המאבטחת הצעירה ושני הצעירים שהיו עימה קמו ממקומם ניגשו לקצינים הפלשתינים ובאקדח שלוף בידם הורו להם לרדת מיד מן האוטובוס. הם הורדו מן האוטובוס מיד בצידי הכביש והאוטובוס המשיך לעבר חיפה.

היה זה נס משמים שלא התפתחה תקרית אלימה מלווה ביריות, כיוון שהקבוצה, שמנתה כשלושים איש, כללה גם ילדים קטנים ונשים צעירות ומבוגרות שהיו יכולים להפגע.

כשהגענו לחיפה נשאל כל אחד מן הנוסעים שבקבוצה לאן ברצונו להגיע. לי לא היו בעיות כיוון שתיכננתי להגיע לדודה גילסום, אחות אבי, בשכונת נווה חיים בחדרה.

הנסיעה לשכונת נווה חיים בחדרה לא היתה ארוכה. במהלכה ניסיתי לנמנם על מנת שלא אגיע אל בית הדודה כשאני עייף רצוף. אולם לא הצלחתי לעצום עין. כל העת עלו במוחי מראות מן העבר שלי בדמשק.

נזכרתי בפגישה שהתקיימה במחצית שנות הארבעים בארמון הנשיאות בדמשק. הגעתי לשם ביחד עם קבוצה של יהודים שבאו לברך את הנשיא. ראש המשלחת בירך את הנשיא ואנו עמדנו דמומים. הנשיא שישב מאחורי מכתבה מפוארת אמר: "ידוע לי שאתם ואבות אבותיכם ילידי הארץ הזאת והוכחתם את נאמנותכם למדינה. אבל לבכם עם הציונים בפלשתיין וכך תשארו". דברי הנשיא הסורי היו כמקלחת קרה על ראשו.

כששבתי לשכונה הבנתי כי אין לי מקום בדמשק. השקפתי על חיי בדמשק כעל חיים שתמו, ובכל יום נוסף בשכונה הרגשתי שאני חי על זמן שאול. ידעתי שיום יבוא ואקום ואלך לארץ ישראל.

באותם ימים, היה מצבם של יהודי השכונה קשה. רק קומץ קטן של יהודים

היו עשירים מאד. החלק הארי של תושבי השכונה היהודית היו אנשים מחוסרי אמצעים. העניים שבין תושבי השכונה אפשרו לילדיהם לצאת לארץ ישראל, ואילו העשירים חיפשו דרכים להעביר את כספם לחו"ל. הם לא שמעו לעצת השליחים שביקשו מהם להצטרף לילדיהם. לאחר שהוכרז, בשנת 1946, על עצמאותה של סוריה נותרה בסוריה קבוצה של סותרים יהודים, עניים ברובם, ששילמו מחיר כבד על הישארותם בדמשק. כמה מהם נאסרו, רכושם הוחרם, והם המתינו למעלה מארבעים שנה עד לפתיחת השערים מסוריה לארץ. העלייה של הילדים והישארותם של ההורים בסוריה גרמה לפיצול משפחות. במשפחתי שלי, למשל: אחי הצעירים היגרו לארץ ישראל ושתי אחיותי והורי נותרו מאחור בדמשק.

כשישבתי באוטובוס בדרך מחיפה לנווה חיים נזכרתי בהתלבטויות שהיו להורי האם לעזוב או להישאר בסוריה. אבי סבר כי אין לו מקום בארץ ישראל כיוון שניכווה בעבר מן הניסיון לחיות בה, בשנות השלושים. בסופו של דבר, למאורעות בסוריה היתה השפעה על החלטת הורי לקום וללכת. אני עזבתי בינואר 1946 והם יצאו מסוריה חודשים ספורים אחרי בנסיבות שעליהן אעמוד בהמשך.

נזכרתי כיצד בימי שלטון וישי בדמשק ניגש אחד מבעלי החנויות לחנותו של דודי, זכי ככביה, ואמר לו: אבו עלי (היטלר) הגיע למצרים ובקרוב הוא יגיע לכאן. אל תפחד. אני אקח את חנותך ואשמור עליך שלא יפגעו בך. קרה נס והיטלר לא הגיע לדמשק אך המקרה הזה לימד את הורי כי במידה והמצב בסוריה יתערער הראשונים להיפגע יהיו היהודים.

לאחר שסוריה קיבלה את עצמאותה, סמוך לבריחתי לארץ ישראל, הורע מצבם של היהודים עוד יותר: חופש התנועה של יהודים שביקשו לצאת מסוריה הוגבל. התפרסמה פקודה שעל פיה כל יהודי שביקש לצאת היה חייב לקבל תעודת יושר מן המשטרה ובדרך דמשק-ביירות נערכו חיפושים בכליהם של היהודים. לבסוף יצאה הודעה כי יציאת יהודים מן המדינה אסורה.

הקהילה היהודית פירסמה הודעה על התנגדותה לציונים בארץ ישראל. הודעה זו לא סייעה לשיפור מצבם. הממשל הסורי המשיך לפגוע ביהודים וכל פנייה בעניינם לנשיא סוריה, שוקרי אל כואתלי, נענתה בשלילה. הממשל החל לראות ביהודים זרים משוללי זכויות ושירותי הבטחון הסורי החלו

להתענות ליהודים.

הממשל הסורי החרים, בספטמבר 1946, תשעה חודשים לאחר שעזבתי את סוריה, את אדמות היהודים בחוראן וג'מאל אל חוסייני - סגן יו"ר הוועד הערבי הפלשתיני העליון בדמשק ביקש משלטונות דמשק לנקוט בצעדים קיצוניים לבלימת הסתגנותם של יהודים מסוריה לארץ ישראל, לרבות הסתגנות פליטים יהודים מאירופה שהגיעו לסוריה. השלטונות הסוריים הודיעו אז כי יטילו עונש מוות הן על המסתגנים והן על המסייעים להם. משלחת יהודית יצאה לביקור אצל ראש הממשלה, ג'מל מרדם בק, וביקשה ממנו לבטל את הגזירה. רק לאחר שהסכימו לעמוד בתנאים הקשים שהציבו בפניהם שונתה גזירת עונש המוות. החוק החדש שנתקבל בפרלמנט הסורי קבע כי יוטל עונש של מאסר עולם על המבריחים ועל הבורחים שיתפסו. חיי היהודים בסוריה הפכו לבלתי נסבלים.

הגעתי לחדרה בשעות הצהריים. מבניין המשטרה הלכתי לבית הדודה שבשכונת נווה חיים. פגישתי עם בני הדודים היתה נרגשת מאד. הם הופתעו מנחיתת הפתאומית אצלם ומן המראה שלי. הם זכרו אותי כשהייתי נער בשנות העשרה והנה עמד לפניהם גבר בן 26 שנים. לאחר קבלת הפנים הראשונית, שבה הוגש לי כיבוד קל, החל שלב השאלות והחקירות.

הם שאלו מדוע הגעתי בגפי ועל מה ולמה ההורים נשאו בדמשק. אני עניתי להם כי ההורים מסרו דרישת שלום חמה והביעו תקווה שיתאחדו בקרוב עם משפחתם בארץ ישראל. הדודה ישבה מולי והסתכלה עלי ולא האמינה למראה עיניה. שמונה שנים חלפו מאז שעזבתי אותה ומראה פני, חיתוך דיבורי, התנהגותי השתנו מן הקצה לקצה.

שאלתי את אחי על גורל אחי הצעירים. הוא אמר לי כי האחים במצב טוב. אחד מהם חי בקיבוץ תל יוסף שבעמק בית שאן והאחר בקיבוץ עין גב שלשפת הכינרת. "הם בסדר גמור, למעט העובדה שהם מתגעגעים להורים ולאחיות בדמשק", אמר.

דבר כואב נפוץ בקרב בני המשפחה. בניה של הדודה, שהיו נשואים ובתיהם היו סמוכים לבית הדודה, הגיעו לביקור. שני הבנים התגוררו בבתים סמוכים לדודה ועבדו את אדמתם בשותפות. הם גידלו על אדמה זו פירות, ירקות, לול תרנגולות ועיזים, שסיפקו את כל מחסורם. שני הבנים הנשואים עבדו בבניין. אחד הבנים היה טייח והשני בנאי. לדודה היו גם שתי בנות

רווקות בנות גילי לערך ובן שהיה אף הוא בן גילי.

הדודה סידרה את דירתה בת שלושת החדרים לקליטתי. בנה ואני התגוררנו בחדר אחד. שתי בנותיה התגוררו בחדר נפרד, והדודה התגוררה בחדר אחר. גם לאחי הוקצב חדר בבית. ישבנו ושוחחנו עוד שעה ארוכה, ומהשיחה נודע לי כי אחי הצעיר מתגורר בבית הדודה בתל-אביב. יש לו קושי להתרגל לעבודת הבניין הקשה אך הוא לא מתלונן למרות הקשיים. אחי שגר בחדרה עם הדודה סיפר לי כי הוא עובד בעבודות מזדמנות שאליהן נשלח מלשכת העבודה.

לאחר שהתארגנתי ישבנו כולנו בסלון הבית הקטן וסיפרנו סיפורים. אני סיפרתי על השכונה היהודית בדמשק והמארחים סיפרו על חייהם בארץ ישראל. בין השאר סיפרו לי בסוד כי בני הדודה משרתים בארגון "ההגנה" ומשתתפים בפעולות הארגון. נזכרתי בדבריו של בנימין כהן המנוח שאמר, כי מיד לאחר שתסתיים המלחמה העולמית יחלו היהודים בארץ ישראל במלחמת העצמאות שלהם נגד הכובש הבריטי. היה ברור לי כי החיים בארץ ישראל שונים כעת מן החיים שזכרתי מביקורי הקודם כאן בשנות השלושים. נכנסתי למיטה ושקעתי בשינה, לאחר שעות ארוכות של מתח וחוסר שינה. כשהתעוררתי היה הבית ריק. כל בני המשפחה יצאו לעבודה. בבית נשארה רק אחת הבנות שלא עבדה באותו היום. הדודה הגישה לי ארוחת בוקר ולאחר מכן יצאנו אל המושבה. מאז שעזבתי את חדרה היא השתנתה מאד. נוספו לה כבישים, בניינים, רחובות, והיא נדמתה לי כעת כמקום מודרני יותר. לא התבטלתי זמן רב, ושמתי מיד את פעמי ללשכת העבודה על מנת להרשם לעבודה. זכרתי את דברי אבי, בטרם צאתי: "אל תיפול למעמסה על הדודה. תמיד החזק כסף בכיסך ודאג לשלם לדודה על שהותך". כשנכנסתי למשרדי הלשכה הופתעתי למצוא במקום ידיד משכבר הימים.

יום עבודה בארץ ישראל

בטרם צאתי לארץ ישראל אמר לי אבי כי החיים בארץ, כפי שהוא זוכר אותם מביקורנו הקודם שם, קשים ביותר. הוא דיבר על העבודה הקשה, בחקלאות ובבניין, על החיים הקשים מבחינת הבטחון האישי, ועל ההתרחקות מן המנהגים היהודים ומן הדת שכה ליכדה אותנו בדמשק. נזכרתי בדברים אלה כשהתחלתי לחפש עבודה.

גורל הורי ואחיותי הקטנות הטריד אותי מאד, בהיותי בדמשק, שם אמנם חזרתי יום יום הביתה מהעבודה בשווקים, ראשי ולבי היו נתונים לצרכי הקהילה, ולא עקבתי אחרי התפתחות הילדים הקטנים. שתי אחיותי הקטנות היו צעירות מאד כשעמדתי לעזוב לארץ ישראל. כשנולד אחי יהושע בדמשק אני שהייתי בפעם הראשונה בארץ ישראל יחד עם אבי. מאז נסיעתנו הראשונה לארץ ישראל בשנות השלושים החלה המשפחה להתפורר. ההורים נותרו בדמשק והיו תלויים במידה רבה באחי ז'אק שנשאר בעיר ויצא מדי בוקר בבוקרו לשווקים על מנת להביא פרנסה להורים ולאחיותי הקטנות.

בדרכי ללשכת העבודה, צצו ועלו במוחי שורה של נושאים שהטרידו את מנוחתי, מחשבות טורדניות שלא הרפו ממני במשך העשור הראשון לשהותי בארץ ישראל. היו אלה בעיות אישיות שעד עצם היום הזה לא דנתי בהם ולא שוחחתי עליהם עם איש.

אבל כשנכנסתי ללשכת העבודה כל שעניין אותי היה לקבל יום עבודה אחד בשכר. האדם שקיבל את פני בלשכת העבודה היה אדם שהכרתי מביקורי הקודם בארץ בשנות השלושים. הוא היה אז סדרן בלשכת העבודה, ומיד הכיר אותי. התחלנו לשוחח והוא שאל אותי על קורותי ואני סיפרתי לו מה עבר עלי מאז ששבתי לסוריה.

בסיום השיחה ביקשתי ממנו שיסדר לי יום עבודה בשכר. הוא אמר לי כי יש עבודה ביציקת גג בטון, בקרבת השכונה, והשכר שמשלמים עבור העבודה הוא שכר טוב מאד. "יתכן שתוכל לעבוד גם שעות נוספות, אבל זה מותנה בכך שתעבוד עד לשעות הקטנות של הלילה. במקרה כזה יכול להיות שתקבל שכר של שלושה ימי עבודה עבור יום עבודה אחד", אמר.

קיבלתי ממנו את סידור העבודה ושכתי לבית הדודה. בערב, שכבתי לישון מוקדם, כיוון שהעבודה היתה אמורה להתחיל השכם בבוקר. אבל התקשיתי להירדם מרוב מחשבות. עשיתי לי מעין חשבון נפש: התחלתי לשאול את עצמי שאלות שונות לאן הגעתי היום, ואיפה הייתי אתמול? חיי עברו לנגד עיני כמו בסרט. בסוריה יצאתי כל בוקר למקום העבודה כשאני חנוט בחליפת שלושה חלקים, בשעה 08⁰⁰ בבוקר. הנשים היו נכנסות לחנות שבה עבדתי, קנו סחורה, ושוחחו אתי. חזרתי הביתה לפנות ערב כשאני מלא חוויות מהעבודה. ואילו היום, בארץ ישראל, אני יוצא לעבודה בבניין, שהיא עבודה קשה ומלכלכת מאד, ואני לבד, ללא משפחתי הקרובה. המחשבות המדכאות עייפו אותי, ולבסוף התעייפתי ועיני נעצמו.

נעורותי משנתי השכם בבוקר. הדודה הכינה לי ארוחת בוקר וארוחת צהריים והכניסה אותן לתוך תרמיל שנתנו לי. לבשתי בגדי עבודה שקיבלתי מאחי ויצאתי לעבודה. כשהגעתי למקום העבודה ראיתי לנגד עיני חבורה של פועלים שהתארגנו לקראת יציקת גג בניין גדול. היציקה התבצעה באופן ידני. הפועלים בנו פיגום מעץ לאורך מספר קומות עד לגג הבניין. הפועלים עמדו על הפיגומים, בתחתית הבניין עמד מערבל בטון שבעליו הפעילו. משני צידי המערבל עמדו ארגזי חול, מלט, צינור מים, חצץ. הפועל מילא את המערבל בחול. פועל אחר שפך לתוך המערבל דליים של חצץ ושק מלט. לאחר מספר דקות שפכו את תכולת המערבל לארגז, אחד הפועלים מילא את הדליים בבטון, פועל אחר הגיש לפועלים שעל הפיגום את הבטון שבדליים שעבר מיד ליד עד שהדלי הגיע לגג הבניין. משם זרקו את הדלי הריק לתחתית הבניין. פועל אחד הגיש את הדלי הריק לפועל שעמד ליד המערבל כדי למלא את הדלי מחדש, וכך חוזר חלילה ללא הפסקה.

תפקידי היה לשים את החצץ במערבל. לאחר שעה של עבודה קשה שבמהלכה מילאתי דליי חצץ ורוקנתי אותם לתוך מערבל הבטון העבירו אותי לתפקיד אחר: ממלא החול. כבר בשעת ארוחת הבוקר חשתי היטב את

תוצאות העבודה הקשה אך לא פציתי פה. התיישבנו לאכול ארוחת בוקר כשהבחנתי שבפינה יושבים שני פועלים שאינם אוכלים. שאלתי אותם: מדוע אינכם אוכלים? אבל הם לא ענו לי. הם ישבו ושוחחו באידיש ובגרמנית. לא הבנתי את שפתם. במקרה הופיע במקום בעל הבניין וסיפרתי לו על שני הפועלים. הוא ניגש אליהם ושאל אותם מדוע אינם אוכלים. הם הסבירו כי הם עולים חדשים. האחד מהם רופא והשני מהנדס בניין. העבודה היתה להם קשה מנשוא - ידיהם היו חרוצות שריטות עמוקות שנגרמו מהבטון. בעל הבניין אמר להם לשטוף את ידיהם וביקש מהם שיתלוו אליו לביתו שהיה בקרבת מקום. הוא הוציא את התוכנית של הבניין מארון שעמד בבית וביקש מהמהנדס שיבדוק עבורו את התוכנית. לאחר בדיקה אישר המהנדס שהתוכנית אכן טובה והבניין יעמוד על תילו עוד שנים רבות כיוון שהוא תוכנן היטב והוא יהיה חזק מאד. בעל הבניין הגיש לשני העולים החדשים ארוחת בוקר.

לאחר מכן העלה אותם על משאית קטנה ולקח את שניהם לבניין העיריה. המהנדס קיבל עבודה במקצועו ואילו הרופא הצטרף לקופת החולים המקומית כרופא.

ואכן, צדק המהנדס. הבניין הזה עומד על תילו עד עצם היום הזה, למעלה מיובל שנים, מימין לבניין משטרת חדרה.

לאחר ארוחת הבוקר חזרנו לעבודה, וכעת הייתי צריך להעביר דליים ריקים לפועלים. ידיות הדליים היו מלוכלכות בבטון ובתוך שעתיים היו ידי פצועות ומלאות חתכים שגרמו לי לכאבים קשים. למזלי, הבחין בעל הבית בכך ואמר לי כי עלי לצפות את ידיות הדליים בנייר וכך לא יחתכו הידיות את ידי. הוא לקח אותי עימו, לשטוף את ידי, ומרח עליהן שמן וקשר על ידי סמרטוטים ספוגי שמן. "מעכשיו תרים את הדליים רק עם כיווי ידיות", הורה לי. תוך כדי טיפול שאל אותי בעל הבית שאלות אישיות. סיפרתי לו כי עליתי מדמשק שבסוריה. כנראה נשאתי חן בעיניו כי הוא ביקש ממנהל העבודה שיתנו לי למלא רק דליי חול וחצץ. הודיתי לו מקרב לב והמשכנו בעבודה. היציקה היתה ענקית ונשארנו לעבוד עד חמש לפנות בוקר. יום קודם לכן, לפנות ערב, אכלנו ארוחת ערב, ובבוקר המתרת הכין לנו בעל הבית ארוחת בוקר, ובסופה שילם לכל פועל שכר עבודה של שלושה ימי עבודה. הוא השאיר אותי האחרון בתור ושילם לי עבור ארבעה ימי עבודה.

הוא התבונן בי ואמר: "היה סבלני. כל התחלה קשה. אם החזקת מעמד ביציקה זו של הגג אתה תתרגל ותצליח". הוא נפרד ממני והציע כי בכל בעיה שאתקל בה בארץ אוכל לפנות אליו. הודיתי לו ושכתי לבית הדודה.

התקלחתי, ונכנסתי למיטתי. כשהשתרעתי על המיטה נזכרתי שוב, כמו ביום הקודם, בחיי בסוריה. התהפכתי במיטתי שעות ארוכות עד שנרדמתי. לאט לאט התחלתי להתרגל לחיים בארץ. יום אחד נסעתי לבקר את הדודה בתל-אביב. בזמן שהותי שם הצלחתי לקבל תעודת זהות של אזרח פלשתינה. שכתי ממשרד הפנים בתל-אביב כשאתי נרגש מאד. לא שיערתי אז כי העובדה שהחזקתי בתעודת זהות פלשתינית תהיה לי לעזר כבר בזמן הקרוב ביותר.

שבוע לאחר שהגעתי לבית הדודה בחדרה נחתה בחוף קיסריה ספינת מעפילים. חברי ה"הגנה" נשלחו להוריד את המעפילים אל החוף. בגבעת אולגה, קרוב לחוף הים, עמד מחנה צבאי בריטי. מחלקה של חברי ה"הגנה" התקיפה את המחנה במטרה להעסיק ולעכב את החיילים מלצאת מן המחנה ולהגיע לחוף קיסריה. הקרב בין "ההגנה" לחיילי הצבא הבריטי נמשך כשעה. החיילים נסוגו וכך הצליחו בינתיים להוריד את כל העולים ולהעבירם דרך השכונות מחדרה לקיבוץ גבעת חיים.

החיילים הבריטים הגיעו מלווים בכלבים לשכונה שבה התגוררתי בחדרה. הם דפקו על כל דלת וחיפשו עולים. כל אחד מאזרחי המקום נאלץ להציג תעודת זהות. הכלבים הלכו בעקבות הריח והחלו למשוך את הבריטים לקיבוץ גבעת חיים. תושבי השכונה שהבינו כי הכלבים עלו על עקבות העולים יצאו אף הם לקיבוץ גבעת חיים. הקיבוץ כותר במשוריינים והיה חשש שחברי הקיבוץ יתנגשו עם החיילים הבריטים.

בקיבוץ לימדו את כל העולים לומר: אני יהודי מארץ ישראל. על כל שאלה שישאלו אותם הם היו מוכנים לומר: אני יהודי מארץ ישראל. בסופו של דבר החליט הצבא להיכנס לקיבוץ ושלה כחיל חלוץ שוטרים מצויידים באלות. לקראת השוטרים יצאו צעירים שהחזיקו אף הם במקלות. השוטרים הבריטים הוכו מכות נמרצות, כעשרים מהם נפצעו, ולבסוף נסוגו. הצבא החליט לפרוץ לתוך הקיבוץ עם משוריינים. המשוריינים החלו להיכנס לתוך הקיבוץ כשהם דורסים ומרסקים צינורות מים.

אחד הקצינים שאל: מי כאן המנהיג? מאחד החדרים יצא יצחק בן אהרן כשהוא לבוש בכגדי קצין בריטי עם דרגות על כתפיו וענה מניה וביה: אני

המנהיג כאן. הקצין הופתע מאד ושאל בתמיהה: אתה קצין בצבא הוד מלכותו ואתה מנהל מרד צבאי נגדנו? בן אהרן לא השיב אלא תלש את דרגותיו ואת המדליה שהיתה תלויה על תולצתו וענה: אינני רואה כבוד להיות חייל בצבא הוד מלכותו. לאחר שתלש את המדליה ואת הדרגות השליכם לעבר הקצין הבריטי המופתע.

כל חברי הקיבוץ התייצבו בטור לחקירה. כל אחד ענה את אותו משפט: "אני יהודי מארץ ישראל" וכך לא נתפס איש מהעולים והבריטים עזבו את הקיבוץ.

הרומן שלי עם "הכלניות" (חילי המנדט הבריטי) לא נסתיים כאן. יום אחד שבתי יחד עם שני צעירים מלשכת העבודה. בהגיענו סמוך למשטרת חדרה, בהצטלכות דרך חיפה, עמדו שתי מכוניות צבאיות שחסמו את הדרך וחייל בריטי קרא לנו לעצור. הוא פקד עלינו להוציא תעודת זהות. הוצאנו תעודה ואז פקד עלינו: "הרימו ידיכם ואל תזוזו". חייל אחד עמד עם פנס בידו ולחייל השני היה בנוסף לפנס גם מקלע ביד. לאחר שבתן את תעודת הזהות העלה אותנו על הג'יפ והוביל אותנו לתחנת המשטרה, שם פתחו את אחד החדרים והושיבו אותנו בו. בחדר הזה ישבו עצורים נוספים. אמרתי להם: חבר'ה אם נהייה שקטים איש לא ישמע אותנו ויש סיכוי שנישן הלילה במעצר. התחלנו לצעוק ולדפוק על הדלת ולאחר מספר דקות נכנס לחדר קצין משטרה יהודי ששאל אותנו אם יש בידינו תעודות זהות. כשענינו בחיוב אמר שיוציאו אותנו מהחדר למסדר זיהוי. והוא הוסיף: מוטב שתגלחו את השפם כשתחזרו הביתה, כיוון שניתנה הוראה לעצור כל בעל שפם כי יש מידע שהם חברי ארגון "ההגנה". ואכן, כעבור שעה נפתחה הדלת והוציאו אותנו למסדר הזיהוי ולחקירה.

הייתי ראשון הנחקרים. קצין המשטרה שאל אותי מהיכן הגעת, וענית לי שהייתי בדרכי מלשכת העבודה הביתה ונעצרתי. "אני גר במרחק חצי קילומטר מכאן, שחרר אותי", אמרתי לקצין. הם העלו אותי על ג'יפ והסיעו אותי עד הבית, כיוון שהיה עוצר ברחובות - אין יוצא ואין בא.

בהגיעי לבית הדודה הזמנתי אותם לשותת תה או קפה. הם הודו לי וחזרו לתחנת המשטרה. נכנסתי לבית הדודה וסיפרתי על מעצרי ועל שיחרורי ואמרתי לגברים: תגלחו את השפמים אחרת יעצרו אתכם ויאשימו אתכם בטירוריות.

מן האמור לעיל יכול להתקבל הרושם שהייתי עסוק בענייני חקירות ולא היא. חיפשתי כל הזמן עבודה על מנת להרוויח כסף. העדפתי להיות בעל בית לעצמי ולא להיות שכיר אצל מעביד אחר. בלשכת העבודה שמעתי שהתפרסם בעיריה מכרז לחפירת אלפיים מטרים של תעלות. נכנסתי למכרז וזכיתי בו. הלכתי ללשכת העבודה וגייסתי שישה עובדים מומחים בחפירות. נתתי להם את העבודה בקבלנות. השארתי בשבילי רווח של גרוש למטר חפירה. בדקתי את השטח ואת טיב האדמה התחלתי לחפור במקום שבו היתה אדמת חול, כך סיימתי את העבודה במועד. אני הרווחתי וגם הפועלים הרוויחו.

נחתי במשך שבוע ימים כאשר נודע לי כי חברת "סולל בונה" מחפשת בלשכת העבודה פועלים לזיפות הכביש בשדה התעופה שליד כרכור. היה לי נסיון עבודה עם "סולל בונה" בסלילת כבישים בדמשק והסכמתי לעבוד אתם בעבודה זו בתנאי שהתשלום יהיה גבוה. התארגתי עם חמישה פועלים, ונסענו לשם. במקום היו קצינים בריטיים שהיו אחראים לביצוע העבודות. התברר לי כי "סולל בונה" הביאה עימה קבוצת פועלים ערביים שלא ידעה לעבוד. הקצינים הבריטים שלחו אותם הביתה ואנחנו החלפנו אותם. עבדנו לפי תוכניות שהיו בידי הקצינים, ובמשך שלושה ימים הצלחנו לספק את העבודה לשביעות רצונם.

ביום שישי ביקשנו את שכרינו. הנהלת "סולל בונה" הופתעה מהשכר שהובטח לנו והם סירבו לשלם לנו, כיוון שהשכר המובטח הגיע לארבע לירות ליום עבודה לפועל בעוד שהמנהלים שלהם מקבלים לירה ליום עבודה. הם הודיעו לנו כי יהיו מוכנים לשלם לנו שכר של לירה וחצי ליום עבודה.

החלטנו שלא לחדש את העבודה. ביום ראשון לא הלכנו לעבודה, ו"סולל בונה" החזירה לעבודה את הפועלים הערביים. הבריטים שאלו היכן הקבוצה שעבדה בכביש כיוון שהערבים לא יודעים לעבוד. לחברת "סולל בונה" לא היתה ברירה אלא לשלוח את הפועלים הערבים הביתה ולהחזיר אותנו לעבודה.

ביקשנו לעבוד בקבלנות במחיר של 6 גרוש למ"ר, לבסוף סוכם על 4 גרוש למ"ר. הסכמנו לשוב לעבודה בתנאי שישלמו לנו שכר עבור שבוע העבודה שכבר ביצענו, ורק אחר-כך נסכים לנהל משא ומתן על שכרינו. הם שילמו לנו את הכסף בנוכחות חברי ההסתדרות.

התנינו את שובנו לעבודה בכך שהתשלומים יבוצעו על ידי הבריטים כי אין לנו אמון ב"סולל בונה". סוכם עם הבריטים שאנו נגיש חשבון לאחד הקצינים, הם יאשרו אותו, ישלמו לנו ויתחשבונו עם חברת "סולל בונה". כשהתנאים שלנו התקבלו יצאנו לעבודה והתחלנו לעבוד במהירות לפי התוכנית. הקצינים הביאו מכבש נוסף והעבודה היתה לשביעת רצונם המלאה.

סיימנו את העבודה על הצד הטוב ביותר וקיבלנו תשלום של ארבע לירות ליום עבודה, במקום תשעים גרוש ליום. העבודה נמשכה חודש במקום שלושה חודשים. העבודה היתה קשה ושכתי ממנה הביתה כשאני רצוץ. לא היה לי זמן לחשוב על מאום, התקלחתי והלכתי לישון. ראיתי בעבודה זו אתגר ודרך טובה לשקוע בחיי המציאות ולהתנתק מן הזכרונות הקשים שהותרתי מאחור, בדמשק.

בתום העבודה בשדה התעופה של כרכור שכתי הביתה. לא שערתי אז, כי פקידי הלשכה ינקמו בי - בעולה החדש - על עודף היוזמה שגיליתי. ואכן, מדי יום ביומו, כשהגעתי לבקש עבודה נתבשרתי כי: "אין עבודה". מאוחר יותר התברר לי כי שיקרו לי.

לא יכולתי לשאת את השקר הנורא בנושא חלוקת העבודה, כך שיום אחד התפתח ביני ובין הפקידים בלשכה ריב בגלל הנסיון שלהם לפגוע בי כלכלית על היוזמה שגיליתי. קרעתי את פנקס חבר ההסתדרות בנוכחות כל חברי ההנהלה של לשכת העבודה. "אינני יותר חבר שלכם", אמרתי להם והוספתי: "אני אמצא עבודה ללא הסיוע שלכם".

אנשי ההסתדרות הטילו עלי חרם והבנתי שאני עומד בראשיתו של מאבק קשה. באין ברירה ביקשתי להיפגש עם מהנדס העיר בחדרה. דוב, מהנדס העיר, היה בית"ר. נכנסתי ללשכתו וסיפרתי לו על הסיכסוך שלי עם ההסתדרות. "אני חבר בית"ר" הודעתי לו. התפתחה ביננו שיחה ואז סיפרתי לו כי אני עולה חדש מדמשק, מומחה בסלילת כבישים, מדרכות, בנטיעת עצים ובטיפול בהם, ובחפירת תעלות. "חיפשתי איש כמוך", הוא אמר לי "תבוא בבוקר ואצמיד לך קבוצה של עובדים שתתחיל איתך בטיפול במדרכות העיר".

מיד הבנתי כי העבודה שאתחיל בה תפתח לעבודות נוספות, כמו נקיון תעלות לפני בוא החורף, תיקון כבישים, וצדקתי.

למחרת היום הופעתי לעבודה והצטרפו אלי חמישה עובדים, התחלנו לעבוד ברחוב הראשי של חדרה. בסביבות השעה 10⁰⁰ סדרן לשכת העבודה של ההסתדרות ניגש אלי ושאל אותי: מי אישר לך לעבוד כאן? עניתי לו: לך תשאל את מהנדס העיר. הוא נכנס לבניין העירייה, נפגש מה עם מהנדס העיר, והחל להתווכח עימו. השניים נכנסו ללשכת ראש העיר, שהיה איש שמאל, והתפתח שם ויכוח שבסיומו אמר המהנדס לראש העירייה: "כפי שאתם מכניסים לעבודה אנשים שלכם אני מכניס לעבודה איש שלי. יוסף הוא איש בית"ר ובנוסף לכך הוא בעל מקצוע שכמותו חיפשנו. בסיומו של הוויכוח נשארתי לעבוד למרות התנגדותה של ההסתדרות. עד לעליית ההורים עבדתי כמנהל עבודה. נזכרתי בדבריו של אבי לפני עלייתי לארץ ישראל. דבריו הידהדו בראשי: "עבוד בכל עבודה שתוצע לך. זכור: העבודה בארץ ישראל היא קשה, היא איננה בושה. העיקר שיהיה לך כסף, היה עצמאי ואל תהיה מעמסה על אף אדם". קיימתי את בקשתו.

עליית ההורים בצל המלחמה לעצמאות

שנת 1946 היתה אחת מאותן שנים הרות גורל שעברו על משפחתנו. ההורים ושתי האחיות היו בדמשק המדשדשת במלחמה לעצמאותה; בארץ ישראל היינו, ארבעת האחים, כשבארץ התחולל מאבק נגד המנדט הבריטי. כל הארגונים כולם נאבקו בכריטיים, אך הנהגת היישוב המאורגן פיקדה על ארגון ה"הגנה".

באחד הימים נסעתי לתל-אביב, והלכתי לישון אצל דודתי בנווה שאנן. לפנות בוקר דפקו על הדלת חיילים בריטים שהובילו את כל הגברים לתחנה המרכזית שהיתה מכותרת בחיילים ומגודרת בגדרי תיל מסביב. לאתר הזה הובלו גברים מכל הסביבה. המעברים שבין התחנות הפכו למרכזי חקירות. במרכזים אלה ישבו שוטר בריטי, שוטר ערבי או יהודי דובר עברית. האנשים הועמדו בשורות וכל אחד מהם זומן לחקירה. כל אחד נחקר ובתום החקירה נשלח בחזרה לביתו או נשלח למעצר. כשהגיע תורי להחקר. השמתי עצמי כמי שלא מבין עברית, אלא רק ערבית. שוטר ערבי החל לשאול אותי שאלות ועניתי שאני דמשקאי שבא לביקור משפחתי ואינני מבין מה הסיבה למעצרי כיוון שאני עומד לשוב לדמשק בשבוע הבא. סיפורי תורגם לאנגלית באוזני השוטר הבריטי, גירסתי התקבלה, ושחררתי.

שבתי לבית הדודה וסיפורתי לה את קורותי ובתום העוצר שבתי לחדרה. מרבית הצעירים שנחקרו יחד אתי נעצרו ועימם גם מנהיגי היישוב שנשלחו ללטרון. כמה מהם אף הוגלו מהארץ. באותה עת, הייתי עולה חדש, אדם צעיר בארץ חדשה, שכל המאורעות שניתנסיתי בהם היו חדשים בעבורי. כל

שרציתי היה לעבור את התקופה הקשה הזאת ולראות את משפחתי מאוחדת בארץ ישראל.

בחודש יוני 1946 קיבלנו הודעה מדמשק שהמשטרה הסורית עצרה את אבי באשמה שבנו נתפס בדמשק והוא מרגל למען הציונים בפלשתיין. אבי טען שבנו חי בארץ ישראל והוא חייל בצבא הבריטי בפלשתיין. הוא נלקח לבניין המשטרה לאחר שביקש לראות את בנו. הם הפגישו אותו עם העצור. אבי הנדהם אמר להם: אין זה בני. אמנם, יש בידו תעודת זהות של בני, אבל הוא איננו בני. התברר שהיה זה שליח שנשלח מהארץ בתעודת זהות מזוייפת על שמו של אחי ונתפס. החלטנו לבקש פגישה עם משה שרתוק (שרת), שהיה ממנהיגי היישוב, על מנת לספר לו על מעצרו של אבי ועל הצהרתו שאחי משרת בצבא הבריטי. ביקשנו את עזרתו והצענו שישלח מכתב המאמת את דברי אבי ויביא לשחרורו.

משה שרת הבטיח לעזור. אחי צולם בכגדי חייל בריטי ונשלח מכתב הסבר עם תמונת אחי לשגרירות הבריטית בדמשק ובה בקשה לשחרר את אבי מן המעצר ואכן שבועיים לאחר מכן, שוחרר אבי מהמעצר.

ובאותו חודש, בעקבות האירועים נפלה ההכרעה במשפחה.

הורי ושתי אחיותי חמקו עם לילה בהשאירם מאחוריהם בתלת חגירה 44 בדמשק בית מרוהט, צלחות אוכל וקומקום קפה על השולחן. הם לקחו עימם רק בגדים מועטים ומזוודה אחת והבריחו את הגבול כמו רבים אחרים באותן שנים. הם הגיעו בשלום לארץ ישראל.

ההורים הגיעו לתל אביב. לקחנו הלוואה ושכרנו דירה בשכונת מכבי שלידי שכונת התקווה, ריהטנו אותה לפי הצורך באותה תקופה, ועברנו להתגורר בתל-אביב. שלושה מהאחים עברו לגור עם ההורים בתל-אביב. התחלנו שוב מחדש, אבל מתוך נחישות וכך התרגלנו לחיי הארץ ולעבודה הקשה.

סוריה קיבלה עצמאות בסוף שנת 1946 וגלי הגירה גדולים של יהודים זרמו משם לארץ ישראל, ללבנון, לארה"ב לדרום אמריקה. בשכונה היהודית היו 10,000 יהודים, ומספרם ירד ל-6000 יהודים עם פרוץ מלחמת העצמאות בארץ ישראל.

מאורעות שנת 1947 החלו זמן קצר לאחר עליית ההורים. הערבים לא הניחו ליהודים לחיות את חייהם בארץ ישראל בשלום. הם התקיפו את תל-אביב מכיוון יפו. שכונת התיקווה ושכונת עזרא הותקפו מכיוון סלמה ומאזור

(ליד חיריה של היום). חברי ארגון ה"הגנה" התגייסו להגן על השכונות. חברי ארגון ה"הגנה", שהסתייעו באנשי השכונה, חפרו בלילות תעלות מיגון מול הכפר הערבי סלמה במטרה לסכל חדירה של אנשי הכנופיות הערביות לתוך השכונה. הכפר הערבי סלמה ישב על גבעה גבוהה יותר משכונת התקווה והם צלפו על תושביה. היו כיום שעות שבהן היה מסוכן לעבור ברחובות. צלפי "ההגנה" נכנסו לפעולה ושמרו קץ להתקפות אלה, אבל הסכנה לא חלפה.

הנה כך נכתב על הצליפות הללו בספר "תולדות מלחמת הקוממיות":
 הצליפה היתה אחת מצורות הלחימה הקטלניות ביותר שהועמדו בפניה באותו שלב ראשון של המלחמה. בין תופסי הנשק הערביים רב היה יחסית מספר הצלפים, ורכים היו החללים שהם הפילו מתוכנו, שהרי צלף טוב יודע לבחור טוב את מקום מתבואו ואין נפץ היריה הבודדת שלו עשוי לגלותו. פגיעתו לרוב פגיעת מוות היא - נוסף לצליפות המכוונות נתפתחו גם התקפות יריות סתמיות שכוננו בפינו "קונצרטים" - בין שכונות ספר יהודיות לערביות. בגבול יפו תל-אביב, למשל, נמשכו יריות הערבים לעבר שכונות הספר העבריות כמעט במשך כל חודש דצמבר. לעיתים קרובות הצטרפו הבריטים לחילופי האש הללו באש משלהם. השכונות התקווה, שפירא, גבעת הרצל בתל אביב, נפגעו במיוחד מאש שנורתה מעבר רחוב סלמה ושכונת אבו כביר היפואית וחולון ובת ים - מאישן של השכונות ג'בליה ותל א-ריש..."
 (ענף היסטוריה במטה הכללי, תולדות מלחמת הקוממיות, צבא ההגנה לישראל - הוצאת מערכות, ינואר 1959, ע"מ 86).

הגיע חודש דצמבר 1947. ערב אחד נפתחה התקפה על שכונת התקווה מכיוון הכפר סלמה. בהתקפה הערבית השתתפו אנשי כנופיות מסוריה שהגיעו עד לרחוב הראשי של השכונה. חברי ה"הגנה" שהיו בעמדות הקידמיות קראו לעזרה. התקבלה החלטה לפנות את השכונה. הוזעקה תגבורת מתל-אביב לבוא לעזרת השכונה, אולם משורייני הצבא הבריטי התייצבו על גשר התקווה ולא התירו למתנדבים להיכנס לשכונה. חברי ארגון ה"הגנה" שהיו לכושים בבגדי שוטרים הצליחו לחדור לתוך השכונה, בניידות משטרה, מאיזור פרדס זבלאווי (שכונת יד אליהו של היום). הם נכנסו לשכונה עם נשק ובלמו את המתקפה של הערבים.
 בספר ה"הגנה" מתוארים המאורעות כך:

"במהרה התייצבו החזיתות בתל-אביב: חזית הדרום מול שכונת אבו כביר וכפר סלמה ומול יפו ומגשיה וחזית הצפון - מול הכפרים הקטנים שיח מוניס סומיל וג'מוסין שתושביהם עזבו את בתיהם בסוף חודש מארס וכך פונה כל השטח בין תל-אביב לבין הרצליה מתושביו הערביים. החזית השלישית השתרעה מדרום ליפו והגנה על שכונות בת-ים חולון ועל מקווה ישראל. בכל החזיתות הללו שמרו יומם ולילה למעלה מ- 4000 איש, רובם אנשי חייל. האנשים ששמרו בלילה היו מתנדבים. ביום נתפסו העמדות על ידי חברי "הגנה" מגויסים בשכר. בראשית ימי המאורעות ערכו הערבים נסיון גדול להתקיף את שכונת התקווה. מאות ערבים רוכזו לשם כך מלוד מרמלה ואף משכם. ההתקפה נפתחה בחנוכה (8.12.47). הקרב נמשך כשלוש שעות... בעת ההתקפה השתררה בהלה בשכונה ותושבים רבים התחילו בורחים לעבר תל אביב. אנשי אצ"ל יצאו ברחובות תל-אביב במכוניות עם רמקולים והכריזו כי "שוחטים את היהודים בשכונת התקווה. ה"הגנה" הכזיבה. מטה "ההגנה" ראה הכרח להפריש כיתת לוחמים לעצור את האנשים המבוהלים שאצו מתל אביב "להציל את שכונת התקווה".

(סלוצקי יהודה, קיצור תולדות ההגנה, משרד הבטחון ההוצאה לאור, 1978, ע"מ 476) ובספר אחר בשם "קורות מלחמת העצמאות" נכתב על ההתקפות הללו במילים אלה:

"...ההתקפות אש ערביות נערכות על השכונות העבריות הגובלות עם יפו, שכונת שפירא, ואבו כביר בצפון, חולון ובת-ים בדרום. ההתקפה רבת נערכת על שכונת התקווה; מאות ערבים מזויינים תוקפים בסדר צבאי כלשהוא; מאחוריהם - מאות נשים מיללות יללות עידוד ונושאות עימן שקים לאסוף בהם שלל. הם פורצים לבתי השכונה הקיצוניים והמשטרה הבריטית אף מסייעת בידיהם; אך התקפת נגד הודפתם והם נסוגים בהשאירם אחריהם עשרות חללים בשטח..."

(לורך נתנאל, קורות מלחמת העצמאות, הוצאת מסדה, 1966, ע"מ 78)

אני זוכר היטב את ההרוגים הערבים שהיו שרועים ליד החנויות ברחוב הראשי של השכונה. למרבה הצער, מיד לאחר שנכלמה ההתקפה הערבית החלו הבריטים להפגין את השכונה. אבי ואני נשארנו באותו בוקר בבית. החלטנו לנסות לעבור לתל-אביב. אחי ז'אק היה אז עם חברי ארגון ה"הגנה". נעלנו את הדירה שלנו בשכונה והלכנו לתחנת האוטובוס על מנת לנסוע לתל-

אביב. פגז מרגמה התנפץ ברעש מחריש אזניים 50 מטר מהתחנה. צעיר אחד נהרג וכמה אנשים נפצעו.

לאחר נפילת פצצת המרגמה התיישב אבי במקומו, ולא יכול היה לזוז. רק לאחר מאמצים הצליח לעמוד על רגליו ונשען עלי ובקשיים רבים הצלחנו לעבור את גשר יד אליהו והגענו אל ביתה של הדודה בנווה שאנן. כשבאנו אליה אבי היה כמשותק. לאחר חודש ימים של טיפולים רפואיים הוא שב לאיתנו ונעמד על רגליו ושכנו הביתה. מאז סבל אבי מלחץ דם גבוה ובריאותו התרופפה מאד.

נותרנו ללא פרנסה. לאחי ז'אק היתה מכולת בשכונה והיחיד שעבד מלבדו היה אחי מרדכי. שני האנשים האלה קיימו את המשפחה מאז תחילת המאורעות בסוף שנת 1947 ועד למלחמת העצמאות.

ראוי לציין, כי חנות המכולת של אחי ז'אק שימש כסליק וכמקום מפגש של ה"הגנה". המשפחה שלנו היתה מעורבת מאד בהגנה על השכונה. הגיוס הכללי במדינות ערב השכנות בישר על הבאות. היה ברור, כי מדינות ערב יפלו לישׂראל. היה זה רק עניין של זמן. התחושה בארץ היתה קשה, 650,000 יהודים ישבו בין הירדן לים מוקפים בים ערבי עויין.

אחי ז'אק שהיה מגוייס לארגון ה"הגנה" הועבר לחטיבת "גבעתי". אחי שלמה שהיה באותה עת בקיבוץ עין גב גוייס לפלמ"ח, ואילו אחי מרדכי גוייס - מטעמי בריאות - למשמר האזרחי. יהושע אחי היה בקיבוץ תל יוסף. בבית בשכונה נותרנו ההורים, שתי אחיות קטנות ואני.

אבי ביקש ממני שלא אתגייס לצבא. אם כל בני יתגייסו לצבא הסיכוי שאחד מכם יפגע גדול ואני לא אחזיק מעמד, הוא נהג לומר. כל יום הייתי מתיישב ליד ההורים ומקריא להם מאמרים מן העיתון על מנת שידעו מה מתחולל סביב. בעיתונים דיווחו גם על ניצחונות כוחותינו ואז אמרתי להורי: אתם רואים לא כל החיילים נפגעים. אבי התבונן בי ואמר: "זכור בני כי כתוב שנהרות של דם יזרמו עד שעם ישׂראל יגאל ומלחמות עקובות מדם יתחוללו סביב ירושלים. אשרי מי שיזכה לראות בגאולת ישׂראל. אם גם אתה תלך לקרבות אני לא אחזיק מעמד".

לכסוף גוייסתי גם אני. הבטיחו לי שלא יקחו אותי לחזית בגלל מצבי המשפחתי, ודיווחתי על כך לאבי. אני מקווה שהמלחמה תסתיים בניצחון ישׂראל ואשוב הביתה מהר, אמרתי להם. נפרדתי מההורים והלכתי למחנה

גיוס. לאחר תקופה קצרה של אימונים נשלחתי לשרת במחנה שבויים בעתלית בגלל ידיעתי את השפה הערבית והצרפתית. המלחמה היתה בעיצומה והיתה זו תקופה קשה לארץ בכלל, ולמשפחתי בפרט. מסביב התנהלה מלחמה נגד צבאות ערב ובארץ דיווחו מדי יום על הרוגים ופצועים.

הקשר עם שלמה אחי נותק. בזמן ההפוגה מן הקרבות פנינו ליגאל אלון, מפקד הפלמ"ח, על מנת שסייע בידינו למצוא את אחי שלמה. הצלחנו לאתרו בבית חולים לשם פונה לאחר קרבות מלכיה. הוא סבל משישיות רבה ושכב בבית החולים. לאחר ששוחרר מבית החולים הוא הועבר עם חבריו לחזית הנגב.

חודשים רבים חלפו ביעף בשל שרשרת האירועים.

בראש השנה של שנת 1948 קיבלתי חופשה. אחי שלמה וז'אק היו בחזית. גם ז'אק הגיע במפתיע. שלמה נשאר בחזית, וכך חגגנו את החג בבית עם ההורים. הסכנו לשולחן בהעדרו של שלמה והתפללנו לשלומו. בתום החג נפרדנו מן ההורים, אני עוד ישבתי עם אבי וניסיתי להרגיעו כי הקרבות יסתיימו בקרוב ונשוב כולנו הביתה. הוא לא השתכנע מדברי ואמר: אלוהים ישמרכם. אחי חזר לנגב ואני חזרתי למחנה.

כעבור מספר ימים הגיע למחנה בעתלית בן דודתי משה. נכנס למפקד וסיפר כי המצב אצלי בבית קשה ועלי לחזור הביתה. הוא ביקש לשחרר אותי בדחיפות. כשנפגשתי עם משה הוא סיפר לי כי מצבו של אבי קשה מאד וכי כולם מצפים בבית לבואי.

יצאתי מן המחנה ולמזלי עברה בסמוך לו משאית שעצרה לנו והגענו עימה לתל אביב. כשהתקרבתי אל הבית הבחנתי בתכונה גדולה של אנשים שנאספו במקום. נכנסתי הביתה וגיליתי שאבי שכב במיטתו ללא הכרה. "כל הזמן הוא קורא בשמך", נאמר לי. התיישבתי ליד מיטתו. אמרתי: אבא, זה אני, אתה מזהה אותי? ביקשתי שיביאו לי כוס מים עם כפית סוכר. פניתי לאבי שוב: אבא, אתה שומע אותי? זה אני יוסף. הוא פקח את עיניו והינהן בראשו. אמרתי לו: אבא שתה מעט מים, אבל בקושי הצליח לבלוע אותם. קראתי: "שמע ישראל אדוני אלוהינו אדוני אחד" ועיני אבי נעצמו.

אבא נאסף אל אבותיו.

תמונה זו, של מות אבי, מלווה אותי שנים ארוכות והשפעתה עלי קשה מאד גם היום, למרות שעברו מאז למעלה מיוכל שנים.

מוציא לחם מן הארץ

עם שוך קרבות מלחמת העצמאות לא ידעתי אנא אני בא. חיפשתי עבודה ולא מצאתי. תקופה ארוכה הלכתי בטל.

האחים שלי השתחררו אף הם מצה"ל וחיפשו עבודה. החסכוניות נאכלו ובחנות המכולת של אחי ז'אק אזלו כמעט כל המצרכים שנלקחו לתצרוכת פרטית שלנו. לאחר התייעצות עם אחי עלה רעיון לעסוק בעבודה חקלאית. הרעיון היה לחכור אדמה ולגדל בה גידולי שדה.

ביקשנו להתקבל לראיון אצל הגברת גולדה מאיר, שהיתה אז שרת החקלאות. התקבלנו במשרדה וסיפרנו לה על תוכניותינו. ביקשנו לקבל חלקת אדמה בכפר הערבי יאזור (אזור שליד חולון) או במשמר השבעה, יישוב שהיה ריק מתושבים. היא הציעה שנלך ליאזור ונחפש חלקה שתתאים לתוכניותינו ונחזור אליה - וכך עשינו. מצאנו חלקה שיש בה באר מים, עצי פרי ושטח חקלאי לגדל בו ירקות. חזרנו לגולדה מאיר עם תוכנית עבודה ועם נקודת הציון המדוייקת של השטח. לאחר שבדקה את המסמכים הסכימה להחכיר לנו את השטח לשנה אחת בלבד. שאלנו אותה: מה נעשה עם הציוד שנרכוש אם בתוך שנה נאלץ להשיב את האדמה לבעליה? אנחנו עלולים להיקלע לתוכנית כבדים. היא ענתה מיד: זה החוק, והוסיפה: עליכם לדעת כי עולים חדשים אמורים להגיע ועל האדמה הזו ייבנו עבורם שיכונים. אתם בני הארץ ואתם יכולים להסתדר. אם ברצונכם להיות חקלאים החליטו על קיבוץ או מושב שברצונכם להגיע אליו ואני אמליץ על קבלתכם.

נפגענו מיחסה של גולדה מאיר ויצאנו מחדרה לא לפני שהשבנו לה "שעל מנת להגיע למקומות אלה איננו זקוקים להמלצתך". היא אמנם לא עזרה לנו במאום, אך הודינו לה על שסייעה לנו.

אחי ז'אק פתח את חנות המכולת שלו, שלמה חזר לקיבוץ שבו היה חבר, מרדכי שב לעבודתו בבניין, ואילו אני חיפשתי עבודה.

שלמה אחי נחל אכזבה קשה בנסיונו לשוב לקיבוץ. המזכירות סירבה לקבל אותו כי שב מהמלחמה תשוש. הוא חזר הביתה ונשאר בבית עם אמנו עד שהחלים. לאחר מכן, הצטרף לאחי לעבוד אתו בחנות.

לא הצלחתי למצוא לעצמי עבודה. מדי יום נסעתי לתל-אביב להירשם בלשכת העבודה ולקראת שעות הצהריים חזרתי לשבת ליד החנות של אחי בשכונת התקווה. הייתי מיואש, לא ראיתי אור בקצה המנהרה.

בוקר אחד, בחודש יולי 1950, ניגש אלי הספק שחילק לחם במכולת של אחי ואמר: "אני מחפש אדם שיעבוד בחלוקת כיכרות לחם. אני מוכן לשלם חצי גרוש עבור חלוקת לחם שחור וגרוש אחד עבור חלוקה של לחם לבן וחלה". מחיר הלחם השחור באותה תקופה היה שלושה גרוש וארבעה גרוש עלו הלחם הלבן והחלה. הוא נהג למכור שמונה מאות כיכרות לחם ביום, כל הלחם שנאפה במאפייה שלו. הודעתי לו שאני מוכן לעבוד וביקשתי להצטרף אליו על מנת לראות את עבודתו מקרוב. הוא היה מחלק לחם בשכונת התקווה ובכפר הערבי סלמה.

יומיים לאחר מכן נכנסתי לעבודה סדירה. רוב בעלי החנויות היו יוצאי ארצות ערב (סורים, מצרים, עירקים ועוד). כיוון שדיברתי ערבית, רכשתי את אמון הקונים בתוך תקופה קצרה. היו מאפיות מחוץ לשכונה שסיפקו לחם לחנויות אבל הצלחתי לדחוק את רגליהם ולתפוש את מקומם. המאפייה שאתה עבדתי לא הצליחה לספק את כמות הלחם ולכן התקשרתי למאפייה נוספת שסיפקה לי לחם לחלוקה.

אחת המאפיות אף רכשה עבורי מכונית לחלוקת לחם ואני שילמתי בעדה בתשלומים. התנאי להעסקתי היה שאקח ואשווק את כל כמות הלחם שנאפה במאפייה, וכך הצלחתי להגיע בחלוקת הלחם עד יד אליהו ושיכון מפ"ם ולכפר הערבי יאזור. רכשתי לי תלת-אופן עם ארגז, שכרתי את שירותיהם של שני עובדים בשכר יומי שחילקו עבורי לחם בשכונת התקווה. אחי מרדכי ואני נסענו ליד אליהו ולשכונת מפ"ם ויאזור וחילקנו בהם לחם לחנויות. העסק התרחב פי שלושה מגודלו המקורי.

המאפיות בשכונה סיפקו את הלחם ואנחנו חילקנו אותו - העסק גדל אבל העבודה היתה קשה מאד.

באותה תקופה נקשרה נפשי בסוס שהיה רתום לעגלה, מותק שמו. מי שאוהב סוסים יודע להבדיל בין סוס רכיבה לבין סוס עבודה. מותק היה סוס רכיבה ערבי אציל שבטנו קטנה ורגליו קלות. כשקיבלתי אותו אמר לי בעליו שאסור לי להכותו, כיוון שהוא מגיב לקול של בעליו ואינו זקוק לשוט. במשך התקופה שעבדתי עימו היה עובר מחנות לחנות מבלי שאגע בו כלל. כשהנחתי את המושכות מידי - עצר. כשאמרתי לו: אני הולך לחנות השכנה - היה נגרר לאיטו עד לחנות השכנה. אמרתי לו: הולכים הביתה - היה דוהר במהירות הביתה.

יום אחד כשהגעתי לעבודה אמר לי האופה שהסוס מיובש והוא אינו יכול לעמוד על רגליו. ניגשתי אליו, והסוס הכיר אותי מיד. הוא שמע את קולי והתחיל לצהול. ראיתי, כי אכן הסוס מיובש לגמרי. הלכתי לרופא וטרינר שבדק אותו ואמר: תן לו כדור אחד בראש, ותשלח אותו למאכל לאריות בגן החיות התל-אביבי. נכמרו רחמי על הסוס והלכתי לבקש את עצתו של זקן דמשקאי בשם אבו געוד - מומחה לבהמות עוד מהימים שעבד בהר הדרוזים. אמרתי לו: בוא אתי כי יש לי בעיה עם הבהמה שלי. הוא בא ראה את הסוס ואמר: זה שום דבר. תביא לי סבון, בקבוק שמן ומים חמים. הוא נכנס לאורווה לקח מים חמים וסבון והחל לקרצף ולשפשף את גופו של הסוס. הוא רחץ את הסוס בסבון ושיפשף את עורו כמו במסז'. לבסוף שטף את גופו במים חמים. אז לקח את השמן ומרח בו את גופו של הסוס ועשה לו מסז'. ושוב רחץ את גופו במים חמים ובסבון. במשך שעתיים חזר שטף ורחץ ושיפשף את עורו של הסוס. בתום השעתיים אמר לו בקול: איתללע בראה... (תתחיל ללכת... צא החוצה). הוא משך את הסוס לאט לעבר פתח האורווה ופקד עלי: תעמיד אותו בשמש ובעוד שעתיים אשוב לראותו. עשיתי כפי שציווה עלי. שעתיים לאחר מכן, הוא שב, עשה סיבוב עם הסוס ואמר לי: זהו עכשיו הוא כמו אריה. אתה יכול לרכב עליו. שאלתי: מה קרה לו? והוא ענה: מישוהו רכב עליו והוא הזיע מאד, נתנו לו מים והוא התייבש, כי היה שטוף זיעה ולא נתנו לו לנוח תחילה. האכלתי את הסוס בתבן והוספתי לתבן שעורה על מנת לתזקן. למחרת רתמתי אותו לעגלה ויצאתי אתו לעבודה כמו לא אירע דבר.

אני זוכר שבשנת 1952 היה שיטפון גדול בשכונת התקווה והסוס נלכד בתוך השכונה. יצאתי לחלץ אותו יחד עם חיילים מחיל הים שהגיעו על מנת

לסייע לנו בחילוץ התושבים שנלכדו בשטפון. הסיעו אותי עד למאפיית הלחם וכשהגעתי לשם ראיתי את הסוס שעמד ליד האורווה והמים הגיעו עד לברכיו. קראתי לו בשמו והוא החל לצהול. הוצאתי אותו מן האורווה ורכבתי עליו עד צאתי מן השכונה, וכך הוא ניצל.

הסוס הזה הכיר כבר את צעדי מרחוק. אני זוכר שהיה פותח בצהלה כשרק שמע את צעדי בפתח האורווה.

כשעמדתי לעזוב את העבודה והחלטתי למכור את הסוס עם העגלה בא אלי אדם שאמר לי: מכור לי את הסוס. אז כבר היה ברשותי כלי רכב והסכמתי למכירה. הסוס יעלה לך 1000 לירות ללא העגלה, אמרתי לו. אבל היזהר - שלא תרים עליו יד. דבר עימו כפי שאדם מדבר לאדם, ואז הוא ישמע לך. נתתי לו את הסוס והדרכתני אותו כיצד לטפל בו. לאחר שבועיים בשעה שש בבוקר צלצל משהו בדלת ביתי. פתחתי. בדלת עמד האיש שמכרתי לו את הסוס. מה קרה? שאלתי. והוא ענה שהסוס ברח. הוא עומד באמצע שכונת התקווה ואף אחד לא יכול לגשת אליו, וכל מי שניגש אליו הוא בועט בו. שמו לפניו אוכל והוא לא נגע בו. אמרתי לו: אני חושב שהרבצת לסוס, אילו לא היית מרביץ לו הוא לא היה בורח. התלבשתי והלכתי לראות את הסוס. כשהגעתי לשם ראיתי שהוא אכן תקוע באמצע הכביש. אמרתי לבעל הסוס: תיכף תראה איך הוא יכיר אותי. ממרחק של חמישים מטר קראתי לעברו: מותק. הוא הסתובב ורץ לעברי. הוא החל לרחרח אותי מכף רגל ועד ראש. אמרתי לבעל הסוס: חשוב, מכרתי לך את הסוס ב-1000 לירות. קח 1000 לירות ועוד 100 לירות נוספים ותחזיר לי את הסוס. אני לא רוצה למכור לך את הסוס. לבסוף שילמתי לו 1200 לירות ולקחתי ממנו את הסוס ושיכנתי אותו באורווה ציבורית בשכונת התקווה, היכן שהיום עומד איצטדיון בני יהודה. ערב ערב, בתום העבודה, הגעתי לשם על מנת לרכב עליו.

יום אחד הגיע אלי ערבי זקן ששאל: הסוס למכירה. פתגם ערבי אומר: אם בא אליך אדם ומבקש ממך למכור לו את הבהמה - מכור לו. אמרתי לו: זה סוס ערבי גזעי טהור ואסור לרתום אותו לעגלה. אם אתה אוהב לרכב - קח אותו ורכב עליו. הוא הסתכל ובדק את הסוס והתאהב בו מיד. אמרתי לו: אני דורש עבור הסוס הזה 1500 לירות. הוא הוציא חבילה של שטרות כסף והעיסקה יצאה אל הפועל. "מותק" היה בן 3.5 שנים כשמכרתי אותו.

לאחר שמכרתי את "מותק" רכשתי לי סוס אחר על מנת לרתום אותו

לעגלה של חלוקת הלחם. הלכתי לאבו געוד, שהציל את "מותק" בשעתו והצגתי בפניו את הסוס שרכשתי. הוא אמר לי: רימו אותך. לסוס הזה יש בעיה ברגל. מכרתי מיד את הסוס, וכך בא אל סופו העניין שלי בסוסים, שהפך למעין דיבוק. לא שבתי יותר לטפל בסוסים או בבעלי חיים. הצטערתי על הפרידה מהסוסים כי אחרי ככלות הכל, גם לבהמה יש רגש והן נקשרות אליך. הקשר הזה היה, לעיתים, חזק כל-כך ונוגע ללב, כאילו היה מדובר בקשר בין בני אדם.

חיי כמחלק לחם היו קשים מאד. התעוררתי השכם בבוקר והלכתי לישון בשעה מאוחרת בלילה. האחריות לרווחתם של בני משפחתי ולפרנסתם הדירה שינה מעיני, וזו היתה העבודה היחידה שהצלחתי להשיג - וכל עבודה מכבדת את בעליה - ועבודה זו אכן הביאה לי כבוד, ואני זוכר אותה כחלק מחבלי הקליטה שלי בארץ.

מפגש עם בן הדוד

חוסה קלש ממכסיקו

שנתיים לאחר שהתחלתי לעבוד כמחלק לחם, בחודש יולי 1952, נקרתה בדרכי הזדמנות יוצאת מן הכלל לשפר את מצבי הכלכלי.

באחד הימים, בעוד אני מחלק לחם לחנויות ברחוב הראשי של יאזור, נעצרה ליד העגלה שלי מונית. מן המונית יצאו אחי ז'אק ובן דודי - חוסה קאלש, בנו של דודי אחי אבי - רפאל. אחי ניגש אלי ואמר: תכיר, זה בן הדוד חוסה קאלש. התבוננו זה בזה. עמדתי מולו דקה ארוכה וההפתעה היתה כה גדולה עד שהמילים נעתקו מפִי. ידי ובגדי היו מלוכלכים. לבסוף אמרתי: "ברוך בואך לארץ ישראל". הוא הביט בי מזועזע ועיניו זלגו דמעות. "אני לא מאמין למראה עיני, שזוהי פרנסתו של בן דודי". אמר. עניתי לו: "זה לא נורא. אני רגיל לעבודה הזו. היא מפרנסת אותי בכבוד. אני מקווה שנפגש בערב אצלנו בבית". הם חזרו ונכנסו למונית ונסעו משם. המפגש הזה היה מפגש קשה לנו, בן דודי היה אז תעשיין גדול והוא לא תאר לעצמו מצב שבו בני משפחתו עובדים קשה כל כך למחייתם. בערב נפגשנו בבית כשהייתי לבוש בבגדים נקיים ומגוהצים, והתמונה היתה שונה לגמרי. שוחחנו על המצב של המשפחות שלנו בישראל ובמכסיקו.

הוא סיפר לי שהיה הסנדק שלי בכרית המילה. ואצלנו, בני עדות המזרח, לסנדק יש מקום של כבוד בחייו של אדם.

לפני צאתו מביתנו הוא הציע את עזרתו. "תמצאו לכם עסק שכל בני המשפחה יעבדו בו ואני אהיה מוכן להשקיע את הכסף". חשבנו על הקמה או רכישה של בית חרושת לקרח, מוצר שהיה לו ביקוש גדול באותם ימים. הוא

דחה את הרעיון ואמר שבקרוב לכל אדם יהיה מקרר והאנשים לא יזדקקו לקרח. בזמן שהותו בארץ לא הצלחנו להגיע להסכמה לגבי סוג העסק כיוון שלא היה לנו מקצוע מוגדר ולא היה לנו ניסיון בעסקים. לפני שחזר למכסיקו אמר: תחשבו על עסק וכתבו לי על הצעתכם. כשאגיע לביקור בשנה הבאה אסייע בידיכם להקים עסק.

שנה לאחר מכן, הוא הגיע שוב לביקור בארץ. השלטונות ניסו לשכנעו להשקיע במדינת ישראל. הוא נסע לבית שאן עם אחי יהושע על מנת לראות שם מפעל טקסטיל. לאחר סיור במפעל נשאל אם יהיה מוכן להשקיע במפעל הטקסטיל הוא סירב מכמה סיבות וכך אמר: "ראשית - התוצרת של המפעל תהיה יקרה כיוון שיש צורך לקרר את המפעל כדי שאפשר יהיה לעבוד בו ואנרגיה מייקרת מאד את המחיר של המוצר; שנית - המפעל נבנה ללא מחסן לאחסון הבדים; שלישית - המכונות שנקנו עבור המפעל הן מכונות ישנות. רימו אתכם ומכרו לכם גרוטאות במחיר של מכונות חדשות. אני מוכן לשלוח לכם מכונות כאלה ללא תמורה", אמר. הסיור הזה הסתיים בלא כלום והוא חזר לבית המלון שבו התאכסן.

למחרת הוא יצא לסיור בתל-אביב וניסו לשכנע אותו להשקיע כסף במפעלים קיימים. לאחר סיור במספר מפעלים שבהם ראה ציור ישן, פסק שאי אפשר לשווק את מוצרי המפעלים בחו"ל ולהתחרות במחירים שם ואפשר למכור את המוצרים רק בשוק הישראלי, ומאחר ומספר הצרכנים בארץ קטן הרי ממילא לא יהיה רווח מהשקעה במכונות חדישות ומיבוא חומרי גלם. תחת זאת הוא הציע להקים מבנים בעלי קומות שמיועדים לחנייה של מכונות כמו בארה"ב. "לפי דעתי, בעוד עשר או עשרים שנה הנסיעה והחניה בעיר הזו תהיה קשה מאד. אתם תסבלו ממחסור חמור במקומות חניה" אמר לנו. למרבה הצער הוא לא הצליח לשכנע איש מאנשי משרד האוצר, שניסו לשכנע אותו להשקיע בארץ, לשקול את הצעתו והם הסתכלו עליו כאילו נפל מכוכב לכת אחר. בסוף אותו שבוע הוא שב למכסיקו.

בן דודי חוסה קלש לא ויתר על רצונו להשקיע בישראל. לפי בקשת ממשלת ישראל הוא הצליח לשכנע את חברת "הילטון" העולמית לבוא לארץ למרות החרם שהטילו מדינות ערב על מדינת ישראל. הוא גייס כספים ומשקיעים, שהשקיעו כחמישים אחוז ממחיר ההשקעה, לבניית מלון "הילטון". ביום שיצקו את היסודות הוא הוזמן להנחת אבן הפינה. אני זוכר

כיצד שפך בטון ליסודות הבניין שעומד עד עצם היום הזה לחוף ימה של תל-אביב. הוא ביקש את סליחת הקהל שאינו דובר עברית ונאם בספרדית. בתום נאומו היו מחיאות סוערות מן הקהל ורכים ניגשו אליו ולחצו את ידיו וברכוהו. היה זה מעמד מרגש מאד. לאחר סיום בניית בית המלון הוא הוזמן לטקס הפתיחה, והגיע אליו עם משלחת של נכבדי הקהילה היהודית במכסיקו. הם גזרו את הסרט בכניסה למלון בנוכחות הרב הראשי הרב הרצוג ושרי הממשלה וקבעו את המוזות על דלתות הכניסה. לאחר הטקס הגיע שלב הנאומים שהיה בעיני מרגש מאד, כיוון שהוא היה בבחינת הגשמת החלום הציוני של בן דודי. בן דודי חוסה היה ציוני בכל נימי נפשו. אנשי הקהילה היהודית במכסיקו, והוא בראשם, העריצו את דוד בן גוריון - ראש הממשלה. הם קראו לו: דוד מלך ישראל. בעת ביקורו של בן גוריון במכסיקו הוא התארח בביתו של בן דודי וזה מסר לו שיק על סכום גדול ביותר כתרומה למדינת ישראל.

בן דודי הכיר היטב את מזכירו של בן גוריון מר יצחק נבון, ואמר תמיד כי כשמו כן הוא - "חכם ונבון". הוא התקשר אליו וביקש ממנו שיסדיר לו פגישה עם בן גוריון כשדה בוקר. הוא הגיע לארץ עם מר מוצאלי, נשיא מונטה סיני ונסע עימו לשדה בוקר. אל הפגישה הזאת נלווה גם אחי יהושע. יצחק נבון היה המתורגמן. הפמליה סעדה עם בן גוריון ולאחר מכן התנהלו השיחות בחדרו של בן גוריון. בן גוריון, כמנהגו, ניסה לשכנע את ראשי הפמליה לעלות לארץ ישראל ולהתיישב בה. בן גוריון אמר לבן דודי: "תבנה לעצמך ארמון בצפון, ארמון בדרום, וארמון במרכז ותחיה בין יהודים ולא בין גויים". תשובתו היתה: "גם אם אנחנו נסכים לעלות לא"י המשפחות לא ירצו לעלות אתנו כיוון שהחיים במכסיקו שונים מאלה שבארץ. אחר הצהריים נפרדה הפמליה מבן גוריון ושבה לבית המלון בתל-אביב. בן דודי סיפר כי המפגש עם בן גוריון היתה עבורו חוויה שלא תשכח.

בן דודי נתגלה כאדם שראה למרחוק, בעל חזון. באחת השיחות שהיו לי עימו הוא אמר: "העולם מתנהל בשתי דרכים: בדרך האור ובדרך החושך. העולם הקומוניסטי והסוציאליסטי הולכים בדרך החושך והליבראליזם האמריקני - בדרך האור. יבוא יום, והוא לא רחוק, והחושך יתפוגג וישאר רק האור. אמריקה תנצח והעולם החשוך יתפורר. לצערי, כאן בישראל כל זמן שהסוציאליזם ישלוט במדינה המדינה לא תתקדם ולא תצליח". וכמה הוא

צדק.

ביקורו האחרון של בן הדוד בארץ היה ב-25 במאי 1967. הוא הגיע לכאן על מנת לבדוק את השקעותיו. היתה זו תקופת ההמתנה שלפני מלחמת ששת הימים. הוא יצא לפגישות עם ראש הממשלה לוי אשכול ועם שר האוצר פנחס ספיר. שיחותיו עם השרים בענייני השקעותיו גרמו לו עגמת נפש רבה. הוא ורעייתו לא עזבו את הארץ חרף המתיחות הגדולה. בית המלון התרוקן מאורחים ורעייתו של בן הדוד נותרה בגפה בבית המלון. חיפשנו אותו בכל מקום ולבסוף קיבלנו שיחת טלפון מירושלים שבה הודיע כי הוא בדרכו לתל-אביב. הוא ורעייתו יצאו מישראל במטוס האחרון שיצא ממנה לחר"ל לפני פרוץ המלחמה. אחי יהושע ואני באנו אליו למלון על מנת להעמיס את מזוודותיו והסענו אותו לשדה התעופה. בדרך כבר הבחנו בשיירות טנקים שנסעו דרומה לנגב. הוא נמלא גאווה גדולה על צה"ל.

בן דודי לא האמין למראה עיניו. בהגיעו לנמל התעופה הודיע שהוא מסרב לעזוב בטענה: "מה אני פחות טוב מכם?" לבסוף נענה לקריאות בני המשפחה במכסיקו שביקשוהו לעזוב ולחזור לשם. באותם רגעים שכח את כספו ורצה להישאר כאן. בעלותו למטוס אמר לנו: "מזל שהיהודים מפוזרים ברחבי כל העולם. אם חלילה יקרה אסון במקום אחד ישארו יהודים במקומות אחרים אבל אני מבטחכם שאתזור לאחרי המלחמה".

והוא אכן חזר לאחרי המלחמה. יצאנו עימו לטיול ברמת הגולן וסיירנו בכל הרמה עד מג'דל שמס. הוא ראה טנקים סורים שרופים, כלי מלחמה מפוזרים בכל מקום, והתרשם מאד ממראה עיניו. ביקרנו עימו בקיבוץ עין גב והוא היה מלא התפעלות וגאווה על ניצחונות צה"ל במלחמה. אני זוכר את דבריו, בשעת הארוחה ההיא בקיבוץ: "זה ממש נס. מעטים ניצחו את הרבים". אמרתי לו כי התקיים בנו הפסוק האומר: "האחד מכם ירדוף אלף ושניים יניסו רבבה".

ביקרתי את בן דודי כמה פעמים במכסיקו, ובכל אותן פגישות התעניין בנעשה בארץ. נפלה בחלקי הזכות לשבת במחיצתו במשך שבועיים לפני שהלך לעולמו. אחרי שכל האורחים עזבו ישבנו בגינה, אחי ז'אק, ובן הדוד ואנוכי. הוא החל לספר לנו את קורות חייו. סיפר לנו על דרכו אל העושר, הכבוד העולמי שרוכשים לו, על דרכו בעולם העסקים. "והנה בסוף ימי אני חי על תרופות וכוס לבנייה". הוא התלונן על מצבו הבריאותי. הוא הרגיש

שימיו קרובים אל קיצם והוא כאילו סיפר לנו את סיפור חייו מתחילתם ועד סופם.

שבועיים לאחר מכן, ב-20 לחודש אדר תשל"ח, הלך בן הדוד חוסה קלש לעולמו.

בן הדוד חוסה קלש היה עבורינו סמל לתבונה ולחכמת חיים רבה. הוא היה יהודי-ציוני בכל נימי נפשו כמו שיוצא דמשק יכול להיות. אף שבשנת 1933 התחתן בדמשק ואת כל חייו הבוגרים חי במכסיקו, הוא דיבר עברית ושר שירים בעברית, שירים שלמד בתנועת הנוער של מכבי בדמשק. הוא הנחיל לכל בני המשפחה את המושג אהבת המשפחה ואהבת ארץ ישראל. יהי זכרו של בן הדוד חוסה ב"ר רפאל קלש ברוך.

שער רביעי

נגאלין ביסורין

יהדות סוריה, זאת כבר אמרנו, היא יהדות שורשית עתיקת יומין שקיימת ברציפות קרוב ל-2500 שנה. קהילה זו היא אפוא מהעתיקות והקדומות בתפוצות ישראל, ואולי הקדומה שבהן.

רבות נכתב על יהדות זו שהיתה מרוכזת בשלוש ערים - בעיר הבירה דמשק, בחלב (ארם צובה) ובקאמישלי. מאמרים וסיפורים רבים נכתבו על הקהילה בידי סופרים ועיתונאים שביקרו בסוריה. חומר רב נכתב גם על ידי ארגון "בני ברית" ו"כל ישראל חברים" (כ"ח). בעת האחרונה, יש התעוררות גדולה במחקר על אודות יהדות המזרח בכלל, ומדי שנה מתגלים גילויים חדשים על תרומתה של יהדות זו לעם היהודי.

גולה זו של יהודי סוריה, ידעה ימים טובים אך גם קשים. בתקופת השליטים העותמנים ידעה יהדות סוריה סבל רב. עם תחילת הכיבוש הצרפתי השתנו העיתים ולאן דווקא לטובה. במלחמת העולם השנייה ריחפה חרב הכחדה מעל לראשי יהדות זו, וכשבאו ימי השלטון הסורי נמנעה יציאתם של היהודים לארץ ישראל בשל הסיכסוך עם המדינה היהודית שבדרך, ומאז ואילך הלך המצב והורע.

למרות כל אלה העליה לארץ ישראל והקשר עם יהודי הארץ לא פסק במרוצת כל הדורות עד ימינו אנו.

בראשית המאה הזאת חיו בסוריה כ-80 אלף יהודים. היתה זו קהילה תוססת שהצמיחה מקרבה גאונים שהורישו לנו יצירות מפוארות בתחומי דת ופולחן, הגות ולשון ובכל הקשור בכמיהה לארץ ישראל.

למרבה הצער ימי היצירה המפוארים האלה הגיעו לקיצם כשסוריה הכריזה על עצמאותה עם סיום המנדט הצרפתי בשנת 1945. משנה זו ואילך החל מסע

הרדיפות של יהדות סוריה שהפך לקשה ביותר סמוך להכרזה על הקמת מדינת ישראל, בכ"ט בנובמבר 1947.

קהילת יהודי סוריה היתה משולה לאחר ההכרזה על הקמת מדינת ישראל, ליונה שנמלטת מפני הנץ ומוצאת מחסה בין חגווי הסלע. כשערביי סוריה והלבנון פלשו לארץ ישראל היו היהודים מכונסים בבתי כנסיותיהם בשלושת השכונות היהודיות בדמשק, בחלב ובקמישלי.

קהילת יהודי דמשק מנתה בשנת 1947 כ-10,000 יהודים. ימים ספורים לאחר החלטת האו"ם, ב-1.12.1947, פרצו מהומות בשכונה היהודית בחלב. הנוזקים היו כבדים ביותר: 150 בתים נפגעו, 50 חנויות ומשרדים יהודים ניזוקו, עשרה בתי כנסת חוללו, 5 בתי ספר נפגעו, 150 ספרי תורה ניזוקו בשריפה.

באוגוסט 1949 לאחר הקמת מדינת ישראל, הושלך בדמשק בעת תפילת יום השבת, רימון אל בית הכנסת היהודי המפואר אל מנאשה שבשכונה היהודית. 13 איש נהרגו וכ- 30 יהודים נפצעו. רבים נותרו נכים לכל ימי חייהם. השלטונות עשו מאמצים לטשטש את כתמי הדם היהודי שנשפך בפיגוע זה והם הרחיקו את כתבי החוץ מן המקום. כמה ימים לאחר הפיגוע עצרה המשטרה כמה סטודנטים שהוחשדו בכיצוע הפיגוע. הם שוחררו ימים ספורים לאחר מכן מבלי שהועמדו למשפט.

עוד קודם למקרה זה החלה בריחת היהודים מדמשק, דרך לבנון, לישראל. בעקבות הפגיעה בקהילה גבר זרם היוצאים בדרכים לא דרכים והיא התבצעה בסיוע הגורמים הממלכתיים בארץ. לנו, היהודים בארץ ישראל, נודע על כל אלה מן העולים שהגיעו מסוריה לארץ ישראל.

עם קום המדינה נותרו בחלב כשבעת אלפים יהודים. השלטון הטיל עליהם גזירות קשות בין השאר החרמת כספים, רכוש ואף עונשי מאסר. רבים מהאסורים שהושלכו לכלא עונו קשות. כמה מהם נותרו נכים עד סוף ימי חייהם.

על גבול תורכיה-סוריה שכנה קהילה יהודית נוספת, מרוחקת מאחיותיה בדמשק ובחלב, והיא קהילת יהודי קמישלי. הקהילה, מנתה 1500 יהודים עם הכרזת המדינה. היהודים בה היו חקלאים, צורפים, נגרים וחנוונים. מצבם הכלכלי היה טוב עד להחלטת השלטונות להטיל עליהם גזירות כלכליות קשות. הגזירות דמו לגזירות שהוטלו על יהודי דמשק וחלב. קרי: הגבלת

חופש התנועה, הלאמת רכוש (בעיקר כלים חקלאיים), ועוד. בית הכנסת הגדול של יהודי קמישלי הולאם למעט חדר אחד שבו הותר ליהודים להתפלל. שאר החדרים אוכלסו בחיילי היחידה הצבאית שפיקחו על היהודים.

המאורעות של שנת 1947 ומלחמת העצמאות הסתיימו בתבוסתם של הכנופיות שנשלחו מסוריה לארץ ישראל ובראשם ראש הכנופיות פאוזי אל קאוקג'י. הכנופיות כשלו בנסיונם לתקוף את הגליל, שכונת התקווה, ושכונות יהודיות אחרות בארץ ישראל, והן שבו מובסות לסוריה, שממנה יצאו חדורי רוח קרב.

בתום מלחמת העצמאות, שהסתיימה בתבוסת מדינות ערב שתקפו את ישראל, התקבלה במדינות אלה ההחלטה לנקום בקהילות היהודיות שהיו בארצותיהם. מצרים התרימה את הרכוש היהודי, ואילו ממשלת סוריה נקטה בצעדים הקיצוניים ביותר בהיותה שבויה בתפישות נאציות, והסתייעה בקצינים נאציים שמצאו בה מקלט. הקצינים האלה שימשו כיועצים לשוטרים ולבלשים הסורים שהתמקמו בתחנות משטרה שהוקמו בתוך השכונות היהודיות בשלושת הערים.

בדמשק, למשל, החליט המשטר להלאים בית בתוך השכונה ולהפוך אותו לתחנת משטרה ולמרתף עיניים. רבים מן היהודים שהגיעו לישראל נחקרו במרתפי החקירות הללו ונשארו נכים לכל ימי חייהם. ביניהם צעירים וצעירות יהודים שנתפסו בדרכם לישראל, והבנות שנתפסו, נאנסו ונרצחו באכזריות רבה.

שער זה הוא השער שמסיים את סיפורי ומביא אותו אל שיאו: גאולת יהודי סוריה וקליטתם במדינת ישראל. אבל עד לבוא היום הזה עברו יהודי סוריה שבעה מדורי גיהנום וסבל.

מצבה של הקהילה הורע שוב בשנת 1956, סמוך ולאחר מלחמת סיני. היהודים סיפרו כי הוטלו עליהם גזירות שלא ידעו כמותם עד אז. בתי היהודים סומנו בצבעים אדומים על מנת שהתושבים המוסלמים בקאמישלי ידעו על מקום מגוריהם. ממש כמו שעשו ליהודים בימי הכיבוש הנאצי בגרמניה. רבני היישוב היהודי קראו לבני הקהילה, מקטן ועד גדול, להתפלל לביטול הגזירה החדשה שהוטלה עליהם.

הגזירות הללו באו בנוסף לגזירות שכבר הוטלו על היהודים בימי מלחמת השיחרור של מדינת ישראל.

במלחמת השיחרור של מדינת ישראל, כשנה לאחר הכרזת העצמאות, נותרו בדמשק כ-6000 יהודים. כל הגברים היהודים הושלכו לכלא ובשכונה נותרו, פרט לקשישים, רק הנשים והילדים. השלטונות החרימו את כספי היהודים בבנקים, אסרו עליהם לפתוח חנויות ובתי עסק, ולא התירו להם לצאת מהשכונה היהודית. מצבם הכלכלי של היהודים בשכונה החמיר וחייהם עמדו בסכנה.

ב-17.2.1949 הציעה ממשלת סוריה, בתזכיר ששלחה למזכיר הליגה הערבית, להחרים את הרכוש היהודי בכל ארצות ערב.

עיתון "הבוקר", שיצא לאור בישראל, דיווח ב-18.2.1949, מפי סופר סוכנות הידיעות "רויטר" מלונדון, כי ממשלת סוריה החליטה על החרמת הרכוש היהודי והודיעה שהוא יוקדש לצורכי סיוע לפליטי ערב. "חוק ההחרמה" בא כתגובה לחוק "הרכוש הנטוש" בישראל, שעל פיו נטלה הממשלה הישראלית לידיה את הרכוש של כל הערבים שעזבו את ארץ ישראל.

היכל באשה, נציג מצרים באומות המאוחדות, הודיע בעצרת האו"ם, כי רכוש היהודים במדינות ערב יוחרם לטובת הפליטים הערביים. בית הנבחרים הסורי שהיה החלוץ ביישום החוק מיהר לאמץ את ההכרזה הזו באו"ם וחוק חוק בדבר הלאמת הרכוש היהודי בסוריה. היה זה איתות ברור של השלטון לאזרחים שיש היתר לפגוע ביהודים וברכושם.

ב-7.4.1949 התפטר נשיא סוריה, שוקרי אל כואתלי, ופינה את מקומו, לאחר ההפיכה הצבאית, לחוסני אל זעים שתפס את השלטון בסוריה.

שלושה חודשים לאחר מכן, ב-11.7.1949 דיווח עיתון "הבוקר" כך:

"סוריה והגיטו היהודי תחת שלטון חוסני זעים: לא בדמשק ולא בחלב - לא מעזים היהודים לצאת לרחובות. מטעמי ביטחון הפקידו השלטונות משמרות של שוטרים מסביב לגיטאות והללו נוגשים בבני הקהילה בגסות ובאכזריות. במשך כל תקופת המלחמה בא"י לא יכלו היהודים לצאת לעבודה והתפרנסו מן הכספים שהיו ברשותם. יצויין כי האמידים מבני הקהילה הקדישו כספם כדי לפרנס את מתוסרי האמצעים. נשמעת קריאה לעורר מוסדות בינלאומיים והקונגרס היהודי על מנת להציל יהודים".

ב-15.8.1949 הסתיימה תקופת שלטונו של חוסני זעים, שנתלה ביחד עם ראש ממשלתו, חוסני אל ברזני.

התהפוכות בסוריה השפיעו מאד על חיי היהודים. מאז עזבו הכוחות הזרים את אדמת סוריה, בשנת 1946-1947, פחת זרם התיירים לסוריה. הלקוחות שפקדו את בתי המסחר היהודיים לאריגים ולמזכרות חדלו לבוא. ההפיכות הצבאיות הפחיתו עוד יותר את התיירות לסוריה. למצב זה היתה השפעה מכרעת על היקף ההכנסות של הסוחרים היהודים.

גם מצבה הביטחוני של הקהילה התערער. עוד בפברואר 1948, כמה חודשים לפני פרוץ מלחמת השיחרור בישראל, נזרקה פצצה אל פתח בית הספר "אליאנס" בשכונה היהודית. פליטים פלשתינים שוכנו בשכונה היהודית, שכמה מבתיה ננטשו, ובית הספר "אליאנס", פאר החינוך היהודי, נמסר לשימושם של ילדי הפליטים הערביים. לדיפלומט צרפתי שפנה לשלטונות על מנת לקבל הסבר, הוסבר כי מאחר שהפליטים הערבים גורשו מפלשתינה הרי היהודים הם שחייבים לפנות להם מקום.

הארמונות של עשירי היהודים, כמו בית שמעיה ואחרים, הולאמו על ידי השלטונות הסוריים. כמה מן הארמונות הללו, שאודותם כתבתי בפתח ספר זה, הפכו לבתיהם של הפליטים הפלשתינים.

השכונה היהודית הפכה להיות נחלת הכלל וחופש התנועה של דייריה הוגבל. אם בעבר יכלו הסוחרים היהודים לצאת מהשכונה על מנת לסחור בכל רחבי סוריה הרי מאז ההכרזה על הקמת מדינת ישראל הוגבלה יציאתם. מאז קום המדינה היהודית בארץ ישראל ועד לשנת 1956 הלך מצבם של היהודים בסוריה והחמיר מיום ליום.

ומה עשתה המדינה למען יהודי סוריה? ראשי המדינה זעקו להצלת היהודים בכל פורום בינלאומי ופעלו בכל דרך אפשרית לחילוץ היהודים מסוריה.

ב-11.12.1948 התכנסה בתל אביב "הליגה להצלת יהודי ערב". בראש ה"ליגה" עמד השר בכור שלום שיטריה. לימים נקראה "הליגה" בשם "המועצה הלאומית להצלת יהודי ערב". השר שיטריה מסר דיווח על מצב יהודי ערב לממשלת ישראל ולשר החוץ משה שרת.

המועצה היתה תנועה בלתי מפלגתית שאיגדה את כל הגופים המקורבים

לקהיליית יוצאי ערב בארץ. בין היתר עסקה בריכוז מידע על הנעשה בארצות ערב והבאת מידע זה ליריעת המוסדות ולידיעת הקהל בארץ ובעולם. להלן שני סעיפים מתוך הדיווח לאחר שנודע על מצב יהודי ערב:

* חאג' אמין אל חוסייני ורשיד עלי אל כיילאני שסייעו להיטלר בגיוס חיילים מוסלמים לצבאו על מנת להגביר את השמדת היהודים בוחנים אפשרות לפעול באלימות כנגד יהודי ערב.

* יש סכנה מוחשית לחיי יהודי ערב ויש לנקוט באמצעים על מנת למנוע פגיעה בהם.

חצי שנה לאחר ההכרזה על מדינת ישראל, לאחר הפיכה שהעלתה את חוסני זעים לשלטון בסוריה, שוחררו היהודים מן הכלא. יהודי השכונה היהודית בדמשק כלאו עצמם מאחורי דלתות בתיהם ולא יצאו ממנה במשך שנתיים ימים. כעת החלו לזרום אל השכונה חבילות מזון וכסף מיהודי אמריקה.

עיקר פרנסתם של היהודים באותם ימים היתה על מסחר זעיר, עבודת כפיים במפעלי הטקסטיל הקטנים שהוקמו בשכונה, ומלאכות שאיפיינו את היהודים במשך כל השנים.

העליה הבלתי ליגאלית מסוריה לישראל התנהלה מאז הקמת המדינה ועד לשנות השמונים תחת השגחת מוסדות המדינה. הכל נעשה כחשאיות גמורה אף שהיו מקרים שהגיעו ליריעת הציבור בשל אסונות שארעו בדרך לא"י. אחד המקרים האלה שקיבלו פרסום בעקבות הרצח של ארבעת הנערות היהודיות שאירע בחודש אפריל 1974 בעת שהיו בדרך לישראל.

ארגון הג'וינט היהודי-אמריקני סייע ליהודים בכל רחבי סוריה מבחינה כלכלית. אל המנהיגים של הקהילות נשלחה עזרה כלכלית עבור העדה כאישור השלטון הסורי כדי שהיהודים לא יגועו ברעב.

גם ההפיכות הצבאיות שהתחוללו אחת לכמה חודשים בסוריה לא שינו את מצבם הקשה של היהודים. היהודים סבלו מהתגברות העוני ומן החוקים שהביאו לשלילת זכויות האזרח שלהם, מהגבלת התנועה, מהלאמת הרכוש והכספים, מהחרמת חדרים בבתי היהודים בשכונה לטובת הפליטים הפלשתינים שהפכו ל"שומרי יהודים", מהגבלת היציאה מסוריה לארצות חוץ, ומהצבת תחנת משטרה בתוך השכונה היהודית.

בסוף 1973 חלה הקלה מסויימת במצב היהודים וזאת בעקבות לחצם של

אישים מארצות המערב. הקלה זו כללה: תופש תנועה ליהודים בתוך העיר ומתן רשות לפתוח עסקים בתוך השכונה היהודית ובהם: מפעלי טקסטיל, שבהם הועסקו הנשים היהודיות בשכר חודשי של 40-50 דולר לחודש. משנת 1965 ועד לשנת 1973 הצליחו לברוח מדמשק כ-2000 יהודים. מרבית היהודים הדמשקאיים הגיעו לארץ ישראל. 1000 יהודים נוספים הצליחו לעזוב את דמשק, בדרכים שונות, משנת 1974 ועד לשנת 1990. מחצית היהודים הגיעו לארה"ב והיתר עלו לארץ. היהודים ברחו והיגרו מסוריה מאז הקמת המדינה ועד לשנות התשעים בדרכים שונות. אלפי יהודים היגרו תוך שהם מסכנים את חייהם ואת חיי משפחתם. הבריחה הזאת התנהלה תחת עיניהם הפקוחות ובסיועם של המוסדות הממלכתיים בארץ ישראל ושל ארגונים יהודיים בארץ ובעולם המערבי. אני הצטרפתי למאבק למען שיחרור יהודי סוריה בראשית שנות השמונים, ועל הפעילות למענם בתקופה זאת אוכל להעיד, ממקור ראשון, בפרקים שיבואו בהמשך.

לכודים בכלוב (1949-1956)

לאחר מלחמת העצמאות של ישראל נותרו בשכונות היהודיות בסוריה יהודים שחששו להימלט. הם ניסו לחיות את חייהם עד אשר המזל שוב יאיר להם פנים.

היו אלה חיים בצל הפחד. סוריה היתה האוייבת של מדינת ישראל והדבר ניכר ביחסה ליהודים בכלל וליהודיה בפרט. היחס המפלה כלפי היהודים ניכר בכל תחומי החיים. תנועת היהודים הוגבלה. מעת לעת, הם נעצרו והושלכו לכלא.

האווירה ברחוב הסורי כלפי היהודים היתה קשה. היא ניזונה מתעמולה אנטי-יהודית של השלטון הסורי העויין. ספרי הלימוד של סוריה, שסופקו לתלמידים, היו גרושים בהסתה אנטי יהודית. הסורים הזינו את ילדיהם בשינאה תהומית ליהודים.

להלן כמה דוגמאות:

המקראה לחוקי הדת (1963-1964) המיועדת לתלמידי הכיתות הראשונות בתיכון:

"היהודים מפוזרים עד לקצות העולם, שם הם חיים כגולים שנואים ונתעבים, כיון שעל פי טיבעם הם בזויים ומושחתים מבחינה מוסרית, חמדנים, ואוייבי האנושות"

(מתוך "יהודי סוריה", גליון מיוחד שיצא לאור על ידי הליגה למניעת השמצה בארה"ב, 1989)

ספר האיות והתחביר לתלמידי הכיתה החמישית בבית הספר היסודי בסוריה (1963):

"נתח את המשפטים הבאים:

* הסוחר נסע בעצמו לאפריקה
 * אנו נגרש את היהודים מכל האדמות הערביות"
 (שם, ע' 4)

בחומר הלימוד שבו הוזנו התלמידים הסוריים הונחו זרעי הפרענות שהיו יכולים להתפתח לפוגרום כלפי היהודים. האקלים האנטי-יהודי גלוי וידוע בסוריה, זה שנים רבות. במלחמת העולם השנייה, כפי שכבר סיפרתי, היה שיתוף פעולה בין הלאומנים הסורים (שהסתייעו במופתי הגדול של ירושלים, חאג' אמין אל חוסייני) לבין הנאצים. אני ראיתי במו עיני את הישיבה ואת האסיפה הגדולה שהתקיימה בבית הקולנוע "רוקסי" בדמשק, שבו תיאמו כל הגופים הלאומנים את עמדתם כלפי היהודים ודיווחתי על כך לראש הקהילה, ד"ר דוד פינטו.

לצערי הרב, המוסדות הלאומיים לא פעלו די, בשנות השלושים והארבעים, על מנת להוציא את היהודים מדמשק באמצעות סרטיפיקטים. ממכתב שהגיע לידי, באמצעות החוקר אריה כהן, התברר שד"ר פינטו כתב במלחמת העולם השנייה מכתב לראשי המוסדות הלאומיים בהאי ליסנא:

מצבם הכלכלי של יהודי דמשק רע מאד. הקונסול הבריטי לא מאפשר קבלת ויזות, וכך נוצר מצב שבו רבים מאד מצפים לתורם לעלות במסגרת מכסת העליה. אנו נדברנו כאן עם ועדת העליה וחשבנו שבמסגרת המכסה החדשה נקבל לפחות 20 סרטיפיקטים ולבסוף נתאכזבו לגמרי. זהו מצב מעליב מאד. לאחר המתנה ארוכה כל כך, שיכלה לשפר את מצבנו, נותרנו בלא כלום. אנו מודעים לקשיים בהם נתקלת הסוכנות היהודית בקבלת המכסה, אבל היה צורך לשים לב שלא לקפח את זכויות הקהילה כאן."

ניסים לוזיה, יו"ר ועדת העליה בדמשק, הביע אף הוא פליאה, במכתב ששיגר לראשי המוסדות הלאומיים, על ההפלייה בחלוקת סרטיפיקטים ליהודי סוריה. "שם סוריה אף לא הוזכר ברשימת הארצות שיהודיה רוצים להגר (לעלות) לארץ ישראל".

בראש סדר העדיפות באותן שנים היו יהודי אירופה, קורבנות השואה הנוראית בתולדות העם היהודי. יהודי סוריה ננטשו כמעט. הגל של התנועה הנאצית שעבר על אירופה שטף את העולם כולו והגיע עד למזרח.

בשנות החמישים השתקע בדמשק פושע נאצי, שהיה אחראי למותם של

127,000 יהודים, בשם אלואיס ברונר. ברונר הפך ליועץ מיוחד למפלגת הבעת' הסורית. הוא הקדיש את עיתותיו לפיתוח אמצעי עינויים במתקני הכלא הסורים. ככל הידוע, הוא היה יועצו האישי של ריפעת אסאד, אחיו של הנשיא חאפז אל אסאד. בראיון שנערך עימו בסוריה הוא אמר:

"כל היהודים היו צריכים למות... אין בליבי חרטה על מעשי... הייתי עושה את שעשיתי במלחמת העולם השנייה... פעם נוספת..."

עם נפילת גרמניה הנאצית, הפכה סוריה לארץ מקלט לנאצים שנמלטו מאירופה, פרט לאלואיס ברונר, ששמו הופיע ברשימת פושעי המלחמה, התגוררו בדמשק נאצים נוספים ובהם פרנץ רדמכאר, אשר המרגל הישראלי אלי כהן, חקר אודותיו בסוריה. כך התנהלו חיי הקהילה בשנות החמישים והשישים תחת שלטון סורי הפכפך שונא יהודים, שהסתייע בפשעי מלחמה נאציים. היהודים חיו בצל החששות הכבדים מההסלמה ביחס הסורים אליהם. חיי הרוח של הקהילה לא דמו כלל ועיקר לחיי הקהילה בשנות העשרים השלושים או הארבעים.

הרב של הקהילה בדמשק, ניסים אנדיבו, היה, עד לשנות השבעים, הסמכות הרוחנית העליונה של הקהילה. הוא דאג לכך שהחיים היהודים יתנהלו כקדמה דנא, אולם הוא לא יכול היה לשפר את מצבם הכלכלי של היהודים. היהודים נאנקו תחת עולו של השלטון הסורי הנוקשה, והמוסדות הממלכתיים בישראל והארגונים היהודים הבינלאומיים נרתמו לסייע בידיהם להמלט מהכלוב הנורא הזה. מעת לעת, נתפרסמו ידיעות אודות מבצעי בריחה של יהודים לישראל, אבל חלק מאותם מבצעים לא יצאו כלל לפועל. השמועות אודות המבצעים נפוצו בעיקר סמוך למלחמות שהתחוללו בין ישראל למדינות ערב, או סמוך להפיכות צבאיות שהביאו להסלמה במצב היהודים מבחינה בטחונית.

בשנת 1954, במהלך שלטונו של הנשיא שוקרי אל כואתלי, הותר ליהודים לעזוב את סוריה. ההיתר הזה היה בתוקף רק לכמה חודשים בלבד. היהודים העוזבים נאלצו להותיר את כל רכושם מאחור. גם החלטה זו בוטלה כמה חודשים לאחר שנתקבלה.

אוירת האיום הוחרפה, בסוף שנות החמישים (1958), לאחר שהוכרז על הקמת הקהילה הערבית המאוחדת (קע"ם) בה היו חברים מצרים וסוריה. האיחוד, שפקע בשנת 1964, עורר אווירה מתוחה ביותר שהגיעה לשיאה עם

תפיסתו של המרגל הישראלי אלי כהן בדמשק. יהודים הותקפו ברחובות וסכנה חדשה ריחפה מעל לראשי היהודים שהתגוררו בשכונה היהודית. הסורים התעלמו מן האמנה הבינלאומית לזכויות האזרח של האו"ם שבה הובהר (בסעיף 2 (12) לאמנה) כי "כל אדם זכאי לעזוב כל מדינה לרבות מדינתו".

מוסדות ממלכתיים בישראל החלו לבחון דרכי בריחה חדשות מסוריה, כשהן מסתייעות גם במדינות שגילו יחס חם למפעל הציוני וגם בחסידי אומות עולם. בשנות השישים, בעת שמשה ששון (נשיא התאחדות יוצאי סוריה בישראל - 2000) שימש כציר ישראל באנקרה (1966-1960), הוא סייע ל-650 נפשות מקרב יהודי סוריה להימלט לתורכיה ומשם לארץ ישראל. פעילות זו התאפשרה בעקבות הצלחתו של ששון לשכנע את שר החוץ התורכי דאז, סלים סרפר, להסכים לכך שממשלת תורכיה "תעלים עין" מהגעתם וכניסתם הבלתי חוקית של יהודי סוריה לתורכיה. התורכים פעלו מתוך מניע אנושי בעיקרו.

בריחת יהודי סוריה, בשנות השישים, נתבצעה כאמצעות מבריחי גבול מקצועיים שידעו את המלאכה היטב. עם הגיע היהודים לגבול התורכי המתינו להם נציגי צירות ישראל באנקרה, אנשי הסוכנות היהודית, ויהודי תורכי מקומי. הם הועברו לעיר הקרובה, ומשם לאיסטמבול. הם הוטסו מאיסטמבול לישראל וקיבלו תעודות עולה.

בדרך זו נמלטו מסוריה, באותן שנים, למעלה מ-1000 יהודים.

בהזדמנות זו חובה להזכיר לטובה את אנשי המוסדות הממלכתיים שסייעו אז לבריחת היהודים ואת אנשי הסוכנות היהודית, ובהם יהודה דומיניץ, שפעלו יומם ולילה על מנת להעלות את היהודים לארץ ישראל ולדאוג לקליטתם עם עלייתם לישראל.

סמוך לפרוץ מלחמת ששת הימים, ב-8 בפברואר 1967, פירסם משרד ההגנה הסורי את שמותיהם של 47 סוחרים יהודיים ואסר על המנגנון הצבאי לסחור עימם.

היהודים חשו שטבעת החנק הכלכלית הולכת ומתהדקת מסביב לצווארם. רבים מהם חיו על סף רעב, אך למרות העובדה שמועצת הקהילה היהודית פורקה עוד בדצמבר 1947 דאגו הרב ניסים אנדיבו וחברי הוועד לחלק לכל היהודים הנזקקים צדקה בדרך המסורתית של מתן בסתר.

הממשל הצבאי שהקיף את הקהילה היהודית היה תמור ביותר. למעלה מ-40 נקודות משטרה הוצבו בשכונה היהודית בדמשק. נקודות המשטרה הוצבו בבתים ועל הגגות. שום יהודי לא יכול היה להעדר למעלה משעתיים ממקום מושבו הקבוע, כיון שמיד היתה נפתחת חקירה בניסיון לאתר. ילד יהודי שלא הגיע לבית הספר הפך ל"מבוקש" גם אם לא פקד את בית הספר יום אחד בלבד.

בשנת 1967 עם פרוץ המלחמה נכנסו לתוקפם מגבלות חדשות:

*ההגירה מסוריה נאסרה לגמרי, גם לאלה מבין היהודים שהיו בעלי דרכונים זרים.

*נאסרה תנועה של יהודים מעבר למרחק של 3 קילומטרים ממקום מושבם. מי שביקש לצאת למרחק גדול מזה היה חייב לקבל דרכון מיוחד עם חותמת אדומה: "מוסוואי" (בן דת משה).

*היהודים חיו תחת עוצר לילה שהחל מהשעה 10 בלילה.

*ליהודים הותר חינוך בבי"ס יסודי רק שש שנים בלבד.

*בתי היהודים בקמישלי סומנו באדום.

*משרות בשירות הממשלתי, במוסדות ציבור ובבנקים היו חסומות בפני היהודים.

*נאסר על המנגנון הממשלתי והצבאי לקנות בחנויות יהודיות.

*זרים לא יכלו לבקר ברובע היהודי ללא ליווי.

*נאסר על היהודים להחזיק רדיו או טלפון בביתם או לקיים קשר מכתבים עם העולם החיצון.

*בבתי היהודים לא הותקנו טלפונים.

*נכסי היהודים שנפטריו היו מותרים על ידי הממשלה, ויורשיהם נאלצו לשלם עבור השימוש ברכוש. אם לא יכלו לשלם הרכוש עבר לפליטים הפלשתינים.

*רק שני בתי ספר יהודים היו פעילים בדמשק. המנהלים ורוכ המורים בהם

היו מוסלמים והבחינות נקבעו בדרך כלל ליום שבת.

(מרטין גילברט, אטלס להסטוריה יהודית, הוצאת ידיעות אחרונות/עידנים

(1980

למרות כל אלה, עד לשנת 1992 הצליחו להימלט מדמשק 7000 יהודים,

ועם פתיחת השערים ב-1992 היו בדמשק 3000 יהודים. מחלב נמלטו עד

לשנת 1992 1440 יהודים ועם פתיחת השערים, בשנת 1992, היו בחלב -500
600 יהודים. מקמישלי נמלטו קרוב ל-1000 יהודים ועם פתיחת השערים היו
בה 400-500 יהודים בלבד.
עם פתיחת השערים, בשנת 1992, היו בסוריה כ-4000 יהודים.

ראשית המאבק הבינלאומי

להצלת יהודי סוריה (1967-1980)

תוצאות מלחמת ששת הימים הטילה את העם הערבי למצב של אבל וחשבון נפש, אך גם לתוך אווירה של אלימות, שהופנתה בעיקר כלפי היהודים.

מעדויות שהגיעו מאוחר יותר התברר, כי עם כניסת חיילי צה"ל לירושלים העתיקה פרצו פלשתנים לתוך בתי היהודים בשכונת היהודית בדמשק, כשבידיהם רובי סער מסוג "קלשניקוב" וירו לעבר יהודים. אחד היהודים, עו"ד משה עג'מי, הוצא על ידם לרחוב והם ירו בו, ואך בנס הוא לא נהרג. סכנת כלייה ריחפה מעל לחיי היהודים.

על השכונות היהודיות בחלב ובקמישלי הוטל עוצר החל מהשעה 9 בערב ועד לשעה 5 לפנות בוקר. מרבית היהודים חששו לצאת מהבית למעט, לצורך רכישת מוצרי צריכה. הגברים יצאו לעבודה בשעות הבוקר מלווים בחשש, כי ילדים פלשתנים ישליכו לעברם אבנים או אף יפגעו בהם.

לאחר שעות העוצר היהודים לא הורשו לנוע ללא אישור למרחק שעולה על 3 ק"מ ממקום מושבם, על תעודת הזהות שלהם הוחתמה באדום במלה: מוסאווי (בן דת משה, יהודי). לאיש לא ניתן לעזוב את סוריה.

חאפז אל אסאד, ומפלגתו, מפלגת הבעת', תפסו בשנת 1970 את השלטון בסוריה. עם כניסתו לארמון הנשיאות בדמשק ריחף שוב מצב של אי וודאות מעל לראשה של הקהילה היהודית בסוריה.

עם עליית חאפז אל אסאד לשלטון הלך ופחת זרם היהודים שיצא מסוריה. גורמים בישראל לא פסקו לפעול מעולם לנסות להוציא את יהודי סוריה.

בשנת 1971 הצליח "המוסד" לחלץ מדמשק בדרך לא דרך קבוצת יהודים. הם נתקבלו על ידי ראשי המדינה בשדה התעופה במושב בצת שבצפון הארץ. יציאת היהודים, מציין החוקר אריה כהן, (אוניברסיטת חיפה), התאפשרה בשל שיתוף פעולה עם השלטון הלבנוני.

באותה שנה, שנת 1971, התכנסה בפריס המועצה הציבורית להצלת יהודי ערב. האיש שעמד מאחורי הקמתה של מועצה זו היה השגריר יעקב צור. בכינוס הועלתה לראשונה באופן פומבי בעייתם של יהודי ערב בכלל ויהודי סוריה בפרט.

ארגון יוצאי סוריה שיגר לצרפת את החברים מנחם ידיד, יוסף ריקה, משה כהן ודוד גינדי. הם השתתפו בעצרות מחאה נגד דיכוי היהודים בסוריה ושלילת זכויותיהם האזרחיות. בעצרת המחאה השתתפו, בין היתר, יו"ר הסנאט הצרפתי אלן פואר, חברי פרלמנט צרפתיים, סופרים, עיתונאים, עורכי דין, אנשי תקשורת, ועוד. לעצרת היה הד גדול בתקשורת.

בצרפת גם פעלה באותה עת תנועה ציונית בשם "ציונה" בראשותו של רוז'ה פינטו שסייעה ליהודי סוריה בדרכים שונות.

בכנסת התקיים דיון ראשון מסוגו שחשף את מצבם של יהודי סוריה. חבר הכנסת מנחם ידיד (גח"ל) אמר אז: "על ממשלת ישראל לפרוש את חסותה ואחריותה על היהודים בסוריה ויש להשמיע אזהרה חמורה: כל מי שפוגע בהם יתן את הדין. ידעו שליטי ערב כי לא יהיה דם אחינו הפקר. תדע ממשלת סוריה כי לא תינקה ממעשיה המשפילים והמדכאים. לא נשכח ולא נסלח על פשעים אלה. אנו יודעים מהו המרחק המפריד בין ישראל ובירת סוריה. מוטב ששליטי דמשק יזכרו וידעו זאת"

חבר הכנסת ניסים אליעד (ל"ע) אמר באותו דיון: "אל יהודי סוריה נאמר: קולכם מגיע אלינו ואנחנו לא נחשה. השגים מסויימים כבר הושגו. חלק לא מבוטל מהאסירים שוחררו. אנחנו נמשיך בפעולה כדי להבטיח שלא ישאר יהודי אחד אסיר, לא בכלא ברזל סורי ולא בכלא החיים בסוריה. חיזקו ואימצו, אחים. יום הגאולה עומד כבר בשער. נעשה הכל כדי לפרוץ את השער ולהביא את הגאולה השלימה עדיכם."

בארה"ב נוסדה מועצה שפעלה למען יהודי סוריה בראשותו של הגנרל האמריקני לוסיוס קליי. היא פעלה למען יהודי סוריה בכמה מישורים שלא

כולם ידועים לנו.

מכל מקום, גלי המחאה הגיעו לדמשק. תגובת השלטון הסורי לגלי מחאה אלה היתה כפולה: שלילת הביקורת הציבורית ומתן הקלות ליהודי סוריה. בהתערבותם של ממשלות ארה"ב וצרפת הותר ליהודים לנסוע בתוך המדינה. כמוכן, הותר ליהודים לפתוח עסקים אבל עדיין נמנעה מהם האפשרות לצאת מסוריה.

בכל שכונה יהודית בסוריה הוצבה תחנת משטרה שעקבה אחרי פעולות היהודים. הפליטים הפלשתינים שהתיישבו בבתי היהודים בסוריה שימשו כ"אנטנות" של המשטרה הסורית והם העבירו לשירותי הביטחון הסוריים כל מידע אודות היהודים בשכונות אלה.

לאחר מלחמת יום הכיפורים החריף שוב מצבם של יהודי סוריה. מדינת ישראל המתינה להזדמנות לדון עם הסורים על שחרור היהודים מסוריה. ובישראל נערכה, זמן קצר לפני פרוץ מלחמת יום הכיפורים, עצרת רבת משתתפים שיצאה בקריאה: שחררו את אחינו בני ישראל הנמקים בשכונות היהודיות בסוריה. העצרת נערכה בכניסה לרחוב אצ"ל בשכונת התקווה.

באותה שנה התגבשה "ליגה לאומית להצלת יהודי ערב" שבחרה את פליקס מטלון לנשיא המועצה.

כמו כן, הוקם אירגון למען יהדות סוריה ובראשה נבחר שופט בית המשפט העליון חיים כהן. מטרת ארגון זה כמו ארגונים אחרים, היתה לעורר את דעת הקהל למען יהודי סוריה.

בחודש מארס 1974 גמלה בליבן של ארבע נערות יהודיות מדמשק לורה, מזל ופרחה סבג (זבאק) בשנות העשרים לחייהן ובת דודתן אווה סעד בת ה-18 לעזוב את סוריה דרך לבנון. בדרכן הן נתפסו נאנסו באכזריות, לאחר מכן, הן הומתו והושלכו לשקים שאליהם נשפכה חומצת מלח. השקים הוטמנו במערה מצפון לדמשק. הודעה על כך נמסרה למשפחות של הבנות וגופותיהן הובאו לשכונה היהודית על מנת שיוכלו להביאן לקבורה. יחד עם הבנות הוטמנו באותה מערה גם גופותיהם של שני גברים יהודים נתן שעיה בן ה-18 וקאסם עבאדי בן ה-20 שניסו אף הם לעזוב את סוריה.

מסע ההלוויה של הבנות והגברים עבר מן השכונה היהודית לעבר השגרירות האמריקנית בדמשק, ומשם לבית הקברות היהודי. סמוך לשגרירות האמריקנית נורו לעבר המלווים סילוני מים שהבריחו אותם מן השגרירות.

יהודים שעלו לארץ זה מכבר, סיפרו כי היהודים ערכו הפגנות נגד השלטון הסורי על רקע הרצח הנפשע של חפים מפשע, שכמותו לא בוצע בסוריה מעולם. היהודים, בדרך כלל, נמנעו מלהפגין, אולם הפעם הם החליטו למחות מתוך זעם וכאב עצום ויצאו בהפגנות שהתפתחו למעשי אלימות.

ימים אחדים לאחר ההלוויה נעצרו על ידי השלטונות הסורים ארבעה אזרחים סוריים שהיו מעורבים, על פי החשד, בניסיון הבריחה שהוביל למות הנערות. המשטרה עצרה שני מוסלמים ושני יהודים. העצורים היהודיים היו יוסף שלוח, סוחר טקסטיל וגיסה של אווה סעד, ועוזר זלטה, מורה מהשכונה היהודית. הם הוחשדו בארגון הבריחה והושלכו לכלא בדמשק. היחידים שהותר להם לבקרם היו אנשי השגרירות האמריקנית שהביאו להם מזון. עדויותיהם של השניים נגברו תחת עינויים קשים.

חבר הכנסת מנחם דידי (ליכוד) יצא מעל כימת הכנסת בישראל בהתקפה כנגד ממשלת סוריה שהאשימה את היהודים במות הנערות.

וכך אמר: "לאחר רצח הנערות העליל שר הפנים הסורי עלילה נוראית לפיה היהודים היו מעורבים או נטלו חלק ברצח הנערות היהודיות. זאת ועוד, זהו נסיון ציני להתחמק מאחריות מתוך כוונה ברורה להוסיף חטא על פשע, לטפול עלילת דם על שני יהודים חפים מפשע ...".

חבר הכנסת דידי גולל את מסכת היסורים של יהודי דמשק לאחר מלחמת יום הכיפורים על יסוד הדיווחים שהגיעו משם באמרו:

"בחודשים האחרונים הגיעו אלינו ידיעות מחרידות על גורלם של אחינו היהודים בסוריה. הם נתונים באווירת פוגרום מתמדת. הם הופקרו להתעללות בלתי פוסקת, למאסרים, לעינויים ולרצח מתועב. תיירים שביקרו בדמשק מספרים על מעשי דיכוי ועינויים אכזריים לפי השיטות הנאציות הידועות לשימצה. הגיעו לידינו ידיעות על מעצרן של נשים יהודיות ועינויין עד שנאלצו להודות שהבריחו את ילדיהן מעבר לגבול. אשה יהודיה שהצליחה לעזוב את סוריה בתחילת חודש אפריל השנה סיפרה לעיתונאים בלונדון כי שירותי הביטחון הסורים אסרו אחת עשרה נשים יהודיות בעיר חלב ועינו אותן בכלא דמשק. האשה סיפרה כי אחת מבנות משפחתה נעצרה על ידי אנשי "מכתב אל תאני" – משרד המסונף למודיעין הצבאי הסורי המטפל בענייני היהודים. קרובתה עונתה במשך יומיים עד שנשברה וסיפרה לחוקריה מה שהיא יודעת. רגליה וידיה היו נפוחות וסימני חבלות היו על פניה. היא לא

אכלה כבית הסוהר במשך כמה ימים. וכך מתאר הכתב הלונדוני את מהלך החקירה: ידיה ורגליה נקשרו בחוטי ברזל ואחר כך הכניסוה לתוך צמיג משאית גדול כשראשה כלפי מטה. נתנו לה מכות חשמל כל חמש עד עשר דקות. בהדרגה הקטינו את ההפסקות בין מכות החשמל אחת לרעותה וכך הגבירו את המתח החשמלי. כך טיפלו בה במשך 36 שעות עד שנכנעה ואז הירשו לה לחזור הביתה. במשך לילות שלמים היתה מתעוררת משנתה וצורחת: הפסיקו לענות אותי".

שנה לאחר מכן, בחודש יוני 1975, נשמעה בוועדת החוץ של בית הנבחרים האמריקני עדות גלויה ראשונה על מצבם של יהודי סוריה. ביולי 1975, במהלך השיחות שבין ישראל לסוריה, שהתקיימו בז'נבה על רקע מלחמת יום הכיפורים, הועלתה לדיון, בחדרי חדרים, גם שאלת מצבם של יהודי סוריה.

באותה שנה, הגיעה לדמשק משלחת של חברי קונגרס אמריקנים ובהם חבר וועדת החוץ של הקונגרס האמריקני סטיוון סולארז (מחוז ברוקלין, ניו-יורק). המשלחת ביקרה גם בשכונה היהודית ושוחחה עם היהודים שם.

בדצמבר 1976 שב חבר הקונגרס סטיוון סולארז לדמשק ונפגש עם ראשי הקהילה היהודית של דמשק על מנת לשמוע מהם על מצבם.

בחודש מאי 1977 נפגש הנשיא האמריקני ג'ימי קרטר עם נשיא סוריה חאפז אל אסאד והוא העלה בפניו דרישה להתיר יציאתם של נערות צעירות מדמשק על מנת להינשא לגברים יהודיים בארה"ב.

הלחץ הבינלאומי על סוריה הלך והחריף כשבחודש ינואר 1979 הודיעה המועצה האירופית כי סוריה הפכה את יהודיה לבני ערובה.

פקידים אמריקנים בכירים העלו בכל הזדמנות בפני פקידים סוריים, במהלך שיחות ביניהם, את שאלת יהודי סוריה, ואליהם הצטרפו גם פעילי זכויות האזרח בעולם.

היו אלה צעדים ראשונים של הקהילה הבינלאומית להקל על סיבלה של קהילת היהודים שהיו כלואים בסוריה.

עזרה לאחים

אחינו בני ישראל מדמשק זכו, מאז שהגיעו לארץ ישראל, ביחס חם ומחבק של הקהילה היהודית-דמשקאית בארץ. היה זה המשכה של המסורת היהודית של חסד ועזרה הדדית שהיה נהוג בדמשק במשך אלפי שנים. עוד בשנות השלושים, כשהגיע לישראל גל עליה גדול מדמשק, הוקמו כאן אגודות צדקה וחסד.

כשעלעלתי במסמכי היסוד של אגודות הצדק והחסד של יהודי דמשק בישראל גיליתי, כי בשנת 1935 החליטו כמה יהודים דמשקאים להקים כאן אגודות זהות לאלה הפעילות בדמשק. אגודת "מתן בסתר" נרשמה כחוק בשנת 1937. היא שירתה את יהודי דמשק שהשתקעו, באותן שנים, בתל אביב (איזור רחובות נווה שאנן, יסוד המעלה, הגדוד העברי, לוינסקי שבתחנה המרכזית הישנה, ושכונת שפירא ושכונת התקווה) ובעיר חיפה. אגודת "מתן בסתר" היתה סנונית ראשונה שבישרה את הקמתן של אגודות נוספות כדוגמתה. בשנת 1942 הוקמה אגודת "עזרה וסעד".

גם כאן בארץ יהודי דמשק ניסו לשמור על החיים הדתיים כמסורת בית אבא, על אף התנאים קשים. ב-1944, שנה לפני תום מלחמת העולם השנייה, עוד בהיותי בדמשק, הוקם ברחוב נווה שאנן שבתחנה המרכזית הישנה בתל אביב, צריף ששימש כבית הכנסת "בית יעקב" לעולי דמשק.

בשנת 1946, השנה שבה עליתי לארץ, נבנה על ידי ציון אלפייה וקבוצת חברים בית הכנסת "ברית אחים" בשכונת התקווה. אלפייה אף בנה, בסמוך לבית הכנסת, את ביתו של רב הקהילה עזרא מסלתון שעלה לארץ מדמשק. נימוס אליהו וחיים בוזלי נטלו בשנת 1949 יוזמה ובנו, ברחוב יסוד המעלה בתל אביב, את בית הכנסת "שבת אחים".

אגודות הצדקה שהוקמו באותן שנים ובתי הכנסת שהצטרפו אליהם היו בבחינת לוויית חן לפעילות החברתית של בני העדה. המתנדבים סייעו לבני העדה ואלה שמרו את ה"ניגונים הדמשקאים" היחודיים כל כך.

"הוועד" של יוצאי דמשק זכה עם הקמתו להכרה בקרב יוצאי דמשק שעלו לישראל ואף בקרב ראשי המוסדות הלאומיים ושלטונות המנדט הבריטי. הוא היה הניצן שהצמיח את ארגון יוצאי דמשק בישראל שהוקם ב-14.7.1946.

ארגון זה היה פעיל בעיקר בקליטתם של היהודים שנמלטו מן הכלוב הסורי לארץ ישראל ובשמירת מורשת יהודי סוריה לדורותיה. עד לשנת 1972 פעל הארגון בצנעה ובסודיות רבה.

ב-28.11.72 בתחילת הפעילות למען הצלת יהודי סוריה, הוחלט להרחיב את פעילות הארגון ואז התקיימה אסיפה כללית בלתי רגילה שהתקיימה בבית הכנסת "שבת אחים" ברחוב יסוד המעלה 60 בתל אביב נבחרה מועצה בת 40 חברים וועד פועל של 9 חברים ומחליפים 9 חברים.

אל הארגון הצטרפו אגודות קטנות של צדקה וחסד להלן שמות האגודות שהיו קיימות:

* אגודת "עזרה וסעד" הוותיקה.

* אגודת חינוך ותרבות על שם ח"כ אברהם עבאס (שהיה חבר הכנסת השנייה). אגודה זו וחילקה מלגות לילדים מבני העדה מדי שנה בשנה.

* אגודת לחלוקת מלגות לסטודנטים חסרי אמצעים מקרב בני העדה.

* אגודת בית הכנסת "בית יעקב" לעולי דמשק.

* אגודת בית הכנסת "שבת אחים" לעולי דמשק.

* אגודת בית הכנסת "ברית אחים" לעולי דמשק.

כל האגודות הללו פעלו בהתנדבות וחבריהם לא קיבלו שכר.

פעמים רבות, במהלך פעילותי הציבורית, ברכתי על פעלם של האגודות, שכמה מהם הכרתי מקרוב מאד; על מסירות הנפש המופלאה והנאמנות לבני עדתם שלא היה להן קץ. הארגון תמך בחסרי האמצעים, קידם את הטעונוים קידום, זקף כפופים וזכר את מורשת בית אבא בבחינת "והגדת לבנך".

הראשונים פילסו דרך לכל הבאים אחריהם להמשיך את הפעילות הברוכה.

* * *

פעילי הוועד שנבחרו בחודש נובמבר 1972 פעלו עד לשנת 1980. בין

הפעילים היו: ציון אלפיה, מצליח שטח, יוסף נתח, משה ממרוד, זרחיה, סימון לחם, דוד לטי.

בשנת 1981 הצטרפו לוועד שני מתנדבים: אנוכי, יוסף קלש, וחבר נוסף - אבי שמאי שמו.

בשנה זו הוחל בפעילותה של וועדת הקליטה שבראשה עמד אז מצליח שטח וחברי הוועדה היו: ציון אלפיה, יוסף נתח, דוד לטי, אבי שמאי ואנוכי. הוועדה פעלה אז בקליטתם של יהודי דמשק שהגיעו אז לארץ בדרכים שונות, וטיפולם בעיקר בבנות בודדות שהגיעו אז לארץ.

עבודת הוועדה היתה אז בחיתוליה והיה צורך להרחיב את הקשרים עם המוסדות הממלכתיים השונים, בהם הסוכנות היהודית ומשרד הקליטה, על מנת לסייע לעולים החדשים שזה מקרוב באו לארץ ישראל.

נבחרתי למזכיר הארגון בשנת 1982. עם בחירתי הוטל על וועדת העליה והקליטה ועלי, כמזכיר הארגון, לפתח קשרים עם המוסדות השונים ולהדק את הקשרים עם משרד הקליטה והסוכנות היהודית. הוועדה הצליחה לקיים קשר עם הסוכנות היהודית וצרפו את הארגון לדסק המרוקאי-צרפתי. נבחרה ועדה משותפת מאנשי הסוכנות והארגון ובראשה עמד מר אבי שלוש וחבריה היו מרדכי כהן, יוסף חטב, חנניה שרוני, מצליח שטח, אלפיה ציון ואני, קלש יוסף.

מטרות הוועדה שמונתה היו:

* לקלוט עולים במרכזי הקליטה

* לדאוג למתן זכויות מיוחדות לעולים ובהם: החזר הוצאות על טיסות

דרכונים ועוד.

* לדרוש שהמוסדות יעבירו לאירגון כספים עבור קליטת העולים.

* לדאוג לקבלת סידורי נמל שיאפשרו קבלת העולים על כשב המטוס.

* לטפל באסירי ציון שהגיעו ולדאוג לזכויות הנכים שביניהם.

* לבקר עולים חולים ולדאוג להם למחייתם.

* להדריך את העולים בצעדיהם הראשונים בארץ.

בפעילות עיקשת וקשה הצליחה הוועדה המשותפת לעליה וקליטה להשיג את כל התנאים המיוחדים הנ"ל. בין היתר, הצליחה הוועדה בסיוע הגיוני, לדאוג ליהודים שהגיעו מסוריה על מנת לקבל טיפול רפואי בארץ. (יהודים אלה שבו לאחר מכן לסוריה), ולסייע לעולים במציאת מקורות מחיה ודיור.

על פעילות זו נרחיב בהמשך.

בשנת 1983, עם התגברות גלי העליה, בשלו התנאים לאיחוד כל הארגונים המתנדבים למען יהודי סוריה והאיחוד, אכן, הגיע.

ב-13.4.1983 התקיימה בבית הכנסת "בית יעקב" לעולי דמשק בתל אביב ישיבה גדולה שבה נכחו החברים הבאים: שלם מואס, ענתבי אברהם, אברהם צבאן, יעקב סעד, יוסף ריקה, אברהם פתיחה, יהושע קלש, שלמה צאלח, ציון אלפיה, משה זרחיה, דוד לטי, סימון לחם, יוסף נתח, אליהו נימוס, ברוך שמאי, ברוך איזון ואנוכי.

על הפרק עמדה ההצעה שהועלתה בעבר: לאחד את כל הגופים הפעילים למען יהודי סוריה. אנוכי, ניהלתי את הישיבה ובסיומה הוחלט על איחוד כל הכוחות והגופים לארגון אחד תחת השם "ארגון יוצאי דמשק (סוריה) בישראל".

להלן שמות הארגונים שהתאחדו לארגון יוצאי דמשק:

א. אגודת בית תרבות ע"ש אברהם עבאס ז"ל.

ב. אגודת בית כנסת "בית יעקב" לעולי דמשק.

ג. אגודת "עזרה וסעד" לעולי דמשק.

ד. אגודת בית כנסת "שבת אחים" לעולי דמשק.

ה. אגודת בית כנסת "ברית אחים" לעולי דמשק.

לאחר שנציגי האגודות חתמו על איחוד הארגונים, נבחרה ועדה לביצוע

החלטת האיחוד ובראשה שני נציגים: שלם מואס, ויוסף קלש.

שר פנים ושר חוץ של ארגון לוחם

לאחר איחוד הארגון נבחרו שש ועדות וחובר תקנון שכלל עשר מטרות. אחת הוועדות היתה ועדת העליה והקליטה, שתפקידה לקלוט ולטפל בעולים. עוד הוחלט כי האגודות יהפכו לוועדות שתעסוקנה בנושאים שעסקו בהם בעבר. כמו למשל אגודת "עזרה וסעד" שסייעה, במשך שנים, לנזקקים מבני העדה הפכה לוועדת סיוע ואגודת בית התרבות על שם אברהם עבאס ז"ל, היתה לוועדת חינוך ותרבות שמחלקת מלגות לתלמידים מבני העדה. הוחלט שכל בתי הכנסת של האגודות השונות יישאו מעתה את השם "ארגון יוצאי דמשק (סוריה) בישראל". ביניהם, בתי הכנסת "בית יעקב", "שבת אחים", "וברית אחים".

פעילויות הארגונים שלפני האיחוד התנהלו על אש קטנה בעיקר בשל העובדה שמספר העולים היה נמוך יחסית. רק כמה בנות בודדות הגיעו מסוריה לישראל בדרכים לא דרכים. גם קשרי העבודה בין הארגונים למוסדות הממלכתיים היו אפסיים כמעט. הארגונים עסקו בעיקר בצורך שלהם לשרוד. התחלתי לפעול כמזכיר ארגון יוצאי דמשק (סוריה) בישראל בשנת 1983. היה זה לאחר שכל האגודות והארגונים של הקהילה היהודית של יוצאי דמשק וסוריה בישראל התאגדו בהסכם שנחתם ביניהם ב-13.4.1983. הארגון החדש התאגד כעמותה ב-27.2.84.

היה ברור לי, כי בשלב הראשון, אצטרך לשמש "כשר הפנים", של הארגונים שהתאגדו על מנת לבנות, באמצעותם, תשתית לפעולה בעתיד כשיפתחו שערי העליה מסוריה לישראל. אך בניית התשתית הזו לא היתה

יכולה לצאת אל הפועל אילולא הייתי נפגש עם ראשי המוסדות ומשמש גם כ"שר החוץ" של הוועדה לעליה וקליטה של ארגון יוצאי דמשק (סוריה) בישראל.

עם בחירתי למזכיר, ועוד לפני כן, הוטל על ועדת העליה והקליטה לרכז כוחות ביצירת קשרים עם המוסדות הממלכתיים - הסוכנות היהודית ומשרד הקליטה. הכוונה היתה להוציא לפועל את ההחלטות המשותפות לסוכנות ולארגון שהתקבלו בירושלים:

* קליטת העולים במרכזי הקליטה.

* מתן זכויות מיוחדות לעולי סוריה כגון: החזר הוצאות עבור הוצאות טיסה ודרכונים והחזר השוחד שניתן לשומרי הגבול הסוריים.

* לדרוש תקציבים למימון פעולות הארגון.

* לבקש משלטונות נמל התעופה אישור כניסה עד לכבש המטוס בזמן הגעתם של עולים חדשים.

* לבקר את העולים במרכזי הקליטה ולהדריכם במשך כל תקופת שהותם במרכזי הקליטה.

מצב העולים היה קשה, המצוקה עלתה על הרווחה. ועל כן, התחלתי לכתת את רגלי ממשרד למשרד, מאיש לאיש, כדי לבקש על אחי בני ישראל שהיו עדיין כלואים בסוריה, ועל אלה שהגיעו לכאן, בדרך לא דרך.

הוועדה הצליחה ליצור קשרים טובים עם המוסדות, וקיימה שיחות מועילות ביותר עם ראשיהם בתחומים שהארגון והמוסדות רצו לקדם.

יו"ר ועדת העליה והקליטה מצליח שטח טיפל, באמצעות הג'וינט, בחולים שהגיעו מסוריה לטיפולם רפואיים בארץ. המטופלים שבו לסוריה, לאחר שהטיפול בהם הסתיים; הארגון טיפל גם בשיכון הבנות שהגיעו לארץ במרכזי קליטה וכאשר נישאו סייע להן ברכישת דירות.

אבל הדבר שאני גאה בו יותר מכל הוא, המיומנות שפותחה בנושא קליטת העולים שהגיעו לישראל. הכרתי, במהלך עבודתי, ארגונים רבים, אך אני מסופק אם ארגון כלשהו קלט בצורה מיומנת כל כך את העולים כמו הארגון שלנו.

ועדת העליה והקליטה התארגנה מבעוד מועד לכואו של העולה החדש. הוכנו לו ולבני משפחתו מקומות במרכזי הקליטה, בתיאום עם הסוכנות היהודית ומשרד הקליטה, שהודיעו לנו על כואו.

העולה הגיע לשדה התעופה בלוד, איש הארגון קיבל את פניו בכבש המטוס, סייע לו בסידורי הנמל, וליווה אותו מיציאתו מהנמל, ועד למשכנו החדש.

חבר הוועדה לעליה וקליטה ליווה, כמעט מדי יום ביומו, את העולה בצעדי הראשונים בארץ. הוא היה מגיע אליו למרכז הקליטה ועובר ביחד עימו ממושרד אחד למשנהו. הוא הלך עימו למשרד הרישוי, למשרד הפנים, לסוכנות היהודית ולמשרד הקליטה על מנת שאלה יעניקו להם את הזכויות המיוחדות לעולי סוריה.

הוועדה לעליה וקליטה גם סייעה בדמי כיס לעולים על פי גודל המשפחה שעלתה לישראל. הוועדה לעליה וקליטה ביטחה את העולים, בכיטוח רפואי כשחדלו להיות מבוטחים אחרי ששה חודשי שהייתם בארץ. הוועדה גם סייעה לעולים במימון הוצאותיהם יחד עם הסוכנות היהודית והושיטה יד מסייעת לעולים חסרי כל. הוועדה סייעה לעולים לקבל מענקים מיוחדים מהמוסדות לרבות מענקים לרכישת ציוד בסיסי לבית.

חברי הוועדה עסקו גם באיתור מקורות תעסוקה או בהסבה מקצועית לעולים ובמציאת מימון כדי שהעולים יוכלו לרכוש לעצמם עסק. למטרה זו השיגו הלוואות נוחות עבור העולים ממשרד הקליטה.

קשה לי להאמין שיש בישראל עוד ארגון שפעל בצורה כה נמרצת להסדרת דיור לעולים. כל העולים רכשו דירות במקומות הקרובים לבני משפחותיהם, כתנאים מועדפים ועם הטבות מיוחדות. המוסדות התחשבו בטענתנו כי יהודי סוריה נפגעו בצורה קשה ביותר בשל תבוסתה של סוריה במלחמותיה נגד ישראל.

אני נזכר בימי הראשונים בארץ כעולה חדש, ואני משווה בין התלאות שעברתי בקליטתי, לאופן שבו נקלטו בארץ עולי שנות השמונים. אינני זוכר שמישהו מאנשי הקהילה עבר עימי את תחנות הקליטה כפי שאנו, אנשי ארגון יוצאי דמשק (סוריה) בישראל, עברנו עם העולים החדשים. העולה של שנות השמונים לא היה חייב לעבור את מסכת היסורים שעברנו בשעתו. בזכות העזרה שלנו נחסכו מן העולה הוצאות, עגמת נפש ובזבז זמן שהיו נחלתינו בשנות הארבעים והחמישים.

הארגון שלנו עסק, בנוסף לפעולות הקליטה גם בתחום התרבות והחינוך. מידי שנה בשנה קיימה ועדת החינוך והתרבות של הארגון טקס הענקת מלגות

לכ-100 תלמידים מבני העדה בארץ. התורמים, הקבועים היו אלברטו ז'אק קלש מקהילת מונטה סיני במכסיקו (3000 דולרים), אלמנתו של דוד פסח ז"ל, שאולם האירועים במשרדי הארגון נקרא על שמו, תרמה אף היא (3000 דולרים), הפדרציה הספרדית העבירה מידי שנה 15,000 ש"ח למטרה זו תרומה שהושגה בהתערבותי. גם הסוכנות היהודית העבירה את תרומתה לתלמידים.

גובה התרומות הלך ופחת בשל הנסיבות המשתנות, אבל הארגון הקפיד לקיים את טקס חלוקת המלגות מידי שנה בשנה עד לשנת 1997. הטקס התקיים בנוכחות מקבלי המלגות ואישים רמי מעלה ובהם חברי כנסת, נשיא ההתאחדות של הפדרציה הספרדית ומנכ"ל הפדרציה הספרדית יחזקאל זכאי. בכל טקס השתתפו אמנים אורחים והוגש כיבוד קל לאורחים.

אבל לא רק על כך היתה גאוותנו. מאז שנות השמונים עסקנו, במסגרת ארגון עזרה וסעד בחלוקת תרומות לנזקקים בדרך של מתן בסתר, כמקובל אצל יהודי סוריה. עשרות משפחות נזקקות קיבלו את הסיוע הזה ותמיד נמצאו התורמים למצווה קדושה זו.

וכאן המקום לספר על הפגישה הראשונה שלי עם חיים אהרון. עו"ד חיים אהרון, מי שהיה שגריר ישראל בקולומביה, נבחר, בחודש מרץ 1984, לראש המחלקה לעלייה וקליטה של הסוכנות היהודית.

בסיוע חברנו, הח"כ לשעבר מנחם ידיד, יצרנו עמו קשר מיד עם היבחרו וקיימנו אתו פגישה במשרדי הסוכנות היהודית בתל-אביב. בישיבה זו השתתפו: מנחם ידיד, אברהם פתיחה - יו"ר, יוסף ריקה - סגן יו"ר, ואני כמזכיר הארגון.

באנו אליו על מנת לקבל ממנו את הסיוע בקליטת היהודים שעלו מסוריה טיפין טיפין וקיוונו שחיים אהרון יראה בנו ארגון קולט עליה. השיחה היתה טובה מאד. חיים אהרון הודיע, כי ישמח להיפגש עמנו בקביעות, מדי יום חמישי בשבוע, על מנת לשמוע מאיתנו על הבעיות שהתעוררו ועל הצרכים של בני העדה.

חיים אהרון הציג אותנו בפני אנשי הסוכנות היהודית שאמורים היו לסייע בידינו לפתור את הבעיות בהם מנכ"ל המחלקה, מנהל מחלקת הדיור, אנשי המחלקה הסוציאלית, מנהלי מרכזי הקליטה, האולפנים לעברית, גזברות הסוכנות היהודית ועוד.

בסיועו של חיים אהרון נפתרה בעייה קיומית של הארגון - בעיית התקציבים. בהתערבותו של אהרון התחיל הארגון לקבל תקציב שנתי מהסוכנות היהודית. זו הפעם הראשונה בתולדות הארגון שקיבלנו תקציב שנתי לפעולות שלנו.

חיים אהרון פתר בעייה נוספת של עולים רבים שהגיעו לארץ ללא כל ציוד אלמנטרי. בשיחה עמו סיפרנו לו כי בניגוד לעולים מן המערב שמגיעים עם מטען רב, עולי המזרח מגיעים עם כותנתם לגופם ותו לא. העולים אינם יכולים להתחיל את חייהם כיון שאין להם ריהוט, כלי מטבח, וכו'. חיים אהרון, שהבין את הבעייה, הבטיח, כי יפעל לצייד את העולים כמה שהוא כינה ב"תחליף מטען". כך קיבל כל עולה תשלום חד פעמי מגזברות הסוכנות היהודית בגובה של 1200 דולרים.

בנוסף לכך, דאג חיים אהרון, שהסוכנות היהודית תממן את כל ההוצאות שהיו לעולים בעקבות העליה לרבות החזר הוצאות הטיסה, הדרכונים, ותשלומי הנמל. החזר ההוצאות לעולים היה פרי יוזמתו של חנניה שרוני שעמד בראש הוועדה המשותפת שקבלה את ההחלטות.

בעקבות הקשרים ביננו לבין חיים אהרון נרתמה הסוכנות היהודית למציאת פתרון לבעיית המגורים של הנערות היהודיות שנמלטו מדמשק והגיעו לישראל, בשנות השמונים. הבנות הגיעו לישראל בדרכים לא דרכים. כולן הגיעו לישראל ללא הוריהן וללא בני משפחה. היו שהבריחו את הגבול ואחרות נמלטו בדרכים אחרות. עם הגיען לארץ הן נשלחו למרכז קליטה בכפר סבא על מנת ללמוד עברית. במרכז הקליטה הן גם זכו לארוחה חמה ולמשכורת חודשית קטנה.

אולם הבנות, כמו כל עולה חדש שגר למרכז קליטה, נאלצו לעזבו אחרי חצי שנה. מנהל המרכז, צבי לויק, הודיע לבנות, כי עליהן לעזוב את המרכז והן נותרו ללא דירה וללא תמיכה. כל בקשותינו להשאירן במרכז הקליטה עד שימצא להן פתרון דיוור לא הועילו. פנינו לקהילה היהודית - סורית במכסיקו, כדי שזו תפעל אצל יו"ר הנהלת הסוכנות היהודית באותה עת, אריה ל. דולצ'ין, יהודי יוצא מכסיקו בעצמו, ותגייס אותו לפעול למען המשך שהותן של הבנות במרכזי הקליטה. הקהילה היהודית-מכסיקאית איימה שתפסיק את העברת כספי התרומות למגבית היהודית המאוחדת אם בעיית שיכון הבנות לא תבוא על פתרונה. גישה זו עוררה את הסוכנות היהודית לפעול ללא דיתורי

לפתרון בעיית דיור לעולות החדשות מסוריה.

יו"ר הנהלת הסוכנות היהודית, אריה ל. דולצ'יץ, הורה למנכ"ל המחלקה לעליה וקליטה, יהודה דומיניץ, ולמנהל מחלקת הדיור ירמיהו אשד, למצוא פתרונות עבור הבנות. בישיבה שקיימנו עם ראשי המחלקה לעליה הוחלט לבקר את הבנות שעלו לישראל במרכז הקליטה בכפר סבא.

ראשי המחלקה לעליה ואנשי הארגון ביקרו את הבנות ונפגשו עם מנהל מרכז הקליטה, צבי לוי. בפגישה זו דנו בבעייה שעל הפרק ובתום הפגישה התקבלה החלטה ועל פיה הבנות תשארנה במרכז הקליטה למשך שנה, במקום לתקופה של ששה חודשים, עד שימצא עבורן פתרון דיור הולם. מנהל מרכז הקליטה דרש לקבל את הסיכום הזה בכתב, כיון שהיו לו הסתייגויות לגבי ההסדר שהתגבש. זמן קצר לאחר מפגש זה החליפה הסוכנות היהודית את מנהל מרכז הקליטה, צבי לוי, ומינתה תחתיו את הגב' טובה בן נון. טובה סייעה בצורה יוצאת מגדר הרגיל לעולות החדשות מסוריה. קשרי הארגון עם הגב' בן נון הביאו לפתרון בעיות סכוכות של עולים חדשים שהגיעו מסוריה החל משנת 1983.

בעיית הדיור היתה בעייתם של העולים שהגיעו מסוריה. אחד הפתרונות שנמצאו לבעיית הדיור היה ההוסטל. ההוסטל שימש פתרון דיור למשפחות קטנות או לבודדים. כל עולה שביקש להשתכן בהוסטלים היה חייב להופיע בפני ועדה משותפת לסוכנות היהודית ולמשרד הקליטה. ההוסטלים היו בבת ים, בחולון ובכפר סבא. בשל הקשרים הטובים של הארגון עם ראשי הוועדה ובמיוחד עם טובה בן נון מהסוכנות היהודית, וחביב קצב ומרדכי דורי ממשרד הקליטה, הצלחנו למצוא פתרונות דיור למשפחות ולבודדים מקרב העולים מסוריה בשנים האחרונות.

בסוף שנת 1985 הצליחו המוסדות המטפלים לחלץ מדמשק 101 יהודים. הם עלו לישראל, דרך תורכיה, והועברו למרכז הקליטה של כפר חב"ד ליד לוד. בין העולים היה גם הרב שלמה כסו ובני משפחתו שמתגוררים היום בבת-ים.

למחרת בואם של העולים לכפר חב"ד התקשרה אלי הגברת נעמי פלד, מנהלת מחלקת הדיור בסוכנות היהודית, וביקשה ממני להעביר את העולים מסוריה ממרכז הקליטה של כפר חב"ד למקום אחר. היא לא נימקה את בקשתה ורק אמרה שאנשי חב"ד עומדים על כך שהעולים יועברו מן הכפר

למקום אחר.

התקשרתי למנחם הלר מזכיר הכפר וביקשתי ממנו להיפגש עם רבני הכפר שקיבלו את ההחלטה. נפגשתי עם כמה רבנים שנאותו לשמוע את דברי ואמרתי להם כהאי לישנא:

"כבואכם לדון בבעיית הפינוי של העולים עליכם לזכור כי העולים הם שומרי מסורת ואם תוציאו אותם מהכפר, הם יפסיקו לשמור מסורת כיוון שיהיו בין יהודים חילונים. על כן, אם רצונכם לזכות במצווה התיירו להם להישאר בכפר עד שימצא להם דיור של קבע".

מזכיר הכפר והרבנים דנו שוב בהחלטתם, והודיעו לי כי שיכנעתי אותם בטיעוני והחליטו להשאיר את העולים בכפר עד למציאת מקום מגורים לעולים החדשים כל זאת בתנאי שיקפידו לשמור שבת.

הלכתי עם הרב מנחם הלר למפגש עם העולים החדשים. שאלתי אותם בנוכחותו: "מי מכם איננו שומר שבת? מי שלא שומר שבת יצא עימי ויעזוב את המקום". רק משפחה אחת הודיעה לי כי לא תוכל לשמור שבת ועזבה את הכפר, הסדרנו לה מגורי קבע במקום אחר. שאר העולים נשארו במרכז הקליטה של כפר חב"ד.

התחייבתי אישית בפני חברי הוועד שכל העולים יעזבו את הכפר בתוך חודשים ספורים לאחר שאמצא להם מגורי קבע. וכך אכן היה. תוך חצי שנה עזבו העולים את כפר חב"ד למגורי קבע ליד קרוביהם.

עד למועד שבו העולים עזבו את הכפר ביקרנו אותם באופן קבוע, מדי שבוע. באחד המקרים הגענו לביקור ביחד עם ראש המחלקה לעליה חיים אהרון. הוא ניגש לאחת המשפחות והאם הציגה בפניו את בנה שנפגע בסוריה בידו והרופאים טיפלו בו בצורה רשלנית שגבלה בהתעללות ממש. חיים אהרון הזדעזע ממראה עיניו והורה להעביר את הילד לבית החולים "שמואל הרופא" בבאר יעקב. הילד אושפז ונותח במימון מלא של הסוכנות היהודית וידו נרפאה כליל.

בעקבות הטיפול בעולי סוריה הגעתי לכנסת להופיע בישיבה שדנה ביציאת יהודים מסוריה. חיים אהרון הראה לי עיתון "מעריב", שבו פורסם מאמר התקפה קשה על הסוכנות היהודית מפי עולים מסוריה. העולים הוזמנו להופיע בפני ועדת עליה וקליטה של הכנסת. קראתי את המאמר, אמרתי

לחיים אהרון שהכל שקר. והאנשים הוסתו לאמר דברים מבלי לדעת את האמת.

חיים ביקש ממני להופיע בכנסת בפני הוועדה, והסכמתי. הוא הודיע לכנסת שהמנכ"ל דוד לויץ, קלש יוסף ומצליח שטח יופיע מטעמו בכנסת. ביום שבו הופענו בכנסת, נכנסנו לחדר הישיבות של הוועדה, קיבלה אותנו היו"ר גברת תעסה גלזר. במקום נוכחו עוד מספר חברי כנסת ושני עולים מלוויים בשני ישראלים. היו"ר פתחה והמתלוננים קיבלו את רשות הדיבור. הם קבלו על כך שהעולים מופלים לרעה לעומת עולים אחרים, וכי הועברו למרכז קליטה שאין בו יחס נאות, תנאי דיור הולמים, אוכל, בגדים ולימודים ועוד.

הדברים האלה הקפיצו את מצליח שטח שהחל לצעוק עליהם. השתקתי אותו והסברתי לו כי אם ברצונו להגיב הוא חייב לבקש את רשות הדיבור, נתבקשתי להגיב בשם הסוכנות, וקיבלתי רשות הדיבור.

פניתי לעולים ואמרתי להם כי "לפני שאשיב על טענותיכם ברצוני שתדעו שאני איש שלכם ואיני מייצג רק את הסוכנות. הכרתם אותי, ביקרתי אתכם בעבר, ואני מבקר אצלכם פעמיים בשבוע. ועכשיו לתלונות שלכם:

1. ללא התחייבות שלי בפני ועד כפר חב"ד לא הייתם מתקבלים, ואתם יודעים זאת.
2. כל משפחה קיבלה דירה לפי מספר הנפשות בה. משפחה גדולה קיבלה שתי דירות.
3. לפני שבוע העברנו אליכם משאית ובתוכה בגדים במשקל טון, והכל ללא תשלום.
4. עזרנו לכם במתן כסף לכל משפחה לפי מספר נפשות בה, בנוסף לכסף שאתם מקבלים מדי חודש.
5. חילקנו לכולם מגבות וסבון רחצה.
6. הילדים סודרו כולם בבתי הספר והמבוגרים לומדים עברית עד שעה שתיים בכל יום.
7. מגישים אוכל בחדר אוכל שלוש פעמים ביום בשעות שמונה, שתיים, ושש לפנות ערב.
8. ראש המחלקה חיים אהרון ביקר אצלכם, רשם את כל בקשותיכם והבטיח לכם את עזרתו ואכן למחרת הכניס ילד לבית חולים לניתוח

בידו. היכן כאן ההפליה, והאם דברי נכונים". שני העולים אישרו את דברי המשכתי ונוזפתי בהם באומרי שבעיות אפשר לפתור בשטח, ולא במאמר בעיתון. אני, איש דמשק כמוכם, התביישתי כשקראתי את המאמר בעיתון.

אבקשכם לכטל את התלונה, תלחצו ידיים עם המנכ"ל דוד לויין והגברת, יו"ר הוועדה, וכזה נסיים.

היו"ר הודתה לי ופנתה לישראלים המסיתים ונוזפה בהם, באומרה: תתביישו לכם הילדים שלנו שמשרתים כחיילים בחזית אינם מקבלים 50% ממה שאתם מקבלים ואתם עוד מתלוננים. תדעו לכם שעולים ממדינות אחרות, אין להם את התנאים ששמענו עליהם כאן שהושגו הודות לארגון ולמר קלש ובזאת סיימה את הישיבה. לחצנו ידיים, והיא אמרה לי: "מר קלש אני מקווה שנתראה בקרוב". גם חברי הכנסת שנכחו בישיבה לחצו לי יד והודו לי על טיפולי בפרשה. ובסיום הישיבה בכנסת חזרנו לסוכנות היהודית. חיים שאל איך היתה הישיבה, דוד לויין סיפר לו כיצד טיפלתי בתלונה של העולים וחסכתי ממנו את הצורך לדבר בפני הוועדה ולהביא הוכחות להפריך את טענותיהם של העולים. חיים אהרון הודה לי ואמר כי גם הוא עצמו לא היה מצליח לטפל בפרשה ולכטל את התלונה ללא עזרתי. כפי שכתבתי בתחילת הסיפור, הישיבה הזו הביאה אותנו לכנסת שהכיר בנו כארגון הטוב במדינה המטפל בקליטת עולים חדשים.

★★★

כשאני נזכר בכל אותם אישים ומוסדות שסייעו לעולי סוריה בצעדיהם הראשונים בישראל אינני יכול לשכוח את שר הקליטה יעקב צור (1984-1988).

מפגשי הראשון עימו התקיים לפי בקשתי בלשכתו ברחוב אסתר המלכה 6 בתל-אביב. לפגישה הגעתי עם חברי ההנהלה של הארגון והעלינו בפניו את הבעיות של עולי סוריה בישראל. הוא שמע את הבעיות בקשב רב והבטיח שמשדרו יסייע לנו בכל תחום שבסמכותו ובעיקר בתחום הדיור והלימודים.

מנימת דבריו ויחסו החם לבעיותינו הבנת, כי נושא יהודי סוריה קרוב מאד לליבו. ואכן, בכל תקופת כהונתו כשר קליטה הוא עשה מאמץ גדול לפתור את בעיות העולים מסוריה.

בתחום הדיור למשל.

בשנת 1985 התגוררו במרכזי הקליטה עשר משפחות ברוכות ילדים ביניהן משפחות של אסירי ציון מיוצאי סוריה שלא היה להם כסף לרכישת דירות אף לא באמצעות משכנתאות. באופן מקרי, באותה עת ממש, התנהלו דיונים משפטיים בין משרד הקליטה לבין תושבים ישראלים שהתנגדו לאכלס בבתי דירות של הסוכנות ומשרד הקליטה יהודים עולים מאתיופיה. התושבים שפנו לבית המשפט בהתנגדותם לשיכון העולים האתיופים זכו בדיון והדירות נותרו ריקות. כשנודע לי על כך פניתי מיד למזכירת השר על מנת שתסדיר לי פגישה דחופה עימו. רציתי לבקש משר הקליטה לסייע בידינו לשכן את העולים מסוריה בדירות שהתפנו: חמש הדירות ריקות בבת-ים וחמש דירות בראשון-לציון. הפגישה עם השר התקיימה על פי בקשתי. בפתח הפגישה העליתי את הבעייה בפני השר והוא ענה לי: אין לנו אף לא דירה אחת. הוא ביקש ממזכירו שיביא לו את רשימת הדירות שבידי המשרד על מנת להוכיח כי אכן אין לו דירות ריקות. ענית לו, כי יש בידי רשימה של לפחות עשר דירות ריקות ואם המשפחות תועברנה לשם תפתר בעייה קשה מאד.

השר צור התבונן במזכירו בפליאה ואמר: היתכן שיוסף קלש יודע דברים שאנו במשרד הקליטה איננו יודעים? ופנה אלי: אם אתה מוצא לי את הדירות הללו העולים שלך יקבלו אותן. אמרתי מיד: אם כך, כבר השבוע, תעבורנה לדיר של קבע עשר משפחות בברכת שר הקליטה.

סיפרתי לשר הקליטה על הדירות החדשות והוא הופתע מאד על המידע שבידי. לחצנו ידיים והוא הגיש לי כשי את ספרו של יגאל אלון "בית אבי" בהקדשתו האישית. לפני שיצאתי מן המשרד אמר למזכירו בחיוך: "תלמד מיוסף קלש איך משיגים אינפורמציה על הנעשה במשרד הקליטה", וכך נכנסו עשר משפחות עולים להתגורר בדירות של 3-4 חדרים בשכר דירה לכל ימי חייהם.

לא היה זה המקרה היחיד שבו שר הקליטה התערב בו לטובת יהודי סוריה. בשעה 10⁰⁰ בלילה, באחד מימי חודש אוגוסט 1986, צילצל הטלפון בביתי. הרמתי את השפופרת ומצידו השני של הקו נשמע קולה של אשה. היא סיפרה על משפחה יהודית-סורית שהגיעה מדמשק לניו-יורק ומשם לארץ ישראל ומזה כחודש ימים לא הצליחו הסוכנות ומשרד הקליטה לקלוט אותה והיא מתכוננת לשוב לדמשק דרך ניו יורק. אמרתי לגברת לבקש מהמשפחה להתקשר אלי מיד והבטחתי לפתור את הבעייה.

בחצות הלילה צילצל בביתי הטלפון ועל הקו היה אדם שהכרתי ושמשפחת העולים התארחו בביתו. ביקשתי ממנו שידאג לכך שהמשפחה תתייצב בשעה תשע בבוקר במשרד הקליטה ברחוב אסתר המלכה 6 בתל-אביב כשהיא מצויידת בדרכונים ובכל המסמכים שברשותה.

בשעה שמונה בבוקר יום המחרת התקשרתי ללשכת השר וסיפרתי את הסיפור למנהל המשרד. ביקשתי את עזרתו והצגתי בפניו את תוכניתי לקליטת המשפחה. מנהל המשרד אישר את התוכנית, והבטיח שיייע בידי ככל אשר אבקש, וברך אותי בדרך צלחה.

בשעה תשע בבוקר פגשתי את המשפחה במשרד הקליטה, כפי שנדברנו ערב קודם לכן. ממשרדו של מנהל משרד הקליטה בתל-אביב יצרנו קשר עם מנהלת המחלקה היעודית במשרד הפנים. הכרתי אותה היטב ועל כן השיחה ביננו קלחה. לבקשתה העברתי לה את שמות העולים והיא מסרה לי בתוך מחצית השעה את מספרי תעודות הזהות שלהם כדי שאוכל להנפיק להם תעודות עולה.

נסענו, המשפחה ואני, למשרד הקליטה בחולון ובמקביל יצא שליח עם מכתב ממשרד הקליטה למשרד הפנים בתל-אביב.

במשרד הקליטה בחולון קיבלה המשפחה 10000 ש"ח על חשבון הוצאות הקליטה בארץ. המשפחה יכלה להתחיל את דרכה כעולה חדשה בארץ.

התקשרתי לשר הקליטה יעקב צור וסיפרתי לו את סיפורה של המשפחה שהצלחנו להסדיר את קליטתה בישראל ולמנוע את ירידתה לסוריה. "אני מבקש ממך, אדוני השר, לסייע בידי לשכן את המשפחה בדירה בבת-ים במקומה של משפחה שאותה אני מבקש לשכן במקום אחר", אמרתי לשר והוא ענה: "תבורך על פעלך".

ביום חמישי באותו שבוע נסעתי לבניין הסוכנות היהודית בתל-אביב וסיפרתי לראש המחלקה, חיים אהרון, על קליטת המשפחה שעמדה לרדת מהארץ לדמשק בשל כשלון המוסדות לקליטת עליה. הוא נדהם, הניח את ידיו על ראשו, ואמר: אינני מאמין למשמע אזני. אנחנו לא הצלחנו לקלוט את המשפחה בכל האמצעים העומדים לרשותינו, ואתה הצלחת עם משרד הקליטה! ?

לפי בקשתו של חיים אהרון נכנסתי לחדר הישיבות של המחלקה וסיפרתי לכל ראשי המחלקה את הסיפור מראשיתו ועד סופו. "מדוע לא סיפרתם לי

על המשפחה הזאת? אתם הרי יודעים שיש לי קשרים טובים במשרד הקליטה והייתם יכולים להסתייע בי?" שאלתי את אנשי המחלקה. התברר לי כי מצליח שטח ראש ועדת הקליטה בארגון, העלים מידעתי את הבעייה ואת הכישלון בטיפולו בפרשה. על כן נודע לי על המקרה סמוך להחלטת המשפחה לרדת מהארץ מגורם שלישי, ובאקראי.

חברי הנהלת המחלקה בסוכנות בירכו אותי על הטיפול במשפחה וראש המחלקה חיים אהרון הודיע לי כי מעתה ואילך יעמוד לרשותי חדר עם טלפון בסמוך לחדרו בבניין הסוכנות היהודית בתל-אביב.

פרס יו"ר הכנסת

קבלת פרס יושב ראש הכנסת היתה ביוזמתו של חיים אהרון ובתמיכתם של שר הקליטה יעקב צור ומשרד ראש הממשלה והשופטים בוועדה. בחודש ינואר 1987 קיבלתי מכתב מי"ר הכנסת, שלמה הלל, שבו הודיע לי כי ועדת השופטים החליטה פה אחד שאני אקבל את פרס יו"ר הכנסת לשנת 1987. התרגשתי מאוד. הבאתי את המכתב לישיבת הוועד. החברים התרגשו וברכו אותי. למרבית הצער, באותו מעמד קם מצליח שטח ואמר שהוא מתפטר. הסיבה לכך היתה רגש של קינאה, למה אני זוכה בפרס ולא הוא. תגובת החברים היתה כי ההישגים שהושגו עד לאותו זמן נרשמו על שמו של יוסף ולא על שם מצליח, אבל הוא לא קיבל את הטיעון להתפטר מהארגון.

ערב קבלת הפרס היה ערב גדול ומרגש. האולם היה מלא מפה לפה. על הבמה ישבו השופטים, ויו"ר הכנסת לשעבר. כשחברי כנסת וסגן ראש הממשלה קראו את שמי, עליתי לבמה. המנחה עמד לידי ומיקרופון בידו וקרא את קורות חיי. הקהל מחא כפיים. יו"ר ועדת העליה והקליטה של הכנסת, גב' מרים תעסה גלזר, ועורכת דין, הובילו אותי אל היו"ר והשופטים ולחצתי את ידיהם. קיבלתי את הפרס. היו צלמים, נציגי טלוויזיה, העיתונות

והרדיו. פניתי לרדת, וראיתי קהל עומד ומוחא כף. התרגשותי היתה גדולה. התפללתי שאצליח לרדת מהבמה. שר הקליטה יעקב צור, חיים אהרן ודוד לוי, פנו אלי בדברים נרגשים.

שר הקליטה אמר: "האיש הזה עושה את עבודתו ללא שיקולים פוליטיים וכל המשרדים פתוחים בפניו". לאחר לחיצת ידיים, הובילה אותי עורכת הדין לחדר אחר. הוזמנתי לארוחת ערב, אצל יושב ראש הכנסת. לארוחת הערב היו מוזמנים כל מקבלי הפרסים וראשי ארגונים יהודיים מחו"ל שהוזמנו לאותו ערב. היה זה ערב בלתי נשכח. רעייתי ואני נזכור אותו עד סוף חיינו ולא אשכח את האיש שבזכותו קיבלתי את הפרס, חיים אהרון. להלן הדברים שנכתבו אודותי, עם קבלת הפרס.

בתחום הגברת העליה, מניעת הירידה והקלת הקליטה.

יוסף קלש

יליד דמשק 1920

עלה לארץ ב-1946

מנהל חברת בנין משפחתית

מזכיר ארגון יוצאי סוריה בישראל

מטפל בעליה וקליטה

ניתן ליוסף קלש

על אשר שימש, בארבעים שנות שבתו בארץ ועוד לפני כן בגלות סוריה, אות ומופת למתנדבים בעם לסייע בידי עולים, להקל על קליטתם, לעמוד לצידם במצוקתם ולדאוג לשלומם ולשלום משפחותיהם. כוחו רב אף בהפעלת מתנדבים כמותו שנתנו ידם ולבם להצלחת מפעליו, ומתוכם יורם על נס שמו של שטח מצליח, מראשי הפעילים לעליה וקליטה בארגון יוצאי דמשק.

יוסף קלש

"ראיתי בני עליה והן מועטים" (סנהדרין צז)

בדרך ההשאלה ניתן מאמר תלמודי זה כעיטור של כבוד לאישים אשר כל חייהם קודש לענין העליה וקליטתה. מעטים הם פעילי הציבור המתרכזים בפעולתם בנושא מרכזי אחד, על ענפיו השונים: ייזום דרכים לעליה ולהצלחה, דאגה וסיוע לקליטה חמרית וחברתית של עולים.

שילוב מבורך של פעולת התנדבות אישית רבת שנים, החל בפעילות ציונית-חינוכית וחיפוש דרכי עליה בחוץ לארץ, דרך ההגשמה האישית של רעיון העליה, ועד לסיוע צמוד לעולה הפרט בדרך קליטתו בארץ - בא לידי ביטוי בפעולותיו של ר' יוסף קלש.

יוסף קלש, יליד דמשק, שעלה לארץ בשנת 1946 לאחר שנים של פעילות בקהילה במסגרת תנועת נוער ובפעולות להגברת העליה, פעיל זה ארבעים שנה בארץ בעסקי ציבור שונים ובמרכזם סיוע לעולי מצוקה, לצעירים ולצעירות חסרי בית. פעולתו גברה והתרחבה בעשור האחרון, לאחר שפרש מעסקיו, וככל שגברה המצוקה של אחיו ואחיותיו, הגביר פעילותו לעליה, לקליטה ולשיקום.

פעולתו של מר קלש בתחום הקליטה מצטיינת בהקדשת מאמצים ואמצעים לעולים כקבוצה ולכל עולה ועולה כפרט, ובשימת לב לבעיות העליה והקליטה על כל היבטיהן - החרדה לגורל אחינו שבארצות המצוקה, הדאגה לאיחוד משפחות, הושטת עזרה לעולים הזוכים להגיע, הגשת עזרה רפואית לעולים הזקוקים לכך, קישור בין העולה היחיד ובין משפחת הקליטה המורחבת.

יוסף קלש משלב בפעילותו מופת של התנדבות אישית, השפעה על המימסד העוסק בתחומי פעילותו, והפעלת מתנדבים וצוותים נוספים. שותף נאמן רב-פעלים, העומד לימינו של יוסף קלש ומסייע בידו, הוא חברו הצעיר ממנו, מצליח שטח, יליד דמשק אף הוא, מעפיל לארץ בנעוריו, חניך עלית הנוער, מהמתגייסים לפלמ"ח שלחם ונפצע במערכות ישראל, איש התישבות, ומזה שנים רבות פעיל בוועדת העליה והקליטה של ארגון יוצאי דמשק.

יצוין לשבח שטח מצליח הפועל לצדו של יוסף קלש ומסייע בידו, ויחדיו

הם פועלים כצוות.

על התנדבותו המופתית, על המסירות ועל ההתמדה שבהן הוא מטפל בעולים, על הרוח הטובה שהוא משרה על העולים ועל הקולטים כאחד ועל כושרו להפעיל מתנדבים נוספים, נמצא ר' יוסף קלש ראוי לקבלת פרס יו"ר הכנסת לשנת תשמ"ז.

סיום תקופה

בחודש מרץ 1988 הסתיים תפקידו של חיים אהרון ובמקומו נכנס לתפקיד ראש המחלקה לעליה וקליטה אורי גורדון.

תקופתו של חיים אהרון היתה מהטובות שידענו. בנושא העליה הצלחנו לקלוט כל עולה וכל משפחה וכולם עברו תקופת מעבר שנועד ללמוד עברית, לאחר מכן עברו לדיור קבע בעזרתו של שר הקליטה יעקב צור ואנשי משרדו. תקופתו של חיים אהרון פתחה בפנינו את כל משרדי המוסדות וגם בוועדת עליה של הכנסת. עבדנו לפי סדר ותיאום עם המוסדות שטיפלו בעליה, קיבלנו ידיעות על מועד הגעתם של העולים לארץ, וחברינו קיבלו אותם בנמל התעופה והכיניו עבורם דיור זמני במרכזי קליטה. בעזרתו של חיים אהרון קיבל הארגון תקציבים שנתיים בפעם הראשונה מהסוכנות וממשרד הקליטה. הארגון התפתח ונחשב לאחד מהארגונים הטובים במדינה בתחומו.

על עזרתו הרבה למען עלייתם וקליטתם של העולים מסוריה, הארגון רשם את שמו בספר הזהב של הקרן הקיימת לישראל.

בתקופת כהונתו של יעקב צור שר הקליטה. הרגשתי שנושא יהודי סוריה קרוב מאוד ללבו. היתה לו גישה חברית מיוחדת ונתתי בו אמון מוחלט. בישיבות שהתקיימו במשרדו שמע, הקשיב, הבטיח וסייע לנו בתחום הדיור. דלת משרדו היתה פתוחה בפני בכל עת. הוא עשה מאמצים גדולים לפתור את בעיית הדיור של העולים מסוריה. לאחר שסיים את תפקידו כשר הקליטה, כתפקידו בלובי בכנסת המשיך לתמוך במאבקינו להצלת יהודי סוריה בתור חבר כנסת.

בתום תקופת כהונתו של יעקב צור נכנסו לתפקידם שר הקליטה יצחק פרץ ושר השיכון דוד לוי.

לקראת סוף שנות השמונים התחיל מאבקיניו למען זכויות אסירי ציון ולמציאת פתרון דיור למשפחות ברוכות ילדים וחסרי אמצעים שהיו במרכזי קליטה בתקופת כהונתם של השרים האלה. בחודש אפריל 1989 הוצאתי חוברת ובה כתבתי על מאסרם של יהודים בדמשק שעונו בצורה אכזרית ביותר, סיפורים מזעזעים על שיטת העינויים שהשתמשו בהם הנאצים באסירים באירופה לפני חיסולם. האנשים הגיעו לארץ חבולים ושבורים, עברו במשך חודשים טיפול רפואי ולמרות זאת הם לא הוכרו אסירי ציון.

ב-6 במרץ 1990 רשמתי עמותה בשם "ארגון אסירי ציון לעולי סוריה בישראל". חבריה כולם אסירי ציון לשעבר, מלבדי, כעומד בראש הארגון.

ב-8.5.1991 פרסמתי מאמר שכותרתו היתה "שווים פחות ושווים יותר" על ההפלייה בנושא זה מצד הסוכנות היהודית והמוסדות. על המאמר הגיעו תגובות ממיכאל קליינר שהיה אז יו"ר ועדת עליה וקליטה בכנסת. הוא אמר שאסור לעבור על זה בשתיקה ויש לטפל בנושא בדחיפות. הוזמנתי אליו לפגישה בכנסת כדי לדון בנושא. כמו-כן הגיעה גם תגובתו של אורי גורדון, ראש המחלקה לעליה וקליטה בסוכנות היהודית. גם הוא הזמין אותי לדון בנושא. בישיבה שהתקיימה בלשכתו וביקש לדעת פרטים על ההפליה. לאחר שהבאתי לפניו את העובדות אמר לי כי זכויותיהם של אסירי ציון וההכרה בהם נעשית במשרד לקליטת עליה, בחסותו של שר הקליטה. ברשות הסוכנות, כפי שציינתי במאמר בעיתון, תקציב שנועד לאסירי ציון: לגברים שעברו את גיל ששים וחמש, ולנשים שעברו את גיל ששים. הם מקבלים קיצבה חודשית לפי השנים שהיו בבית הסוהר.

פתרון בעיית הדיור היא בידי שר הקליטה והשיכון. הסוכנות דואגת לדיור לבודדים ולזוגות בהוסטלים תמורת תשלום חודשי. הודיתי לו על האינפורמציה. למרבית הצער נתקלתי בקשיים בנושא הדיור. ניהלתי מאבקים קשים ביותר בתוך מחלקת העליה למצוא פתרון לדיור לבנות הבודדות. בכל הישיבות שהשתתפתי בהן קיבלתי תשובה שאין חדרים פנויים. ידעתי שאינם דוברי אמת. לכן, יום אחד נסעתי לבת-ים וביקרתי בשני בנייני מגורים. רשמתי את מספר הדירות הריקות, מספר הדירה ומספר קומה. מצויד במידע זה חזרתי לסוכנות והגשתי להם רשימה של 14 חדרים ריקים. היתה זו ישיבה

סוערת, נאמר לי שהחדרים מיועדים לעולים שיגיעו מארה"ב. דרשתי את העברת הבנות הבודדות והזוגות הנשואים לדיור, ואיימתי לפרסם את הנתונים בעיתונות. בסיום הישיבה הוכטח לי שתוך חודש כל העולים הבודדים הנמצאים במרכזי קליטה יעברו לדיור הולם, ולאחר מכן יטפלו גם בזוגות הנשואים. למזלי כל הפקידים הוותיקים במשרד שעזרו לנו בעבר נשאו בתפקידיהם כגון טובה בן נון, קלמן גרוסמן והם קיימו את הבטחת היו"ר, ובתוך חודשיים כל העולים מסוריה שהיו במרכזי קליטה עברו לדיור הולם. בשנת 1990 סייעו המחלקה והעומד בראשה, אורי גורדון, ומנכ"ל המחלקה, ארנון מנטבר, במידה רבה במאבק להצלת יהודי סוריה.

★★★

בחודש יולי 1989 שלחתי מכתב אל שר הקליטה הרב יצחק פרץ. ביקשתי ראיון לדיון בשני נושאים. האחד - אסירי ציון, והשני - דיור למשפחות עולים ברוכות ילדים וחסרי אמצעים. כעבור שבוע התקבלה תשובה חיובית ונקבעה ישיבה בנושא במשרדו בירושלים. נסענו לירושלים מצליח שטח, משה ממרוד ואנוכי. לפני לשכת השר נפגשנו עם חביב קצב. ביקשתי שיתלווה אלינו. כשאמר שהוא אינו מוזמן, אמרתי לו אני מזמין אותך. הישיבה היתה אמורה להתקיים עם המנכ"ל, ונתבקשנו להמתין. כעבור מספר דקות הופיע רב בעל הופעה נאה ושאל לבקשתינו. הצגתי את עצמי ואת חברי. כאן באה הערה שהביכה אותי באומרו: אתה קלש הגדול. אמרתי: כבודו, אני אדם קטן כפי שאתה רואה. ענה: "אתה מוכר בכל המשרדים שלנו בארץ". לא רציתי להיכנס לפניו לחדר הישיבות. אך הוא התעקש באומרו: "אתה עושה לי כבוד כאיש דת, אבל יתכן שאתה מבוגר ממני ביום אחד. תכנסו לפני". החזקתי בידו ונכנסנו ביחד. לאחר שהתישבנו הזמין עבורנו מיץ תפוזים, ואמר: "אדוני פיך ידבר ואוזני ישמעו". עניתי לו כי "מכתבי מונח לפניך, אם תהיה תשובה חיובית, תודה רבה. ואם תשובתך שלילית גם נאמר תודה ונצא מהמשרד". חברים ביקשו את רשות הדיבור והתלוננו על הפליה בנושא הדיור, הקליטה ועוד. התערבתי ואמרתי שאני לא הרגשתי בהפליה, להיפך קיבלתי עזרה ושיתוף פעולה בכל המשרדים שפניתי אליהם בבקשת עזרה. הרגשתי הקלה על פני הרב שאמר כי בנושא אסירי ציון אינם יכולים לעזור, אבל בנושא הדיור, כן. למזלנו נכנס גם השר בעצמו לישיבה. אמרתי לו: "כבוד השר, יש לנו שתי בקשות, על הראשונה קיבלנו תשובה חיובית ועל

השניה תשובה שלילית. למרבה הצער, גם הוא אמר כי "אנו נעזור לכם בנושא הדיור, בנושא אסירי ציון אין בידי לעזור". אמרתי: "כבודו בידך הכל, הקופה בידך, תסגור אותה וכולם ירוצו אחריך". הביט בי מופתע ואמר: "אתה חכם, אני אשתדל לעזור לכם", ועזב. המנכ"ל מסר לנו מכתב לשר השיכון דוד לוי וביקשו לעזור לנו בנושא הדיור.

לאחר צאתנו משרד הקליטה, הציע לי חביב קצב - מראשי משרד הקליטה לבקש ראיון דחוף עם שר השיכון מר דוד לוי, וכך אמנם עשיתי. לאחר שבוע התקבלה תשובה חיובית וקבעו לנו מועד לישיבה התכוננו היטב לאותה ישיבה, שהשתתפו בה: חביב קצב, משה ממרוד ואנוכי. השתתפה גם עולה חדשה ולה 11 ילדים. ביום המיועד התקבלנו אצל השר. סיפרנו על מצבם הקשה של 32 משפחות עולים, ברוכות ילדים וחסרי אמצעים הנמצאים במרכזי קליטה. הצגנו בפניו את האשה. השר ניגש אליה ואמר לה: "תבורכי בין הנשים, לך יש 11 ילדים, לי יש 13 ילדים", והבטיח לעזור.

השר היה אמור לנסוע ולבקר אצל העדה היהודית-סורית. חביב הבטיח לו שאנו נמליץ שיתקבל בקבלת פנים חמה על עזרתו הרבה לעולים מסוריה. קיבלנו ממנו מכתב ובו הבטחה ל-32 דירות לעולים חסרי אמצעים.

באותם ימים שכנו משרדי השיכון והאוצר באותו בנין. חביב קצב אמר לי "תדפוק על הברזל בעודו חם". יצאנו ממשרד השיכון ונכנסנו למשרד האוצר, הגשנו את המכתב של השר ונתבקשנו להמתין. בתוך כעשר דקות הודיעו לנו שמידי שבוע נקבל 4 דירות, וכך אמנם היה. בתוך חודשיים עברו כל המשפחות שהיו במרכז קליטה בכפר חב"ד ומספר משפחות שהיו בנתניה לדיור של קבע בשכר דירה ובמרוצת הזמן גם רכשו לעצמם את הדירות שהוצעו למכירה ע"י חברת "עמידר".

המאבק יוצא לאור

פעמים רבות שאלתי את עצמי מדוע אחי בני דמשק שתקו כשהשליט הסורי רדה ונגש בהם ורמס את כבודם? לשאלות אלה לא מצאתי מענה, אך לדעתי יש סיבות רבות לשתיקה זו, ואין ספק כי היא לא נבעה מאדישות לגורלם של יהודי סוריה.

הסיבה העיקרית היתה החשש של יהודי סוריה בארץ ובעולם כי הרמת קולם נגד הדיכוי תגביר את הסבל של אחיהם בסוריה. הם חששו, וכך גם הבהירו להם המוסדות השונים, כי אם יעוררו מהומות תקשורתיות, יטבחו את היהודים בשכונות היהודיות בסוריה ויפגעו בהם.

גם אני הייתי שבויה בתפישה זו, כמשך זמן ממושך, עד שיום אחד ואינני זוכר מתי ומה גרם לשינוי, הגעתי למסקנה, כי יש להתחיל לפעול במאבק ציבורי במקביל לניסיונות החילוץ של יהודי סוריה באמצעים הדיסקרטיים שהיו מקובלים זה שנים רבות.

זה החל ממש באקראי ובעקבות פעילות משותפת לארגון יוצאי דמשק (סוריה) בישראל ולארגון היהודי-סורי בניו-יורק.

בחודש יולי 1983 הגיע לביקור בישראל אלברט אייל, נציג הקהילה היהודית-סורית בניו-יורק. נפגשנו אתו בבית הכנסת "בית יעקב" בתל אביב. במפגש ראשון זה הוא הביע משאלה לפגוש את הבנות הבודדות שעלו ארצה וגרו במרכז הקליטה "בית מילמן" בתל-אביב. נסענו אתו ל"בית מילמן" כבקשתו והוא נפגש עם הבנות, והתעניין במצבן. הוא נפגש עם המורות לעברית של הבנות ועם מנהל המרכז. הוא אכל עם הבנות ארוחת צהריים, והצטלם עם הבנות ועם המורות לעברית, והתרשם מאד מהטיפול בהן.

בתום הביקור אמר לנו: "אנחנו לא מסוגלים לקלוט את העולים בצורה

כזאת בניו-יורק. כאן טוב יותר לעולים מאשר בבית מלון". סוכם בינינו כי הוא יעשה כל מאמץ לשלוח לישראל כל נערה שתגיע מסוריה לארה"ב. בשיחה שהיתה לי עם אייל הבהרתי לו שהקשר ושיתוף הפעולה בינינו חשובים מאד, כיון שהוא יאפשר לי להיערך מבעוד מועד לבואן של משפחות וללמוד ממקור ראשון על המתרחש בקהילה בדמשק. סיכמנו שנתכתב באופן שוטף ונעמוד בקשר כדי לסייע לבני הקהילה להיחלץ מצפורני הסורים, לצאת מסוריה, ולהקלט בארה"ב או בישראל, לפי רצונם.

זה היה הרגע שבו החלטתי לקפוץ למים הסוערים של המאבק הציבורי למען יהודי סוריה שלא יכלו לעזוב אותה בשל הגזירות של שליטיה.

החלטתי קיבלה חיוק ממפגש שהיה לי בחודש יולי בשנת 1986, עם עולה חדש שזה מכבר הגיע לישראל. העולה הגיע לכאן עם רעייתו, שהיתה אז בהריון, לאחר שהבריח את הגבול מסוריה ללבנון דרך הים והגיע לביירות יומיים לפני חג הפסח. כשהגיע לביירות יצר קשר עם האיש שלנו וביקש ממנו שיעביר אותו את הגבול לישראל. האיש שלנו אירח אותו בביירות במשך כל חג הפסח, ואחר-כך העביר אותו בדרך הים ומסר אותו לידי חייל בחיל הים הישראלי שהעביר אותו לחיפה. הוא הופנה אלי והתחלתי לטפל בו. העברתי אותו למרכז קליטה בתל-אביב כדי שיהיה קרוב אלי.

בפגישה הראשונה בינינו סיפר לי כי הוא מכיר אנשי ממשל בסוריה ובהם כאלה שיש להם מהלכים בחלונות הגבוהים. שאלתי אותו אם הוא מכיר אדם מסויים והוא ענה מיד: כן. הוא סיפר לי כי האיש הבכיר נמצא כעת בניו יורק ואפשר לדבר עימו. נסענו לביתי והחלטנו להתקשר אליו. העולה התקשר אל האישיות הבכירה הזדהה, וסיפר לו כי הוא נמצא בלבנון והוא יסע בקרוב לניו-יורק. הוא סיפר לאיש כי נמצא לידו יהודי ממוצא סורי שמתגורר במכסיקו והיה רוצה לדבר עימו. הסורי הבכיר אמר כי הוא מוכן לדבר עימי, נטלתי את שפורת הטלפון והתפתחה בינינו שיחה.

סיפרתי לו שאני יליד דמשק. היגרתי למכסיקו לפני 40 שנה ומצבי הכלכלי טוב. אמרתי לו שיש לי קרובי משפחה בדמשק שברצוני להוציא משם ולהעביר אלינו, ואם הדבר כרוך בתשלום אני מוכן לשלם כל סכום שידרש. להפתעתי, האיש הגיב בחיוב. הצעתי לו להיפגש בארה"ב.

בתום השיחה התקשרתי לבני המשפחה שלי במכסיקו וסיפרתי להם את הסיפור מתחילתו ועד סופו. הם הודיעו לי שיהיו מוכנים לשאת בתשלום

שידרש ויעבירו כל סכום לכל חשבון בנק שהאיש ידרוש. למחרת היום, כשהפגישה כבר סוכמה, סיפרתי על כך לראש המחלקה לעליה, חיים אהרון, שקיים בעניין זה ישיבה מיוחדת. הוא ביקש ממני שלא אסע לפני שהוא יתייעץ עם המוסדות. אמרתי לו: "אם תלך למוסדות המבצע הזה יתפוצץ". למחרת היום הגיעו למשרדי הסוכנות שלושה אנשים מהמוסדות האחראים בארץ. הם החלו לחקור אותי על שמו של האיש. בתחילה סירבתי למסור את שמו אך לבסוף מסרתי את שמו לפי בקשתו של חיים אהרון ומנכ"ל המחלקה דוד לוין. שלושת הבכירים אישרו למחרת היום כי אכן מדובר באיש בעמדת מפתח, אך ביקשו ממני לבטל את המפגש עימו. החלטתי להודיע על ביטול הפגישה כי ידעתי כבר שהמבצע נכשל. "אני מבטל את הנסיעה שלי, אבל יבוא יום ותחרטו על כך. קיימת אפשרות לחלץ יהודים מבלי שמדינת ישראל תשלם עליהם שקל אחד", אמרתי להם. הודעתי להם באותה פגישה כי אני נוסע לאחי במכסיקו, אך למעשה היו פני מועדות למפגש מרתק הרבה יותר.

במחצית שנות השמונים, כשבראש המחלקה לעליה וקליטה בסוכנות היהודית עמד חיים אהרון, פניתי אליו וסיפרתי לו שיש לי אפשרות לקיים מפגש עם אנשי ועד הקהילה של יהודי דמשק באחת מערי שוויץ. חיים אהרון אמר כי אם הפגישה תצא אל הפועל הוא יהיה מוכן לממן את המפגש. מאמצי לארגן את המפגש הזה נועדו להביא את קהילת יהודי סוריה בישראל ובסוריה למאבק משותף. המפגש לא יצא אל הפועל מפני שאמו של אחד מחברי ועד הקהילה היהודית בדמשק, ד"ר סמי חצבני, נפטרה באותה עת, והוא לא יכול היה להגיע, והמפגש החשאי נדחה.

לא ויתרתי. החלטתי להמשיך לפעול על מנת להיפגש עם חברי ועד הקהילה היהודית של דמשק. ההזדמנות לכך נקרתה בדרכי, זמן קצר לאחר שהמפגש בשוויץ נדחה סמוך לביטול העיסקה עם הבכיר הסורי בניו-יורק. בניו-יורק היתה אמורה להתקיים חתונה של בחור יהודי-דמשקאי. אל החתונה הזאת היו אמורים להגיע גם חברי ועד הקהילה היהודית של דמשק, כיון שהיתה זו חתונת גיסו של הרב אברהם חמרה, רבה של יהדות דמשק. התקשרתי לחתן וביקשתי שייכין לי שולחן לשבעה אנשים כי ברצוני לפגוש את חברי ועד הקהילה, קיבלתי את הסכמתו לבקשה שלי.

בערב החתונה הגעתי לאולם בליווית היהודי שעלה לישראל, בשנת 1986, דרך ביירות. שמו היה ז'אק גדע והוא הכיר את כל חברי ועד הקהילה של דמשק. הוא היה צריך לשמש לי מורה נבוכים במפגש זה. התיישבתי והמתנתי לחברי הוועד היהודי שאמורים היו להגיע מדמשק לחתונה. לפתע חלף על פני הרב אברהם חמרה - רבה של קהילת דמשק כשהוא מחזיק בידו את בתו הקטנה, ג'ודי (על שמה של ג'ודי פלד-קאר מקנדה שהיתה עמו בקשרי עבודה מאז שנות השבעים). "אינני יכול לדבר עימך. אדבר עימך אחר כך" אמר.

הרב חמרה, כמו גם האחרים, חששו לדבר אתי בגלוי. החתונה התקיימה בתקופה שבה החלה פעילותי הציבורית לתפוס תאוצה. דברי נשמעו ב"קול ישראל" ובגלי צה"ל. מאמרים אנטי-סוריים מפרי עטי ראו אור בעיתונות הישראלית. והכל הגיע לידיהם של אנשי הממשלה הסורית. סומנתי, אני מניח, כאוייב השלטון. לימים, אמרו לי כמה אנשים, כי שמי ותמונתי התנוססו בכל תחנת משטרה בסוריה. יהודי סורי שהיה נפגש אתי בגלוי מחוץ לגבולות סוריה היה צפוי למאסר, לעינויי תופת, ואף למיתה. ידעתי שעלי לעשות מאמץ עילאי כדי שהפגישה בין ראשי הוועדים אכן תתקיים, אבל עלי לפעול בסודיות מוחלטת על מנת שאף אחד מהיהודים-המלשינים אצל אנשי שירותי הביטחון הסוריים (מוחבראת) לא ידע על קיום הפגישה.

שאלתי את ז'אק גדע, שנילווה אלי, אם ראה בקהל את ראשי הוועד של יהודי דמשק. הוא הצביע עליהם. הם עמדו, יחדיו בכדידות מזהרת, בקצה האולם וחששו לגשת אלי. קמתי ממקומי והלכתי לעברם. שילמתי לאחד השומרים באולם 10 דולר כדי שיתן לי חדר ליד אולם החתונות ולא יניח לאף אחד להיכנס אליו. הם עמדו בגבם אלי. באתי אליהם, חיבקתי אותם מאחור, וגררתי אותם אל החדר שנפתח עבורי. הדלת נסגרה והם עמדו עימי באותו חדר.

"אתם מכירים אותי", שאלתי, והם ענו: "אתה יודע שאם יודע לסורים שנפגשנו יתלו אותנו כמו את אלי כהן בכיכר מארג'ה בדמשק". "אני כאן על מנת לפתור בעיות ולא על מנת ליצור בעיות", עניתי וביקשתי מהם לשבת. הם נעתרו לבקשתי בחשש מה. לאחר מכן הצטרפו אלינו גם אלברט אייל ומר גינדי.

באותה עת, התעוררה בעייה הומניטרית קשה שהטרידה את יהודי דמשק וגם אותנו: למעלה מ-300 בנות רווקות יהודיות בסוריה חיפשו חתנים ראויים להינשא להם וללדת ילדים. הסורים לא התירו לבנות לצאת מסוריה. בשנת 12.8.1977, נישאו 12 נערות יהודיות מסוריה ליהודים-דמשקאים שהתגוררו בניו-יורק, לאתר שנשיא סוריה חאפז אל אסאד התיר להן לצאת לניו-יורק למטרה זו. בשנת 1980 בעזרתו של סטיב שלום יצאו 12 בנות נוספות מדמשק לניו-יורק. הנשיא האמריקני, ג'ימי קארטר, פעל להוצאתן של הנערות מסוריה. אבל התערבותו לא פתרה את הבעייה כי היו לפחות עוד 300 נערות יהודיות-דמשקאיות שלא יכלו להינשא בשל מחסור בחתנים יהודים בדמשק. באתי בהצעה לפעול להוצאתן של 300 נערות מדמשק לניו-יורק ולישראל. את ההצעה הפניתי לחבר ועד הקהילה, יוסף ז'אז'אתי, שהיה נוכח בשיחה. "אינני מוכן לעשות את המעשה הזה", אמר. הוא התנגד בתוקף ליציאת היהודים מסוריה.

הצעתי שד"ר סמי חצבאני יצייד כל נערה באישור רפואי שעליה לצאת לניו-יורק לבדיקות אך גם לזה התנגדו. הוא אמר לי, כי אפילו לאבא שלו לא יכתוב אישור רפואי כוזב מן הסוג הזה.

במשך שבוע ימים ישבנו בישיבות משותפות בניו יורק וסיכמנו בהן את דרכי הפעולה של שתי הקהילות להוצאת היהודים. השיחות היו קשות מאד. אחת הסוגיות שעלתה לדיון היתה הסוגיה של אורח החיים של היהודים שיגיעו לישראל. ראשי הוועד הביעו את חששם כי היהודים שיגיעו לישראל יתפקרו ויעזבו את הדת. עניתי להם, כי הטענות האלה פוגעים גם בי, כיוון שמשמע מהם שאני אדם חסר מסורת ודת ולא היא.

בסוף השבוע החלטנו על הקמת ארגון להצלת יהודי סוריה שיפעל מניו-יורק. הוחלט שהוועד יצור קשר עם ראשי ארגון "ביקור חולים" של יהודי סוריה בניו-יורק, ויחד עם ידידי אלברט אייל, ישמשו אנשי קשר בין ישראל לבין דמשק.

באותו שבוע ממש, הרחק מעיני חברי הוועד היהודי, ניהלתי שיחות עם רב הקהילה, אברהם חמרה, על חילוץ הבנות הרווקות. השיחות התקיימו בדירת מסתור בניו-יורק במשך שעות ארוכות. הרב הסכים לפעול למען הגירת הבנות. הן היו צריכות לבוא אליו והוא היה צריך להדריך. כל נערה שיצאה מסוריה היתה צריכה להגיע לניו-יורק ולבחור, על פי רצונה, אם להמשיך

לצאת לישראל או להישאר בניו-יורק. תפקידי היה לקלוט אותן בישראל. הרב עמד בהבטחתו וגם אני קיימתי את הבטחתו. אחרי שנה של פעילות עניפה מאד הגיעה לניו-יורק קבוצה של 45 בנות ראשונות.

בתום המפגשים, שנערכו בחסות החתונה בניו-יורק, שבתי לישראל וחברי הוועד שבו לסוריה. מבצע ההצלה החל בשיתוף פעולה נרחב של כמה ארגונים יהודיים ובהם הג'וינט, היא"ס, ה"מוסד" והסוכנות היהודית. עד לשנת 1987 טיפלה במבצע ההצלה, מטעם ארגון יוצאי דמשק בארץ, ועדת עליה וקליטה שבראשה עמד מצליח שטח, שהתפטר, החל מאותה שנה עבר הטיפול בנושא לידי.

הפעילות למען יהודי סוריה היתה מגוונת מאד. בין היתר, פעלה המועצה להוצאת יהודים סורים חולים לטיפולים רפואיים בארץ וברחבי העולם. המימון היה של הג'וינט והסוכנות היהודית (שהתחלק באופן שווה ביניהם) והארגון שלנו שילם את דמי פתיחת התיק ויום האשפוז הראשון בבית החולים שיבא (תל השומר) ברמת גן. כמו כן, הוטלה עלינו המשימה לסייע בקליטתם של היהודים החולים בארץ והטיפול בהם וכבני משפחותיהם.

יציאת היהודים מסוריה הגיעה לשיא כשהמוסדות חילצו בסוף שנת 1986, 101 יהודים מסוריה לתורכיה ומשם לישראל. במקביל, לארגון שלנו פעל גם ארגונה של הגב' ג'ודי פלד - קאר מקנדה שסייעה ליהודים תחת מעטה סודיות. לדעתי, היא פעלה בחסות המוסדות אך הכתישה זאת בשיחות עימי. למדתי להכיר ולהוקיר את פעלה גם כשנפרדו דרכינו בשנות השמונים וכשנפגשנו שוב לאחר פתיחת השערים.

בשנת 1990 התקיימה בארגון יוצאי דמשק (סוריה) בישראל ישיבה שבמהלכה הועלה הרעיון להגביר את המאבק הציבורי לחילוץם של יהודי סוריה. הרעיון הזה כבש אותי, אך הוא גרם לעימות ביני לבין חברי הוועד הישראלי. הם היו בדעה, כי אני יכול להזיק לאחי בסוריה. לא שמעתי להפצרותיהם של חברי הוועד ויצאתי, בגפי כמעט, למאבק עיקש בשלטונות סוריה, בשיתוף פעולה עם התקשורת הישראלית והזרה.

מאז אותה ישיבה החלו להתפרסם מאמרים אודות מצבם של יהודי סוריה החיים מאחורי מסך הברזל של חאפז אל אסאד. המאמרים תורגמו לכמה לשונות והופצו בכל רחבי העולם. לובי למען יהודי סוריה הוקם בכנסת ובראשו עמד ח"כ פרופסור שמעון שטרית ממפלגת "העבודה". קיימתי עימו

ישיבות רבות על מנת להרחיב את מעגל התומכים במאבק הציבורי למען יהודי סוריה.

מפגש עם ראש הממשלה יצחק שמיר

ביום 30.9.1992, בתיאורכו של מר מנחם ידיד התקיים מפגש בינינו לבין ראש הממשלה יצחק שמיר, בנושא הגברת המאבק למען יהודי סוריה. ראש הממשלה שמע על פעלנו ותוכניותינו. התייעצנו עימו על דרכי הפעולה והוא אמר לנו: "אני מברך את פעלכם ומאחל לכם שתצליחו", והוסיף: "תלכו, ואני איתכם, אבל אני מייעץ לכם שלא לפעול באירופה אלא רק בארה"ב, קנדה, ובאמריקה הלטינית כיוון שבאירופה לא תמצאו אוזן קשבת לפעלכם".

הודינו לו על תמיכתו בנו. כשיצאנו מראש הממשלה המתינו לנו עיתונאים שביקשו לשמוע פרטים על הישיבה שלנו עם ראש הממשלה. מנחם ידיד טיפל בעיתונאים ואני הלכתי לכנסת להיפגש עם ח"כ פרופ' שמעון שיטרית. בעודנו יושבים יחד קיבלתי הודעה כי ראש המחלקה לעליה וקליטה בסוכנות היהודית, מר אורי גורדון, מחפש אותי באופן דחוף. שאלתי האם העניין דחוף עד כדי כך שעלי לבטל ישיבה בכנסת עם פרופ' שיטרית. בתשובה נאמר לי "אני עורך מסיבת עיתונאים עם כל אמצעי התקשורת בארץ על מצבם של יהודי סוריה". כששמעתי זאת, לא ביזבזתי זמן ויצאתי מיד למשרדו. במקביל יצאה מונית למרכז הקליטה ברעננה לאסוף משם משפחה שזה מקרוב באה מסוריה על מנת לראיין אותה באמצעי התקשורת.

כשנכנסתי למשרדו של אורי גורדון בכניין הסוכנות היהודית בירושלים הופתעתי מהמספר הרב של העיתונאים שנקבצו בלשכתו. ביניהם היו גם כתבי הטלוויזיה והרדיו הישראליים. הראיון החל מיד עם הגיעי. אורי גורדון הסביר לכתבים כי מדינת ישראל לא יכולה עוד להחריש נוכח מצבם הקשה של יהודי סוריה ובכוונתה לפתוח במאבק גלוי לחילוץ יהודי סוריה שכלואים מאחורי חומת הברזל של הנשיא אסאד.

פניתי לנציגי העיתונות בבקשה לכרות אוזן לשוועתם של יהודי סוריה. גוללתי בפניהם את מנת היסורים והסבל שלהם; מסרתי להם תיאור מפורט ולא השמטתי שום מידע. ולא חששתי שבעקבות דברי יאונה ליהודים בסוריה רע. הבנתי כי מעתה דעת הקהל העולמית תתייצב לימינם והיא אשר תגן עליהם מפני שרירות לבו של הנשיא אסאד.

בני משפחת העולים סיפרו על הסבל שהיה מנת חלקם עד לעלייתם לישראל, אך הם לא נחשפו בשמם המלא. "יצאנו באישון לילה מסוריה כשאנחנו מותירים מאחורינו מפעל ענק לזכוכית שהיה מן הגדולים בסוריה. כל שנשאר מרכושנו הוא צרור המפתחות של המפעל שלי בסוריה" אמר אבי המשפחה הגדולה בת 8 הנפשות.

נציג העיתונאים ביקש לשדר את מסיבת העיתונאים ברדיו, אך הצנזורה התנגדה. כדי להפעיל עליהם לחץ הודעתי שאם ימנעו ממני למסור לתושבי המדינה אינפורמציה על מצבם של יהודי סוריה, אעביר את השידור דרך אירופה ואפרסם שהצנזורה אסרה עלי למסור את האינפורמציה הזו. הבטחתי להם שיש שברשותי מסמכים שיאמתו את טענותי. האיום פעל את פעולתו והאישור לשדר את מסיבת העיתונאים ברדיו נתקבל.

הופעתי במסיבת העיתונאים, שנערכה במשרדו של אורי גורדון, זכתה להד תקשורת עצום ולכתבות המשך בעיתונות הישראלית והזרה. הופעתי שודרה בטלוויזיה וברדיו ובעקבותיה באו ראיונות נוספים בנושא. באחת התוכניות הרדיופוניות ביקשתי מן הקריין לומר דבר מה לנשיא אסאד בערבית. אמרתי אז בשידור כי שמעתי את דבריו של הנשיא שיהודי סוריה חיים בתנאים טובים, ושדברי הינם דברי שקר. אם אמנם דברי שקר אמרתי לו בשידור "כבוד הנשיא אם דבריך נכונים והודעותינו הנם שקר אנא הוכיחי לנו:

(א) כי ביטלת את נקודות המשטרה ומרתף העינויים בשכונת היהודית.

(ב) שחרר את האסירים שנאסרו על לא עוול בכפם.

(ג) החזר ליהודים את זכויותיהם האזרחיות שמהם נהנים שאר אזרחי המדינה.

(ד) תן להם חופש יציאה מן המדינה. אנחנו וכל אדם בעולם יברך אותך על זה".

לימים, סיפר לי, אחי אמי, שהיה בסוריה באותה עת, כי בישיבה שנערכה אצל הנשיא חאפז אל אסאד בהשתתפותם של הרב חמרה ויוסף ז'אז'אתי מוועד הקהילה היהודית בדמשק, לחש משהו באוזני דודי כי אני מדבר עכשיו ברדיו הישראלי נגד הנשיא אסאד. "דמי קפא בעורקי. חששתי שלא אצא חי מן הפגישה הזו עם הנשיא אסאד אם יודע לו דבר הראיון". סיפר אחי אמי.

התאחדות יוצאי סוריה - איחוד של כל הארגונים של העולים יוצאי סוריה - הוקמה סמוך מאד לפתיחת המסע הציבורי הנרחב למען יהודי סוריה. בראש

ההתאחדות נבחר לעמוד בתפקיד נשיא, השגריר (בדימוס) משה ששון. יוצאי סוריה התאחדו כאיש אחד למען חילוץ אחיהם מסוריה.

המסע הציבורי למען יהודי סוריה התגלגל ככדור שלג ולא היה שום משקל להתנגדויות שהשמיעו נציגי הממסד הבטחוני בארץ. נציגיהם שהתקשרו אלי איימו ואמרו, ש"יסגרו לי את הברזים", אך מיותר לציין כי הודעתי להם שאם יממשו את איומיהם אפתח את פי ו"הם יטוסו לרקיע השביעי". נימת קולי ועמדתי הנחושה בנושא הרחיקה את הממסד הבטחוני השמרני מעל גבי.

ראשי הפדרציה היהודית הספרדית בארה"ב ובצפון אמריקה אחדו כוחותיהם למלחמה משותפת למען חילוץ יהודי סוריה. הם דרשו לצאת ולבקר בסוריה על מנת לראות מקרוב את מצבם של היהודים. עם שובם מהביקור אמר לי סטיבן שלום, מראשי הפדרציה, כי 70 אחוזים מן הדברים שאמרתי התבררו כנכונים, והם ראו אותם בעיניהם. עמדתי על דעתי ולא ויתרתי. ענית לי כי את 30 אחוז הנותרים פשוט לא הראו לכם ועל כן אתם יכולים להעיד ולאשר רק 70 אחוז מהחומר שהעברתי לכם.

אולם מה שעודד אותי יותר מכל היה המסר שהעבירו לי אנשי המשלחת. "עיסא אל אסעד, ראש המשטרה של השכונה היהודית, מבקש ממך שתדד מעל גבו, ותמתן את הביקורת התקשורתית שלך עליו". המסר הזה עודד אותי כיון שידעתי שהפירסום והחשיפה העולמית בכלי התקשורת יימנע מהסורים לפעול נגד היהודים.

אין תקשורת עויינת

התקשורת הישראלית והבינלאומית התייצבה לימין יהודי סוריה הכלואים בדמשק מאז החל המאבק הגדול לחילוץ היהודים משם, בשנות השמונים. אבל ההד התקשורתי הגדול שהוענק לנושא החל ב-17.6.1991, כשאורי גורדון, ראש המחלקה לעליה בסוכנות היהודית, כינס במשרדו מסיבת עיתונאים גדולה וממנה יצאה הקריאה להצלת יהודי סוריה, שנה לפני שנפתחו השערים.

מיד לאחר אותה מסיבת עיתונאים צבאו על דלתות משרדי הארגון עיתונאים רבים מן הארץ ומן העולם המערבי. הופתעתי לטובה מן ההתגייסות של העיתונות מכל גווני הקשת הפוליטית, החרדית והחילונית לטובת הנושא.

העיתון החרדי "ערב שבת", למשל, פירסם תמונות מתוך השכונה היהודית בדמשק וראיון נרחב עימי תחת כותרת רחבה: "אסור לשתוק יותר". בעיתון של ההסתדרות הכללית "דבר" נתפרסמו באופן שוטף ידיעות אודות יהודי סוריה ומצבם. כתב העיתון פירסם ידיעות אודות מצבם של האחים אלי וסלים סוייד שהושלכו לכלא.

בעיתון "מעריב" נתפרסמה רשימה שנשאה את השם "מרתף העינויים של יהודי דמשק" שעוררה תגובות בכל רחבי העולם היהודי. סופר בה על שיטות העינויים שהופעלו כלפי יהודי סוריה.

בעקבות רשימה זו נתבקשתי למסור תגובות רשמיות לכל אמצעי התקשורת. בחודש אוקטובר 1991, ארבעה חודשים לאחר פירסום הכתבה, פירסמתי בעיתון "ישראל שלנו", שיצא לאור בניו-יורק תגובה נרחבת על הדברים שאמרתי ברשימה זו. בתגובתי זו הבהרתי לכל המכתשים למיניהם

כי ארגון יוצאי (דמשק) סוריה בישראל יוצא במלחמת קודש למען יהודי סוריה הכלואים מאחורי הסורגים של הנשיא אסאד וכל משתפי הפעולה עימו יאכדו.

הנה כך כתבתי: "אחים יקרים, אנו נמצאים בשנות התשעים. הגיע סופם של המשטרים ששעבדו את עמיהם הגיע סופו של משטר עריץ ואכזר ששולט בכוחו וגם סופו של המשטר הסורי בוא יבוא".

העיתון "ידיעות אחרונות" פירסם ידיעות וכתבות אודות יהודי סוריה. באחת הכתבות הללו נתפרסמה ידיעה אודות בחורה יהודיה שנחטפה על ידי גנרל סורי, ועל החשש של היהודים לצאת מבתיהם שמא יושלכו למרתף העינויים של עיסא אל אסעד, מפקד השכונה היהודית בדמשק.

העיתונות ההולנדית ביחד עם הטלוויזיה ריאיינו אותי ופרסמו מאמרים קשים על מצבם של יהודי סוריה וכתבה אודות באסו שתאדה, יהודי דמשקאי בן 58, אב לשבעה ילדים, שעלה לישראל ב-1988, לאחר שעבר מסכת עינויים נוראית. את סיפורי העינויים שעבר סיפר כששכב על ערש דווי, ועם פירסום הכתבה, ב-3.12.1991, הוא כבר לא היה בין החיים.

בכתבה סיפר: "חטפתי מכות חשמל, הוכיתי, ציפורניי נעקרו, רציתי למות. החוקרים שברו לי את כל השיניים באגרופים ועקרו לי את הציפורניים. במשך השנתיים שבהם הייתי כלוא במרתף אכלתי רק לחם ושתיתי רק תה".

בחדש אוקטובר 1991 פירסם, שנתון ארגון זכויות האדם "אמנסטי", בלחץ העיתונות הישראלית, כי מאז שנת 1987 נעצרו ועונו בסוריה לפחות 23 יהודים שניסו לצאת מסוריה. הדו"ח שפורסם בכל רחבי העולם הזכיר שמות של יהודים שנעצרו ובהם: סובחי וליזה קסטיקה ושני ילדיהם, סעיד ושפיקה קסטיקה, רמון אברהים דרויש ורעייתו ההרה גרסיה, יוסף רפאל סבטו, באדור לאלו, זאקי שאול סבאטו, מאיר דאוד פנחס, אלי וסלים סוויד ועוד. עד לפירסום זה היו מעצריהם של היהודים בסוריה בלתי ידועים (קומניקדו).

הפרסום העיתונאי הוביל להתעוררות בקרב חברי קהיליית יהודי סוריה בעולם כולו. יהודים שלא הכירו את הארגון הפכו לפתע שותפינו למאבק. מכל העולם היהודי הגיעו תגובות למשרדי הארגון ברחוב ראש פינה 3 בתל-אביב. היו אף שהכחישו את הדברים שאמרתי, אבל אני לא ויתרתי ועניתם להם מעל כל במה שאפשרה לי להגיב.

פרופסור שמעון שיטרית מן "העבודה" הצטרף גם הוא למאבק ופעל

בגבעת הקפיטול בווישינגטון והיה בין אלה ששיכנעו את הקונגרס האמריקני להגביל את ההקצבות לסוריה על רקע הפגיעה המתמשכת שלה ביהודים.

כך נכתב ב"הארץ" על מאבקו של שטרית:

"לדברי פרופ' שמעון שטרית במסגרת חוק ההקצבות הועבר בקונגרס ועומד לבוא לאישור סופי תיקון האוסר על ממשלת ארה"ב לשקול מתן סיוע ישיר לסוריה. כמו כן, אוסר התיקון לתמוך בבקשות סוריה למילוות וסיוע מגופים בינלאומיים אלא אם כן תבטיח את הזכות ליציאת היהודים כמתחייב לפי האמנה לזכויות האדם".

הסורים ניסו לשכנע את חברי הוועד היהודי-סורי בניו-יורק שירכזו את המאבק כנגדם בוועדת ההקצבות וכך נאמר על כך בהמשך אותה ידיעה:

"חבר הכנסת שטרית המשמש כיו"ר הלובי החברתי בכנסת דן בנושא זה עם קבוצת חברי קונגרס בראשות גארי אקמן, בנימין גילמן, ומל לוויין. בפגישות נמסר לו כי ממשלת סוריה מודאגת מאד מהתיקון בחוק ההקצבות ומנסה לפעול בחוגי הקהילה היהודית הסורית בניו-יורק במגמה לרכך את התיקון. פרופ' שמעון שטרית אמר כי השגריר הסורי בארה"ב מקיים מגעים עם נציגים בכירים בקהילת יהודי סוריה בברוקלין בנושא זה".

השגרירות האמריקנית בישראל העבירה לידי הארגון בישראל את התלטות תת ועדת ההקצבות של הקונגרס בעניין מתן חופש תנועה ליהודי סוריה שנתקבלו ב-10.3.1991. הוועדה אישרה את העובדה שיהודי סוריה חיים במשטר של פחד וטירור וקראה לעולם החופשי לפעול לשחרור היהודים מסוריה.

הקונגרס האמריקני קרא לשחרור האסירים היהודים הכלואים בבתי הכלא בסוריה, קרא לאו"ם לשלוח משלחת לסוריה שתבדוק את מצב היהודים שם, עמי העולם נקראו לפעול לשחרור היהודים מסוריה.

שגרירות ארה"ב פנתה באותם חודשים באופן רשמי לארגון על מנת שיאפשר לנציגיה לשוחח עימי על מצבם של יהודי סוריה. נציג השגרירות הגיע אלי ושוחח עמי ועם שני עולים חדשים שמקורם הגיעו, בנוכחות נשיא ההתאחדות השגריר משה ששון. השיחה הפריכה את המחאה של הסורים על הגזמה בדיווח בעניין מצב היהודים בסוריה וכדיווחיו של שגריר ארה"ב בדמשק, אדוארד ג'רג'יאן.

העיתונות לא הניחה לנושא והמשיכה במאבקה למען שחרור יהודי סוריה.

בדצמבר 1991 פירסם "מעריב" מאמר נרחב על ניסים אשגר, שסייע בהברחת יהודים ונתפס על ידי הסורים. הוא הנציח בקלטת את העינויים שעבר בכלא הסורי לפני שהלך לעולמו בישראל. סיפורו האישי היה סיפור מדהים של אוהב ציון שלא ביקש לעצמו מאום ופעל ללא לאות וללא פחד למען יהודי סוריה.

סיפור זה היה ללא ספק הסיפור שחשף את גורל יהודי סוריה בפני הצעירים שלא ידעו על הסבל הרב שידעה הקהילה הזו בדרכה לישראל. הסורים שנדהמו מהיקף התמיכה במאבק למען יהודי סוריה, החליטו לצאת למיתקפה הסברתית. סמוך למועד התכנסותה של וועידת מדריד - נערכו הפגנת תמיכה בנשיא אסאד ויהודי דמשק אולצו לערוך "מצעד תמיכה" בנשיא. לי, כמו לרבים אחרים, היה ברור כי המצעד היה מבוזים. בארה"ב לא שקטו הרוחות. תת הוועדה ליחסי חוץ דנה בחודש נובמבר 1991 במגבלות ההגירה שהטילו הסורים על יהודי סוריה. היוזמה היתה של מל לוויין, חבר קונגרס דמוקרטי מקליפורניה.

החשיפה העיתונאית הגדולה והפעילות מאחורי הקלעים הביאו, בדצמבר 1991, לשחרורם של ארבעה אסירים יהודים: שלושת האחים סובחי סעיד ויוסף רפול סבטו ורחמון דרוויש. עם שיחרורם נותרו בכלא האחים אלי וסלים סוויד שנעצרו ב-1987. האחים סוויד שוחררו מכלאם בחודש אפריל 1992 לאחר ארבע וחצי שנות מאסר.

עם שחרורם הוצאנו הודעה לעיתונות שהופנתה לכל אלה שטרחו ופעלו למען האחים סוויד. על ההודעה חתמו משה ששון, יהושע קלש, מנחם ידיד, ואנוכי.

לא חלף זמן רב עד שהעיתונות הודיעה על שחרור יהודי סוריה מן הכלא.

★★★

בשביעי של פסח שנת תשנ"ב (1992) קיבלתי שיחת טלפון מחו"ל שבה נאמר לי כי נשיא סוריה חאפז אל אסאד התיר ליהודי סוריה לצאת את גבולות סוריה. התקשרתי לנשיא ההתאחדות, מר משה ששון, והודעת לו על שיחת הטלפון והבעתי את רצוני להביא את העניין לידיעת התקשורת. נאמר לי להמתין ואסר עלי להגיב או לפנות לעיתונות כי הוא לא היה בטוח באמיתות הידיעה. אני התקשרתי, בכל זאת, לקול ישראל, גלי צה"ל, ולטלוויזיה וסיפרתי להם על ההודעה שקבלתי מחו"ל וביקשתי מהם לפנות לחברנו

אלברט איל נציג המאבק שלנו בחו"ל על מנת לאמת את הידיעה ולקבל את תגובתו. לאחר שפנו לקבל אישור מחו"ל נמסר לאמצעי התקשורת כי זו אכן הידיעה הנכונה וכי הם מברכים על השינוי הדרמטי. עוד באותו ערב הופיע אלברט אייל בטלוויזיה וסיפר על יציאת היהודים מסוריה. היהודים קיבלו אישורים לצאת רק לארה"ב כתיירים. היה ברור עתה כי זהו סוף המאבק וכי משימה חדשה עומדת בפני ההתאחדות - עלייתם וקליטתם בארץ של יהודי סוריה.

האנשים שמאחורי הקליטה

יהודי סוריה החלו לצאת מסוריה בחודש מארס-אפריל 1992, לאחר שנים ארוכות שבהן לא הותר להם לצאת מגבולות סוריה למדינות אירופה וארה"ב. ארגון "ביקור חולים" בניו יורק שהיה שותף פעיל במאבק להצלת יהודי סוריה והיה בקשר עם ארגוננו, קלט את העולים הסורים שהגיעו לניו יורק, שכר עבורם דירות, רכש להם ציוד ביתי ראשוני, הילדים סודרו בבתי ספר. גם הארגונים היהודים האחרים בארה"ב נטלו חלק במבצע. אנחנו כאן בארץ קיבלנו מאלברט איל מידע יום-יומי על מצב העולים, מספרם ובעיותיהם. חמישה חודשים לאחר פתיחת השערים ב-30.9.1992, התקיימה בלשכתו של ראש הממשלה המנוח יצחק רבין, ישיבה בנוכחות נשיא ההתאחדות שלנו, השגריר (בדימוס) משה ששון, ח"כ לשעבר מנחם ידיד ויהושע קאלש. ראש הממשלה החליט, על פי בקשתנו באותה ישיבה, על מתן "זכויות מיוחדות" לעולי סוריה בשל המצב המיוחד שבו הם מצויים ומשום שיהודים אלה שילמו מחיר יקר על תבוסתיה של סוריה במלחמותיה נגד ישראל. ראש הממשלה, רבין, הורה לשר האוצר ולשר הקליטה לבצע את ההחלטה הזאת ולא לפרסמה ברבים.

ראש הממשלה תמך בכך שמשלחת של ההתאחדות תצא לניו יורק על מנת לנהל משם את הבאתם של העולים לישראל וזאת בתנאי שהמשלחת לא תנהל תעמולה גלויה למען עליה לישראל. "אם הסורים יגלו שאנו עושים זאת הם יסגרו את השערים ואינני רוצה שעל מצפוני ירבו משא נורא שכזה", אמר רבין באותה ישיבה.

החלטתו של ראש הממשלה, יצחק רבין, הניחה את היסודות לקליטת

העולים שהגיעו אלינו מסוריה דרך ניו יורק החל מאותה שנה.
 ב-20.12.1992 התקיימה בלשכתו של שר הקליטה יאיר צבן ישיבה
 מיוחדת בענין יהודי סוריה, שבה נכחו ראשי ההתאחדות ובהם גם מנהל
 מחלקת הדיור של משרד הקליטה מר חביב קצב ואנוכי. לאחר דיון על
 הזכויות המיוחדות ליהודי סוריה שאושר ע"י ראש הממשלה יצחק רבין,
 סוכם שמשלחת מטעם ההתאחדות ומשרד הקליטה תצא לניו-יורק
 ב-1.1.1993. הסוכנות היהודית הסכימה לממן את הוצאות הנסיעה של
 המשלחת.

המשלחת יצאה לניו-יורק בראשית חודש ינואר 1993. אני כמזכ"ל של
 התאחדות יוצאי סוריה בישראל הייתי החלוץ והגעתי לניו יורק ב-1 בינואר
 1993. חביב קצב, איש משרד הקליטה, הגיע ב-5.1.1993. על הנסיעה הזאת
 וזאת שבאה בעקבותיה תוכלו לקרוא בפרק הבא, מגולה לגאולה.

אינני יכול בשלב זה להימנע מנימה אישית מאד, כיוון שעד עצם היום הזה
 עולים כי מראות שקשורים לחיי הגולה שלי ולגאולתי האישית בארץ ישראל.
 עם עלייתי לישראל בשנת 1946 עברתי שבעה מדורים של חבלי קליטה קשים
 ביותר. תחושתי הקשה כעולה, ורצוני למנוע מאחי את הסבל הזה, היתה לנגד
 עיני כשהתחלתי לפעול למען יהודי סוריה שעלו לישראל בשנות השמונים
 והתשעים מהתופת הסורית.

יחד עם זאת, אני משוכנע, עד עצם היום הזה, כי אילו המוסדות הקולטים,
 הסוכנות היהודית ומשרד הקליטה, פועלים בצורה יעילה וטובה יותר, היו
 מגיעים לישראל לפחות תשעים אחוז מהיהודים שהיגרו לארה"ב מסוריה
 בשנות התשעים.

אנו, החברים בהתאחדות יוצאי סוריה, עשינו כל שהיה לאל ידינו, ואף
 למעלה מכך, על מנת לסייע לעולים החדשים. העבודה נעשתה בהתנדבות
 ובסיוע של גופים ממלכתיים. לעזרתנו באו גם אנשים יקרים מאד שפעלו על
 פי צו מצפונם ואמונתם הציונית, ואין ערוך לתרומתם לקליטתם של אלפי
 היהודים שהיגרו לישראל מאז שנות השמונים ועד למחצית שנות התשעים.

מגולה לגאולה

מפגש ראשון עם יהודי סוריה בניו-יורק

פתיחת שערי דמשק בפני היהודים, ביום שביעי של פסח 1992, לוותה בלא מעט חשש מצד הציונים שביננו. חששנו מאד שהיהודים שהגיעו לניו-יורק ישארו שם ולא יעלו לארץ. חצי שנה לאחר שהעולים שהגיעו לארה"ב, הגיעו אלי קולות של אכזבה ומרירות, היו מבין היהודים אף כאלה ששקלו לשוב לסוריה על רקע קשיי הקליטה שלהם שם.

החלטתי לבדוק ולראות - הכצקתה.

טסתי לארה"ב, בחודש ינואר 1993, למפגש ראשון עם יהודי סוריה שהיגרו לארה"ב. נחתתי ב-1.1.1993 בנמל התעופה בניו-יורק. אלברט אייל, ידידי משכבר, המתין לי בשדה התעופה והסיע אותי לבית המלון שבו הזמין חדר עבורי.

ביומיים הראשונים לשהותי בניו-יורק יצאתי לבקר את היהודים שהיגרו לשם. חברי ההנהלה של ארגון "ביקור חולים" בניו-יורק, שאיל היה בין חבריו, ערכו לי קבלת פנים. הלכתי למפגש זה כשאני מצוייד במידע של אייל, כי עלי לזכור שאנשי ההנהלה נגדי. אייל הציג אותי בפני חברי הוועד וסקר בפניהם את המפעלים המשותפים לארגון יוצאי (דמשק) סוריה בישראל ולארגון יהודי סוריה בארה"ב. הוא תאר את שיתוף הפעולה בינינו ואת התרשמותו מפעולתי.

ביקשתי את רשות הדיבור והצגתי בפני חברי ההנהלה את המשותף לשני הארגונים, ואת הקשרים המסועפים שיצר ארגוננו עם מוסדות השלטון בארץ ועם הקהילות היהודיות בעולם.

דברי התקבלו במחיאות כפיים והוחלט על קיום ישיבת עבודה עם חברי

ההנהלה ליום המחרת.

ישיבת ההנהלה היתה ישיבה מתוחה מאד בתחילתה. חברי ההנהלה, שבראשם עמד הנשיא ג'וזף בידה, שאלו אותי שאלות שונות. אחת מחברות ההנהלה שאלה אם באתי לארה"ב במטרה להעלות יהודים לארץ ישראל, ואם התשובה לשאלה חיובית, עלי לדעת כי הם מתנגדים לכך. לפי דעתם, עליית היהודים הסורים לישראל תרחיקם משמירת המצוות ומלימוד תורה שהיו מורגלים להם בסוריה.

הרגעתי אותם כי לא הגעתי על מנת לנהל תעמולה להעלאת היהודים לישראל, אבל אענה לשאלות של כל יהודי שירצה לדעת על הנעשה בישראל, ועל הזכויות המיוחדות כעולים שהשגנו עבורם. באשר ללימודי הקודש, הודעתי, כי היהודים שחפצים בחינוך דתי מקבלים אותו בישראל ללא כל בעייה. הבהרתי להם כי בכל עיר בארץ ישנו בית כנסת שבו מתפללים בנוסח יהודי סוריה.

נשאלתי שאלות נוספות אודות הארגון, ואני לא הסתרתי מפניהם מאום. לאחר שהשתכנעו שכוונותי טובות נאמר לי כי יאפשרו לי להיפגש ולשוחח עם היהודים באולם הישיבות. העמידו לרשותי את אחד החברים וכמה פקידות שעבדו במשרד ומידי יום מהשעה 10⁰⁰ בבוקר, ועד לשעה 13⁰⁰ בצהריים, ומשעה 07⁰⁰ בערב ואילך קבלתי עולים יוצאי סוריה. אך לא הסתפקתי בכך.

ב-10.1.1993 קיימתי ישיבה ראשונה עם הרופאים והרוקחים, על פי בקשתם. במפגש השתתף ג'אק עטר ואחיו של הרב חמרה. סיפרתי להם על דרכי הקליטה של הרופאים והרוקחים בישראל, והחלטנו להיפגש פעם נוספת. לקראת המפגש השני נועדתי עם יוסי קוצ'יק שהיה אז ראש משלחת הסוכנות לצפון אמריקה כדי לשמוע ממנו פרטים על קליטת הרופאים בישראל ולהסתייע בעצותיו הטובות.

המפגש השני עם הרופאים היה מעורר מאד. הרופאים הודיעו כי הם שוקלים בריצונות לעלות לישראל, ואחד מהם נשא דברים נרגשים מאד בהאי לישנא:

"אתה נתת לנו תקווה שבארץ קיימת מנהיגות הדואגת לנו, כי מרוב יאוש היו כאלה שחשבו לשוב לסוריה. אך עם בואכם השתנה המצב. יצאנו מסוריה בתקווה שנגיע לבית שחלמנו עליו כל השנים, ועל אמריקה חשבנו כעל תחנת

מעבר". סוכם שבקרוב יגיע רופא מוסמך שיטפל ברשיונותיהם ובעלייתם לישראל.

במהלך המפגש השני לוכנו דרכי הקליטה של הרופאים שיעלו לישראל. בשבת הראשונה לשהותי בניו יורק התפללתי בבית הכנסת "אחיעזר" הדמשקאי ופגשתי שם יהודים וותיקים וחדשים שהגיעו זה מכבר. הודעתו לאלה ששאלוני כי אני מקבל קהל במשרדי "ביקור חולים" בימים ראשון ושני של השבוע. מבירור שערכתי הבנתי כי הם מעדיפים להיפגש עימי במקום אחר.

לאחר התפילה המתינו על יד בית הכנסת מספר מהגרים חדשים, אחד מהם פנה אלי בשאלה האם אתה מתפלל רק אצל הגבירים, הופתעתי משאלתו והשבתי כי זהו בית תפילה לכולם. בבית הכנסת אין גבירים ועניים. היהודי ענה לי כאן מי שלא משלם 18 דולר לא יזכה לעלות לתורה לעולם. איפה אם כן אתם מתפללים? שאלתי. יהודי אחד תרם לנו דירה והקמנו בו בית כנסת וקראנו לו "שבת אחים", השיב. אמרתי להם להודיע לכל המתפללים כי למחרת אבוא ואתפלל עימם מנחה וערבית.

המפגש הראשון בבית הכנסת "שבת אחים" בניו יורק היה מפגש מרגש מאד. למעלה מ-200 יהודים שזה מכבר הגיעו מדמשק גדשו את בית הכנסת מפה לפה. לדידי היתה זו התרגשות כפולה: לנגד עיני היו העולים שפעלתי למען יציאתם מסוריה ימים ולילות. כעת, הוטלה עלי המשימה להעלותם לישראל ולקלוט אותם בארץ בדרך הטובה ביותר.

במפגש זה נכחו גם ישראל סורוק מהסוכנות היהודית, חביב קצב ממשרד הקליטה. פתחתי את המפגש בכרכות לבאים, ומיד פניתי להסביר על דרכי הקליטה במדינת ישראל. "עליכם לערוך חשבון נפש עם עצמכם היכן ברצונכם לגדל את ילדיכם", אמרתי להם.

סיפרתי להם שהגיעו אלי קולות על הקשיים שבהם נתקלים בניו יורק ועל כן הגעתי להושיט להם יד מסייעת.

הוספתי: "הזדעזעתי כשהבחנתי בהשפלה והזילזול שהיא מנת חלקכם כאן, בארה"ב. התמונה הזאת פגעה בי ובכל יהודי סוריה גם בישראל. הפכתם לפושטי יד וסוחרים בכס כבעבדים. למה זה? האם אין לנו כבוד עצמי? איפה הגאווה העצמית שלכם? דעו לכם שאתם אינכם רצויים כאן ולצערי גם הקהילה היהודית - סורית אינה רוצה בכס. אירזו את המזוודות ובראו הביתה,

שם יושב לכם כבודכם שנרמס”.

אחרי דיבר חביב קצב, איש משרד הקליטה, שהציג בפני העולים את צורת הקליטה בארץ ואת הזכויות המיוחדות שהשגנו עבורם. לא היה די במפגש אחד והם ביקשו לקיים מפגש נוסף, שהתקיים ב-18.1.1993.

למפגש השני עם היהודים הגעתי עם מידע כי יהיו בין הנוכחים גם משתפי פעולה עם הסורים, ואנשי הארגונים היהודיים בניו-יורק שרצו להפריע לפעולותי, אך לא נבהלתי מכך והגעתי למפגש חדור רוח קרב. אפשר היה לחתוך את האוויר באולם בית הכנסת, בסכין, בשל המתח שהצטבר. היה ברור לי כי יש מבין העולים כאלה שבאו לפוצץ את האסיפה במצוות שולחיהם.

מן הקהל נשמעה צעקה: אתה אומר לנו לעלות לישראל ומה יעלה בגורל אחינו שנותרו בסוריה? איך נעלה לישראל ונשאיר אותם שם?

- אני מבקש מכולכם להתאזר בסבלנות. לכל שאלה תבוא תשובה.

שקט השתרר בקהל ואני המשכתי בדברי: לא ביקשתי מאיש מכם לעלות לישראל. רק אמרתי שכל יהודי שירצה לעלות לישראל יתקבל על ידינו כאח ובזרועות פתוחות. ואשר לפתיחת השערים, סוריה היא זו שמחליטה אם לפתוח את השערים, ואנו מתפללים לריבונו של עולם שסוריה אכן תפתח את השערים, אך את השאלה יש להפנות לאסאד. ובאשר למצבכם בארה”ב הפנו את השאלות לארגונים היהודים בניו-יורק. אני ישראלי ואני מדבר רק על הנעשה בארץ בתחום הקליטה.

שאלה שהופנתה מהקהל: כיצד מתנהלת הקליטה בארץ? אם לא תציג לנו את הפרטים נגיע למסקנה שאתה מתעתע בנו.

השבתי, כי “אין לי כוונה לענות לשאלותיכם כיוון שבינכם, כאן בקהל, יושבים נציגי ‘המוחבראת’ הסורי שמקבלים כסף מעיסא אל אסעד על מנת לדווח להם על דברי. אני לא מפחד לא מהם ולא מעיסא אל אסעד ואני אף מוסר לו דרישת שלום”.

משתפי הפעולה עזבו את האולם בריצה. הצגתי בפניהם את כל זכויותיהם וביקשתי שכולם יקחו נייר ועפרון וירשמו.

סוכם שלמחרת היום אקבל אנשים, לשיחה ולמתן הסברים, ושמש בית הכנסת יחלק להם מספרים כדי למנוע אי סדר.

הזמנתי את יוסי קוצ'יק וישראל סרוק אנשי הסוכנות היהודית להיות

נוכחים במפגשים כדי שירשמו את העולים שברצונם לעלות לישראל. ביום המחרת הגיעו העולים כמתוכנן ודרכונים בידיהם.
כ-60 משפחות נרשמו לעליה לארץ.

30 משפחות ביקשו לגור במבשרת ציון-ירושלים, 10 משפחות ברעננה, 10 משפחות בחיפה, 10 זוגות בבית ברודצקי ובית מילמן בתל-אביב. רישום העולים נעשה על ידי ומסרתי את הטפסים והדרכונים לישראל סורוק שישב לצידו. בסיום רישום העולים, יוסי קוצ'יק הזמין אותי, את רעייתי ואת חביב קצב לארוחת צהריים.

בסיום הארוחה, אמר יוסי קוצ'יק, "אתה הרשמת אותי מאד, אבקש ממך להישאר עוד שבוע ימים, תעזור בנושא העליה", הודעתי לו שאינני מוכן להישאר עוד.

א' משום שאני מאד עייף, ו-ב' משום שעדיין אין לי תשובות סופיות ומספקות לגבי דרכי הקליטה של העולים. במידה ואשתכנע כי תנאי הקליטה של העולים טובים אשוב אל העולים, אבל בתנאים הנוכחיים, הבהרתי לקוצ'יק, אינני מוכן להישאר שמא אאכזב את העולים.

קליטת העליה התנהלה בשני מסלולים. המסלול הראשון, קליטה במרכזי קליטה של הסוכנות היהודית וקבלת סכום כסף מסויים לכל עולה, לימוד השפה העברית, וכעבור ששה חודשים מעבר ממרכז הקליטה לדיור בתנאי שכר חודשיים או רכישת דירה. במסלול הזה נקלטו 66 משפחות. המשפחות האחרות שעלו לארץ נקלטו כשיטת הקליטה הישירה.

עליית יהודי סוריה לישראל

לאחר שובי לארץ דיווחתי להנהלת ההתאחדות על נסיעתי, לכן התכוננו לקליטת עליה גדולה. למרבה הצער עלו רק חלק מהמשפחות שרשמתי אותם בניו-יורק. העולים נקלטו במרכזי קליטה של הסוכנות כמתוכנן. בחודש מרץ שוב סגרו הסורים את השערים, בפני יציאת היהודים מסוריה. כמו-כן הופסקה כמעט העליה מניו-יורק. ולא קיבלנו לכך הסבר משכנע מהסוכנות היהודית ולא מחברינו בניו-יורק. ההסבר לכך נודע לי במקרה והוא כרוך בסיפור מעניין ומרתק. להלן הסיפור:

לקראת סוף חודש מאי 1993, קיבלתי הודעה ממשה טל ממחלקת העליה של הסוכנות היהודית, כי משפחת עולים חזרה לדמשק והשמועה אומרת כי שמונים משפחות נוספות מתכוונות לחזור, ובראשם יו"ר הקהילה לשעבר בדמשק. צעד זה יכול היה לגרום לתקרית דיפלומטית עם האמריקאים. נתבקשתי לנסוע דחוף, לטפל ולמנוע את חזרתם לדמשק. הסוכנות מוכנה לממן את נסיעתי כולל ההוצאות לשהייתי בניו-יורק. כמו-כן נתבקשתי לנסוע בראשון לחודש יוני 1993.

ביום ראשון 28 לחודש מאי התקיימה ישיבה בהנהלת ההתאחדות. מסרתי דו"ח על הנושא ועל הנסיעה. משה ששון נשיא ההתאחדות צלצל למר סימור רייך יו"ר הארגונים היהודים בניו-יורק וסיפר לו על נסיעתי וביקש את עזרתו. תשובתו היתה חיובית. נפרדתי מחברי ההנהלה ואיחלו לי הצלחה במשימה. כמו-כן הודעתי על נסיעתי לידידי אלברט אייל בניו-יורק.

קיבלתי על עצמי משימה קשה שלא בטוח שאצליח בה, א) למנוע חזרת יהודים לדמשק (ב) לארגן מחדש את העליה לישראל שנפסקה. לכן כתבתי יומן ארועים. להלן קטעים עיקריים מהיומן:

הגעתי לניו-יורק ב-1.6.1993. אלברט אייל המתין לי בנמל התעופה. בדרכנו לבית המלון ניהלנו שיחה קצרה על מצב העולים הדמשקאים בניו-יורק והטיפול בקליטת העולים ע"י ארגון "ביקור חולים".

התברר לי כי מצב היהודים בניו-יורק לא החמיר אלא השתנה. היהודים שפנו לסוכנות היהודית נותקו מארגון הקליטה היהודי-אמריקני "ביקור חולים" והערימו קשיים רבים. ביקשתי מאלברט אייל לחזור למעורבות מלאה בקליטת היהודים ולהתעלם מאלה שניסו להפריע לו במילוי תפקידו.

נסעתי יחד עם אלברט אייל לבית מלון בברוקלין שבו אמור הייתי ללון ולפגוש מקורות אינפורמציה שיקדמו אותי בעבודתי. היתה לי תחושה קשה בעקבות המידע שמסר לי אלברט אייל. מדבריו הבנתי שארגון "ביקור חולים", שטיפל בקליטה הראשונית של היהודים שהגיעו מסוריה, התנתק מהסוכנות היהודית. לא הבנתי עדיין מה היה גורם לכך.

כשהגעתי לבית מלון בברוקלין ביקשתי לערוך פגישה משולשת עם אלי בר לב, שליח מטעם ההתאחדות שיעזור לסוכנות בארגון העליה לארץ, ועם אלברט אייל. השיחה היתה קשה. הבהרתי לבר לב כי יש לחדש את הקשרים עם ארגונו של אלברט איל שקלט את העולים בצעדיהם הראשונים בארה"ב, ואנחנו השגנו את הזכויות המיוחדות עבור העולים ולא הסוכנות.

אלי בר לב שב למרכז הסוכנות היהודית בניו-יורק ואני נשארתי במלון עם אלברט אייל על מנת לדון עימו בהמשך פעולתנו המשותפת. השיחה היתה קצרה.

אלברט אייל נסע ובשעות הצהריים התקשר למלוני. ביקשתי ממנו להסדיר לי פגישה עם סימור רייך, ראש הארגונים היהודים. הוא הודיע לי כי המפגש יערך בתוך יומיים. הוא סיפר לי כי דבר בואי נודע ברבים והם מקווים ומשוכנעים שבואי לניו-יורק יוביל לעצירת השיבה לסוריה ולתחילתה של העליה של היהודים מניו-יורק לישראל.

יום לאחר בואי לניו-יורק נפגשתי עם נשיא הקהילה היהודית של דמשק שהשמועות אמרו שבכוונתו לשוב לסוריה. המפגש היה פרטי לגמרי. הבהרתי לו כי שיבתו לסוריה תגרום נזק בלתי הפיך לכל אותם יהודים שנותרו בסוריה ורוצים לצאת ממנה. עם שובך לסוריה יתחילו לראיין אותך ולהבליט את דברייך", אמרתי לו. הוא הבטיח לי שלא ישוב לסוריה, לעת עתה.

סיכמנו שאהיה עימו בקשר יומיומי. באותו מפגש נודע לי כי הרב חמרה

נמצא בניו-יורק ונדברנו להפגש לפגישה משולשת עם נשיא הקהילה.

המפגש עם סימור רייך התקיים כמתוכנן בנוכחות מר סימור רייך, מר אברהם באייר יו"ר ארגון גג של כל הארגונים, יו"ר הליגה נגד השמצה יהודית, ונציגת ארגון היא"ס, והישראלים: יוסף קלש, אלי בר לב ואלברט אייל - נציג "ביקור חולים" בניו-יורק. ביקשתי לדון בכמה נושאים:

1. קיבלנו ידיעה שמשפחה אחת חזרה לדמשק ומשפחות נוספות מתכוונות לחזור, וצריך טפל ולמנוע את חזרתם.
2. בעיית סגירת השערים ע"י הסורים.
3. הפסקת העליה לארץ.
4. להביא בפני היהודים שהגיעו מסוריה את השגינו בתחום הקליטה של היהודים שכבר הגיעו לארץ ולשמע על המתחולל בקרב היהודים אשר נותרו בניו-יורק.

סימור רייך אמר לי כי יוסי קוצ'יק הודיע לו שההאטה בעליה לארץ מקורה בכשלון ההתאחדות בישראל למצוא פתרונות דיור לעולים. אני הכחשתי זאת מכל וכל, והבהרתי כי במקרים שלא היו דירות נמצאו פתרונות דיור בצורה של קליטה ישירה כלומר: על ידי מתן תמיכה כספית לעולה כדי שיוכל לשכור דירה ולאחר מכן לרכוש דירה. בנוסף הודעתי, כי אנו בישראל מוכנים לקלוט כל עולה שירצה לעלות לישראל.

בסיום הפגישה הזאת פניתי למשרדי הסוכנות וביקשתי להפגש עם יוסי קוצ'יק לאחר שבמשך כמה ימים לא קיבלתי כל הזמנה ממשרדי הסוכנות בניו-יורק. התקבלתי אצל יוסי קוצ'יק וסיפרתי לו על המפגש עם ראשי הארגונים היהודים ועל המשימה שלמענה באתי לניו-יורק. לשאלתי על הסיבה להפסקת העליה הוא זימן אליו את ישראל סורוק ואלי בר לב וביקש תשובתם לשאלתי. לא השתכנעתי מתשובתם. הם סיפרו שבידיהם רשימה של 500 עולים שיעלו ארצה בקרוב. ביקשתי לראות את הרשימה, ולאחר שקראתי את השמות אמרתי להם "אף אחד מהאנשים מרשימה זו לא יעלה לארץ, ואם הם בטוחים שהעולים אכן יעלו, אני מוכן להישאר שבועיים נוספים בארה"ב, להזמין מטוס ולטוס ביחד איתם לארץ." בצאתי מן הפגישה הזאת שבתי למלוני וקיבלתי הודעות מכמה יהודים שביקשוני לשכנע את נשיא הקהילה שלא לשוב לסוריה. נאמר לי כי אם הוא ישוב לסוריה ישובו אחריו כשמונים משפחות יהודים. לאלה שפנו אלי הבטחתי שאפעל למניעת

שובו של נשיא הקהילה לסוריה, ונסעתי לביתו.

המפגש בביתו היה קשה. שני בניו, שאחד מהם הגיע במיוחד מסוריה, ניסו לשכנעו לשוב לסוריה, ואילו שלושת בנותיו הנשואות ואנוכי התנגדנו לשוב. הוויכוח שהתנהל בביתו של נשיא הקהילה היה חריף ביותר. אני אמרתי שאסור לו לשוב לסוריה בין היתר בגלל מצבו הבריאותי הקשה. הצעתי שמומחה רפואי יבדוק אותו לפני שיחליט כל החלטה. הוא הסכים. כמובן, סיכמתי עימו שנפגש עם אברהם חמרה, הנמצא בניו-יורק, על מנת שישמע גם את דעתו. לפי בקשתי הרופאים יעצו לו לא לחזור כי בסוריה יש סכנה לחייו ולכן הוחלט לבטל את נסיעתו לדמשק.

המפגש שלי עם היהודים בבית הכנסת "שבת אחים" התקיים לאחר המפגש שלי עם צמרת הסוכנות היהודית שבו הטיחו בהתאחדות את ההאשמות שההאטה בעליה היא תוצאה של העדר פתרונות הדיור. אני הכחשתי זאת והשבתי להם באותן מילים שאמרתי לסימור רייך. קיננה בי התחושה כי הסוכנות היהודית עושה הכל על מנת להבאיש את ריחה של ההתאחדות בארץ על מנת לכסות על כשלונה הנורא בעידוד העליה בקרב יהודי סוריה שהגיעו לניו-יורק. שתקתי והמשכתי בדרכי לעודד את הצעירים לעלות לישראל.

באתי למפגש עם היהודים בבית הכנסת "שבת אחים" והחלטתי לנקוט בשיטה שונה מזו שנקטתי במפגש הקודם, בינואר. הודעתי ליהודים, כי בתוך פרק זמן קצר ביותר, בעיקר בשל חלוף הזמן בין יציאתם מסוריה ועד הגעתם לארה"ב, יפקעו בארץ ובניו-יורק זכויותיהם המיוחדות ועל כן עליהם לקבל החלטה ברורה לגבי המשך חייהם. דברי גרמו לזעזוע בקרב היהודים והם עברו מפה לפה בין אנשי הקהילה. כעת, היה ברור להם, כי ישראל איננה מונחת בכיסם.

עזבתי את בית הכנסת למלוני והחלטתי לבלות את השבת בבית משפחתי בניו-יורק. העייפות הכריעה אותי, אבל כבר במוצאי שבת, בעקבות לחץ שהופעל עלי, שבתי לבית הכנסת על מנת למסור ליהודים שהמתינו לי מידע על הנעשה בישראל בתחום הקליטה. הגעתי לבית הכנסת וסיפרתי לבאים על כל ההטבות שממתינות להם בישראל עד לסיום פרק הזמן שבו הם זכאים לזכויות מיוחדות של עולים מסוריה.

לפני שעזבתי את בית הכנסת אמרתי ליהודים כי הזכויות הללו יפקעו מהר

יותר מכפי שנדמה להם והם ישארו קרחים מכאן ומכאן, וכי עליהם להחליט.
כשעמדתי לעזוב את ניו-יורק לישראל היה ברור לי כי החזרה של היהודים
לדמשק אינה עומדת עוד על הפרק וצפויה עליה שלהם לישראל.
הצטערתי רק על דבר אחד: על הטעויות שנעשו על ידי הסוכנות היהודית
ועל ידי הארגונים היהודיים בקליטת היהודים שהגיעו לניו-יורק למן הרגע
הראשון שדרכה כף רגלם בארה"ב. אני עשיתי כל שביכולתי לתקן את
הטעויות הללו ולעניות דעתי הצלחתי בכך במידה רבה בהתחשב בעובדה
שפעילותי בניו-יורק הצטמצמה למספר ימים בלבד בכל ביקור.

סיכום הנסיעה השניה לניו-יורק

המטרות שלמענן נסעתי ושהושגו במלואן היו:

1. בעית החזרה של היהודים לדמשק ירדה מעל הפרק.
2. מפגש עם מר סימור רייך ויו"ר הארגונים היהודים בניו-יורק. שמעתי מהם על טיפולם בסגירת השערים ומצב העליה לישראל.
3. הבעיה העיקרית, מצב העולים בשטח, סכויי העליה שלהם לישראל. קיימת התנגדות גדולה לעליה לישראל מצד הרבנים, ועד הקהילה וחלק מהארגונים כגון היא"ס. כל משפחה מקבלת 900 דולר מניאנה לכיסוי שכר הדירה ו-1200 דולר דמי קיום לחודש.
4. המצב הזה חילק את העולים לחמש קבוצות והוליד בעיות קשות בקרב בני הנוער.
 - א) קבוצה ראשונה החליטה סופית להישאר בארה"ב.
 - ב) קבוצה שנייה מחפשת להסתדר בניו-יורק ומשאירה את העליה לישראל כאופציה במידה ולא תצליח בארה"ב.
 - ג) קבוצה שלישית חושבת לחסוך כסף בנוסף לכספים שמקבלים מניאנה ואחר כך לעלות לארץ.
 - ד) קבוצה רביעית מחכה למשפחות שנשארו בסוריה (חלקם דוברים אמת וחלקם משקרים).בקבוצה החמישית התעוררו בעיות משפחתיות ופיצול בין נשים וגברים שהגיעו למריבות ולגירושין.
5. לפי דו"ח שקיבלתי בין הבאים לאה"ב יש ילדים, בני נוער, וצעירים עד גיל 25 שנים שמספרם הכולל 750.
ילדים בגיל 15 - 12 לומדים בבתי הספר. מגיל 15 ומעלה עובדים כפי

שהיו בסוריה. בני 25 - 18 הולכים לאחר העבודה לפאבים, משתכרים וחלק כבר משתמש בסמים. זהו תהליך מסוכן וחובה לפעול בדחיפות לעצור אותו. תמונה זו זעזעה אותי, לכן פעלתי במהירות. בישיבות שקיימתי בבתי הכנסת הצלחתי לגרום לזעזוע. הקבוצות הנ"ל התעוררו מתרדמה ומחלום שהכל מובטח. החלה התרוצצות לסוכנות והחלה עליה לארץ. מיום שחזרתי לישראל העולים הגיעו כמעט מדי יום, עד שאחרון העולים שהחליט לעלות לישראל הגיע לכאן.

יהודי סוריה שעלו לארץ בשנות התשעים נקלטו על פי שיטת ה"קליטה הישירה". על-פי שיטה זו כל עולה שהגיע קיבל סכום כסף ראשוני שבו שכו לעצמו דירה והתקיים במשך תקופה קצובה. שיטה זו החליפה את השיטה של ה"קליטה המוסדית" שעל פיה כל משפחת עולים הופנתה למרכז קליטה. מרבית העולים נקלטו בארץ על פי שיטת ה"קליטה הישירה", שמחוללה היה שר הקליטה יעקב צור.

על בואם של העולים קיבלנו עידכון מהארגון היהודי-סורי בניו-יורק ומן הסוכנות היהודית בארץ. מיד לאחר-מכן, תאמנו את קבלת העולים כנמל התעופה. איש הארגון הגיע לנמל, קיבל את העולה, והובילו לדירה שבני משפחתו שכרו עבורו, זמן קצר קודם לכן. למחרת בואם יצא איש הארגון עם העולים למשרדי הממשלה על מנת לקבל תעודת זהות, להרשם בביטוח הלאומי, לפתוח חשבון בנק ועוד. איש הארגון המתנדב ערך לעולה הכרה ראשונה עם מדינת ישראל.

התברר לימים כי שיטת ה"קליטה הישירה" מתאימה לעולי סוריה יותר מאשר הקליטה המוסדית כיוון שהיא מאפשרת להם לבחור את מקום מגוריהם וניתנת להם תופש לבחור את דרך הקליטה שלהם. 80 אחוזים מכלל עולי סוריה נקלטו על פי שיטת ה"קליטה הישירה" וזו גם הסיבה שמרביתם רכשו דירות על פי "הזכויות המיוחדות" ולא נשארו להתגורר בדירות שכורות.

עולה שנקלט על פי שיטת ה"קליטה הישירה" התארגן בארץ במהירות כהשוואה לאלה שנקלטו על פי שיטת ה"קליטה המוסדית" והדבר יצר מתח בין הקבוצות. השמועה שנפוצה בקרב אלה שנקלטו על פי שיטת ה"קליטה המוסדית" היתה שהנקלטים על פי שיטת ה"קליטה הישירה" קיבלו זכויות יתר. העולים שנקלטו ב"קליטה המוסדית" החליטו לצאת להפגנות כנגד

משרד הקליטה והם אירגנו הפגנה לפני משרד הקליטה בירושלים. הדבר נודע לנשיא ההתאחדות משה ששון והוא נסע אליהם דיבר על ליכם של העולים לשוב למרכזי הקליטה. הוא הבטיח להם כי הארגון יטפל בהם. הם שבו למרכזי הקליטה.

בהתאחדות קיימנו ישיבה מיוחדת בעניין זה והוטל עלי להתחיל לפעול לחילוץ העולים במרכזי הקליטה והעברתם לבתי קבע, שירכשו בכספם. בסיוע אנשי הסוכנות היהודית, ובראשם מנכ"ל המחלקה לעליה וקליטה, ארנון מנטבר, ואנשי גזברות הסוכנות היהודית, הוחלט להשיב לעולים שנקלטו בשיטת ה"קליטה המוסדית" את הכספים שנלקחו מהם ולאפשר להם לרכוש דירה.

בעבודה מאומצת ובסיוע הפקידות הבכירה של הסוכנות היהודית ומשרד הקליטה, הצלחתי להעביר 28 משפחות עולים ממרכז הקליטה במבשרת ירושלים לבתי קבע. רק ארבעה משפחות של יהודים מקהילת יהודי קמישלי נותרו במרכז הקליטה. כשסיימתי את העבודה במרכז הקליטה בירושלים עברתי למרכז הקליטה ברעננה ומשם, בתוך חודש ימים, הועברו 10 משפחות לדיור קבע. בהר הכרמל התגוררו 10 משפחות ואף אותם העברנו לדיור קבע. לקרית אתא עברו 18 משפחות. מנתניה העברנו 6 משפחות עולים לדיור קבע, ונותרו רק 2 משפחות עולים במרכז הקליטה של נתניה. נקטנו באותה שיטה לגבי העולים שהשתכנו ב"בית מילמן" ו"בית ברודצקי". מבצע הקליטה הזה בא אל קיצו, אך בעיות הקליטה לא נפתרו. כמאמצים רבים הצלחנו לפתור אותה. הוא פתר בעייה קשה מאד. כל המשפחות הנ"ל רכשו דירות בתנאי משכנתא מיוחדים.

העולים של שנות התשעים שהגיעו לארץ חסרי כל, פנו אלינו בבקשה לסייע להם ברכישת ציוד לבית. נרתמנו למבצע זה בכמה אופנים. בשלב ראשון הפנינו את העולים למחסן של עיריית חולון שסיפק להם ציוד חשמלי ואחר. בתום שלב זה הקמנו ועדה שביקרה במשפחות ששוכנו בבתים החדשים ורשמנו את הציוד החסר. לאחר שרשמנו את הציוד החסר רכשנו, בסיוע הסוכנות היהודית ובסיוע ההתאחדות, ציוד לאותן משפחות. הציוד נשלח ישירות לבתי העולים המופתעים. בשנים 94 - 93 חילקנו פעמיים בשנה מצרכי מזון.

המבצע השלישי שלנו כלל סיוע בהתערותם של העולים בארץ בתחומי

העבודה, שירותי הרווחה, והחינוך. הארגון סייע לעולים באיתור מקורות תעסוקה, באמצעות ועדה מיוחדת, שהוקמה בעירית חולון שפנתה לבנקים כדי שאלה יתנו לעולים הלוואות לפתיחת עסקים קטנים. עבודת הוועדה הניבה פרי נאה מאד ומי שמבקר היום, בחנויות של דרום תל-אביב יפו, מגלה, כי חנויות רבות שם הן חנויות השייכות לעולי סוריה משנות התשעים. החנויות נרכשו מכספי אותן הלוואות.

הקשישים והחלשים מבין העולים טופלו אף הם על ידי מתנדבי ההתאחדות. הם פנו בשם העולים למוסד לביטוח לאומי שסייע להם בכל; החל מן המחלקות השונות בקופות החולים וכלה במוסדות הגריאטרים השונים.

דאגנו גם לבני הנוער באמצעות אנשי מחלקות הרווחה והחינוך בראשויות המקומיות שבהן התגוררו העולים. ההצלחה של הצעירים מבני העדה שעלו לארץ בלימודים הפכו לסמל. לא הסתפקנו בכך והענקנו לתלמידים, מקרב העולים החדשים, מילגות. המילגות הוענקו על ידי ארגון יוצאי דמשק מידי שנה, במשרדי הארגון ברחוב ראש פינה 3 בתל אביב. כספי המילגות באו, מהתרומה השנתית של משפחת קלש ממכסיקו ומתרומת משפחת פסח וכספי הפרדציה הספרדית.

ברצוני לשבח את אורי גורדון שהיה ראש המחלקה לעליה וקליטה ואת ארנון מנטבר שהיה מנכ"ל המחלקה. לזכותם יאמר שללא תמיכתם ועזרתם, אנו ההתאחדות, היינו מתקשים מאד בקליטת העליה על אף עזרת מדינת ישראל. כולנו חייבים להם תודה.

הגעתי לסיום סיפורי. וזה המסר לדורות הבאים.
למעלה מיובל שנים חלף מאז עזבתי את בית הורי בשכונה היהודית
בדמשק בדרך לארץ ישראל. אז הייתי בן 26 שנה והיום, עם חתימת ספר זה,
ליבי מביך כבן שמונים שנה. אני מתבונן על הדרך שעשיתי מאז ועד היום
ואינני מאמין, כי זכיתי לראות בחיי את הגולה ואת הגאולה.

סיכומו של המאבק להצלת יהדות סוריה היא הצלחה מושלמת. יהודי
סוריה שוחררו ויצאו את סוריה לארה"ב, וחלקם עלה משם לישראל וכך נסגר
המעגל על קהילה עתיקת יומין בת שלושת אלפים שנה. במאבק הזה השתתפו
גורמים רבים ובמיוחד הקהילות היהודיות בעולם. במאבק הזה היתה רעייתי
אסתר שותפה נאמנה לאורך כל הדרך שעודדה אותי בעיתות משבר וביקשה
שאתמיד במאבק זה ולא אתיאש. בנוסף לרעייתי היו שותפי לפועל חברי
במשרד "התאחדות יוצאי סוריה בישראל", ובמיוחד לשרה שמאי מזכירתנו
אשר סייעה בידי בשקדנות רבה להעיר את זכרונותי אל הדף המודפס. מאמצי
מוסדות העליה בישראל גרמו לכך שרק 50% מיהודי סוריה עלו לישראל
ו-50% העדיפו להשאר בארה"ב.

סיפור קליטתם של יהודי סוריה הינו מן המוצלחים ביותר שהיו בישראל,
בכך הודו גם המוסדות המטפלים בקליטת עליה בארץ כגון הסוכנות היהודית
והמשרד לקליטת עליה. במאמצים רבים של חברי ועדת הקליטה של
ההתאחדות שבראשה עמדתי, כל המשפחות שעלו לארץ ישראל רכשו דירות.
הנשים יצאו לעבודה, דבר שלא היו רגילים לו בסוריה. הילדים והנוער
הצליחו אף הם בבתי הספר. הקשישים מבוטחים בכיטוח לאומי ומסתייעים
בהתאחדות. בני הדור הצעיר הם סיפור הצלחה גדולה גם בעסקים וגם
בתעשייה.

נבואתו של הנביא עמוס נתגשמה בחיי.

כה אמר עמוס:

"כה אמר ה': על שלושה פשעי דמשק ואל ארבעה לא אשיבנו. על דושם
בחרוצות הברזל את הגלעד ושילחתי אש בבית חזאל ואכלה ארמונות בית
הדד ושיכרתי את בריח דמשק והכרתי יושב מבקעת און ותומך שבט מבית
עדן וגלו עם ארם קירה אמר ד'". (עמוס א, ג-ה)

דמשק פשעה כלפי ישראל שישב בגבולה ומחוץ לגבול זה. האל
שבמרומים לא שכח זאת והנה, בשנות התשעים, נשברו בריחי דמשק

והיהודים עזבו את גלות דמשק ועלו לארץ ישראל, לאחר שבמשך שנים ארוכות לא התירו להם לעזוב על פי רצונם.

אולם הגאולה לא נתגשמה עד תום. אחי, יהודי סוריה, נפוצו ביוכל השנים האחרונות בכל רחבי העולם, בעיקר ביבשת אמריקה ואירופה. מי יתן ודור הבנים יעלה לארץ ישראל ויתקע בה יתד נאמן על מנת להגשים את הבקשה שאנו מבקשים, אלפי שנים, באמרנו:

”ותחזינה עינינו בשובך לציון ברחמים”.

אבותי חרשו וזרעו, ואני הפירות קצרתי, גם אני חרשתי וזרעתי לדורות הבאים.

אני דר בארץ ישראל ושומר בה על מורשת בית אבותינו. הפיוט הדמשקאי, התפילה, המנהגים, שגורים על פי. אני מתפלל לאל שבמרומים שינחה את אחינו יוצאי דמשק לקיים את מורשתנו בת שלושת אלפים השנים ולתרום תרומתם לאומה היהודית היושבת בציון. ומי יתן וספר צנוע זה יתרום תרומתו לשימור מורשת זו. אמן.

